М. Рильський

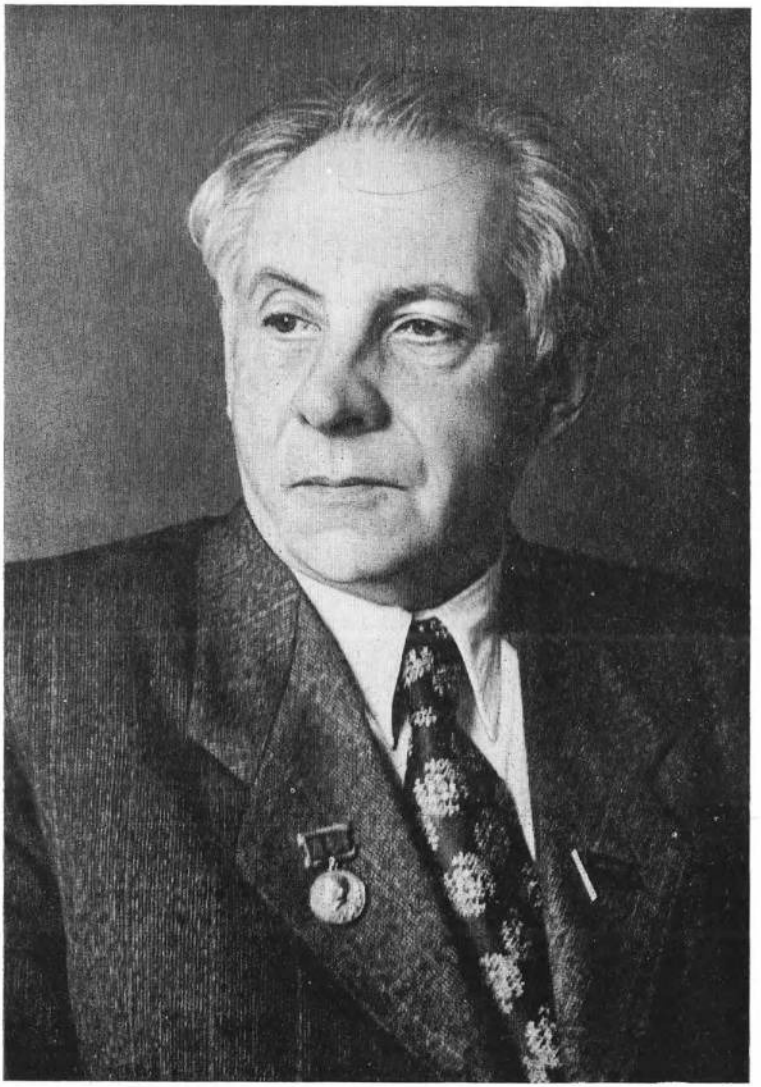

Максим Рильський. 1950

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

Зібрання творів у двадцяти томах

Художні твори

Томи 1—11

НАУКОВА ДУМКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

Том десятий

Поетичні переклади

КИЇВ · 1985

У2
Р95

Редакційна колегія

Л. М. НОВИЧЕНКО
(голова)
В. А. БУРБЕЛА
(секретар)
Г. Д. ВЕРВЕС
М. М. ГОРДІЙЧУК
(заступник голови)
О. І. ДЕЙ
І. О. ДЗЕВЕРІН
Д. В. ЗАТОНСЬКИЙ
С. Д. ЗУБКОВ
С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ
(заступник голови)
Н. Є. КРУТІКОВА
Б. М. РИЛЬСЬКИЙ
В. М. РУСАНІВСЬКИЙ
А. А. ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ

Упорядкування та примітки

Ю. Л. БУЛАХОВСЬКОЇ
Т. Г. ТРЕТЯЧЕНКО

Редактор тому

Г. Д. ВЕРВЕС

Редакція художньої літератури

Р $\frac{4702590200-286}{М221(04)-85}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1985,
упорядкування, примітки

ПЕРЕКЛАДИ З ФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ І ДРАМАТУРГІЇ XIX-XX ст.

П'єр-Жан Беранже

НЕГРИ Й МАРІОНЕТКИ

Віз капітан у синім морі
На ринок негрів продавать.
Вони тужили, мерли з горя...
«Пху,— каже,— збитки, до сто-мать!
Ото народ дурноголовий!
Та знаю ліки від журби:
Влаштую вам театр ляльковий,—
Порозважайтеся, раби».

Щоб сум розвіяти безкраїй,
Іде комедія смішна.
Полішинель там виступає,
Для чорних справжня новина.
Вони спочатку опинались,
Мовчали, хмурили лоби,
А там уже й заусміхались...
Порозважайтеся, раби...

Зловив насилу превелику
Царя горбатих поліцай,
А той його у пику, в пику!
Отак-то, дурню, не займай!
Забули чорні про кайдани,
Сміються з тої боротьби.
Тут кожне плакать перестане!
Порозважайтеся, раби!

З'явився чорт, як звісно, чорний,—
До серця чорним і припав.
Полішинеля він, моторний,
Схопив і в пекло потаскав.
Усіх чарує та поява,
«Знай наших!» — чути похвальби.

Вже бідолахам сниться слава...
Порозважайтеся, раби.

Аж до Америки чужої,
Де вдвічі суджено страждать,
За нитку смикані герої
Бідах-невільників смішать.
Так королі, коли лунають
Народу зойки і клятьби,
Його цяцьками звеселяють:
Порозважайтеся, раби.

ПАН БОГ

Прокинувшись у оні дні,
Згадав пан бог діла земні,
В кватирку носа вистромляє:
«Ну, як земля? Чи ще кружляє?»
Проглянув темну далину —
Піщинку бачить він дрібну.
«Як здумать, що там за звичаї,
Хай,— каже,— чорт мене хапає,
Хай чорт мерщій хапає!

І чорні, й білі, щó вас є,
Творіння смертнеє моє,—
Він мовить з усміхом ласкавим.—
У мене нібибто під правом
Та, слава богу, я до прав
Своїх міністрів вам додав.
Як їхня варта задрімає,—
Хай,— каже,— чорт мене хапає,
Хай чорт мерщій хапає!

Щоб дати мир вам, я давно
Створив дівчаток і вино,
А ви, клянуся бородою,
Мені слугуєте війною
І начебто на честь мені
З гармат гудете день при дні!
Як сам воджу я ваші зграї,
Хай,— каже,— чорт мене хапає,
Хай чорт мерщій хапає!

Що роблять карлики оті,
На трони всівши золоті?
Оливою змастивши лоба,
Кумедна та моя подоба
Впевняє, нібито я сам
Дав силу й владу королям.
Коли брехні в цьому немає,—
Хай,— каже,— чорт мене хапає,
Хай чорт мерщій хапає!

Он інші, в чорнім, щоб їм біс,
Пускають дим мені під ніс,
Людей вимучують постами
І сиплють пишними словами,
Іменням криючи моїм
Своїх проклять фальшивий грім.
Як з мене все те виникає,—
Хай,— каже,— чорт мене хапає,
Хай чорт мерщій хапає!

Не вірте, дітоньки, байкам,
Сприяю щирим я серцям
І заповідь даю єдину:
Любіться, тіштесь до загину,
Наплюйте на царів, попів...
А я — боюся їхніх псів...
Що? Шпик на небо заглядає?
Нехай же чорт мене хапає!
Хай чорт мерщій хапає!»

Віктор Гюго

МИСТЕЦТВО І НАРОД

I

Мистецтво — радощі і слава,
Веселка серед бур яскрава,
Блакить, дарована землі.
Воно, прекрасне і безкрає,
В народу на чолі палає,
Як зірка в бога на чолі.

Мистецтво — поле величаве,
Що серце радує ласкаве,
Розмова міста і гаїв,
І двох закоханих розмова,
І пісня це душі чудова,
Де чути безліч голосів.
Мистецтво — думка це розкута,
Що всі людські ламає пута,
Воно як ніжний воїн б'є!
Воно по всіх краях витає,
Народи в рабстві — визволяє,
А вільним — велич додає.

II

О Франціє непереможна,
Співай, хай пісня лине кожна
У піднебесну височінь!
Великий добрий мій народе,
Ти вісник правди і свободи,
Людських надія поколінь!

Співай, народе, про світанок,
Хоч би й давно минувся ранок!
В труді оновлюється край.
Старе осміюй без вагання!

Співай тихенько про кохання,
Про волю — голосно співай!

Співай про італійців долю,
Про Польщі братньої неволю,
Про дні Неаполя страшні
І про Угорщини конання...
Народу спів — це клич повстання!
Рик лева, деспоти земні!

ДО НАРОДУ

На тебе схожий він; то мирний, то жахливий,
Під небом він прославсь, величний і красивий;
У ньому вічний рух, якого не спинить.
Під сонцем сяє він, од вітру клекотить,
То весь — гармонія, то дикий рик звіриний.
Чудовиська його заселюють глибини,
В нім бурі родяться; безодні має він,
Де люди сміливі знаходять свій загин;
Безмірний, топить він в страшних валах титанів;
Крушить він кораблі, як ти — своїх тиранів;
Як над тобою дух, над ним маяк горить;
Він пестить — і стає погрозливим за мить;
У шумі хвиль його мов чути брязкіт зброї;
Рокоче страшно він у тьмі пори нічної,
І може нині він погрозливо ревти,
А завтра — проковтнуть, як ти, безодне, ти!
Блищать, немов мечі, його хвилясті води;
Співає вічний гімн він до богині вроди;
Безкраїй, в дзеркалі своєму він одбив
Небесні зорі всі, проміння всіх світів;
Жорстоку силу він із ніжністю єднає;
Билинку береже, каміння скель ламає;
Сягає піною він до шпилів гірських,
Як ти. Та хитрощів не знає він низьких
І тим, хто з вірою, спокійно жде приливу,
Не ставить пасток він і путь дає щасливу.

* *
*

Ті люди, що живуть,— змагаються, це ті,
Що мають крок твердий і вірну ціль в путі,

Що гордо на круті деруться верховини,
Що мислять високо і мають шлях єдиний,
Що вибрали собі, не знаючи оков,
Чи подвиги труда, чи пристрасну любов;
Побожний це пророк, що клониться святині,
Це майстер, хлібороб, пастух на полонині,
Це ті, що добрістю сповняють ночі й дні.
А інших, господи! А інших жаль мені.
Нудота марна їх взяла за вічні грати,
І то страшний тягар — не жить, а існувати
Шукать користі з них чи радості — дарма,
Вони на світі є, думок у них нема.
Це — вульгус, це юрба, це натовп, це громада,
Плескать, свистіть, шуміть і метушитись рада!
Казати н і і т а к, ходити, позіхать,
Це ті, що ні думок, ні мрій у них не знать,
Це ті, що судять нас, щоб завтра вихваляти,
Кому однакові Тіберії й Марати;
Збіговисько сумне у блиску позолот,
Що мішма в прірву йде серед своїх турбот,
Холодні мандрівці, які не мають віку,
Подонки людськості, що в тінь злились безлику.
Немає в них імен, ніхто їх не лічив,
Немає волі в них, не вистачає слів,
Довічна темрява їм світ закрила зримий,
Опівдні — присмерки згущаються над ними,
Блукають-бо вони, подоба диких зграй,
Там, де прослала ніч свій лиховісний край.
Як! Без любові жить, немов раби, ілоти,
Без мрій у майбутті, в минулім — без скорботи?
Як! Без думок рости, подібно до трави,
На посміх Зевса брать, не знавши Єгови?
Квітки, зірки, жінок байдуже споглядати?
Лиш тіла прагнути, а душу зневажати?
Для марних наслідків даремний труд вершить?
Ніколи вище хмар не линути в блакить? —
О! Не належу я й до славних, знаменитих,
Що благоденствують у гордощах неситих,
Втікаю я від них — у них нечистий шлях!
Волію натовп я, мурашники в містах,
Юрбу без серць живих, порожню і лукаву,
У лісі дерево,— ніж вашу темну славу!

ПІСНЯ ТИХ, ЩО ВИХОДЯТЬ У МОРЕ

(Бретонська мелодія)

Прощай, наш краю!
Синє море грає.
Прощай, наш краю!
Блакить!
Прощай, господо, шелест верховіть,
Прощайте, квіти, золотом цвітіть!
Прощай, наш краю!
Небо, поле, гаю!
Прощай, наш краю!
Блакить!
Прощай, наш краю!
Синє море грає.
Прощай, наш краю!
Блакить!
Прощай, кохана, годі сльози лить!
Чорніє небо, вітер гомонить.
Прощай, наш краю!
Ліз, Марій лишаю!
Прощай, наш краю!
Блакить!
Прощай, наш краю!
Синє море грає.
Прощай, наш краю!
Блакить!
У хвилі темній в цю бажає мить
Похмуру долю зір наш уловить.
Прощай, наш краю!
В молитвах згадаю!
Прощай, наш краю!
Блакить!

ДО ТИХ, ЩО СПЛЯТЬ

Прокиньтесь, приспані ганьбою!
Зневажте ядра і штики!
Здійміться, як вода весною,
Прокиньтеся, трудівники!
Підпережіть робочі блузи!
Ішли на ворогів французи
В революційному вогні.

Ламайте тюрми, рвіть кайдани!
Батькам смішні були титани,
А вам ці карлики страшні!
Повстаньте! Розгроміть лихе гніздо підлоти!
Господь стоїть за вас — попи, звичайно, проти;
Та в бозі лиш закон.
Не можна силою з ним мірятись людині,
Тікають перед ним і тигри у пустині,
І в морі злий дракон.
Він гонить подихом, неначе з гілки птицю,
Кумирів, схованих у камінну божницю,
У святощі ікон.
Немає зброї? Що ж із того?
За вила й молоти мерщій!
З дверей зірви гака тяжкого,
Камінням плащ наповни свій!
Іди з Надії гордим криком!
Хай стане знов Париж великим,
Хай велич Франції блищить!
У гніві праведному грізні,
Свободу поверніть отчизні,
Собі — шапобу поверніть!
Як! Роялістів вам потрібно нагадати?
Згадай бурхливий час, на подвиги багатий,
В минуле пильно глянь!
У таборах обох, під прапором ідеї,
Хоробро билися. Пригадуєш, Вандеє,
Пригадуєш, Бретань?
Щоб кріпості узять, щоб мури зруйнувати,
Щоб зупинить картеч і заклепать гармати,
Хоч би із кисм стань.

Коли ж клоаки гнойової
Не кине жодеп з громадян,—
Сурми зречуся бойової
І розтрощу свій барабан.

Гордую вами, боягузи!
Умерли славних днів французи,
Дарма їх згадуєте ви!
Священного не руште праху!
Зайці, що трусяться від жаху,
Не ваші діти, о леви!

STELLA [1]

Над морем на піску я спав береговому,
Та вранішній вітрець нічну прогнав утому,
І я прокинувся. Побачив я вгорі
У небі сяєво досвітньої зорі,
Що в ніжній білості світилось чарівливо.
Погожий аквілон гнав хвилю бунтівливу,
І хмара, танучи, неначе пух плила.
Ця ясність мислила, сміялася, жила,
Вона круг темних скель смиряла хвилі сині;
Здавалось: душу я побачив у перлині.
Ще панувала ніч над обширом земним,
Та небо усміхом палало осяйним,
На щогли схилені лилося срібло ніжне,
Був чорний корабель, та парус — білосніжний.
Чайки, зібравшися на кручі кам'яні,
Дивились на зорю в ясній височині,
Мов птиці з полум'я там споглядали вроду.
Безмежний океан, подібний до народу,
Стеливсь назустріч їй і тепло рожевів,
Неначе обійнять світило він хотів.
Любов була навкруг розлита невимовна.
Край ніг моїх трава тремтіла, щастям повна,
В гаю дзвінких пташок розпочиналась гра,
І квіт шептав мені: «Зоря — моя сестра!»
Ще ночі довга тінь простори огортала,
Та голос я почув — зоря мені сказала:
«Я та, що першою в досвітніх небесах
З'являюсь. Віру я покріплюю в серцях.
Нащадкам я свічу, як предкам я світила;
Мов камінь огняний, мене господня сила
Із пращі кидає у ночі зле чоло.
Передо мною царств багато перейшло.
Я — дух поезії, що сяє над землею.
Світила Данте я, а в давнину — Мойсею.
Сам океан мені несе любові дань.
Устань же, мужносте! Чесного й віро, встань!
Творці, мислителі — угору йдіть, на чати!
Очам — розкритися і зором — пильнувати!
О, земле, розцвіти! Життя, загомони!

---

[1] Зірка *(лат.).— Ред.*

Заснулі, проженіть свої ганебні сни!
Той, хто послав мене на подвиг урочистий —
То ангел Вільності, то Світла геній чистий!»

ПАРИЖ У ДНІ БЛОКАДИ

Сам час навколішки перед тобою стане,
О місто! В крові ти, у смерті нездоланне.
Та ні, ти не умреш. Хто бачив у сльозах,
Як цезар реготавсь у тебе на руках,
Дивується; ти йдеш через огонь очисний,
І слава знов твоя серед народів блисне.
Найдеш, Париже, більш, аніж утратив ти.
Ти переможений, щоб нам перемогти.
Спокійно, марно скніть — конання це повільне.
Встаєш величним ти, учора божевільний,
Огидне щастя те, яке тобі давав
Отруйник, уряд твій, ти гордо розірвав.
Ти богом устаєш і гониш геть сатира,
Із жертви — воїном тебе зробила віра;
У честі, у красі, добром налитий вщерть,
Відроджуєшся ти, здолавши смертю смерть.

З ВИСОЧИНИ МУРІВ ПАРИЖА

(Коли наставала ніч)

Білів ще захід весь, а схід уже чорнів,
Мов руки катафалк незримі підіймали
До вечора колон і присмерку стовпів
І саван траурний по небу розстилали.

Ніч замикалася суворо, як тюрма.
Із трепетом рослин пташок мішалась туга.
Я йшов. Згущалася навколо мене тьма,
А вечір пломенів, немов кривава смуга.

Мов дивогляд якийсь супроти бога встав,
І зростом рівний з ним, і постаттю міцною,
І ніби меч страшний з небес на землю впав,
Весь зачервонений після тяжкого бою.

NOX[1]

I

Час, принце, той настав, що твій замислив розум,
Пора уже кінчить,— ніч скована морозом,
Прокинься! Зрадників почувши здалеки,
Свободи вірний пес оскалює клики
І, хоч прив'язаний, гарчить і гавка грізно.
По здобич вирушай, бо буде, принце, пізно.
Глянь: грудень потонув у темряві густій,
Як хижий феодал виходить на розбій,
Спади на ворогів, щоб раптом їх застати,
В казармах ждуть тебе тупі твої солдати,
Що лютість і вино затьмарили їм світ.
За імператора хай буде в них бандит!
Прикривши свій ліхтар, іди скрадливим кроком;
Кинджал візьми; у сні забулася глибокім
Республіка: її підступно ти приспав
І присягу свою їй в узголів'я дав.
Піхото, вершники! Вся зграє, до походу!
Віръовками в'яжіть представників народу,
Та й з генералами розправитися час!
Женіть сенаторів прикладами в Мазас!
Верховний суд в тюрму штовхайте цілим військом!
Став рицар Франції харцизом калабрійським!
Дивіться, буржуа, збіговисько тварюк,
Як чорний демон взяв кривавий меч до рук,
Як він переворот в отчизні нашій чинить.
Що? Оборонці прав? Хай від ножа загинуть!
В пошані — кондотьєр, злочинець і шахрай!
Громи! Бодена вбий! Дюссуба зарубай!
Що робить там народ на площі? Розстріляти!
Нехай сволоту цю приборкають гармати!
Плі! Плі! Народ-король — проголосує він!
Бий право, честь рубай, законові — загин!
Нехай на вулицях струмує кров річками!
Чарки сповняй випом, носилки — мертвецями!
Горілки хочете? Воно хильнути слід
У непогодь таку! А хто цей сивий дід?
Стріляйте! Це маля — в штики його узяти!
Це жінка — мати? Бий! Хай знає люд проклятий!

---

[1] Ніч *(лат.).— Ред.*

В крові ступаючи, нехай юрба тремтить!
Париж бунтує знов? Стоптати! Розчавить!
Нам ненависний він! Ми — сила, він — освіта,
Гординя хай його презирством буде бита.
В чужих у шані він? Чужинцям не у гнів
Прив'яжемо його ми до конячих грив!
Хай здохне! В грязь його! В калюжу! У болото!
Гармати — ядрами! Багнетами, піхото!

II

Кінчилось! Тиша скрізь, наліг тяжкий кошмар.
Став Пульман цезарем, володарем — Соффляр!
Ілюмінація: палають барикади;
Ворота Сен-Дені, високі їх аркади
Здригнулись: полум'я в повітрі клекотить,
Перепочити час і гроші полічить:
Як шабля на боку, дзвенять вони в кишені.
Із банку — на бівак, на ігрища шалені!
Хто більше убивав і жалощів не знав,
Той поверх золота ще й ордени дістав.
Танцюють, виючи, звитяжці на руїнах.
Тіла скривавлені лежать при темних стінах.
Солдат підхмелений, скажений і бридкий,
Ще мозок у кутку дотоптує людський,
Вхопившись за стіну невірною рукою.
Співають, п'ють, кричать, регочуть з перепою,
Старих розстрілюють, жіноцтво, немовлят.
Блискучий генерал, у злоті пишних шат,
Галопом вулицю переїздить криваву.
Наш цезар переміг, кінець походу. Браво!
Мерцій з вітаннями у палац поспішім!
На тротуарах кров, у ручаї дзвінкім,
Кров скрізь! Щоб перейти криваві ці дороги,
Повинні підіймать шановні судді тоги,
А церква радісно несе, як божий дар,
Червону рідину Вейо у каламар.
З курульних крісел вас, достойники й міністри,
В болото скинув він, капрал нахабно-бистрий,
То ж, підбадьорившись, погодьтесь як один,
Що подолав Мандрен, що переможець він,
Що бути чесними вам не потрібно нині,
Що вам від нього ждать за вірність благостині,
Що буде пастирем Мандрен над усіма,

Що він бюджет прийняв, і риску в вас нема,
Що задушив закон руками він своїми,
А труп його поклав у себе під дверима,—
Тож гімни можете співати голосні,
Забувши ляпаси від нього замашні,
А що вбивав жінок, дітей він безневинних,
Що в злочинах дійшов до меж він страховинних,
Перед убивцею навколішки впадіть
І ще не згуслу кров з чобіт його лижіть!

III

Цей чоловік сказав: «Володар величавий,
Півбог для вояків,
Перед яким в бою нагі летіли Слави,
Гримів звитяги спів,
Наполеон жахав п'ятнадцять літ громами
Весь європейський світ.
Лизали королі, що він топтав ногами,
Сліди його чобіт.
Узяв він, мрією захоплений одною,
Мадрід, Берлін, Москву.
Я ж горло Франції кривавою рукою
Нещадно розірву.
Іде вона вперед до світла без упину,
Священний славить мир.
Я зрадницький аркан з-за спини їй накину
І задушу, як звір.
Я з дядьком увійду в історію до пари.
Він розумніший? Ні!
Йому лишаються хай перемог фанфари,
А грошики — мені.
Дісталося мені недурно, ще дитинці,
Гучне його ім'я.
Я — карлик, він — титан. На першій він сторінці,
Та на звороті — я.
За нього я вчепивсь, лише найменням схожий.
Мета життя мого —
На ньому випливать в історію,— а може,
І потопить його.
Я, пугач, кігтями стримав політ орлиний.
Високого — низький,
Його я подолав. Славетні роковини —
Корисний день який!

Від поглядів людських плащем я вид закрию
І очі відверну.
Хто сумнівається, що я ганьбою вкрию
Цю дату голосну?
Миліша ця сльота мені за дні погожі,
Для справи — слушна мить,
Бо Франція моя на слави пишнім ложі
На лаврах міцно спить».
І крадькома пішов, почвара блідолиця,
На зраду лиходій.
Він засвітить посмів від сонця Австерліца
Ліхтар ганебний свій!

IV

Тріумф! З'явився ти належної години:
Скучали по князях російських балерини;
Дні революції навіювали сон
Памелам нинішнім, вчорашнім Жаннетон;
Злякавшись, Дон-Жуан прокинувсь Гарпагоном,
Чий щуплий гаманець не тішить серце дзвоном;
Не стало золота в завзятих картярів;
До сповідалень хід газетний хор закрив;
Загибель падала на празники церковні,
Позикодавці йшли юрбою, невгамовні,
І дарма на портьє надіявся Маньян;
Став посміховищем побожний Равіньян;
На кровних рисаках не їздили блудниці,
Змія анархії їх змусила мириться
З худою шкапою, що марну їх красу
Возила підтюпцем па бал за тридцять су.
Відчай оповивав майдани Вавілона,
Та ти з'явивсь, кулак; ти звівся, мов колона:
Усе врятовано, все ожило, тепер
Мілорди щедрі знов одвідують гетер,
Лафа для вояка, святоші, бонвівана;
З архієпископом заводить пісню Жанна.

Поздоровляймося ж, радіймо і ділім!
Смиренні партії йдуть до Мандрена в дім,
Щоб хоч швейцарові заглянути у вічі,
Фальстаф готує пунш, Тартюф — церковні свічі.
До Єлисейського палацу аж біжать
Пар'є, Монталамбер, Сібур — уклін віддать,

Тролон — прислужниця, Руе — стара повія;
Євреї, греки — всі, хто вже не червоніє;
Привілейований плутяга там краде;
Той тягне акції, з кропилом той іде;
Там кожен, хто живе, шахруючи невтомно,
Хто, глянувши собі у душу безсоромну,
Себе в сенатори готовим визнає,
Дрібненький, цезарю пошану воздає,
А цезар, мов павич, хвіст розпустив на троні:
«Ну, що, панове? Як? Плещіть мені в долоні!
Та ж похвалить мене Лойола міг би сам!
Тепер голосувать дозволимо рабам
І славні золотом запишем результати.
Гей! В барабани бить! У флейти дзвінко грати!
Ревіть єктенії, священики! У храм,
Панове: нас господь благословляє там,
Там слави нашої палають орифлами!
На трупи глянути прошу, прекрасні дами!»

V

Де їх шукати? Скрізь: в домах, серед дворів,
В клоаках, що Мопа гостинно їх відкрив,
У ямах, в звалищах, на площах, під мостами,
На бруку, топтанім солдатськими ногами,
Фургони їх везуть дорогами вночі,
А супроводять їх драгуни-вусачі,
Конвой обридливий із Марсового Поля,
Що шепчеться Париж про нього мимоволі.
О, горо жертв людських! Ти ім'я зберегла
Недаром: знов лежать порубані тіла
На цвинтарі твоїм, що тайною покритий.
Ті трупи у землі, голів лиш не зарито.
Це він замордував і поховав тут їх,
Облич не боячись холодних та блідих.
Лежать — скривавлені, з розкритими ротами,
До неба лицями, під травами й квітками,
З розтятим животом, з порубаним чолом,
В жахливій німоті; січе, мов батогом,
Гілками чагарів їх вітер присмерковий.
Лежить тут робітник, що завжди був готовий
До бою; багача біліє тут рука,
Бідар тут смаглий ліг; тут мати притиска
Дитинку до грудей, оточена кістками;

Тут молоде дівча із синіми устами,—
Усі лежать вони під тисами, страшні,
Застиглі, скорчені, недвижні, мовчазні,
Одного злочину, одного дня примари,
І сліпо дивляться на зорі і на хмари.
Уранці йдуть сюди шукать батьків, дітей
Нещасні, що навік згубили їх з очей;
Народ ці голови жахливі споглядає;
Лише грудпева ніч одвідини спиняє
І саваном своїм померлих огорта;
Навколо темрява, безлюддя й самота,
І сторож там один непевною ходою
Блукає, зляканий блідих мерців юрбою.
У час, коли в домах скорботний чути плач,
Холодний вітер там, немов лихий сурмач,
Реве над трупами, що домовин не мають...
Про що до господа у тьмі вони волають?

Переказ є такий, що у нічній імлі
Ці трупи, сховані по шию у землі,
На цвинтарі глухім, труби почувши звуки,
Що кличе до суда за всі убивства й муки,
Враз прокидаються і бачать в небесах
Твій, Бонапарте, дух у господа в ногах,
Дух, повний злочинів, жахливий і брехливий,—
І свідками на суд виходять справедливий.
Монмартр! Фатальний жах! Скривавлена стіна!
Це місце ще й тепер прохожий обмина.

VI

За місяць нелюд той прибув до Notre Dame [1].
Він гордо увійшов. Курився фіміам,
Склепіння потрясав величний мідний дзвін;
Архієпископ ждав — в промінні слави він
Світився, ризою, мов саваном, повитий.
Христос до дерева був смертного прибитий,
Щоб чорний лиходій на світі панував! —
І нечестивець той тут перед богом став!
Як вовк, що спочива, натішившись криваво,
Розгладив уса він: «Оборонив я право!

---

[1] До Собору Паризької богоматері *(франц.).— Ред.*

Приймайте, ангели, мене в свій легіон:
Я віру захистив, порядок і закон».
І в оці хижому, де Сатана дрімає,
Побачили сльозу... О, море літ безкрає!
Патмосе, де зустрів безодню Іоанн!
О, небо Нéрона! Віки, де жив Сеян!
О, вітри, що несли могутністю своєю
В галері золотій Тіберія в Капрею!
О, трепети зорі в високості ясній!
Тут переважує убивцю — лицедій!

VII

Ти, що разиш, як грізна сила,
Ту скелю, де згорнув я крила,
Подоланий, але живий,
Ти, що човни похмурі бореш,
Чому зі мною не говориш,
Похмуре море, в час нічний?
Даремна річ! Круши загати,
Лий хвилі, водами багате,—
Страждать і мріять дай мені.
Не можеш ти, песамовите,
Стихією своєю змити
Злочинства на землі страшні.
Я знаю: ти мене розважить
Бажаєш; темні води кажуть:
«Пора, бентежний, відпочинь!» —
Тоді само, глибоке море,
Утиш розбуркані простори,
Гіркі, та чисті, хоч на мить!

Ти горде міццю грозовою,
Усі милуються тобою,
Рівняють з фатумом твій шир.
В тобі відбилось небо синє,
Купаєш ти в своїй пучині
Проміння чисте ранніх зір.

«Смирися, заспокойся!» — кажеш;
То щоглу вдалині покажеш,
То скелю, що лама приплив,
То білосніжне шумовиння,

Що темне покрива каміння,
Мов зграя стомлених птахів,

Рибачку босу, що співає,
Чи синь, що кораблі гойдає,
Чи моряків-трудівників,
Вали, що вдаль ти посилаєш;
Свою ласкавість ти являєш
І свій незмірний, темний гнів.

Ти кажеш: «Пригорнись до мене;
Вигнанче, пал згаси шалений,
Мандрівче, в хвилі посох кинь!
Сократа я колись приспало,
Катона я заколихало,—
Невдячний. На мій клич прилинь!»

Ні! Думку поважай сувору,
Що, повна грізного докору,
Стоїть за правду в наші дні.
Скоривши бескиди похмурі,
Облиш мої душевні бурі!
Ти... ти ненависне мені!

О море! Ти, немов рабиня,
Несеш через простори сині
Між скель, під вітром кораблі,
Що до Кайєнни, в темні ями,
Як чорні труни із мерцями,
Пливуть із нашої землі!

Ти відчиняєш ті ворота,
Куди ідуть без повороту
Всі мученики, що лежать
У трюмах, де нема й соломи;
Над ними, затаївши громи,
Гармати жерлами блищать.

Коли ж і розпач, і тортури
Зламають горді їх натури,—
Це ти, безодне, муки їх
Подвоюєш; твій голос дикий
Заглушує останні крики
На смерть рокованих — святих!

VIII

От що ми бачили! Згадавши ті події,
Історія з ганьби щоразу червоніє.

Коли прокинеться великий наш народ
І день очищення поборе дні негод,—
О, меч скривавлений, ти не виходь із тіні!
Ні! Щоб за зло воздать підступній тій людині,
Убивці, що його родила ночі тьма,
Потреби у тобі, покари меч, нема!
Картини, від яких душа людська холоне,
Жандарми круг візків, шабель їх блиск червоний,
І барабанний дроб, і крик — «убий», і жах,
Юрба на вулицях, на площах, на дахах,
Майдану Гревського зловісні, чорні тіні
І жертви, віддані кривавій гільйотині,—
О, не вертайтеся до нас, примари, знов!
На нашім прапорі хай буде мир, не кров,
Хай робить кожен з нас живу і чесну справу:
Хай величі людській поет співає славу,
За правду обстає народу представник;
Впаде і ешафот, і трон тоді навік,
Поволі знищаться ненависть і страждання,
Засяє людству шлях прогресу та єднання,—
І Франція його шляхом тим поведе.
Так марилось. І враз розбійник той іде,
Миропомазанник, оточений катами,
Що кров'ю залили вітчизну та сльозами,
Убивства принесли, в залізі, у вогні,
Щоб цим засіяти майбутні, боже, дні!

Тремтиш ти, жалосте, захована у хмари,
Як чуєш поклики: до помсти, до покари!

Вигнанець, я ходжу, блукаю по тернах,
Сумую, голову затиснувши в руках,
І часом, поривом охоплений могутнім,
Ті уявляю дні, що ждуть нас у майбутнім!
О Революціє, о найчистіша з дів,
Повита в полум'я, у справедливий гнів!
Ридає людяність, сховавши у долоні
Лице своє ясне, і ніжно кличе: «Доню!
Всіх тілом закрива вона своїм святим,
Злочинців навіть, так! — пощада єсть і їм!

Повинна ти її, о діво, шанувати.
Доволі ж! Зупинись! Ти чуєш? Кличе мати!

Могутній ратаю, о майстре півнагий,
О жнець, що бог послав тебе на світ земний,
Звелівши біль століть за день один скосити,
Без страху, без жалю, правдивий, гордовитий,
Колóса римського нащадок і двійник,—
Європу переміг ти, ніби чарівник,
Примусив королів змагаться з королями,
Велитель ти всіх ер, володар над віками,
Ти вільність врятував скривавленим мечем,—
Тебе приреченням ми в остраху зовем!
Історію людську змінивши в буйнім леті,
Стоїш ти, як титан, Рік дев'яносто третій,—
Що рівного тобі на світі не було!

Родився ти тоді, як панувало зло,
Від страху чорного дістав ти виховання,
Ти син монархії, сваволі і знущання,
Хоч проти них повстав; від прикладів лихих
Ти захиститися і відійти не міг,
Ти кров, як деспоти, навчився проливати
І ненавидіти, і тяжко бичувати;
Тиранів скинувши, міністрів, королів,
Ти проти них повстав — і, як вони, крушив.

З твоєї милості ми виросли, титане,—
Та інший час тепер і інший вік настане,
Чим має Франція віднині процвітать?
Любові й миру нас осяє благодать,
Христів закон святий, дух братства і свободи.
Великий заповіт почули всі народи:
Любіться! Всіх любіть! — Ідімо ж, як брати!
Ідеє, ангелом прекрасним нам світи!
Ідеє, в далечінь нас ведучи щасливу,
Любов'ю пломеній і в дні тяжкого гніву!
Будь правди посланцем, добра і красоти.
Ще мало — подолать; слід велич зберегти!
Коли злочинець той потрапить нам у руки,
В покорі ми самій уникнем крові й муки:
Презирство, а не смерть! Народи, час забуть
Про помсту королям, які вже не прийдуть,
Про шибениць ряди, тортури і кайдани!

Новий засяє день, нова доба настане,
Коли, всміхаючись до добрих і до злих,
З'єднає руки враз усіх племен людських
І сонцем золотим усіх осяє Згода!
Хай лютістю себе не оганьбить свобода,
Кров душогубова не ллється хай тепер!
Христос — учитель наш, учитель наш — Вольтер,
І людство, у думках ширяючи стокрило,
Людське життя святим навік оголосило!
Чи ж можна, щоб одна, одна жорстока мить
Звела в нас нанівець досягнення століть?
Не треба помсти нам! Кров проливати годі!
Віднині хай ніхто не скаже у народі,
Що зрадник, лиходій примусив нас один
Вернутись до часів темниць і гільйотин,
Що знов закликали, дійшовши до нестями,
До праці ми катів з багровими руками,
Що чорний ешафот піднісши між могил,
Високий, зоряний потьмарять небосхил!

IX

О, грізна подруго палкого Ювенала,
Що думи Дантові високі навівала,
Ти, музо вогняна Обурення! Прийди
І на імперію проміння наведи!
Як переможницю, зову до нас тебе я!
Постав гапебний стовп — і вийде епопея.

СЕДАН

I

Тулон — ніщо, Седан — це жах. Паяц трагічний,
Що вирок фатуму побив його логічний,
Раб злочинів своїх, з очей пов'язку зняв
І грізний хід подій, що ним зловтішно грав,
Побачив, у ганьбу затоплений глибоко.
На нього глянуло всевидящеє око,
Що жодних лиходійств на світі не мина,—
І що ж сьогодні він? Примара, тінь, мана!
У прірву кинула його рука господня,—
Така нікому ще й не снилася безодня!

Загибель він свою в проваллі тім зустрів.
Суддя пророцтва всі в той день перевершив.

Той чоловік сказав: «Я королюю нині.
Ненавидять мене — боятися повинні.
Скоряться хай мені всі принци й королі.
Як дядько мій, я жах посію на землі.
Ну, що там Австерліц? Я знаю день брюмера,
Макіавеллі ум, високий хист Гомера
Служили дядькові в державі й на війні.
Я — з першим. Галіффе присягся вже мені,
Руе, Морні, Дев'єнн мені служити гідні.
Не взяв Мадріда я, ні Дрездена, ні Відня,
Ні Гданська, ні Москви, ні Мюнхена... Візьму!
Я хрест андріївський в морську повергну тьму,
Я стану владарем старого Альбіона,
Для влади злодію дарована корона!
Великим буду я. В невільники мої
Підуть — Абдул в чалмі, в тіарі — Мастаї,
В куничій шапці цар, у мантії ведмежій.
Як на Монмартрі кров розлив я та пожежі,
То й Пруссію скорю. Таж спосіб є один —
«Тортоні» штурмувать, чи штурмувать Берлін;
Взяв Банк — і Майну візьму, це розуміє всякий.
Стамбул і Петербург — з фаянсу дві собаки;
Еммануїл і Пій схопились за ножі;
Неначе два козли, що стрілись на межі,
З ірландцем гордий бритт зіткнулися лобами;
На Кубу йде Мадрід свинцевими дощами;
Жозеф, півцезаря, Вільгельм, аттілепя,
Вчепились за чуби; ну, буде їм гульня!
Я, вчора топтаний, я, блазень віковічний,
Над трони піднесусь, як судія величний;
Здобуду славу я без особливих чвар,
Високий — із низин, з болота — володар.
Великим Карлом стать із лже-Наполеонів —
Чудово! Декілька потрібно лиш мільйонів
Узяти в позику, та вибрати як слід,—
Робив таке колись в Багдаді аль-Рашід,—
Похмуру, темну ніч, коли поснули люди,
І щастя спробувать. Усе прекрасно буде!
Я Рейн переступлю, як Цезар — Рубікон.
П'єтрі гірляндами прикрасить свій балкон.
Маньян умер — Фросар живе; візьму Базена

На місце Сент-Арно. Та бестія учена,
Той Бісмарк — він фігляр. Комедіант і я
Не гірший. Хитрощі — ось певна путь моя;
Мій вірний друг — обман, брехня — моя дружина.
Я, боягуз,— герой; кат — славна я людина!
Вперед же! Мій Париж, то мій і рід людський.
Я переможно йду, і шлях мені ясний.
Лиш карту кинути повинен я уміло,
Бо доля та хистка, як на воді вітрило.
Завоювати світ — такий мій ідеал;
Я кулю всю земну наповню, як бокал!
Украв я Францію — Європу вкрасти треба;
Мій плащ — груднева ніч, покров мій — хмуре небо;
Не маю я орлів, та коршаки [1] — мої.
Байдуже! Тьма навкруг! На трони, на краї!»

А був же білий день, над Лондоном, над Римом,
Над Віднем,— тільки він вважав себе незримим!
Берлін із усміхом на нього чатував;
Сліпий, він темну ніч навколо уявляв;
Всі сонце бачили,— він бачив тільки тіні.
Наосліп, навмання, без хисту, без уміння,
Опори жодної не маючи в борні,
Свій морок маючи за зорі провідні,
Цей самовбивця слав вояцтво наше славне,
Без хліба, без гармат, обідране, безправне,
Героїв Франції — в безодню, у пітьму;
Хоч пастку вже було вготовано йому,
Вів армію він сам до урвища, до краю.

«Куди?» — спитала смерть. Він одповів:
«Не знаю!»

II

Ще Пліній, Емпедокл дали нам зрозуміть,
Що в темнім кратері ясна зоря горить,
І мали рацію. Коли якісь браміни
У зреченні життя вбачали шлях єдиний
І, щоб попасти в рай, в лахмітті вік жили;

---

[1] У Гюго — соколи. Я думаю, що нашою мовою тут краще сказати — коршаки.— *М. Р.*

Коли, не дивлячись на темні тучі мли,
На лаву вогняну, ловець, бувало, плине,
Щоб перли здобувать, вздовж грізної Мессіни,
Від мисів Корсіки до Корфу берегів;
Як мудрецем Сократ, Ісус — безумцем жив,
Бо перший міркувать, а другий вмів любити;
Як на Солім увесь пророк несамовитий
Гримів, аж поки спис його не протинав;
Як Лаперуз плавбу відважну починав;
На персів — Олександр, Траян ішов на даків,—
Всі знали путь свою, дороговказних знаків
Щоразу держачись; та з найдавніших літ
Такого випадку іще не бачив світ,
Коли, піднявшися на горді верховини,
Що вищих на землі немає для людини,
Обранець долі сам загин готує свій,
У прірву кинутись лаштується мерщій
І голову свою ножеві підставляє,
А не вінець на ній дбайливо покріпляє!

III

Комета падає у теплу ніч,— сонця́
У неї свідками прекрасного кінця;
Диявол скинутий і падає велично,
Апофеоз його у путь проводить вічну,
Для мужа гордого його падіння мить
У сяйві сонячнім, як в золоті, горить;
За злочин скарано було Наполеона,
Та не упала в грязь ясна його корона;
Відкинув бог його, та пам'ять поколінь
За славні подвиги його шанує тінь;
Осяяна зоря похмуру тінь закрила;
Так слава грізного войовника любила,
Сумління так людське піднятися змогло,
Що важиться прощать колóсам їхнє зло.
Та непрощенний гріх — сквернити світлі храми,
Таких господь жене нещадними бичами.

Великий лиходій діставсь до верховин,—
Злодюжка вслід за ним; тут рішенець один:
Де Прометей ішов, не сміє йти Сбрігані!
Тепер ми бачимо, що переходить грані
Дрібнота, за які великий не сягав;

З потоком міряться струмок не має прав;
Страшніші дні таїть історія шалена,
Ніж грізне Ватерло, аніж Свята Єлена!
Бог зорям темноти зіходить не велить.
Як добре, мудро б як було нам довершить
Брюмера день страшний і день жахливий Грудня,
Що брудом заливав майдани велелюдні,
Про зорі мріючи, згадавши дні грози,
Останню б гирю ще на вічні терези
Покласти,— світові усьому показати,
Як у бездонну тьму величчя йде крилате,
Як той, хто всіх давив, придавлений і сам;
Усе б відкрилося тоді людським очам,
Смішна пародія родилась би з поеми,
Трагічні глибоко ми б зрозуміли теми,
З презирством бачивши болото і туман,
Де карлик падає так само, як титан.
Він лиходієм був, і долі суд таємний
Прорік: в нікчемності загине хай нікчемний,
Що муки взяв людські за п'єдестал собі!
Він трон собі здобув обманом, а не правом;
Хай буде соромно прийнять його канавам;
Хай цезар, смородом лякаючи собак,
Огиду викличе й нудоту у клоак.

IV

Що Рамільї тепер? Що поле Азенкура
І Трафальгар тяжкий? Забута тінь понура!
Скорбота Пуатьє, Бленгейма давній жах,
Кресі кривавий бій — сховались у віках,
І майже успіхом здається Росбах нині.
Седан — ось де твої поховано святині,
О рідна Франціє! Могила це твоя.
Тож виплюнь і забудь огидне це ім'я.

V

Рівнина! Ми й вони у зустрічі жахливій,
Немовби два ліси зустрілися рухливі,
З людських голів та рук, з мечів та голосів
Змішання — й жах все поле оповив.
Крик! Чи гармати це, чи катапульти, може?
Шумливим інколи буває смертне ложе,
І вбивство подвигом зовемо ми; вояк

Біжить і падає; жде здобичі гробак.
Монархів присуди — і це війни причина! —
Їх над людиною виконує людина;
Свойого брата вбий — і лаври діставай;
Тому вінок судивсь, а іншому — відчай.
В Ієнні, в Гастінгсі, при давньому Фарсалі,—
І щастя, о війна, в скаженім лине чвалі,
Крізь дим його вперед незримі коні мчать.

То був жорстокий бій. Під дикий рев проклять
Палали погляди, лилася кров рікою.
Гвинтівка Шассепо борола Дрейзе [1] зброю,
Страшне виття медуз аж до небес гуло
З шаленим скреготом, в якому чуть було
Гриміння мітральєз, бомбарди, кулеврини;
Злітались вброни до смертної долини.
Їм свято — кожен бій, бенкет їм — трупи й кров.
Все люттю дихало, немовби перейшов
Жахливий битви дух у глибочінь природи:
Як люди, дерева́ тремтіли, трави й води;
Усе страшніше бій, все глибше лютував.
Той був відкинутий, той грізно натискав;
Там Пруссія була, там Франція кипіла.
Надія вмерти — всіх трагічна тут живила.
Чи вбити — честь гидка; п'янила кров усіх,
Що задихалися від випарів тяжких,
Ніхто не відступав — рішучі йшли години.
Той смертоносний град, що йде із рук людини,—
Картеч свистіла скрізь в туманах бойових;
Хрипіли ранені,— переступали їх;
Жахливо стогнучи, пускали дим гармати,
Од вітру хижого погрозливо-кошлатий.
В серцях — обов'язок, вітчизна, честь були,
Як зорі золоті, серед нічної мли.
І враз у клекоті, в кипучім вирі бою,
Де реготала смерть з гримасою страшною,
В хаосі сутичок, у пеклі вогнянім,
Де брязкотіла сталь, де мідь котила грім,
Де люди падали, шипіли злісно бомби,
Де все росли й росли криваві гекатомби,
Де сурми голосні вели похмурий спів,
Де кожен наш вояк, змагаючись, хотів

[1] У Шенгелі чомусь Брез, а не Дрейзе. Див.: Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона: статті Шассепо і Дрейзе.— *М. Р.*

Зрівняться з предками в ділах, достойних слави,
Здригнулось прапорів проміння величаве,
І в час, коли бійці ішли, щоб полягти
В останній сутичці — або перемогти,
Зненацька крик страшний почувся: «Хочу жити!»

Гармати змовкли вмить, і вир несамовитий
Затих...— промовлена остання річ була.
І кігті розтяглись у Чорного Орла.

VI

У час той Франції — вся гордість, честь і подвиг—
Бренн — сміливість її, її звитяга — Хлодвіг,
Титани Галлії, що мужність — їх закон,
Повитий славою безсмертною Шалон,
Суворий Тольбіак, скривавлена арена;
Ареццо, Маріньян, Бовін, Боже, Равенна,
І славний Аньядель у ті суворі дні,
Форну, Іврі, Кутра, Фонтенуа в огні,
З чолом у блискавках, із полум'ям на крилах,
Жемаппа і Ваграм в боях оскаженілих,
І Гогенліндена розвернуте жерло,
І смілі, що лягли на чолі Ватерло,
Мартел, Конде, Війар, хоробрий Карл Великий,
Тюренн, що перед ним тевтон здригався дикий,
Бійці, що вчинків їх повік не вкриє пил,
І Сціпіон — Дезе, й Клебер — новий Ахілл,
Наполеон, що був усіх держав грозою,
Здали меча свого розбійника рукою.

ЕРНАНІ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ернані.
Дон Карлос.
Дон Руї Гомес де Сільва.
Донья Соль де Сільва.
Король Богемський.
Герцог Баварський.
Герцог Гота.
Герцог Лютцельбург.
Дон Санчо.
Дон Матіас.
Дон Рікардо.
Дон Гарчі Суарес.
Дон Франціско.
Дон Хуан де Аро.
Дон Хіль Тельвс Хірон.
Донья Хозефа Дуарте.
Верховинець.
Якес.
Дама.
Перший, другий і третій змовники.
Змовники Священної ліги,
німці та іспанці.
Верховинці, сеньйори, вояки,
пажі, народ.

Іспанія, 1519 рік.

АКТ ПЕРШИЙ

КОРОЛЬ

Сарагоса. Опочивальня. Ніч. Лампа на столі.

СЦЕНА ПЕРША

Донья Хозефа Дуарте, стара, в чорному одязі за модою Ізабелли Католицької; дон Карлос.

Донья Хозефа

(сама. Опускає пурпурові запони на вікнах; ставить до порядку декілька крісел. Хтось стукає в потайні двері праворуч. Вона прислухається. Стук повторюється)

Чи це б то він уже?

Знову стукають.

Еге, не кожне
Ті сходи знає.
Треба відчинити!

(Відчиняє замасковані двері.)

Входить дон Карлос, щільно загорнувшись плащем і низько насунувши капелюх.

Добривечір, прекрасний кавалере!

(Вводить його. Він скидає плаща і зоставється в пишному одязі з єдвабу та шовку за кастільською модою 1519 року. Вона глянула на нього і відступила, вражена.)

Як! Це не ви! Це не сеньйор Ернані!
О господи! Рятуйте! На пожар!

Дон Карлос

(ухопивши її за руку)

Одне ще слово — ти умреш, дуеньє!

(Пильно дивиться на неї. Вона мовчить, охоплена жахом.)

Скажи: чи я потрапив у кімнату
До доньї Соль, котору повести
До шлюбу має герцог де Пастрапа,
Що дядьком їй доводиться,— старий,
Шаноби гідний, немощний на лихо,
Ревнивий дід? А панночка тим часом
Напевне покохала молодця
Без бороди та без усів, звичайно,—
І вечорами дожида його,
Обманюючи заздрісників хитро,
Щоб замість дядькової бороди

Голубити обличчя безбороде.
Чи правда ж, так?
(Вона мовчить. Він торсає її за руку.)
Ну, говори ж мерщій!

Донья Хозефа

Ви говорить мені заборонили.

Дон Карлос

Тепер — велю. Чи я у доньї Соль?

Донья Хозефа

Так. А навіщо?

Дон Карлос

Ні на що. Скажи:
Старого герцога немає вдома?

Донья Хозефа

Так.

Дон Карлос

От вона і виглядає, значить,
Свого коханця?

Донья Хозефа

Так.

Дон Карлос

І він сюди,
У цю кімнату, прийде?

Донья Хозефа

Так.

Дон Карлос

Сховай
Мене де-небудь.

Донья Хозефа

Вас!

Дон Карлос

Мене.

Донья Хозефа

Для чого?

Дон Карлос

Та ні для чого.

Донья Хозефа

Я? Сховати вас?

Дон Карлос

В кімнаті цій.

Донья Хозефа

Нізащо!

Дон Карлос

(витягаючи з-за пояса гаманець з грошима і кинджал)

Вибирайте,
Шановна пані: чи оцей кинджал,
Чи гроші ці.

Донья Хозефа

(бере гаманець)

Ви, певне, сам диявол?

Дон Карлос

Вгадали ви, дуеньє.

Донья Хозефа

(одчиняє вузьку шафу в стіні)

Увійдіть
Сюди.

Дон Карлос

(дивиться на шафу)

В оцю коробку?

Донья Хозефа

(зачиняє її)

А не хочеш —
Іди собі.

Дон Карлос

(відчиняє шафу)

Отак!

(Іще роздивляється.)

Мабуть, сюди
Ти ту мітлу ховаєш, що на ній
Рушаєш у нічні мандрівки?
(Влазить у шафу.)
Ух,
Насилу вліз!

Донья Хозефа
(склавши руки, вражена)
О, господи! Мужчина
В опочивальні!

Дон Карлос
А хіба ж то жінки
Твоя сьогодні пані дожида?

Донья Хозефа
О небеса! Вона іде! Я чую
Її ходу... Сеньйоре, зачиніться.

Доп Карлос
(із шафи)
Коли ти хоч одне промовиш слово,—
Умреш.

Донья Хозефа
(сама)
Хто він такий? Великий боже!
Гукнути пробі,— та усі в палаці,
Опріч моєї пані, вже поспули...
А незабаром надійде і той,
І щось уже та буде. Є у нього
При боці шпага. Господи, помилуй
І захисти!
(Зважуючи на руці гаманець.)
Припаймі, це не злодій.

Входить донья Соль. Донья Хозефа ховає гаманець.

СЦЕНА ДРУГА

Донья Хозефа, дон Карлос (захований), донья Соль, пізніше Ернані.

Донья Соль
Хозефо!

Донья Хозефа

Я до ваших послуг.

Донья Соль

Дивно,
Ернані ще нема. Якесь нещастя
Мені віщує серце...

Чиясь хода за дверцями.

А! Іде!
Біжи мерщій і, поки він не стукав,
Пусти його. Та швидше!

Хозефа відчиняє потайні дверці. Входить Ернані. Великий плащ, великий капелюх. Під плащем — убрання арагонського верховинця, сіре, з шкіряною кірасою. Шпага, кинджал, ріг при поясі.

Донья Соль

(підбігаючи до нього)

Мій Ернані!

Ернані

О донья Соль! Нарешті я вас бачу
І рідний голос чую з милих уст!
Чому жорстока присудила доля
Без вас життя похмуро коротати?
Для вас забув би всіх я!

Донья Соль

(торкаючись його одежі)

О Ісусе!
З плаща вода струмує! Певне, дощ
Іде великий?

Ернані

Я не знаю.

Донья Соль

Певне,
Вам холодно?

Ернані

Байдуже.

Донья Соль

Та зніміть
Свого плаща!

Ернані

Скажіть: коли вам сон
Невинні очі тихо закриває
І ніжним овіває супокоєм
Безгрішні ваші молоді уста,—
Чи ангел вам шепоче в ту хвилину,
Яку ви радість несете в дарунок
Тому, кого ненавидять усі
І всі женуть?

Донья Соль

А ви, проте, сеньйоре,
Спізнилися. Ви дуже змерзли?

Ернані

Ні!
Зі мною ви — і я огнем палаю!
Коли любов кипить у нашім серці
Грозою невгамовною, коли
Вона сповняє всі чуття і мислі,—
Нам до грози небесної байдуже
І не лякає ані дощ, ні грім!

Донья Соль

(знімає з нього плаща)

Знімайте-бо плаща! Давайте шпагу!

Ернані

(з рукою на шпазі)

Ні! Шпага — також подруга шляхетна
І незрадлива. Герцога старого,
Що має стати з вами під вінець,
Немає вдома?

Донья Соль

Так. Його немає,
І ця година наша.

Ернані

Лиш година.
А там, а там — забути чи померти!
Проте дарма. Таж за одну таку
Годину дати можна все життя
На цьому і на тому світі.

Донья Соль

Ернані мій!

Ернані

(гірко)

Так! Я тоді щасливий,
Як герцог вийде з дому! Наче злодій
Я до дверей підходжу, тремтячи
Та оглядаючись,— щоб у старого
Ганебно красти усміх твій солодкий,
І голос твій, і погляд цих очей!
Щасливий я. Його годину взяв я —
І він за це візьме моє життя!

Донья Соль

Ну, заспокойся ж!

(Віддає плаща Хозефі.)

Висуште, Хозефо,
Цього плаща.

Хозефа виходить. Донья Соль сідає і знаком підкликає до себе Ернані.

Іди до мене ближче.

Ернані

(не слухає)

То герцога немає в замку?

Донья Соль

(усміхаючись)

Милий!

Ернані

Його нема?

Донья Соль

Забудь про нього.

Ернані

Ні!
Про нього, пані, треба пам'ятати!
Він любить вас, він має під вінець
Вас повести! Як дядько й наречений,
Голубити вас може й цілувати,—
І це забути!

Донья Соль

(сміючись)

От що вас пече!
Цілунок дядьків! У чоло! Цілунок,
Що батьківським його назвати можна!

Ернані

Ні! Поцілунок мужа і коханця
Ревнивого. Ви будете йому
Належати — подумайте про це!
Безумний дід, що вже його могила
Давно чекає, привид, мрець живий,
Земний свій шлях пройшовши до останку,
Він хоче жінку мати! Він жадає
Ясне життя дівоче зав'язать!
Коли до тебе простяга правицю,
Чи бачить він, що вже його за ліву
Взяла дружина — неминуча смерть?
Безумний діду! Час би вже послати
По трупаря! Хто хоче цього шлюбу,
Хто силує?

Донья Соль

Бажає так король.

Ернані

Король! Король! Це ж батько королів
Мого отця послав на ешафот!
Давно було те, вже й його вдова
Постарілась, і син його вже виріс,—
Моя ненависть забуття не знає!
Я заприсягся ще малим дитям,
Що синові за батька відомщу!
Карлосе! Знай, Кастілії королю,—
Тебе шукаю завжди я, повсюди,
Бо прагну помсти за незмиту кривду!
Родини наші здавна ворогують,
Батьки боролись тридцять довгих літ
Жорстоко й невблаганно. Хай померли
Вони обидва,— їхній гнів живе!
Для згоди тут не може бути місця,
Бо на синів криваве те змагання
З отцовських рук законно перейшло.
То, значить, він цього бажає шлюбу
Ганебного? Нехай же не дивує!

Тебе шукав я, а тепер ти сам
Стаєш мені, проклятий, на дорозі!

Донья Соль

Ох, ти мене жахаєш!

Ернані

Я й себе
Жахаю часом, несучи тяжке
Ярмо прокляття. Слухай. Дядько твій,
Твій наречений — пан Руї де Сільва,
Багатий, славний герцог де Пастрана,
Кастільський гранд, вельможа арагонський.
Старий він, правда, а зате яку
Тобі пишноту принесе в дарунок!
Які коштовні перли й самоцвіти,
І золото, й розкішні убрання!
Якою шаною тебе оточить!
Таж певне й королева герцогині
Своїй позаздрить! От хто він такий.
А я — бідар, я змалку по лісах
Тулився босий, іншого притулку
Не знаючи. Та був і в мене, може,
Славетний герб, окраса давніх предків,
Що крові ржа тепер його укрила;
Були й права, тепер у млу повиті,
Огорнені покровом ешафота.
Він прийде, прийде, той жаданий час,
Що я їх разом вихоплю із піхов
З моєю шпагою! До того дня
Я лиш молю у заздрісного неба
Води, повітря, сонця,— тих дарів,
Яких воно не жалує нікому.
Чи він, чи я — чи герцог, чи Ернані,
З ним шлюб узяти чи піти зі мною,—
Ось вибір твій.

Донья Соль

Піду з тобою я.

Ернані

Поміж моїх товаришів суворих,
Вигнанців, що давно їх імена
Кат записав у свій зловісний список?
Поміж людей, що ані меч, ні серце

Їм від жалю ніколи не здригнуться?
Поміж людей, де кожен присягнув
За кров пролиту сплачувати кров'ю?
Ти мусиш знать: розбійники вони,
А я отаман їхній. Як ловили
Мене в Іспанії, неначе звіра,
Я ж в горах Каталонії, у скелях,
Куди сягають лиш орли крилаті,
Знайшов собі гостинний, дружній схов.
Там верховинці вольні та убогі
Дали мені рости і виростати,—
І виріс я. Хай завтра цей от ріг
Серед лісів луну розбудить сонну —
Три тисячі одважних вояків
На голос той повстане... Ти дрижиш,
Боїшся ти... Подумай, зваж: зі мною
Втекти туди, у гори несходимі,
В страшні бори, до тих людей жорстоких,
До демонів, що бачила ти в снах,
Боятись, оглядатися, ні вдень
Не спочивати, ні вночі, дитину
Під посвист куль мушкетних колихати,
Спать на траві, з струмка гірського пить
І, може, навіть — так, як я за батьком,—
Піти зі мною, ревно плачучи,
До ешафота!

Донья Соль

Я піду з тобою.

Ернані

Подумай: герцог — пишний можновладець,
У нього батько кари не прийняв,
Ім'я його безчестям не покрите.
Могутній він — і дасть тобі в дари
І славу, й титул, і скарби...

Донья Соль

Ми завтра
В дорогу рушимо. Не повертай
Мені за докір дивної відваги,
Ернані мій. Чи ангел ти, чи демон,—
Однаково, бо я твоя рабиня.
Як ти підеш — і я піду з тобою,
Зостанешся — з тобою й я лишусь.

Так, я твоя. Чому і як? Збагнути
Сама не можу. Бачити тебе,
Твій голос чуть — моє єдине щастя.
Тебе нема, затихла вдалині
Твоя хода — і серце умирає,
І день, як ніч. Немовби нежива,
Сама з собою я тоді в розлуці.
А прийде час — легкі зачую кроки —
І разом з ними радість і життя
Вертаються у груди наболілі.

Ернані

(стискаючи її руку)

Мій ангеле! Мій світе!

Донья Соль

Значить, завтра.
Опівночі. Прийди з товаришами
Під це вікно. Постукай тричі.

Ернані

Як!
Хіба ти знаєш, хто я?

Донья Соль

Що ж по тім?
Я зважилась — і слова не зламаю.

Ернані

Ти зважилась! Та знай же, що не тільки
Розбійник я,— і поміркуй востаннє,
Що за проклятим, за вигнанцем ти
У небезпечну вирушиш дорогу.

Дон Карлос

(з грюкотом відчиняє двері шафи)

Коли ж кінчаться ваші теревені?
Чи, може, вам здається, що мені
Сидіти в шафі вигідно і любо?

Ернані вражений відступає. Донья Соль скрикує і, шукаючи оборони, падає йому в обійми. Переляканими очима дивиться вона на дона Карлоса.

Ернані

(поклавши руку на ефес шпаги)

Хто це такий?

Донья Соль

До помочі, на бога!
Рятуйте, люди!

Ернані

Донья Соль, мовчіть!
Ваш крик розбудить небезпечних свідків.
Як з вами я — ніхто на оборону,
Крім мене, не повинен вам ставать.
(До дона Карлоса.)
Що ви робили там?

Дон Карлос

Уже ж напевне
Не їздив верхи.

Ернані

Хто в таку хвилину
Сміятись важиться — повинен знать,
Що з нього незабаром посміятись
Його щасливий може спадкоємець.

Дон Карлос

На все свій час!.. Поговорімо щиро,
Добродію. Ви любите цю пані
І ходите щовечора до неї
У милі чорні очі видивлятись.
Нічого в тому дивного нема,
Та я ж бо й сам у пані закохався
І, врешті, пересвідчитись бажаю,
Хто часто так вікном до неї ходить,
Коли при дверях мушу я лишатись.

Ернані

А, слово честі, вийдете тепер
Ви шляхом тим, що ним я увіходжу!

Дон Карлос

Побачимо. Тим часом я сеньйорі
Освідчую своє палке кохання.
Таж доброcті і ніжній цій душі
Для двох коханців вистачить напевне!
Сьогодні, край надумавши покласти
Історії, що трохи затяглася,
Непроханим я гостем увійшов —

Либонь, за вас мене сюди й пустили —
І заховався в шафі. Та, на жаль,
Там чути зле, задушливо і тісно,
Що я й одежу геть собі пом'яв.

Ернані

І шпазі тісно довше залишатись
У піхвах!

Дон Карлос

(уклоняючись)

Не перечу!

Ернані

(вихоплюючи шпагу)

Боронися!

Дон Карлос добуває шпагу.

Донья Соль

Ернані! Боже!

Дон Карлос

Заспокойтесь, пані.

Ернані

(до дона Карлоса)

Скажіть мені ім'я своє!

Дон Карлос

Та ні,
Своє скажіть.

Ернані

Його я бережу
Для іншого, фатальне й неминуче.
У день, як іншому тому на груди
Я наступлю ногою переможця,
Моє ім'я його почують уші,
А біля серця вчує він кинджал.

Дон Карлос

Як інший зветься?

Ернані

А нащо тобі? —
Ну, захищайся!

Схрещують шпаги. Соль, тремтячи, падає на крісло. Чути стук у двері.

Донья Соль

(підводиться, охоплена жахом)

Небо! Хтось іде!

Бійці спиняються. Перелякана Хозефа вбігає в маленькі двері.

Ернані

(до Хозефи)

Що то за стук?

Донья Хозефа

(до доньї Соль)

Біда, біда нам, пані!
Вернувся герцог!

Донья Соль

О, нещасна я!

Донья Хозефа

(оглядається круг себе)

Ісусе! Невідомий! Поєдинок!
Яке безумство!

Бійці ховають шпаги в піхви. Дон Карлос загортається в плащ і пасовує на собі капелюх на чоло. Стук знову.

Ернані

Що робити нам?

Стук.

Голос

(за дверима)

Прошу вас одчинити, донья Соль.

Донья Хозефа ступає до дверей. Ернані спиняє її.

Ернані

Не відчиняйте.

Донья Хозефа

(бере свої чотки)

Якове святий,
Оборони і захисти!

Знову стук.

Ернані

(показує дону Карлосові на шафу)

Сховаймось.

Дон Карлос

У шафу? Ні.

Ернані

(показує на двері)

Ходім сюди.

Дон Карлос

Навіщо?

Ернані

(показує на маленькі двері)

То утечім.

Дон Карлос

Добраніч. Я лишаюсь.

Ернані

Прокляття! Ви заплатите за це!

(До доньї Соль.)

Я не впущу нікого.

Дон Карлос

(до Хозефи)

Відчиніть.

Ернані

Що каже він?

Дон Карлос

(до Хозефи, яка не знає, що їй робити)

Велю вам одчинити.

Знову стук. Донья Хозефа, дрижачи, йде відчиняти.

Донья Соль

О горе, горе!

СЦЕНА ТРЕТЯ

Ті самі, дон Руї Гомес де Сільва. У нього сива борода та волосся. Чорний одяг. Слуги зі смолоскипами.

Дон Руї Гомес

Як, у час такий
Ви, донья Соль, племінниця моя,
Приймаєте незнаних чоловіків?
Ввійдіть усі. Видовище цікаве!

(До доньї Соль.)

Три чоловіки, числячи й мене,
Коли і двох було б тут забагато!

(До молодих людей.)

Панове! Що сюди вас привело?
Були часи, коли такі гіганти
В Кастілії, як Сід або Бернард,
Дівочу честь уміли шанувати
І поважати вміли сивину.
Залізо й криця легшими здавались
Тим рицарям, аніж для нас сдваб.
Любов вела їх до вінця святого,
А не до зради. Знали-бо вони,
Що значить шана й гідність у родині.
Коли вони здобуть хотіли жінку,—
Не крилися і на двобій кривавий
При світлі сонця божого, удень
Ставали сміло з шпагою в руках.
Якби ж оцих мерзенних боягузів,
Що тільки ночі темній довіряють
Свої діла ганебні, безсоромні,
За спиною у мужа крадучи
Права його і честь його дружини,
Якби побачив їх великий Сід,
Рица́рства всього предок благородний,—
Він змусив би їх на коліна стати
І плазом шпаги вдарив би в герби,
Що груди прикрашають недостойні.
От як колишні рицарі зустріли б
Сьогоднішніх героїв!

Хто ви є?
Чого прийшли? Сміятися з старого,
Безсилого,— самі ж бо молоді?
Узять на глум того, хто при Заморі
Служив отчизні кров'ю і мечем?

Ернані

Нехай же герцог...

Дон Руї Гомес

Прóшу вас — мовчіть!
Як! Є у вас і шпага, й меч, і спис,
Бенкети є, є соколи ловецькі,
Є гончі пси, є ніжні серенади,
Щоб їх співати милій під балконом,
Є пишні шати, танці, каруселі,
Є молодість, є радощі,— а ви,
Ви нудитесь — і треба вам доконче
Нової іграшки! Що ж! Узяли
Ім'я моє погратись — і розбили!
Та в небі бог, і він мені поможе
Скалки з тієї забавки відкинуть
В обличчя вам!..

Ернані

Сеньйоре...

Дон Руї Гомес

Постривайте.
Хіба це справді варте глузування?
Беріг я скарб, доручений мені:
Дівочу честь, фамілії окрасу,
Ім'я небоги, що люблю її
І що вона небавом помінятись
Обручкою зі мною обіцяла.
Я мав її за чисту, за невинну,
Святу для всіх — і ось тепер, вернувшись
У власний дім, я, дон Руї де Сільва,
Тут застаю злодіїв, що украсти
Наважились мій найдорожчий скарб!
Ні! Перше руки вимийте, панове,
Що все бруднять, до чого доторкнуться!..
Вам мало ще? Ще хочете знущання?
(Зриває з себе орденського ланцюга.)
Топчіть же це ногами! Утішайтесь!
(Кидає свій капелюх додолу.)
Шматуйте, рвіть волосся посивіле!
А взавтра будете хвалиться всім,
Що жоден ще розпусник безсоромний

Чола такого гряззю не вкривав
І не безчестив сивини такої!

Донья Соль

Сеньйоре...

Дон Руї Гомес

(до слуг)

Гей! Меча мені подайте!
Толедського несхибного кинджала!
Сокиру бойову!

(До молодих людей.)

А ви, панове,
Ідіть за мною.

Дон Карлос

Не до того річ,
І не про те піде у пас розмова.
Я маю вісті, що недавно вмер
Максимільян, германський імператор.

(Скидає з себе плаща і відтуляє обличчя, досі заховане під капелюхом.)

Дон Руї Гомес

Ізнову глум...
Як, це король!

Донья Соль

Король!

Ернані

(блиснувши очима)

Король іспанський!

Дон Карлос

(поважно)

Так, це я.

(До Сільви.)

Сеньйоре,
Що це тобі зробилося? Мій дід
Умер. Про це я ввечері дізнався
І поспішив до вірного слуги
Інкогніто, щоб новину йому

Цю повідомити — і ради попросити...
А він підняв тут галас несвітенний
Бозна-чого.

Дон Руї Гомес висилає знаком свою челядь. Він підходить до Карлоса. Донья Соль дивиться на короля з острахом і подивом, а Ернані, ставши в кутку, не відводить від нього блискучих очей.

Дон Руї Гомес

Але чому ж так довго
Мені не відчиняли цих дверей?

Дон Карлос

Чудне питання! Таж коли король
Приходить, щоб державну таємницю
Людині певній звірити,— невже
Та зграя слуг, з якою ти прийшов,
Розмову нашу мала б паслухати?

Дон Руї Гомес

Ясний королю, вибачте!

Доп Карлос

Тебе
Поставив я доглядачем фортеці.
Кого ж тепер поставлю доглядати
Тебе самого?

Дон Руї Гомес

Вибачте.

Дон Карлос

Ну, годі.
Вмер імператор — ось у чому річ.

Дон Руї Гомес

Ваш славний предок...

Дон Карлос

Так, і жаль великий
Мене обняв.

Дон Руї Гомес

А хто ж візьме у спадок
Його корону?

Дон Карлос

Хто? Саксонський герцог
На неї важить та король французький
Франціск.

Дон Руї Гомес

А де ж призначено з'їздитись
На вибори?

Дон Карлос

Ще добре невідомо:
У Франкфурті, чи в Ахені, чи в Спірі.

Дон Руї Гомес

А наш король — нехай його господь
Від зла й напасті захищає —
Ніколи досягти він не бажав
Клейнодів імператорських?

Дон Карлос

Мій друже!
Про це він думав завжди.

Дон Руї Гомес

Має він
Усі права до того.

Дон Карлос

Я це знаю.

Дон Руї Гомес

Ваш панотець австрійський був ерцгерцог,—
І дідом вам доводиться, королю,
Той, хто уже не в пишній багряниці,
А в савані холодному лежить.

Дон Карлос

Згадай — іще ж я й гентський громадянин.

Дон Руї Гомес

Колись його я бачив. Ох, зостався
Я сам-один від того покоління!
Всі вимерли! Ваш предок був могутній,
Славетний імператор!

Дон Карлос

Рим за мене.

Дон Руї Гомес

Одважний, дужий, він родився справді
В руках держать імперію Германську!
(Цілує, склонившися, руку королеві.)
Як співчуваю я печалі вашій,
Ясний королю!

Дон Карлос

Папа хоче взяти
Собі Сіцілію. Нехай лишень
Мені поможе влади досягти —
Йому Неаполь я віддам. Аби-но
Орла зловити, а тоді побачим,
Чи хто посміє відтинати крила
Тому орлові!

Дон Руї Гомес

З радістю б якою
Побачив він, на троні посивілий,
Що славне чóло увінчати має
Корона славна!
А тим часом ми
Оплакуєм, королю, з вами разом
Великого і доброго монарха!

Дон Карлос

Святий отець хитрує. «Нащо вам,
Мій сину,— каже він,— той острівець
Нерівний та неплідний, та ганчірка,
Лиш ниткою прив'язана тонкою
До королівства вашого? Мерщій
Подайте ножиці! Ми перетнемо
Ту нитку!»
Дякую, святий,
Високий отче! Ганчірки такі
Здадуться нам імперію латати,
І що їх більше буде, то пишніше
Вона цвістиме, ворогам на страх!

Дон Руї Гомес

Королю, заспокойтеся! На небі
У житла праведних він увійде!

Дон Карлос

Король Франціск — відомий шанолюбець!
Не встиг умерти сивий імператор —
Він до корони руку простяга.
Та чи ж не досить Франції йому
Преславної? Адже мій дід казав:
«Якби я бог і мав собі два сини —
Я старшого б поставив богувати,
А меншого французьким королем
Зробив би...»

(До герцога.)

Як по-твоєму: Франціска
Обрати можуть?

Дон Руї Гомес

Славний полководець
Король Франціск.

Дон Карлос

Нехай воно і так,
Та він чужинець. Булла золота
Заказує чужинців обирати.

Дон Руї Гомес

Та й ви ж, королю, ви чужинець теж.

Дон Карлос

Я гентський громадянин!

Дон Руї Гомес

На війні
Здобув Франціск собі велику славу.

Дон Карлос

Та й мій орел вродився не без крил!

Дон Руї Гомес

Латинську мову знає ваша милість?

Дон Карлос

Не дуже.

Дон Руї Гомес

Шкода! Адже знать германська
Нічого так не любить, як монарха,
Що розмовляє з нею по-латині.

Дон Карлос

Іспанської їй досить буде мови!
Що мова там, де голос повновладний
Лунає гордо!
Вирушить я мушу
До Фландрії, не гаючи й хвилини,
Щоб там Франціск мені не перешкодив
Мети моєї досягти. Надіюсь
До вас не дон Карлосом я вернутись,
А Карлом П'ятим.

Дон Руї Гомес

Рушить у дорогу
Величність ваша, а тим часом тут
Розбійники і далі арагонські
Нас плюндруватимуть?

Дон Карлос

Я дав наказ,
Їх знищити Аркоський має герцог.

Дон Руї Гомес

А чи дали наказа ви, королю,
Щоб їх отаман зброю положив?

Дон Карлос

Хто ж їх отаман?

Дон Руї Гомес

Я того не знаю,
Та чув, що то людина небезпечна.

Дон Карлос

Відомості у мене є, що він
Ховається в Галісії до часу.
Ми незабаром зловимо його.

Дон Руї Гомес

Говорено, що він десь недалеко...
Та, видно, то чутки були облудні!..

Дон Карлос

Чутки облудні! Слухай. Я у тебе
Бажаю почувати.

Дон Руї Гомес

(кланяється)

Мій королю,
Я за велику честь вам уклоняюсь.

(Кличе слуг.)

Гей, люди! Гідно маєте прийнять
Ви короля, мойого гостя нині!

Входять слуги з факелами. Герцог строїть їх у дві лави аж до дверей, що в глибині. Донья Соль тим часом поволі підходить до Ернані. Король стежить за ними.

Донья Соль

Опівночі, узавтра, під вікном —
Удариш тричі.

Ернані

Завтра!

Дон Карлос

(набік)

Завтра, добре!

(Голосно до доньї Соль, галантно підійшовши до неї.)

Дозвольте вашу руку.

(Веде її до дверей. Вона виходить.)

Ернані

(поклавши руки на запоясник)

Мій кинджале!

Дон Карлос

(вертається, говорить набік)

А молодець наш мається, мабуть,
Не надто добре!

(Одводить Ернані вбік.)

Я зробив вам честь

Нечувану, схрестивши з вами шпагу.
До того ж є підстава не одна
Вас мати за особу небезпечну.
Та зрадництво Карлос від юних літ
Ненавидить. Тому допоможу
Вам утекти я.

Дон Руї Гомес

(вернувшись, показує на Ернані)

Що це за сеньйор?

Дон Карлос

Цей? Він належить до мойого почту.

Виходить в супроводі слуг, у світлі смолоскипів; герцог, несучи свічку в руках, іде перед королем.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Ернані

(сам)

З твойого почту! Так, королю! Я
І день і ніч тебе не покидаю.
Твій кожний крок пожадливо ловлю я,
Стискаючи незрадного кинджала.
Моя сім'я з твоєю ворогує
Віддавна. А тепер ще й на шляху
Мені ти став... Була така хвилина,
Коли любов з ненавистю боролась
В моїй душі і не вміщало серце
Двох почуттів, однаково палких:
Кохання й гніву. Вже було кохання
Перемогло, і я забув про помсту...
Та ти прийшов про неї нагадати
І сам схилив непевні терези,
Поклав кінець таємному змаганню.
Так! Я належу до твойого почту!
І знай, що жоден із твоїх вельмож,
Із тих, у кого серце рабське б'ється
Лише для тебе, з прихвоснів облеслих,
Які готові тінь твою лизати,
І навіть жоден королівський пес
Не буде так ходити невідступно,
Як буду я ходити за тобою.
Придворцям тим — їм треба нагород,

Та титулів, та золотих брязкалець!
Мені того замало. Прагну я
Не марних прав і не ознак нікчемних —
Я прагну крові із твойого тіла,
Душі твоєї і твого життя!
Оцей кинджал, цей месник неминучий,
Затопиться колись тобі у серце!
Іди ж, королю. Мій неситий гнів
Тебе уже ніколи не покине.
Удень серед веселого бенкету
Вставатиму я привидом зловісним
Перед тобою. Уночі, розкривши
Безсонні очі, ти щоразу стрінеш
Мої, огнем осяяні незгасним,—
І прочитаєш вирок свій у них!

(Виходить крізь потайні двері.)

АКТ ДРУГИЙ

БАНДИТ

Сарагоса. Двері перед палацом Сільви. Ліворуч — великі стіни палацу з вікном, що виходить на балкон. Під балконом невеличкі двері. Праворуч і в глибині — будинки, вулиці. Ніч. Подекуди в фасадах будинків видно освітлені ще вікна.

СЦЕНА ПЕРША

Дон Карлос, дон Санчо Санхес де Цуніга, граф де Монтерей, дон Матіас Центуріон (маркіз д'Альмуньян), дон Рікардо де Рохас (сеньйор де Касапальма). Увіходять всі четверо з доном Карлосом на чолі, загорнені в довгі плащі, поли яких підіймаються від кінців шпаг.

Дон Карлос

Ото балкон, он двері... Як кипить
У мене кров!

(Показує на неосвітлене вікно.)

А там ще й досі темно!

(Перебігає поглядом по освітлених вікнах.)

Скрізь є вогні, небажані для мене,
Лише жаданий не горить вогонь!

Дон Санчо

Королю! Як ви зрадника того
Могли пустити?

Дон Карлос

Так — пустив, та й годі.

Дон Санчо

А може ж, то розбійницький отаман?

Дон Карлос

Нехай і так, проте сказати мушу,
Що має він поставу гордовиту,
Манери благородні, як пе кожен
Від бога коронований король.

Дон Санчо

Його ім'я, сеньйоре?

Дон Карлос

(очей не відводячи від вікна)

Гм... Муньйоц...

Фернан...

(З жестом людини, яка пригадує.)

Ім'я кінчається на «І».

Дон Санчо

Ернані, може?

Дон Карлос

Так.

Дон Санчо

То він!

Дон Матіас

Ернані?

Так дійсно звуть бандитів ватажка!

Дон Санчо

(до короля)

Про що ж він саме говорив, королю?

Дон Карлос

(не відводячи очей од вікна)

А, в клятій шафі чути надто зле!

Дон Санчо

Але ж нащо було його пускати?

Дон Карлос

(велично повертається і дивиться в обличчя)

Мені здається, графе Монтерей,
Що ви мене питаєте?

Обидва сеньйори, змовкнувши, відступають.

До того ж
Не голова бандитова мене
Цікавить, а його коханки серце.
Прекрасні очі, чорні! Дві свічі,
Два промені, два пишні смолоскипи.
Я чув лише одно: «Узавтра. Тут.
Опівночі...» Та цього з нас і досить!
Вночі — чудесно! Певне ж, розбишака
З маперами зальотника й вельможі
Забариться на вбивстві чи грабунку,—
А ми тим часом вхопимо з гнізда
Його голубку...

Дон Рікардо

Я б гадав, королю,
Що краще б ми улаштували справу,
І яструба забивши...

Дон Карлос

Що й казать,
Порада славна, графе!

Дон Рікардо

(вклоняється низько)

Ваша милість
Мені дарує графство?

Дон Санчо

(жваво)

Це помилка!

Дон Рікардо

(до дона Санчо)

Король мене назвати зволив графом!

Дон Карлос

Ну, годі! Добре.
(До дона Рікардо.)
Непароком я
Цей титул кинув,— байдуже! Ловіть!

Дон Рікардо

(знову вклоняється)
Ласкавому спасибі можновладцю!

Дон Санчо

(до дона Матіаса)
Прекрасно! Граф через помилку! Браво!

Король проходжається в глибині сцени, нетерпеливо поглядаючи на освітлені вікна. Сеньйори провадять розмову далі.

Дон Матіас

(до дона Санчо)
А що ж чинити думає король,
Красуню захопивши?

Дон Санчо

(скоса поглядаючи на дона Рікардо)
Що? Звичайно,
Дасть графський титул їй, до двору прийме,
А син її, коли знайдеться син,
Корону й трон візьме собі у спадок.

Дон Матіас

Як! Син її! Та це ж була б наруга!
Є й для монархів речі неможливі!
Графині син — і на тобі! Король!

Дон Санчо

Графиню він оберне на маркізу.

Дон Матіас

Ні! Для синів, сказати б, випадкових
Ми маєм завойовані країни.
Бувають з них лиш віце-королі!

Дон Карлос знову підходить до них.

Дон Карлос

(гнівно дивлячись на освітлені вікна)

Нарешті починають там, у вікнах,
Гасити світло! О, яке нестерпне
Чекання! Хто б, панове, силу мав
Час прискоряти з власного бажання?

Дон Санчо

Не раз, чекаючи на вашу милість,
Ми те говоримо.

Дон Карлос

А мій народ
Про вас те саме раз у раз говорить!

Останнє освітлене вікно гасне.

Останнє згасло!

(Повернувшись до балкона доньї Соль, усе ще неосвітленого.)

О, вікно прокляте!
Коли ж нарешті ти засвітишся? А ніч
Похмура й темна. Вийди, доньє Соль,
Засяй зорею в темряві глибокій!

(До дона Рікардо.)

Вже північ?

Дон Рікардо

Так, уже надходить північ.

Дон Карлос

Пора кінчати! Може нахопитись
Він щохвилини!

У вікні доньї Соль спалахує світло. Тінь її вирисовується на освітлених шибках.

Подивіться, друзі!
Он тінь її з'явилася в вікні!
Ніколи я і сонця не стрічав
З такою радістю! Не гаймо ж часу,
Умовлений скоріше знак подаймо —
Постукаймо... І за одну хвилину
Вона прибуде...
Нас тут забагато —

Сховайтеся... Беру собі красуню,
А вам даю розбійника.

Дон Рікардо

Спасибі!

Дон Карлос

Як прийде він — ви з засідки мерщій
І шпагами зустріньте волоцюгу!
Тож поки він отямиться, красуня
Уже далеко буде відсіля.
Проте його вбивати вам не треба:
Він молодець, а вбивство — то не жарт.

Сеньйори вклоняються і відходять. Дон Карлос чекає якийсь час, потім двічі стукає. За другим разом вікно відчиняється, донья Соль виходить на балкон.

СЦЕНА ДРУГА

Дон Карлос, донья Соль.

Донья Соль

(з балкона)

Це ви, Ернані?

Дон Карлос

(набік)

Ані слова!.. Чорт!..

Знову стукає.

Донья Соль

Я сходжу.

Зачиняє вікно; світло гасне. За хвилину малі двері відчиняються, і ними виходить донья Соль з лампою в руках, у мантії.

Мій Ернані!

Дон Карлос насовує на обличчя капелюх і прудко підходить до неї.

Боже правий!
Це не його хода!

Хоче кинутися назад, дон Карлос підбігає й утримує її за руку.

Дон Карлос

Ви, донье Соль!

Донья Соль

І голос не його! О, я нещасна!

Дон Карлос

Того це голос, хто тебе кохає,
А покохав тебе король.

Донья Соль

Король!

Дон Карлос

Вели ж тепер — і я тобі до ніг
Складу свої клейноди королівські!
Я — твій сеньйор і я — твій вірний раб!

Донья Соль

(намагаючись вирватись із його рук)

Ернані, де ти?

Дон Карлос

Далебі, чудово!
Таж не бандит стоїть перед тобою,
А славної Іспанії король!

Донья Соль

Ні, ви бандит. Де ваша честь і гідність?
О, я за вас, королю, червонію!
Вночі украсти дівчину насильно,—
Таж мій бандит такого б не зробив!
Коли б господь — я певна в тім, королю! —
Коли б господь мав вибирати з вас
Не славний рід, а душу благородну,—
З вас був би злодій, він би був — король!

Дон Карлос

(намагаючись пригорнути її)

Стривайте...

Донья Соль

Чи забула ваша милість,
Що батько мій був дворянин і граф?

Дон Карлос

Я вам дарую титул герцогині!

Донья Соль

(відштовхуючи його)

Ні! Це ганьба!

(Відступає на кілька кроків.)

Не доб'єтесь ви
Нічого. Мій отець пролив за вас
На полі бою кров свою гарячу,—
А я, дочка його, я з того горда,
Що кров його до мене перейшла.
Наложниця — було б то надто мало,
А королева — зависока честь!

Дон Карлос

Тоді — принцеса?

Донья Соль

Ні, не тут, королю,
Шукати вам продажних полюбовниць.
Як ви мене зневажите гапебно,
Я доведу, що вмію боронити
Ім'я отцеве і дівочу честь!

Дон Карлос

Ну, що ж, як так — я обіцяю трон!
Ви — королева, ви — імператриця!

Донья Соль

Омаплива припада!
А до того ж
Я маю вам, не криючись, признатись,
Що я волію з королем моїм,
З моїм Ернані жити у пустині,
Ділити з ним суворі дні вигнання
І спрагу, й голод, і війну, і муки,
Аніж із вами розділяти трон!

Дон Карлос

Щасливий він!..

Донья Соль

Ви заздрите йому?
Таж він — бідар, рокований на страту!

Дон Карлос

А, що по тім! Його ви покохали!
Я сам на світі, а його вигнання

Прекрасний ангел овіва крилом!
То правда це? Я вам нелюбий?

Донья Соль

Так.
Я не люблю вас.

Дон Карлос

(пристрасно, шалено обіймає її)

А! Моя правиця
Подужає м'яку жіночу руку!
Не любиш ти, але моєю будеш!
Тебе я прагну і візьму тебе!
Я ж недарма Іспанії король!

Донья Соль

(пручаючись)

Сеньйоре! О, на бога, змилосердьтесь!
Маркізи та графині при дворі
Обіймами охоче вас зустрінуть,
Ви маєте з-між кого вибирати!
Кастілья, Арагонія, Наварра,
Фламандія та Індія далека,
Де гори злота й гори самоцвітів,—
Усе це вам покірне і підвладне.
В державі вашій сонце не заходить!
А ви б мене у того відібрали,
Для кого в світі я — єдиний скарб!

(Падає навколішки. Він намагається взяти її в обійми.)

Дон Карлос

Не чую я, не хочу розуміти!
О, вибирай — усе тобі під ноги
Без жалю кину!

Вона пручається.

Донья Соль

Для моєї честі
Мені оцього вистачить кинджала!

(Виривав в нього із-за пояса кинджал. Він випускає її й відступає.)

Ну, що ж тепер? Чому ж ви відступили?

Дон Карлос

Яка краса! Тепер я зрозумів,
Як можна гнів любити і зненависть!
(Хоче підступити до неї. Вона підіймає кинджал.)

Донья Соль

Ще крок один — і ви впадете мертві!
(Він знову відступає. Вона повернулась і голосно кличе.)
Ернані! Мій Ернані!

Дон Карлос

Замовчи!

Донья Соль

Ще крок — і смерть!

Дон Карлос

Сеньйоро, не турбуйтесь!
Тут є у певнім схові, недалечко,
Три чоловіки із мойого почту...

Ернані

(став зненацька позад нього)

Четвертого либонь забули ви!

Король повертається й бачить Ернані, що стоїть нерухомо, затінений, позад нього, зі схрещеними на грудях руками під довгим плащем, з піднятими крисами широкого капелюха. Донья Соль скрикує, підбігає до Ернані й пригортається до нього.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Дон Карлос, донья Соль, Ернані.

Ернані

(нерухомий, зі схрещеними руками, пильно блискучими очима дивиться на короля)

О, небо свідком,— я пішов би й далі
Його шукати!

Донья Соль

Порятуй, Ернані!

Ернані

Не бійся, серце.

Дон Карлос

Що ж мої там друзі?
І як вони могли сюди пустити
Отамана бандитів?

(Гукає.)

Монтерей!

Ернані

Шкода, королю! Ваших вірних друзів
Мої держать — і випустять не скоро.
На ваших трьох до мене б шістдесят
Прийшло таких, що кожен з них вартіший,
Ніж вас чотири. Отже, розв'яжімо
Ту справу вдвох, що власне двох обходить.
Як? Мали ви цю дівчину украсти?
Кастілії королю! Це негідний,
Ганебний вчинок!

Дон Карлос

(зневажливо усміхається)

Досить дивно чути
Із ваших уст мені такі докори,
Сеньйоре розбишако!

Ернані

Він глузує!
Я не король,— та як король до кривди
Ще й глуму та зневаги додає,—
Мене мій гнів до короля рівняє!
Так! Пляма гніву на моїм чолі
Страшніша і грізніша за шолом,
Що прикрашає чоло королівське!
Безумче! Облиш надії марні,
Ти від моєї шпаги не втечеш!

(Схопивши дона Карлоса за руку.)

Чи знаєш ти, чия правиця дужа
Твою стискає?
Слухай. Батько твій
Мойого батька засудив на страту,—
І я тебе ненавиджу. Ти взяв
У мене титул мій, ім'я, багатство,—
І я тебе ненавиджу. Тепер

Удвох одну ми жінку покохали,—
І я тебе ненавиджу. Ти чуєш?
Ненавиджу, ненавиджу!

Дон Карлос

Чудесно.

Ернані

Проте сьогодні я забув про помсту,
Охоплений одним неподоланним,
Гарячим і солодким почуттям!
О доньє Соль! Немов на крилах линув
До тебе я,— і що ж тут довелося
Побачити? Той, що його забув я,
Ізнову став у мене на шляху,
Готуючись украсти, взять насильством
Любов мою... Сеньйоре! Ви безумні!
Самі собі ви викопали яму!
Вас оточили вороги запеклі,
І вам од них нікуди не втекти!
Ну, що ж тепер ви маєте робити?

Дон Карлос

(гордо)

Як? Ви мене питатися посміли?

Ернані

Чому ж би й ні? Проте я не бажаю,
Щоб ти поліг від іншої руки,
Опріч моєї. Боронися ж!

(Вихоплює шпагу.)

Дон Карлос

Ні.
Я твій король і володар. Убити
Мене ти можеш, та не стану я
На бій з тобою.

Ернані

Пригадайте: вчора
Своєю шпагою мою ви стріли.

Дон Карлос

Учора — так. Не знали ви, хто я,
А я не знав, хто ви такий. Сьогодні
Ви титул мій, я ваше ім'я знаю.

Ернані

І що ж по тім?

Дон Карлос

Тепер про поєдинок
Не може бути й мови. Убивайте,
Мордуйте,— не надійтесь на дуель.

Ернані

Гадаєш ти, що титул королівський
Святий для мене? Боронись, королю!

Дон Карлос

Ні — убивайте.

Ернані відступає. Дон Карлос дивиться на нього орлиним поглядом.

А! Ви сподівались,
Що ваші хижі зграї розбишацькі
Безкарно пануватимуть у нас?
Ви хочете навік залити кров'ю,
Убивством затавровані — явити
Великодушність рицарську? Ви сміли
Надіятись, що королівський меч
Сьогодні вам кинджал облагородить?
Ні, злочини стають вам на заваді,
І вам од них нікуди не втекти!
Двобій з бандитом! Ні! Волію смерть.

Ернані, похмурий і задумливий, кілька хвилин стискає рукою держак своєї шпаги, потім раптово повертається до короля і ламає шпагу об камінь.

Ернані

Так геть іди!

Король напівповертається до нього і дивиться зневажливо.

Це зустріч не остання!
Іди відсіль!

Дон Карлос

Гаразд. Коли ж вернуся
Я до палацу — перш за все про тебе

Подбаю, друже. Голову твою
Вже оціновано.

Ернані

Так.

Дон Карлос

Накажу я
Тебе поставити поза законом
Як зрадника та бунтаря лихого,
Я розішлю по всій землі іспанській
Наказа переслідувать невтомно
І гнати скрізь.

Ернані

Мене і так женуть,
Та ж Франція, королю, недалечко,—
Туди я легко можу утекти.

Дон Карлос

Я незабаром буду імператор,—
Куди тоді сховаєшся від мене?

Ернані

Великий світ, і я найду те місце,
Що й імператор досягти не зможе
Наказами.

Дон Карлос

А як весь світ собі
Я підкорю?

Ернані

Ну, що ж: тоді могила
Мені лишиться.

Дон Карлос

Знай же: я зумію
Всі заміри лихі твої розбити.

Ернані

Поволі ходить помста, а проте
Вона приходить.

Дон Карлос

(зневажливо усміхаючись)

Якже! Доторкнутись
До дами, що розбійник полюбив!

Ернані

(блиснувши очима)

А! Ти забув, що ти в моїх руках,
Майбутній імператоре! Забув,
Що можу я щохвилі роздушить
Майбутнього володаря півсвіту —
Малепьке, неоперене орля!

Дон Карлос

Чини, що хочеш.

Ернані

Ні! Іди відсіль!

(Накидає свого плаща королеві на плечі.)

Цей плащ тебе, королю, захистить
Од тих, кого привів я із собою.

Король надіває плаща.

Іди спокійно. Голову твою
Я бережу для себе.

Дон Карлос

Хто такі
Слова сказав своєму королеві,
Шкода тому падіятись па ласку
І па подяку важити шкода!

(Виходить.)

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Ернані, донья Соль.

Донья Соль

(ухопивши Ернані за руку)

Тепер тікаймо швидше!

Ернані

(одводячи їй руки, з глибокою ніжністю)

Так, мій квіте,
Зі мною мала ти мої суворі

Ділити дні, не знавши каяття,
Зі мною йти гірким моїм шляхом.
Це благородний намір, це висока,
Ясна мета, душі святої гідна!
Але ти бачиш, господи, з небес,—
Прийняти нині жертву цю прекрасну,
В одлюдницьку печеру повести
Єдину, що в самого короля
Пекучу заздрість пробудила в серці,
Узяти в неї молодість і радість,
Віддаючи за те самого себе,
І не боятися тяжких докорів
Сумління власного — тепер не час!
Занадто близько я до ешафота
Сьогодні став!

Донья Соль

Що кажеш ти, коханий!

Ернані

У вічі королеві кинув я
Тяжку образу. Я його насмів
Помилувати: він мені того
Не вибачить. Вернувшися до замку,
Він скличе всю свою придворну челядь,
Своїх вельмож, своїх катів...

Донья Соль

Ернані!
О господи! Рятуймося ж! Тікаймо!

Ернані

Удвох? ні, ні! Того вже не вернути!
В ті дні, коли ти стала перед мене,
Даруючи любов і співчуття,
Я міг тебе покликати, безумець,
Ласкавістю окрилений твоєю,
Зі мною жити в горах і в лісах,
Зі мною хліб вигнанський споживати,
Ділити ложе із трави сухої...
Але тепер — зійти на ешафот
Я хочу сам! Ділитись ешафотом
Ні з ким не можу!

Донья Соль

А проте недавно
Ти обіцяв...

Ернані

(падає навколішки)

Мій ангеле! В цю хвилю,
Як мій загин із темряви надходить —
Страшний кінець страшного існування,—
Дозволь мені одне тобі сказати:
Тяжку турботу змалку я ношу
На серці; із кривавої колиски
Мені цей світ побачить довелось...
Проте — в нещасті вирісши і зрісши —
Щасливий я, бо ти мене кохала!
Щасливий я, бо ти моє чоло,
Роковане на смерть, благословила!

Донья Соль

(схилившись до нього)

Ернані мій!

Ернані

Благословенна доля,
Що на краю безодні квітку любу
Мені послала!

(Підводиться.)

Хай слова мої
Почує небо!

Донья Соль

Я піду з тобою!

Ернані

То був би злочин — ідучи в могилу,
Зірвати цей благоуханний квіт!
Ні! Досить того, що судила доля
Ці пахощі хоч раз мені вдихати!
Тепер з'єднай життя своє із другим,
З ким мала одружитись — одружися,
Забудь про того, хто весну твою
Розбив навіки. Я піду відсіль
У темну ніч, а ти живи щаслива!

Донья Соль

Ні! Саван твій — то саван і для мене!
Візьми мене з собою!

Ернані

(бере її за руку)

Я не можу.
Я сам піду.

Донья Соль

(гірко, схрестивши руки)

Ти кидаєш мене,
Ернані! Так, безумна! Я любила,
Страждала я за нього і для нього,—
І що ж тепер? Не маю навіть права
Умерти біля нього!

Ернані

Пригадай —
Вигнанець я! Рокований! Проклятий!

Донья Соль

Невдячний ти!

Ернані

(вертається до неї)

Ні, ні! Я зостаюся,
Цього ти хочеш! Так! Забудьмо все.
Іди в мої обійми!

(Сідає на кам'яній лаві.)

Сядь ось тут.

(Припадає їй до ніг.)

О, запали вогнем очей своїх
Мої погаслі вії! Заспівай
Так, як колись для мене ти співала
З очима, де ясні бриніли сльози!
Щасливі будьмо! Келиха налито —
Так випиймо ж! Одна година наша,
А там — хай буде божевілля й смерть!
Промов же слово! Пристрастю палкою
Мою стражденну душу оповий.
А правда ж, мила, солодко кохати —
І солодко, коли тебе кохають,

Перед тобою впавши на коліна?
А правда ж, солодко в нічну добу,
Коли усе навколо спочиває,
Одне одному мову виливати
Про щастя, радість, про ясну любов!
О донье Соль, моя ти зоре ніжна,
Дозволь мені на грудях на твоїх
Віддатись мріям!

Дзвони здалека.

Донья Соль

(схопилась, ужахнувшись)

Б'ють на сполох там!
На сполох б'ють!

Ернані

(стоячи навколішки)

Ні! Це весільні дзвони!
Це нас вітають!

Передзвін дедалі робиться все гучнішим. Крики, вогні по всіх вікнах, на дахах, на вулицях.

Донья Соль

Утікай мерщій!
О господи! В огнях вся Сарагоса!

Ернані

(трохи підвівшись)

Дорогу нам освітлюють весільну!

Донья Соль

Весілля мертвих! Шлях на ешафот!

Брязкання мечів. Крики.

Ернані

(знову опустившись на камінну лаву)

Поринь мо знову в забуття солодке!

Верховинець

(з мечем в руках вбігав)

Сеньйоре! Скрізь по городу тривога.
Алькади, сбіри кинулись по вас.
Шукають скрізь! До зброї! Уперед!

Ернані встає.

Донья Соль

(бліда)

Я знала це.

Верховинець

Не гайтеся, сеньйоре!

Ернані

(до верховинця)

Готовий я. Ходімо.

Невиразні крики

(здаля)

Смерть бандиту!

Ернані

(до верховинця)

Давай меча.

(До доньї Соль.)

Прощай.

Донья Соль

Це я у всьому,
У всьому винна!
Утікаймо цими
Дверми!

Ернані

Як! У біді покинуть друзів?

Шум, крики.

Донья Соль

О, крики ці — вони мене вбивають!

(Затримуючи Ернані.)

Як ти умреш — умру і я!

Ернані

(обнявши її)

Один,
Один цілунок!

Донья Соль

Мій Ернані! Друже!
Єдиний володарю! Мій Ернані!

Ернані

(цілує її в чоло)

Ох! Перший це!..

Донья Соль

Так, може, і останній.

Ернані виходить. Вона падає на лаву.

АКТ ТРЕТІЙ

СТАРИЙ

Замок Сільви в Арагонських горах. Портретна галерея роду Сільви; велика зала, де ці портрети в пишних рамах, прикрашені герцогськими коронами та золоченими щитами, становлять головну окрасу. У глибині високі готичні двері. Поміж портретами розвішана зброя різних часів.

СЦЕНА ПЕРША

Донья Соль, в білій одежі, стоїть перед столом; дон Руї Гомес де Сільва сидить у своєму герцогському дубовому кріслі.

Дон Руї Гомес

Щасливий день! Нарешті! За годину
Я герцогинею своєю назову
Тебе — і слово дядько поступитись
Повинне буде перед іншим словом,
І ти мене обіймеш, як дружина.
Скажи ж мені, чи ти мене простила?
Я признаюся у своїй вині:
Твоє чоло почервоніть я змусив,
Лице твоє до блідності призвів.
Занадто швидко дався я підозрі,
Обвинуватив зопалу невинну,
Не вислухавши, засудив тебе.
Всі грішні ми, усі несправедливі!
Щоправда, я в твоїй опочивальні
Двох юнаків застав, але байдуже:
Не вірити повинен був я власним
Очам своїм. Ох, недолуга старість!

Донья Соль

(нерухома й поважна)

Пощо ця мова? Хто винує вас?

Дон Руї Гомес

Я сам! Тобі я кривду заподіяв,
Несправедливим гнівом запалав.
Я мусив знати, що не може бути
У доньї Соль, в чиїх струмує жилах
Іспанська чиста й благородна кров,
Коханців жодних.

Донья Соль

Чиста кров моя
І чесна — це я скоро доведу.

Дон Руї Гомес

(уставши і підходячи до неї)

В моїх літах, кохаючи шалено,
Людина тратить владу над собою.
Несправедливість, ревнощі — чому?
У старості їх джерело, дитино.
Коли ми бачим інших — молодих,
Вродливих, дужих,— острах виникає
У серці нашому непереможний
І небезпека чується нам скрізь.
Ревнуючи до інших, ми за себе
Соромимось. О, насміх долі злої!
Любов кульгава залишилась нам:
Вона п'янить, вона душі вертає
Палкий вогонь юнацької жадоби,
А тіло... а про тіло забува!
Пастух, що з піснею собі на лузі,
Не знаючи турботи, походжає,
Коли я, повен думами тяжкими,
Блукаю серед тінявих алей,—
Так, так, пастух у мене заздрість будить,
І сам собі я думкою кажу:
«І титул свій, і замки міцностійні,
І ниви пишні, і густі гаї,
І череди на луках незліченні,
Ім'я своє, і славу, і багатство,—
О, все йому ладен віддати я
За ту хатину, де він спочиває,

За молодість, якою він цвіте!
У нього в'ються кучері густі,
У нього погляд сяє, як у тебе,
І можеш ти, побачивши його,
Сказати: «Молодий!» — і про старого
З нерадою душею пригадати.
Я знаю це! Так, я зовуся Сільва,
Але того замало. Я люблю
Безмежно, а проте моя весна
Минулася, і жде мене могила!

Д о н ь я С о л ь

Не знати нам, кого могила жде!

Д о н Р у ї Г о м е с

Лише одне тобі сказати хочу:
Оті стрункі, знадливі кавалери —
Кохання їх не в серці — на словах.
Коли нещасна дівчина полюбить
Якого з тих вродливих юнаків,
Вона вмирає з того, він — сміється.
Їх, бачиш, можна з птицями зрівняти:
Барвисте пір'я, голоси чудові
Дарує їм природа, та любов
У них легка, мов пір'я, і линюча.
А ми, старі, кохаємо не так,
І вірити не їм, а нам годиться.
Тяжка хода в нас? Очі в нас пригаслі?
Поморщені обличчя? Але знай:
На серці жодних не буває зморщок.
Коли стара людина закохалась,
До неї треба завжди мати жаль,
Бо легко можна зранити їй серце.
Любов моя — не забавка з кришталю,
Що проти сонця грає й мерехтить,—
Це почуття поважне і глибоке,
Це батьківське, це дружнє почуття,
Воно тверде, як дуб той непохитний,
Що з нього крісло зроблене моє!
Ось як люблю тебе я. Ти для мене
Поранішня зоря яснопромінна,
І люба квітка, й чисті небеса!
Дивитися на тебе, милуватись
Твоїм лицем, принадною ходою

І гордовитим полиском очей —
О дивне щастя! Свято безкінечне!

Донья Соль

Шкода!

Дон Руї Гомес

Подумай — це ж краса висока,
Коли старий, похилий пригасає,
І кожний крок його — несхибний крок
До мармурових сходів намогильних,—
А жінка, ангел чистий і прекрасний,
Невинна, простосердна голубиця,
Йому становить захист і підпору
І ніжністю оточує того,
Хто тільки смерті зпадобитись може.
Це справді похвали людської гідне,
Святий це подвиг: приректи на жертву
Себе саму, з вмираючим ділити
Його тяжкі, його останні дні,
І — може й без любові — показати
Любові найніжнішої подобу!
О! Ти для мене — ангел той пречистий,
Мені жона ти будеш незрадлива,
Сестра моя, стривожена жалем,
І доня з серцем, сповненим пошани!

Донья Соль

Хто зна, яка кому судилась доля,
Чиє урветься, пане мій, життя.
Вік молодий — непевна запорука!
Буває так: іде старий повільно,
А молодий біжить усе вперед,—
І нагла смерть йому закриє очі,
Як от могилу камінь гробовий.

Дон Руї Гомес

Ну, годі цих розмов сумних, дитино,
А то розсерджусь, далебі. Сьогодні
Веселий день, сьогодні — пишне свято!
До речі, люба, чом же й досі ти
Вінчального убрання не наділа?
Час, одягайся. Я лічу хвилини.

Донья Соль

Ще буде час.

Дон Руї Гомес

Та ні, вже пізно!

Увіходить паж Якес.

Що там?

Паж

Ясновельможний пане, там прийшов
Чи пілігрім, чи старець — я не знаю,
Хто він такий — і просить вас уклінно
Притулок дати.

Дон Руї Гомес

Хто він — це байдуже,
Та подорожній у господу завжди
Приносить щастя. Запроси його!
Скажи, а що там чути про бандитів
Та їхнього проводиря-злочинця?

Паж

Минулося вже щастя для Ернані,
Гірського лева!

Донья Соль

(набік)

Боже!

Дон Руї Гомес

Розкажи
Докладно.

Паж

Зграю їхню геть розбито,
І сам король за нею по слідах
Ударився, щоб знищити і рештки.
За голову Ернані обіцяють
Великі гроші — тисячу екю,
Та кажуть, що нема його в живих.

Донья Соль

(набік)

Умер! Без мене!

Дон Руї Гомес

Дяка небесам!
Подвійну радість маємо сьогодні!
Іди ж мерщій, скоріше зодягайся
У шлюбний одяг, ти моя надіє,
Моя ти зоре, гордосте моя!

Донья Соль

(набік)

Жалобний одяг!

(Виходить.)

Дон Руї Гомес

(до пажа)

Занеси-но їй
Мої дарунки.

(Сідає знову в своє крісло.)

Я б хотів її
Вдягти чудово, пишно, як мадонну,
Щоб сяєво очей її прекрасних
І подарунків дорогих моїх
Примусили упасти пілігрима
Навколішки...
До речі, я й забув,
Що подорожній проситься до мене...
Біжи мерщій, заклич його!

Паж уклоняється й виходить.

Недобре
Примушувати гостя дожидати!
Так не годиться!

Увіходить Ернані, зодягнений як пілігрим. Герцог устає і йде йому назустріч.

СЦЕНА ДРУГА

Дон Руї Гомес, Ернані. Ернані спиняється на порозі.

Ернані

Славний монсеньйоре,
Благословення й мир твоїй господі!

Дон Руї Гомес
(вітаючи його помахом руки)

Тобі так само, гостю мій, бажаю
Благословення й миру.

Ернані увіходить. Герцог сідає знов.

А скажи —
Ти пілігрим?

Ернані

Так, пілігрим.

Дон Руї Гомес

А звідки
Ідеш тепер?

Ернані

Звернути мусив я,
Бо там, де справжня путь моя лежить,
Страшні бої.

Дон Руї Гомес

З бандитами?

Ернані

Не знаю.

Дон Руї Гомес

Що там з Ернані, їх проводирем?

Ернані

Сеньйоре, хто це?

Дон Руї Гомес

Ти й не чув про нього?
Виходить, не судилося тобі
Дзвінких дукатів гаманець добути.
Ернані цей — зухвалий бунтівник,
Що надто довго утікав від кари.
Якщо ти поспішишся до Мадріда,
То зможеш там побачити напевне
Його на шибениці.

Ернані

Я туди
Не йду, сеньйоре.

Дон Руї Гомес

Голову його
Оцінено високою ціною.

Ернані

(набік)

Побачимо, хто сквапиться на те.

Дон Руї Гомес

Куди ж ідеш ти, добрий чоловіче?

Ернані

До Сарагоси.

Дон Руї Гомес

Певне, помолитись
Пречистій діві?

Ернані

Так, пречистій діві.

Дон Руї Гомес

Мабуть, таку обітницю ти склав?

Ернані

Так, монсеньйоре.

Дон Руї Гомес

Треба б відректись
Душі своєї, щоб зламати слово
Перед святими. Тож мета єдина
Твоєї подорожі — це вклонитись
У Сарагосі діві чудотворній?

Ернані

Так, пане. Подивлюсь на пишний храм,
На свічі та лампади перед нею,
Вклонюся перед образом її,
Що в темряві величного склепіння
Сіяє діамантами і злотом,—
І повернусь.

Дон Руї Гомес

Гаразд. А як твоє
Ім'я, мій брате? Я — Руї де Сільва.

Ернані

(вагаючись)

Моє ім'я?..

Дон Руї Гомес

А втім, коли не хочеш,
То й не кажи. Шукаючи притулку,
До мене ти у замок завітав?

Ернані

Так, монсеньйоре.

Дон Руї Гомес

Будь благословен!
Хоч я й не знаю імені твого,
Та слово гість мені його замінить.
Байдуже, хто ти! Сатану самого
Прийняти я повинен гостелюбно,
Коли його пошле мені господь.

Двері в глибині розчиняються навстіж. Увіходить донья Соль у шлюбному одязі. За нею пажі, слуги і дві жінки, що несуть на оксамитовій подушці срібну різьблену скриньку і ставлять її на стіл; у скриньці — пишні окраси, герцогська корона, браслети, намисто, перли й діаманти в безладді. Ернані, задихаючись від хвилювання, дивиться на донью Соль палкими очима, не слухаючи, що каже герцог.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Ті самі, донья Соль, пажі, слуги, жінки.

Дон Руї Гомес

(говорить далі)

А це — моя мадонна, це моє
Прекрасне божество! Молитись їй —
Найбільше щастя!

(Подає руку доньї Соль, блідій і поважній.)

Люба наречено,
Ходімо... Як! Ти й досі без обручки,
Без пишної над чолом діадеми?

Ернані

(як грім голосно)

Гей, озовись, хто тисячу екю
Тут заробити хоче королівських?

Всі вражено повертаються до нього. Він розриває на собі одежу пілігрима, топче її ногами і зостається у верховинському своєму убранні.

Ернані я!

Донья Соль

(набік, радісно)

О господи! Живий!

Ернані

(до слуг)

Я той, кого по всім краю шукають.

(До герцога.)

Довідатися, пане, ви хотіли,
Як я зовусь,— Дієго чи Фернандо...
Ні! Я — Ернані! Це ім'я бандита,
Ім'я вигнанця, що його давно
Король іспанський засудив на страту.
Ви бачите цю голову, сеньйоре?
Її одної досить, щоб усі
Вам повернуть витрати на бенкет!

(До слуг.)

Беріть її! За неї добрі гроші
Заплатять вам. Чого ж ви поставали?
Хіба немає чим мене зв'язать?
Ох, що ж по тому! Зв'язаний навіки
Я путами, міцнішими за все!

Донья Соль

(набік)

Нещасна я!

Доп Руї Гомес

Безумство! Це безумство!
Мій гість — він божевільний!

Ернані

Він бандит.

Донья Соль

Не слухайте!

Ернані

Що я сказав — сказав.

Дон Руї Гомес

За слуг моїх не можу я ручитись,
Добродію, бо тисяча дукатів —
Це гроші неабиякі.

Ернані

Байдуже!
Хай наживається, кому охота.
(До слуг.)
Беріть мене! В'яжіть і продавайте!

Дон Руї Гомес

(намагаючись примусити його мовчати)
Ні слова більше! Лихо ви на себе
Накличете!

Ернані

Ну, друзі, слушний час
Розбагатіти! Ще раз вам кажу:
Я бунтівник, рокований на страту,
Ернані!

Дон Руї Гомес

Замовчіть!

Ернані

Так, я Ернані!

Донья Соль

(ледве чутним голосом, на ухо йому)
Мовчи, мовчи!

Ернані

(напівобертаючись до доньї Соль)
Тут, бачу я, весілля!
Що ж, і мене чекає наречена!
(До герцога.)

Щоправда, не така вона вродлива,
Як ваша, монсеньйоре, а зате
Вірніша над усіх жінок на світі:
Це смерть!

(До слуг.)

І досі ще ніхто не зваживсь?

Донья Соль

(тихо)

На бога!

Ернані

(до слуг)

Я Ернані! Чи ж не хоче
Ніхто з вас тисячі дзвінких екю?

Дон Руї Гомес

Це демон!

Ернані

(до молодого слуги)

Поміркуй лише: дістанеш
Ти стільки грошей, що, замісто бути
Слугою, паном зробишся ти сам!

(До слуг, які стоять увесь час нерухомо.)

Ви дрижите, ви також! О, нещасний,
Нещасний я!

Дон Руї Гомес

Твоєї голови
Вони бояться, брате мій, діткнутись,
Щоб часом не утратити своїх.
Хай ти Ернані, хай злочинець, гірший
У сто, у тисячу разів од нього,
Хай ціле королівство обіцяють
Людині тій, що викаже на тебе,—
Однаково: ти гість мій, ти прийшов
У мене в домі захисту просити,
І дати захист я тобі повинен,
Хоч би й король мені це боронив:
Тут господа закон, не королівський,
Радніш умру я, а не дам упасти
Ні волосниці з голови твоєї!

(До доньї Соль.)

Ми за годину станем під вінець.
Тепер же йдіть до себе. Я звелю
Озброїтися службі і замкнути
Всі брами й двері.

Виходить. Слуги за ним.

Ернані

(поглядає в розпачі на свій пояс, де нема жодної зброї)

О, хоч би звичайний
Найшовся ніж, щоб цю скінчити муку!

Донья Соль, після того, як герцог вийшов, ступає кілька кроків своїм служницям услід, а коли ті вийшли, вертається тяжко засмучена до Ернані.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Ернані, донья Соль. Ернані оглядає холодним і ніби не уважним поглядом весільні оздоби, покладені на столі; потім підводить голову, і очі йому загоряються.

Ернані

Вітаю вас... Окраси пречудесні!
Не вмію навіть я добрати слів!

(Наближається до подарунків.)

Чудовий перстень, пишна діадема,
Намисто наймудрішої роботи
І форми щонайкращої браслет...
Але дивніша над усе красуня,
Що під обличчям чистим і ясним
Ховає серце чорне та лукаве.

(Знову розглядає скриньку.)

А що за це ви заплатили, пані?
Кохання трошки? Дешево, їй-богу!
О! Зрадити так підло, так безчесно —
І жити!

(Дивиться на оздоби.)

Що, коли це все — омана,
Коли фальшиві всі ці діаманти,
І перли, і сапфіри, і рубіни!
А золото — золочена лиш мідь?
Так само й серце в тебе, герцогине,
Фальшиве і оманне, а краса —
Дешева тільки й марна позолота!

(Знову підходить до скриньки.)

Та ні-бо, ні. Усе це, все це щире,
Омани тут ніякої немає.
Воно й не до лиця було б старому,
Якого жде могила вже давно,
Тебе дурить.

(Одну по одній бере в руки оздоби.)

Намисто і сережки,
Корона герцогині, золота
Обручка... Далебі, поглянуть любо!
Нехай живе кохання незрадливе,
Глибоке й щире! Славні подарунки!

Донья Соль

Стривайте! Не дійшли ви до кінця!
Ось той кинджал, що вирвала колись
Я в короля Карлоса: він мене
Хотів високим тропом спокусити,
А я того зреклася задля вас,
Щоб нині чути з ваших уст образи.

Ернані

(падає їй до ніг)

Пробач мене! Хай, ставши на коліна,
Твою тяжку я муку заспокою!
О! Я ладен усю віддати кров
За сльози із очей твоїх прекрасних!

Донья Соль

(розчулена)

Ернані мій! Тебе прощаю я.
Люблю тебе одного в цілім світі!

Ернані

Прощає! Любить! Та себе самого
Не можу я простити ні любить,
Яспу твою образивши невинність.
Мій ангеле небесний! Покажи
Доріжку ту, якою ти ходила,
Щоб міг твої сліди я цілувати.

Донья Соль

Мій милий!

Ернані

Ні! Певніше — ненависний!
Скажи мені — кохаю. Заспокой
Це серце, що у сумнівах страждає.
Цілюще й чисте, як жива вода.

Донья Соль

(заглиблена в свої думи і не слухаючи його)

Гадає він — таку коротку пам'ять
Таїть любов! Хіба за славу,
За подвиги, за вчинки незабутні,
За ймення щиро я його люблю!

Ернані

Я богохулець! На твоєму місці
Я, донья Соль, натомлений безумством
Закоханця, сказав би лиш одно:
Покинь мене! Забудь мене назавжди!
І я б тебе благословив тоді,
Таку прекраспу, щиру, добросердпу,
Бо ж сам я — злий, потворний лиходій,
Я дні твої своєю вкрив би піччю,
І, може, справді, то моя вина,
Що я, страшний, тебе люблю пречисту!
І чи ж тобі каратися за мене?
Стань під вінець із герцогом. Він чесний
І благородний, рід його високий,
А я — що міг би дати я тобі?
Нелюдських мук глибокодонну чашу,
Із крові й сліз отруєне питво!
Вигнанця, пута, смерть, повсюдний жах —
Такі б тобі дари подарував я,
Такі були б для тебе ожерелля
І золота корона. О, ніхто
Не міг би пареченої своєї
Потішити таким вінком блискучим
Скорботи, смутку, болю і страждань!
Кажу тобі: із герцогом вінчайся.
Тебе він гідний. Здумати лише:
Ця голова, рокована на страту,
У парі з чистим і ясним чолом!
О, хто з людей, поглянувши на тебе,
Невинну і спокійну, як голубка,
А свіжу, ніби квітка навесні,

І погляд свій на мене перевівши —
Шаленого, жорстокого, страшного,
Що зріс під громовицю непастанну,—
Хто б не сказав, що нам судила доля
В житті шляхами різними іти?
Ні! Не для мене сотворив господь
Тебе! Не маю права я на тебе!
Підступно серце я твоє украв
І повернути гідному повинен.
Ніколи небеса нам не дозволять
Любитися. Коли я говорив,
Що спільну нам приречено дорогу,—
Я говорив неправду лиховісну.
Прощай, моя любове, і прощай,
Кривава помсто! День мій невеселий
Кінця доходить чорного. Піду,
Сховаю в серці мрії дві останні,
Піду, окритий вічною гапьбою,
Що не досяг ні помсти, ні кохання,
Що заслужив собі лише знепависть,
Хоча любов'ю щирою палав.
Прости мене! Молю, втікай од мене!
Я більше ні про що тебе молити
Не буду. Смерть моя вже на порозі,
І гріх було б тебе замурувать
Зі мною разом у дочаснім склепі.

Донья Соль

Невдячний!

Ернані

Арагонські верховини!
Галісіє! Естремадуро! Скрізь,
Де я пройду, нещастя, кров і смерть!
Синів у вас забрав я найгідніших,
Боротися примусив їх, жорстокий,
За мене, рід мій і мої права —
І всі вони загинули, нещасні.
А це ж був цвіт Іспанії всієї!
Загинули! Серед високих гір
Їм полягти навіки довелося,
Високу й чесну мужність показавши,
Під неозором голубих небес.
Ось як буває тим, кого люблю я!

І їм ти заздриш? Доньє Соль! Іди
За герцога! За короля! У пекло!
Все буде краще, ніж зі мною шлюб!
Не маю друзів я на цьому світі,
Усі мене покинули, забули,
Тепер настала і твоя черга.
Я мушу сам зостатися. Лиши
Мене. З кохання не роби свойого
Ти жертви й подвигу. Май жаль до себе,
Забудь мене, забудь мене навік.
Тобі здається, може, що Ернані —
Істота, певна власної мети,
Розумна і свідома? Ні, неправда!
Я — сила чорна, що не знає впину,
Глухий і невидющий посланець
З країни смерті, чорної й німої.
Я — муки й тьми глибокої дитя.
Куди іду — не знаю. Знаю тільки,
Що мушу йти, що так мені судилось.
Все вниз, униз, без вороття, без краю,
А як захочу хвильку відпочити
І озирнутись,— голос невідомий
Кричить мені: «Іди, не спочивай!»
І я безодню бачу під ногами,
І в глибині її — огонь і кров.
Усе, що лиш до мене приторкнеться,
Навіки гине, гасне, умирає.
Усім несу я смерть. О, відійди,
Втечи з мого фатального шляху,
Бо проти власного свого бажання
Тобі страшне я лихо заподію!

Донья Соль

Великий боже!

Ернані

Демон лиховісний
Моїм життям і вчинками керує,
І лиш одного чуда він не може
Створити: щастя принести мені.
Ти — щастя те, чудове, променисте,
Та не для мене пишно ти цвітеш.
Коли до мене усміхнеться небо,

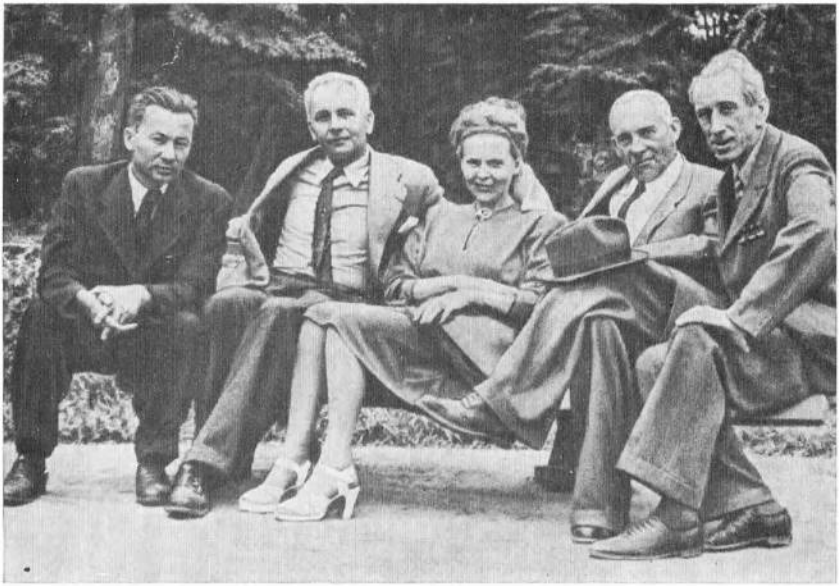

Максим Рильський серед друзів. Зліва направо: А. Малишко, Л. Арагон, Е. Тріоле, М. Рильський, О. Перегуда. 1947

Максим Рильський за роботою, 1963

Обкладинка видання «Ернані»

Не вір йому: то іронічний сміх.
Іди за герцога!

Донья Соль

Лихий! Жорстокий!
Моє ви серце навпіл розірвали —
І цього вам не досить! Ви тепер
Його ногами топчете! Мене
Ви розлюбили!

Ернані

Я живу тобою,
Душа моя і серце — тільки ти.
Огонь, в якому мій палає розум,—
Це ти, це ти! Не проганяй, кохана,
Нещасного!

Донья Соль

Ні. Я умру.

Ернані

Умреш?
Умреш ти через мене? Та чи ж можеш
Через таку дрібницю ти умерти?

Донья Соль

(заливається сльозами)

Сказала все я.

(Падає в крісло.)

Ернані

(сідаючи біля неї)

О! Ти плачеш! Плачеш!
І це — моя провина! Хто ж мене
За це скарає? Ти мене простиш,
А я — чи зможу стерпіти я муку,
Побачивши в очах твоїх прекрасних
Сльозу єдину? О! Всі друзі вмерли,
Я сам на світі... Я безумець! Так,
Безумець я... Любов моя чудна,
Проте вона глибока і безмежна.
Не плач, не плач, дитя моє! Умрімо,
Умрімо разом!

Донья Соль

(обіймає його)

Ви мій гордий лев,
Прекрасний лев — і я кохаю вас.

Ернані

Найвище щастя на землі — умерти
Від надміру любові.

Донья Соль

Я кохаю
Вас, монсеньйоре! Ви — властитель мій!

Ернані

(кладучи голівку її собі на плече)

О, солодко прийнять мені було б
Удар твого кинджала!

Донья Соль

(благально)

Покарати
Вас може бог за грішну мову цю.

Ернані

(він увесь час пригортає її)

Гаразд. Нехай же він з'єднає нас
Навіки! Цього хочеш ти — і я
Боротись далі сили вже не маю.

Узявшись за руки, вони в захваті, глухі й сліпі до всього навкруги, дивляться одне одному в вічі, ніби тануть у тих поглядах. Увіходить дон Руї Гомес із дверей у глибині. Побачивши закоханих, він каменем застигає на порозі.

СЦЕНА П'ЯТА

Ернані, донья Соль, дон Руї Гомес.

Дон Руї Гомес

(нерухомий, схрестивши руки, стоїть на порозі)

Подяка щонайкраща за гостинність!

Донья Соль

Мій боже! Герцог!

Обоє молодих повертаються, наче прокинувшись зі сну.

Дон Руї Гомес

(увесь час нерухомий)

Це мені заплата,
Мій гостю? Так, господарю, піклуйся,
Щоб гостя привітати й захистити,
Всі двері й брами пильно оглядай,
Усі замки, всі виходи і входи,
Свій дім на грізну обертай фортецю,
Озброюй слуг і зброю сам бери
Старими та недужими руками,—
А ми за це заплатимо тобі!
Про нас ти дбаєш — дбаємо й про тебе
Ми неабияк! Боже милосердний!
Багато літ я на землі прожив,
Я бачив найлютіших лиходіїв,
Стрічав не раз зі шпагою в руках
Людей безчесних, шибениці вартих,
Я бачив душогубів, шахраїв,
І зрадників лукавих та мерзенних,
І слуг, які хазяїна струїли,
І тих, що умирали без хреста,
Без сповіді... В лице я бачив Сфорцу,
І Борджіа, і Лютера... Ніколи,
Проте, не бачив я, щоб хто платив
Господареві зрадою за ласку,
З ясних небес не боячися грому
Покарного. О! Зрада ця страшна
Старого й немощного обертає
На статую, що каменем застигла
Над власною могилою його!
Кастільці й маври! Хто передо мною?

(Зводить очі й оглядає портрети на стінах.)

Ви, пращури останнього де Сільва,
Простіть мене, коли у гнів я вдався
І на гостинність вирік тут осуду!

Ернані

(підводячись)

Ясний сеньйоре, я...

Дон Руї Гомес

Мовчи.

(Він повільно ступає кілька кроків і знову перебігає очима по портретах.)

Високі,
Священні тіні! Рицарі могутні!
Скажіть мені, хто став передо мною?
Це не Ернані — Юда зветься він!
Заговоріть до мене, назовіть
Його ім'я...

(Схрестивши руки.)

Так! За доби своєї
Не бачили таких ви.

Ернані

Монсеньйоре...

Дон Руї Гомес

(увесь час звертаючись до портретів)

Ви чуєте? Він хоче говорити,
Лукавий зрадник! Та за мене краще
Читаєте ви в нього у душі.
Не слухайте! Таж, певно, він боїться,
Що хочу я забагрянити кров'ю
Житло своє, що в серці вироста
У мене помсти лиховісний задум,
Він скаже, що роковано його,
Що ім'я Сільва так, як ім'я Лара,
Всі люди вимовлятимуть... А він же
Мій гість — і ваш... О незабутні предки!
Його й себе даю я вам на суд.

Ернані

Руї де Сільва! Як чоло на світі
Високе є, правдиве, благородне,
Як є душа без страху і докору —
Чоло це ваше! Ваша це душа!
Так: винен, винен я перед тобою
І жодних я не маю оправдань.
Так, я хотів твою дружину вкрасти,
Твоє хотів я осквернити ложе,
Так, я безчесний. Покарай мене
І кров мою пролий ти без вагання!

Донья Соль

Сеньйоре, винна тільки я — не він.

Ернані

Не заважайте, донье Соль. Остання
Моя година надійшла, дозвольте
Мені самому докінчити цю
Розмову з герцогом. Мені повірить
Повинен ти, Руї де Сільва: правду
Той каже, хто говорить перед смертю.
Так, я злочинець, зрадник я лукавий,
Але вона невинна, як дитя.
Шаноба — їй, мені — кинджал чи шпага.
Тож не вагайся. Викинь за поріг
Мій труп — і змий скривавлену долівку!

Донья Соль

Я винна, я! Бо я його люблю!

Дон Руї, дрижачи, обертається на це слово до неї й дивиться страшним поглядом. Вона падає навколішки.

Простіть! Його люблю я, монсеньйоре.

Дон Руї Гомес

Його ви любите!

(До Ернані.)

Тепер немає
Тобі рятунку.

На дворі грають у сурми. Входить паж.

Що за гомін там?

Паж

Прибув король, вельможний монсеньйоре,
З ерольдом і стрільцями.

Донья Соль

Боже милий!

Паж

(до герцога)

Питає він, чому заперто браму,
І каже відчинити.

Дон Руї Гомес

Відчиніть.

Паж уклоняється і виходить.

Донья Соль

Надіям край! Усе кінчилось!

Дон Руї Гомес підходить до одного з портретів — до власного, останнього з лівої руки. Він натискає пружину, портрет відчиняється як двері і відкриває потайний хідник у стіні. Повертається до Ернані.

Дон Руї Гомес

Пане,
Ідіть сюди.

Ернані

Я голову свою
Ладен віддать вам з вашого наказу.

Входить у тайник. Дон Руї Гомес знову натискає пружину, і портрет стає на своє місце.

Донья Соль

Сеньйоре, я благаю милосердя
Для нього лиш.

Паж

(увіходить)

Вельможний наш король
Іде сюди.

Донья Соль швидко опускає вуаль. Двері відчиняються навстіж. Увіходить по-військовому одягнений Карлос; за ним — юрба людей, так само озброєних — з аркебузами, алебардами, арбалетами.

СЦЕНА ШОСТА

Дон Руї Гомес, донья Соль під вуаллю; дон Карлос, почет. Дон Карлос увіходить вільними кроками, поклавши ліву руку на ефес шпаги, і дивиться на старого герцога з недовірою та гнівом. Герцог виходить перед короля і глибоко вклоняється.

Мовчанка. Загальне чекання і страх. Нарешті король, ставши перед герцогом, підводить раптом голову.

Дон Карлос

З яких причин, шановний мій кузене,
Замкнути браму слугам наказав?
Святими присягаюся, гадав я,
Що шпагу маєш ти покриту ржею
І що не блисне у руці твоїй

Вона твоєму королю назустріч.

(Дон Руї Гомес хоче щось промовити, але король говорить далі, спинивши його владним жестом.)

Запізно ніби так-от молодитись!
Скажи: чи в нас на головах тюрбани,
Чи Боабділ я звусь, чи Магомет,
А не Карлос, законний твій властитель,
Що підійняв ти міст передо мною?

Дон Руї Гомес

(уклоняючись)

Ясний королю...

Дон Карлос

(до почту)

Заберіть ключі.
Поставте варту на дверях і в брамі.

Два офіцери виходять. Інші стають потрійною лавою в залі, від короля до великих дверей. Дон Карлос обертається до герцога.

А! Ти згадав колишню непокору,
Свавільство дике? Присягаюсь небом,
Що як таке ви маєте чинити,
Панове герцоги, то ваш король
Приборкати вас, як король, зуміє,
І гнізда ваші пустить на пожежу,
І смертю покарає вас самих.

Дон Руї Гомес

(випростуючись)

У роді Сільва зрадників немає,
Ясний королю...

Дон Карлос

Марно слів не трать,
Скажи усе — чи я змету твій замок!
Огонь потух, та зосталася іскра,
Розбійники побиті, та живе
Отаман їх. А хто ж його ховає?
Ховаєш ти? Ернані, бунтівник
У замку цім захований сьогодні!

Дон Руї Гомес

Королю, правда це.

Дон Карлос

Ага, признався!
Я хочу мати голову його
Або твою. Ти чуєш, мій кузене?

Дон Руї Гомес

(уклоняючись)

Я не перечу волі королівській.

Донья Соль, закривши обличчя руками, падає в крісло.

Дон Карлос

(злагіднівши)

Гаразд! Вели мого привести бранця.

Герцог складає руки на грудях, опускає голову і кілька хвилин стоїть нерухомо, заглиблений у думи. Король і донья Соль дивляться на нього мовчки, схвильовані різними почуттями. Нарешті герцог підводить голову, іде до короля, бере його за руку і веде повільною ходою вздовж галереї.

Дон Руї Гомес

(показує королеві старий портрет)

Це пращур мій, великий, сильний муж.
Він звався Сільвіус. Колись давно
Він тричі був за консула у Римі.

(Підходячи до другого портрета.)

Це Гальсеран де Сільва, другий Сід.
Перед його гробницею палає
У місті Торо тисяча свічок.
Він визволив од податі страшної
Своє земляцтво: сотнею дівчат
Воно щороку ворогам платило!

(Перед дальшим портретом.)

Дон Блаз — він сам собі прирік вигнання,
Лиху пораду давши королеві!

(Далі.)

Це Крістобаль. Коли король дон Санчо
У битві залишився без коня
І на перо, що над чолом йому,
Неначе сніг, віддалеку блищало,
Усі ворожі стріли піднялися,—
Гукнув він: «Крістобалю!» Предок мій
Узяв перо, коня йому віддавши.

(Далі.)

Дон Хорхе це, що викуп заплатив
За короля Раміро.

Дон Карлос

(схрестивши руки і оглянувши його з голови до ніг)

Далебі,
Чудово, дон Руї. Провадьте далі.

Дон Руї Гомес

(підходячи до наступного портрета)

Ось дон Руї де Сільва, що здобув
У рицарських двох славних орденах
Великого собі магістра титул.
Таких тепер немає вже й плечей,
Які б його узброєння вояцьке
Могли носити. За життя свого
У тридцятьох боях він переміг,
Завоював для короля багато
Країн та городів — і вмер убогим.
Королю, поклоніться.

(Він уклоняється і переходить далі. Король слухає його нетерпляче, дедалі більше гніваючись.)

Ось його
Шляхетний син, чиє незламне слово
Було не менш за королівське варте!

(Далі.)

Ось дон Гаспар, фамілії краса.
Усі родини, владарю високий,
Дивилися на наш могутній рід —
Ті з заздрістю, ті з ницою злобою,
Ті з острахом, а ті — бажавши шлюбом
Із нашою свою з'єднати кров.
П'ятою ми до герцогів торкались,
До королів чолом сягали ми!

Дон Карлос

Чи ти смієшся з мене?

Дон Руї Гомес

(переходить до дальших портретів)

Ось Васкес,
Що між людьми його прозвали Мудрим,
А це — дон Хайме, Сильний на прозвання.

Одного разу сам він полонив
Замета грізного і сотню маврів.

(На гнівний королів жест минає цілий ряд портретів і переходить до трьох останніх, ліворуч од глядача.)

Оце мій дід шляхетний. Шістдесят
Проживши років, жодного він разу
Ні перед ким неправди не сказав.

(Підходить до передостаннього портрета.)

Це от — старий мій батько. Хоч останній
Передо мною, він із перших був
Могутністю і славою своєю.
Гренадські маври узяли в полон
Хірона, друга батькового. Батько
Зібрав шість сотень вояків одважних,
Щоб визволити друга, і, звелівши
Із каменя Хіронову подобу
Зробити, заприсягся перед нею,
Що доти не повернеться назад,
Допоки тая статуя камінна
Сама назад не гляне — і не рушить
Зворотним шляхом. По боях великих
Найшов він друга й визволив його.

Дон Карлос

Де бранець мій?

Дон Руї Гомес

Це був Гомес де Сільва.
Як бачите, ці всі мужі великі...

Дон Карлос

Гей, швидше бранця!

Дон Руї Гомес глибоко вклоняється королеві, бере його за руку і підводить до останнього портрета, за яким у тайнику схований Ернані. Донья Соль з острахом стежить за ним. Чекання й мовчанка серед присутніх.

Дон Руї Гомес

Це ось мій портрет.
Спасибі вам, королю найясніший!
Ви хочете, щоб так сказали люди:
Ось гідний син великої родини,

Що зрадив гостя і віддав його
На страту, як невірний бусурманин!

Донья Соль радісно стрепенулась. Присутні остовпіли, вражені. Король, зніяковівши, гнівно відходить, потім стоїть кілька хвилин мовчки, з тремтячими губами і вогняним поглядом.

Дон Карлос

Мені в твоєму замку тісно!.. Я звелю
Його дощенту розвалити!

Дон Руї Гомес

Так!
На те у вас і воля королівська!

Дон Карлос

На місці, до твої високі башти,
Коноплі я посіяти звелю!

Дон Руї Гомес

Нехай ростуть коноплі, бур'яни,
Аби лише не вкрилося ганьбою
Ім'я де Сільва!
(До портретів.)
Так, великі предки?

Дон Карлос

Ти, герцог, обіцяв мені віддать
Ту голову, якої я шукаю.

Дон Руї Гомес

Сказав я: ту — чи цю.
(До портретів.)
Великі предки,
Чи правду говорю я?
(Показує на свою голову.)
Я віддам
Оцю лише. Візьміть її, королю.

Дон Карлос

Ну, я на цьому виміні програю!
Я молодої хочу голови,
Щоб кат її за кучері підняти
Угору міг,— а голова твоя

Занадто вже рідке волосся має,
Нема за що й схопити!

Дон Руї Гомес

Цього глуму
У вас, королю, я не заслужив.
Ні! Голова моя ще більше варта,
Ніж голова бандита!

Дон Карлос

Ні, Ернані
Мені віддай!

Дон Руї Гомес

Я все сказав, королю.

Дон Карлос

(до почту)

Скрізь обшукати! Жодного кутка
І жодної не проминути нірки!

Дон Руї Гомес

Мій замок вірний, як і я, на слові
І таємниці свято береже.

Дон Карлос

Король перед тобою!

Дон Руї Гомес

Розметати
Вам треба стіни, схоронить мене
Під ними, і тоді лиш таємниця
Відкриється.

Дон Карлос

Погрози і благання —
Даремне все! Віддай мені бандита,
Бо я і замок, і тебе спалю!

Дон Руї Гомес

Я все сказав.

Дон Карлос

Дві голови здобуду

Замість одної!

(До герцога д'Алькала.)

Гей, узять його!

Донья Соль

(зірвавши з себе вуаль і кидаючись між короля, герцога і вояків)

Королю дон Карлосе, ви лихий
Монарх!

Дон Карлос

О небо! Донья Соль!

Донья Соль

Владарю,
У тебе в грудях не іспанське серце!

Дон Карлос

(схвильований)

Для дами трохи надто ви суворі.

(Наближається до доньї Соль, тихо.)

До гніву цього спричинились ви,
Ви серце у Карлоса запалили.
Чи ангелом, чи демоном стає,
Хто вас зустріне. О! Ненависть ваша
Лихі й ганебні родить почуття!
Коли б же ви, красуне незрівнянна,
Того хотіли,— я б великий був,
Я був би лев Кастілії! Шкода!
Зробився я лиш тигром кровожерним,
Бо ви мене не любите...

(Донья Соль кидає на нього погляд. Він уклоняється.)

А втім,
Я вам корюсь.

(Повернувшись до герцога.)

Кузене, я шаную
Тебе глибоко. Маєш ти підстави
Чинити так, як чиниш. Будь же вірний
Своєму гостеві, невірний будь
Своєму королеві — годі з цим,
Тебе прощаю я. Візьму лише
Заручницею наречену в тебе.

Дон Руї Гомес

Так мало!

Донья Соль

(вражена)

Що? Мене, королю?

Дон Карлос

Так,
Шановна пані, вас.

Дон Руї Гомес

О милосердя!
О дивна добрість! Голову простити,
А серце розтрощити на скалки!
Чудово!

Дон Карлос

Хочеш, вибирай: чи зрадник,
Чи донья Соль.

Дон Руї Гомес

Що ж! Ви властитель наш!

Дон Карлос наближається до доньї Соль, щоб узяти її з собою. Вона відбігає до дона Руї Гомеса.

Донья Соль

Рятуйте, монсеньйоре!

(Спиняється. Набік.)

О нещасна!
Чи голова коханого, чи дядька...
Ні, ні...

(До короля.)

За вами я іду, королю.

Дон Карлос

(набік)

Їй-богу, вигадав я пречудесно!
Чи так, чи сяк, а вийшло на моє!

Донья Соль поважною й певною ходою простує до скриньки з подарунками, відчиняє, бере там кинджал і ховає на грудях. Дон Карлос підходить до неї і подає їй руку.

Дон Карлос

(до доньї Соль)

Що ви взяли там?

Донья Соль

Так, нічого.

Дон Карлос

Певне,
Якусь оздобу.

Донья Соль

Так.

Дон Карлос

(усміхається)

Ага! Цікаво б
Побачити.

Донья Соль

Побачите, королю!

Подає йому руку, щоб іти.

Дон Руї Гомес

(досі нерухомий і заглиблений у думки, обертається й робить кілька кроків, вигукуючи)

О небо й земле! Доньє Соль!.. Несила...
Високі мури, поможіть мені!
Впадіть руїнами!

(Підбігає до короля.)

Верни, королю,
Моє дитя, любов мою єдину!

Дон Карлос

(випустивши руку доньї Соль)

Гаразд, верну. Віддай мені бандита.

Герцог спускає голову в страшній душевній боротьбі. Потім підводить очі на портрети, простягаючи до них руки.

Дон Руї Гомес

О, зглянься, святі, високі тіні!

(Робить крок у напрямку тайника. Донья Соль стежить за ним з тривогою. Він обертається до портретів.)

Закрийте лиця ваші! Я не можу,
Не можу перед вашими очима
Себе зганьбити!

(Хитаючись, підходить до свого портрета, потім звертається до короля.)

Ти бажаєш цього?

Дон Карлос

Так.

Герцог підводить тремтячу руку до пружини.

Донья Соль

Боже правий!

Дон Руї Гомес

Ні!

(Падає навколішки перед королем.)

Скарай мене,
Візьми цю голову — молю, благаю!

Дон Карлос

Твою я хочу взяти наречену.

Дон Руї Гомес

(підводиться)

Візьми ж її, а честь мені лиши!

Дон Карлос

(бере донью Соль за тремтячу руку)

Прощай, кузене, будь здоров.

Дон Руї Гомес

Прощайте,
Королю!

(Стежить очима за королем, що виходить повільно з донньою Соль. Кладе руку на свій кинджал.)

Хай господь вас береже!

Виступає наперед, задихаючись, нерухомий, стоїть, нічого круг себе не бачачи й не чуючи, з широко розкритими очима, зі схрещеними на грудях руками, що здригаються від дихання, ніби в конвульсіях. Тим часом король виходить з донньою Соль, і весь почет за ними, по два, додержуючись ладу за рангами. Тихо перемовляються між собою.

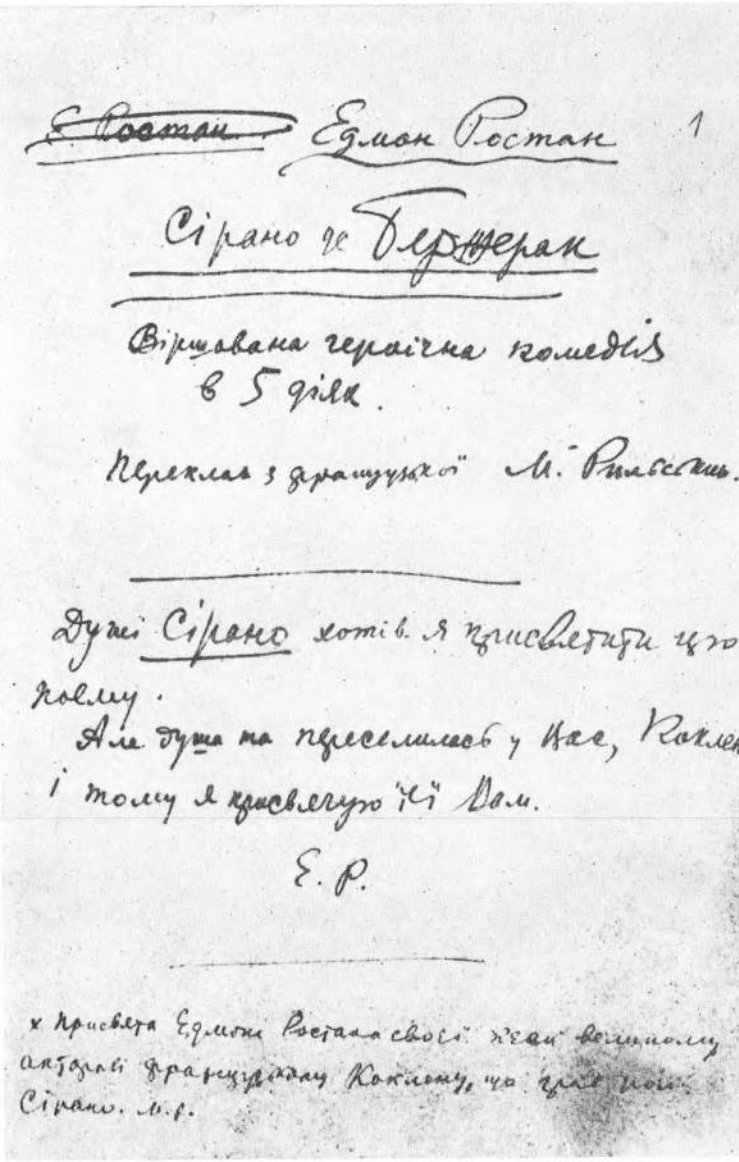

~~Е. Ростан~~ Едмон Ростан 1

Сірано де Бержерак

Віршована героїчна комедія
в 5 діях.

Переклав з французької М. Рильський.

Душі Сірано хотів я присвятити цю
поему.
Але душа на переселилась у Нас, Поетів
і тому я присвячую їй Вам.

Е. Р.

× Присвята Едмона Ростана своєї героїчної поеми
актрисі французького Коклену, що грала роль
Сірано. М.Р.

Автограф першої сторінки перекладу «Сірано де Бержерак»

Поль Верлен

із „Романсів без слів"

(les choses...

Il faut, vous voyez, nous pardonner)

Вдим одного слід у цім житті пропаде,
І це щасливим, повірте, зробить нас.
Нехай сумнимся, скарбти нам і вірати,
Ти будем плакати приємні водночас.

В нас душі сестрами з'єднались би навіки,
В солодких прагненнях і в чистім колі мрій,
І хай там десь шумлять зелена і чоловіка,
Нам б ми забуття в печалі золотій.

Мов діти одно, ві дівчинки невинні,
Усім здивовані, як перші весни,
Що зтрепеться в саду, в зелених дуків тіні,
Про те й не знаючи, що пройдені вони.

3 лютого 1964.

Пуща.

Автограф перекладу з Поля Верлена

Дон Руї Гомес

(набік)

Королю! З дому ти мого виходиш,
З мойого серця — вірність одліта.

Підводить очі, оглядається і бачить, що він сам. Підбігши до стіни, здіймає дві шпаги, міряє одну до одної і кладе їх на столі. Тоді підходить до портрета, натискує пружину — і потаємні двері відчиняються.

СЦЕНА СЬОМА

Дон Руї Гомес, Ернані.

Дон Руї Гомес

Виходь.

Ернані з'являється в дверях тайника. Дон Руї Гомес показує йому на шпаги.

Ну, вибирай же догіднішу.
Король Карлос пішов з мойого дому.
Пора настала. Швидше вибирай.
Вагаєшся? Тремтить рука у тебе?

Ернані

Двобій! Не можу я з тобою битись.

Дон Руї Гомес

Чому ж? Боїшся ти? Чи, може, рід
У тебе не шляхетний? А, байдуже:
Той завжди гідний битися зі мною,
Чия мене образила рука.

Ернані

Старий!

Дон Руї Гомес

Що, молодий? Готуйся вбити
Або умерти...

Ернані

Так, умерти. Ви
Мене, хоч не хотів я, врятували.
Моє життя тепер належить вам.
Візьміть його.

Дон Руї Гомес

Ти сам цього бажаєш?
(До портретів.)
Цього він хоче!
(До Ернані.)
Що ж... Молись востаннє!

Ернані

До вас, сеньйоре, я зверну молитву.

Дон Руї Гомес

Ні, богові молися.

Ернані

Ні, тобі,
Тобі, старий! На все я пристаю:
Кинджал чи шпага, меч — бери, що хочеш,
Та радості останньої від мене
Не одбирай. Дозволь ще раз її
Побачити!

Дон Руї Гомес

Побачити!

Ернані

Принаймні,
Почути голос любий, чарівний.

Дон Руї Гомес

Почути!

Ернані

О, я добре розумію
Ті ревнощі, які тебе печуть!
Та я ж уже — подумай — смерті здобич!
Прости мене! Почути, лиш почути!
Але з якою радістю я вмер би,
З її очима стрівшися востаннє
І душу там побачивши її!
Ні слова я, ні слова не скажу їй...
Ти будеш тут, мій отче... А тоді
З землею попрощаюсь я навіки.

Дон Руї Гомес

(дивиться на тайник, усе ще відчинений)

Небесні сили, та невже нічого
Не чув ти звідти?

Ернані

Я не чув нічого.

Дон Руї Гомес

Віддати мусив я чи донью Соль,
А чи тебе.

Ернані

Віддати? Та кому ж
Віддати?

Дон Руї Гомес

Королеві.

Ернані

Божевільний,
Безумний діду! Він її кохає.

Дон Руї Гомес

Кохає!

Ернані

Так! Він — це суперник наш!

Дон Руї Гомес

Прокляття! Гей, васали! Всі на коні!
Ми доженемо лиходія!

Ернані

Слухай.
Помститись можна тихше і певніше.
Тобі належу я, але чи хочеш
Ти скористатись з мене, щоб помститись
За наречену, за ім'я своє?
Дозволь мені тобі в пригоді стати
І помсту розділити із тобою.
Як хочеш — я впаду тобі до ніг,
Про це благаючи... За королем

Удвох ми рушимо. Тобі я буду
Правицею — і я його уб'ю...
А там — і ти мене уб'єш, сеньйоре.

Дон Руї Гомес

Мені ти знов даси себе до рук?

Ернані

Так, пане.

Дон Руї Гомес

Чим же ти заприсягнешся?

Ернані

Отця свого я пам'яттю клянусь.

Дон Руї Гомес

Згадаєш цю обітницю ти сам?

Ернані

(подає йому ріг, що висів у нього при поясі)

Візьми цей ріг. Коли намислиш ти,
Що час мені з землею розлучитись,
Заграй у нього, затруби — і я
Усе зроблю, як ти того бажаєш.

Дон Руї Гомес

(простягає йому руку)

Дай руку.

(Стискають один одному руку. Сільва звертається до портретів.)

Будьте свідками ви всі!

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ

ААХЕН. ГРОБНИЦЯ

Підземелля, де міститься гробниця Карла Великого в Аахені. Велике склепіння ломбардської архітектури. Товсті низькі колони, півкруглі арки, капітелі, прикрашені квітами та птицями. Праворуч гробниця Карла Великого з невеликими низькими бронзовими дверима, дугастими вгорі. Єдина лампа на стіні освітлює напис: «Carolus Magnus». Ніч. У глибині льоху нічого не видно, зір губиться серед аркад, сходів, колон, що перехрещеними лініями виступають у темряві.

СЦЕНА ПЕРША

Дон Карлос, дон Рікардо де Рохас, граф де Касапальма з ліхтарем у руці. Широкі плащі, капелюхи, насунуті на очі.

Дон Рікардо

(тримаючи капелюх у руці)

Це тут.

Дон Карлос

Так, тут опівночі зійдуться
Ті змовники, що незабаром я
Піймаю всіх, не випущу й одного.
А! Добре ж місце ви собі обрали,
Панове! Речі ці якраз пасують
Одна одній: злочинців спілка чорна —
І чорний морок гробового склепу.
Де ж і точить кинджали, як не в тиші
Гробниці темної! Проте ця гра
Назватися безпечною не може:
Хто в неї грає — головою важить.
Панове вбивці! Далебі, чудесно
Іти в могилу для таких от діл:
Принаймі тут найближче до могили.

(До дона Рікардо.)

Далеко йдуть підземні хідники?

Дон Рікардо

Аж до фортеці.

Дон Карлос

Далі, ніж би й треба.

Дон Рікардо

А з цього боку — до монастиря...

Дон Карлос

...Багатого на спомини криваві.
Гаразд. Хотів би вдруге я почуть
Їх імена, їх скарги, все до краю.

Дон Рікардо

З них перший — Гота.

Дон Карлос

Не дивуй цьому:
Германця він хотів би посадити
На трон германський. Далі!

Дон Рікардо

Гогенбург.

Дон Карлос

Ну, цей волів би в пекло за Франціском,
Аніж у рай за мною.

Дон Рікардо

Хіл Тельєс
Хірон.

Дон Карлос

О небо! О пречиста діво!
Таж на свого повстав він короля!

Дон Рікардо

Є чутка, що застав він вас, королю,
В опочивальні у жони своєї
Якраз тоді, коли баронський титул
Прихильно ви йому подарували.
Він прагне помсти за подружню честь.

Дон Карлос

А разом з тим — Іспанії він зрадник.
Ну, ще кого називано?

Дон Рікардо

Ще Васкес,
Єпископ.

Дон Карлос

Також мститься за дружину?

Дон Рікардо

Гусман де Лара: скривдженим себе
Вважає він, і досі не діставши
На шию орденського ланцюга.

Дон Карлос

На шию він дістане, що належить,
І дуже скоро!

Дон Рікардо

Герцог Лютцельбург.

Дон Карлос

Ото вже й та розумна голова!

Дон Рікардо

Хуан де Аро; гнівається він,
Асторій не діставши...

Дон Карлос

Ну, ті Аро
Катам давали завжди заробіток!

Дон Рікардо

Оце й усі.

Дон Карлос

Я двох не долічився —
Мені ж ти дев'ять обіцяв голів!

Дон Рікардо

Даруйте, я забув про двох бандитів,
Що Франція, чи що, їх найняла.

Дон Карлос

А! Люди, що не знають забобонів,
Чиї кинджали тягнуться туди,
Де більше грошей, як магнітна стрілка
До полюса!

Дон Рікардо

Я бачив їх обох.

Дон Карлос

Їх імена?

(Дон Рікардо здвигає плечима на знак того, що імена йому невідомі.)

Їх вік?

Дон Рікардо

Одному буде
Літ, певне, з двадцять.

Дон Карлос

Шкода бідолахи!

Дон Рікардо

А другому не менш як шістдесят.

Дон Карлос

Той застарий, а той — замолодий
Для діл таких.
А зрештою, байдуже:
Мій кат усім зуміє дати раду.
Коли ж його притупиться сокира,
Я шпагою допоможу йому
Скосити геть бур'ян отой нікчемний!
Покров на ешафоті доточу я,
Коли його не вистачить для всіх,
Убором імператорським багряним.
Але скажи: чи матиму ж його?

Дон Рікардо

Колегія зібралась виборова
І незабаром виречe свою
Останню волю.

Дон Карлос

Як її вгадати?
Ті пазивають короля Франціска,
Ті Фрідріха Саксонського, що Мудрим
Ославлено. Так! Лютер правду каже:
Все йде на зле! Бач, виборці премудрі
Єдиний люблять доказ — грошовий!
Та й хто ж вони? Хто? Єретик саксонський!
Пфальцграф, що розуму й на шаг не має!
Єпископ трірський, що в гидкій розпусті
Найкращу бачить життьову мету!
Король богемський — той за мене, правда,—
А далі? Гессенські безмізкі принци,
Ще менші, ніж провінції у них!
Безглузді хлопчаки! Діди зіпсуті!
Корон багато, а голів — нема!

Всіх карликів, собор увесь нікчемний
Я б міг в левину шкуру загорнути,
Немов Геракл! Як придивитись ближче,
Як зняти їхні шати королівські —
За них усіх вартіший Трібуле.
Три голоси мені лише бракує.
Я б дав за них Толедо, Саламанку,
Я Гент би дав. Рікардо, друже мій —
Чи чуєш ти? три міста їм би дав я
За послугу... щоб потім одібрати.

Дон Рікардо глибоко вклоняється королеві і надіває шапку на голову.

Наділи шапку ви? При королі?

Дон Рікардо

До мене ви звернулися на ти,—
(знову вклоняється)
І я тепер іспанський гранд, королю.

Дон Карлос

(набік)

Яке дрібне, нікчемне честолюбство!
Поріддя жалюгідне! Жебраки,
Ладні лизати ноги королеві
За крихту з королівського стола!
(Задумливо.)
Лиш бог, та імператор, та намісник
Петра — великі! Решта — це ніщо.

Дон Рікардо

Я думаю, королю найясніший,
Що будете ви обрані...

Дон Карлос

(набік)

Королю!
Королю знов! Невже ним і лишуся.

Дон Рікардо

(набік)

Байдуже — імператор він чи ні,
А я — іспанський гранд!

Дон Карлос

Яким сигналом
Вони про вибір мають повідомить?

Дон Рікардо

Коли це буде Фрідріх — залунає
Один з гармати постріл. Як Франціск —
Два постріли. А три — це вам, королю.

Дон Карлос

А донья Соль! Яке тяжке страждання!
Коли мене, Рікардо, оберуть,
Біжи і приведи її до мене:
Ачей на імператорську корону
Вона погляне ласкавіше...

Дон Рікардо

(посміхаючись)

Ви
Такі, королю, добрі...

Дон Карлос

(перебиває його гордовито)

Замовчи!
Моїх думок ніхто не має знати!
Коли ж про вибір буде нам відомо?

Дон Рікардо

Напевне — за годину, півтори...

Дон Карлос

Три голоси! Так! Тільки три! Тим часом
Гидку нам треба розчавити змову —
А там побачимо, який кінець
Усьому буде.

(Рахує на пальцях і вистукує ногою.)

Так. Рахунок певний:
Три голоси. Корнелію Агріпі
Була відома дивна таємниця:
Він бачив у небеснім океані
Тринадцять зір, що йшли моїй напроти.
Я буду імператором! Чому ж
Говорять люди, ніби Жан Трітем

Франціскові імперію віщує?
Пророцтву я Агріпиному вірю,
Проте не шкодило б його підперти
Військами та гарматами гучними:
Так мудрі чинять, щоб свого дійти.
Хто з них сильніший? Чи Трітем Франціскіс,
Чи мій Корнелій? Знаю лиш одно:
Хто має вірне, сміливе вояцтво —
Кінноту, піших, розбишак, ландскнехтів —
У кого право на кінці меча,
Тому кориться і примхлива доля!
Безумці жалюгідні, що у них
Є зброя, коні, кораблі і злото,
Гармати є, щоб руйнувать міста,
У прах валити мури найміцніші,—
Вони ж під хвилю іспитів фатальних,
Ступивши на принадну і страшну
Дорогу, де лежить обабіч прірва,
Але в кінці корона променіє,
Вагаються, і мучаться, і йдуть
У знахарів питатися поради.

(До дона Рікардо.)

Лиши мене. Я почекати хочу
На змовників. Де від гробниці ключ?

Дон Рікардо

(подає королеві ключа)

Королю, ви забудьте лиш про графа
Де Лімбурга, що все мені сказав
І все зробив, як ви того хотіли.

Дон Карлос

(відсилає його жестом)

Зроби, що я велю.

Дон Рікардо

Усе зроблю я,
Королю мій, велителю високий.

Дон Карлос

Трьох пострілів — не помилився ж я? —
Трьох пострілів я ждатиму, Рікардо.

Дон Рікардо уклоняється і виходить. Карлос, зоставшися сам, поринає в глибоку задуму. Він схрестив руки, опустив на груди голову; потім підводиться і стає перед гробницею.

СЦЕНА ДРУГА

Дон Карлос
(сам)

Пробач мені, о Карле незабутній!
Склепінню цьому лиш величні речі
Годилося б луною відбивать,—
І гнів тебе проймає справедливий,
Що я дрібними, марними словами
Стривожив твій довічний супокій!
Він тут, великий Карл! Як ти, гробнице,
Вмістити можеш прах його священний,
Не розлетівшись на скалки? Як можеш
Ти, володарю, світотворче пишний,
В такій тісній лежати домовині?
О! Та Європа, що її створив ти,—
Яка прекрасна і струнка будова!
Два сильні мужі, горді два обранці
Стоять на недосяжній верховині —
І всі багрянородні королі
Підвладні їм, коряться їхній волі.
Усі держави, герцогства і графства —
То все дари спадковості. А кесар
І папа над усім тим височіють,
І випадок, що їм ту владу дав,
Збирає випадкових вінценосців
У річище єдине і могутнє,
До рівноваги цілий світ веде.
І курфюрсти у шатах золотих,
І в пурпурових шатах кардинали,
І віддавна усвячений сенат —
Це все існує лиш про людське око,
А воля божа чинить те, що чинить.
Зародиться у глибині народній
Велика думка — спершу непомітно
Росте вона, та ширшає дедалі,
Серця хвилює, потрясає землю,
І, втілившись в обранцеві однім,
Нові, незнані борозни проводить.
Хай топчуть королі її ногами,
Хай гнівно затуляють їй уста,—
Настане день, коли вона на сейм
Чи на конклав прибуде гордовито,
Короною чи митрою прикрасить

Чоло своє, призначене від бога,
І можною правицею своєю
Панів земних прихилить до землі.
Лиш дві є сили, гідні цього слова:
Одна з них — папа, імператор — друга.
Все твориться для них і через них;
Їх небо окриває благодаттю,
Народи й царства кида їм під ноги,
Оповиває хмарою своєю,
Де божий гнів і божий грім гримить,
Господню волю через них віщує.
На тронах опліч, з скіпетром в руках,
Вони всевладно порядкують світом,
Як ратай нивою. Всі вінценосці
Дрижать у них покірно за дверима
І ловлять дух од їхніх страв солодких,
І заглядають, стаючи навшпиньки,
В світлиці їхні. Цілий світ навкруг
Їм підлягає. Все вершать вони,
Будують, відбудовують, руйнують.
Той тне мечем, а той спиняє словом,
Один — це сила, другий зветься — правда,
І їхньої незмірної потуги
Вони самі підпора й джерело.
Коли вони, один одному рівні,
Виходять з вівтаря свого святого —
Той в пурпурі, а той у білих шатах —
Всі земнородні з остраху тремтять,
Засліплені видовищем блискучим
Двох половин господніх на землі.
О! Стати імператором! Єдипа
Прекрасна ціль, якій служити варто!
Не стати ним, хоча огонь могутній
Палає в серці і скріпляє розум —
Прокляття! Здумати, який щасливий,
Який великий, неосяжно гордий
Був той, хто в цій гробниці спочиває!
Так — папа! імператор! Це не люди —
Петро і Цезар, небо і земля!
Єднаючи два Рими віковічні
У животворнім, таємничім шлюбі,
Зливаючи у тіло непоборне
Розкидані, роз'єднані держави,
Вони з уламків, із руїн предавніх

Новий створили для Європи світ!
О божий перст! Призначення високе!
І що ж по тому? Де великий муж?
Де принц, король, нарешті імператор?
Де велетень, що мав за п'єдестал
Германію? Де той, чия правиця
Мечем нехибні креслила закони?
Де той, хто за Аттілу більший був,
За Ганнібала, за усіх владик,
Чолом сягаючи в блакить небесну?
Він тут... він мертвий... Так! Воюй, борися,
Клейноди блискотливі здобувай,—
І врешті стане порохом нікчемним,
Що звалось імператором. Безумство!
Камінне ложе — от всьому кінець!
Де ж титул? Де прославлене ім'я?
Оцих от кілька незначущих літер,
Щоб по складах малеча їх читала,—
Оце і все. А! Що мені до того?
Мені шепоче голос таємничий:
«Ти будеш мати!» Матиму! Візьму!
Коли б же так! О небо! Досягти
Вершини всесвіту! Туди ногою
Ступити гордою, куди нікому
Заходити невільно! Підкорити
І герцогів, і королів, і дожів,
І графів, і баронів, і курфюрстів,
Єпископів, абатів, кардиналів
І все дрібне, що стелеться під ними
У темряві: купецтво, і міщанство,
І вояків, і весь простий народ!
Усе це обернути на підніжжя
Собі самому! Незміряпна велич!
Народ! Народ! Кінця йому немає!
Це ж плач, це сміх, це крики, це благання,
Хвали, прокляття, море, океан!
Народ! Це села, це міста шумливі,
Рої безмежні працьовитих бджіл,
Перекликання дзвонів сполохових!

(Задумливо.)

Гігантської основа піраміди,
Із полюсами крайніми двома,
Живого моря хвилі невгамовні,

Які на греблях спінених гойдають
Високі трони... О земні владики!
Свої ви очі зводите до неба,—
Погляньте вниз. Народ — стихія вічна,
Де навіть од малого камінця
Круги всякчас розходяться широкі.
Безмежність, що колише і престол,
І домовину... Глянути лише
В ту глибину, у ту страшну безодню,—
О! Скільки, як потоплих кораблів,
Царів і царств! — і всім цим володіти,
На височінь злетіти нелюдську,
Людиною вродившися... О небо!
Дай сил мені спокійно і велично
Поглянути під ноги в ту годину,
Коли ступлю я на блискучий шпиль
Гори живої, що хвилює й дише.
А що ж тоді? Чи зможу я втримати
Отой жаданий скіпетр осяйний,
Не маючи підмоги і підпори?
Я й королівську іноді корону
Вважав тяжкою,— як же донесу
Корону імператорську? Що маю
Чинити, щоб зрівнятися великим,
Щоб, долею підхоплена на крила,
Крилатою зробилась і душа?
У кого я питатиму поради?

(Падає навколішки перед гробницею.)

У тебе, Карле! Як господня воля
Мене до тебе привела,— навій
Своєму спадкоємцеві малому
Велику думку! Піднеси мене
На високості! Покажи весь світ,
Щоб міг я твердо взять його в обладу,
Дай глянути на башню вавілонську,
Де волопас — на першому ступні,
А на останнім — кесар! Таємницю
Відкрий мені, як підкоряти землі,
Давати людям право і закон
І ладу пильнувати непохибно!
Навчи, що краще: ласка чи покара?
Покара, так?
Коли буває те,

Про що нам кажуть люди староденні,
Коли від шуму й галасу земного
Прокинутись велика може тінь
І домовина темна та похмура
Розкритися і дивно засіяти,—
Коли це так, скажи мені, германський
Великий імператоре: яких
Не довершив ти за життя свого
Прекрасних діл? Яку мету високу
Повинен твій обрати спадкоємець?
Скажи про все, що маю знати я,—
Чи ні! Дозволь ввійти в твою гробницю,
Побачити чоло твоє змертвіле,
Віч-на-віч тиху мову повести.
Не відганяй мене своїм диханням,
На бурю схожим. Ліктем обіпрись
На кам'яне холодне узголов'я
І розкажи мені про всі ті речі,
Що враз од них лице нам полотніє,
А погляд темний робиться як ніч,
Скажи усе по правді, без омани,
І спадкоємця не сліпи свойого,
А просвіти тим полум'ям ясним,
Яке в твоїй палає домовині.
Коли ж мовчати хочеш, то дозволь
Хоч глянути на тебе, незабутній,
Бо ж те ніщо, в яке ти обернувся,
Величчям переважить цілий світ.
Як тінь твоя не оживе, владарю,
Нехай твій прах мені в підземній тиші
Пораду дасть.

(Хоче одімкнути двері до гробниці.)

Ну, сміливо ж!

О небо!

(Відступає.)

Що, як і справді він устав сьогодні
І ходить там поважно і повільно?
Що, як озветься справді він до мене,
І я вернусь із чорної гробниці
З волоссям, за хвилину посивілим?
Однаково — іду до нього.

Чути кроки.

Хто ж це

Насмілився зайти сюди?

Кроки ближче.

Ага!

Я вже й забув. Таж то панове вбивці!

Відчиняє двері гробниці і зачиняє їх за собою. Глухо ступаючи, входить багато людей, закутаних у плащі, з опущеними капелюхами.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Змовники.

Вони входять один за одним, держачись за руки і обмінюючись короткими, тихими реченнями.

Перший змовник

(зі смолоскипом у руці)

Ad augusta.

Другий змовник

Per angusta [1].

Перший змовник

Святі нам помагають.

Третій змовник

Мертві служать.

Перший змовник

Нас береже господь.

Чути кроки в темряві.

Гей, хто іде?

Голос у темряві

Ad augusta.

Другий змовник

Per angusta.

Входять нові змовники. Шум від ходи.

---

[1] До високої мети — вузькими стежками — латинський пароль з двох половин, яким обмінюються змовники, ламає, на жаль, віршовий розмір, узятий для перекладу, але я не міг нічим зарадити цьому.— *М. Р.*

Перший змовник

(до третього)

Ще хтось іде, мені здається.

Третій змовник

Хто там?

Голос у темряві

Ad augusta.

Третій змовник

Per angusta.

Входять нові змовники, подаючи іншим знаки рукою.

Перший змовник

Зійшлися всі. Ти, Гота, слово маєш.
Хай буде світло, друзі!

Усі змовники сідають півколом на гробах. Перший змовник переходить від одного до одного, і кожен засвічує об його смолоскип свічку. Потім перший мовчки сідає на гробі в центрі кола, вище за інших.

Герцог Гота

(уставши)

Вам відомо,
Що дон Карлос, по матері чужинець,
Корону імператорську дістати
Бажає.

Перший змовник

А дістане він — труну.

Герцог Гота

(кидає смолоскипа і топче його ногами)

Нехай так буде голові його,
Як цьому смолоскипові.

Всі

Хай буде!

Перший змовник

Хай він умре.

Герцог Гота

Нехай умре!

Всі

Хай згине.

Дон Хуан де Аро

Він німець по мечі.

Герцог Лютцельбург

А по куделі
Іспанець він.

Герцог Гота

Не німець, не іспанець,
А мрець.

Один з-посеред змовників

А що, коли його
Обрали імператором якраз
У цю хвилину?..

Перший змовник

Ні. Не може бути.

Дон Хіль Тельєс Хірон

Що ж? Хай і так. Ми голову зітнемо,
Тоді й корона скотиться сама.

Перший змовник

Коли б і справді віддано йому
Імперії святої пишний скіпетр,—
До голови всевладного монарха
Торкнутись міг би лиш господь.

Герцог Гота

Раніше,
Ніж він здобуде скіпетр той священний,
Життя він стратить.

Перший змовник

Вибрати Карлоса
Не можуть.

Всі

Імператором не буде
Ніколи він.

Перший змовник

А скільки треба рук,
Щоб сон йому навіяти довічний?

Всі

Одної.

Перший змовник

Скільки треба вдарів серця?

Всі

Одного.

Перший

Хто ж це вчинить?

Всі

Ми усі.

Перший змовник

За жертву буде лиходій великий.
Ті мають імператора обрати,
Ми ж оберімо гідного жерця.
Спитаймо в долі.

Усі змовники пишуть свої імена в записних книжечках, виривають листки з написаним, скручують їх у дудочку і кидають в намогильну урну. Тоді перший змовник каже: «Помолімось, друзі». Усі стають навколішки. Перший змовник устає й промовляє.

Нехай обранець буде вірний богу,
Як римлянин, ударить — і умре,
Як іудей. Нехай він не боїться
Ані вогню, ні диби, ані всіх,
Які лише на світі є, тортур,
Нехай катам сміється просто в вічі,
Нехай для того, щоб убить і вмерти,
Іде на все.

(Витягає один з жеребків з урни.)

Всі

Чиє ім'я?

Перший змовник

(голосно)

Ернані!

Ернані

(виходячи з юрби змовників)

Мети своєї я досяг. Од помсти
Він не втече.

Дон Руї Гомес

(протискається крізь натовп і одводить Ернані вбік)

Віддай, віддай мені
Своє ти право.

Ернані

О, ніколи в світі!
Ви заздрите мені, та пам'ятайте,
Що це ж уперше за моє життя
До мене щастя усміхнулось.

Дон Руї Гомес

Друже!
Не маєш ти на цій землі нічого,
А я ладен усе своє багатство,
Васалів, замки, селища і ниви
Віддати за єдиний цей удар.

Ернані

Ні.

Герцог Гота

(до дона Руї Гомеса)

Ти, старий, тремтячою рукою
Не зможеш так ударити, як він.

Дон Руї Гомес

А! Що рука! Зате я маю душу!
Хай піхви заржавілі — на мечі
Немає плям!

(До Ернані.)

Ти... ти ж мені належиш.

Ернані

Так, я тобі, а він — мені.

Дон Руї Гомес

(видобуваючи ріг із-за пояса)

Послухай,
Тобі ріжка верну я зараз...

Ернані

(глибоко схвильований)

Що?
Життя моє? Ні! Ні! Я хочу помсти!
За батька я повинен відплатити,
А може й більше... Поверни її!

Дон Руї Гомес

Лише ріжка.

Ернані

Ні!

Дон Руї Гомес

Сину мій, подумай.

Ернані

Я здобиччю не поступлюсь нізащо.

Дон Руї Гомес

Так будь же проклят, що відняв у мене
Останню радість.

(Ховає знову ріжка за пояс.)

Перший змовник

(до Ернані)

Поки слушний час
Не проминув, ти маєш дон Карлоса
Увечері підстерегти...

Ернані

Не бійтесь.
Я добре знаю, як людину вкласти
На вічний сон.

Перший змовник

Нехай же упадуть
Усі гріхи на грішника тяжкого.
Хай бог тебе благословить. А ми,
Барони й графи, присягу складімо,
Що як загине, не убивши, він,

Ми всі його слідами простувати
Без роздуму і без вагання будем,—
І дон Карлос умре.

Всі

(видобувши шпаги)

Так, присягнімось!

Герцог Гота

(до першого змовника)

На чому ж, брате?

Дон Руї Гомес

(піднявши свою шпагу ефесом догори)

На оцім хресті.

Всі

(піднявши шпаги вгору)

Хай він умре без сповіді й прощення!

Чути далекий грім гармати. Всі спинилися, занімівши. Двері від гробниці прочиняються. Дон Карлос появляється на порозі. Блідий, він слухає. Другий постріл. Третій постріл. Він раптом одчиняє двері з гробниці і спиняється, ні кроку не ступаючи далі, на порозі.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Змовники, дон Карлос; потім дон Рікардо, придворні, вояки; король Богемський, герцог Баварський; потім донья Соль.

Дон Карлос

Панове, імператор перед вами.

Усі світочі раптом гаснуть. Глибока тиша. Він ступає наперед у темряві, такій густій, що ледве можна добачити нерухомі й мовчазні постаті змовників.

Мовчання й ніч! Оце та оболона,
Якою обснувались лиходії!
Чи справді ж бо ви марите, панове,
Що все забудеться, неначе сон,
І ви мені у темряві здастеся
За мармурові статуї могильні?
Ні! Вашу мову, надто голосну,
Склепіння це недавно відбивало,
І на мовчазний камінь ви не схожі.

Ну, хто на Карла П'ятого зведе
Убивчу руку? Швидше! А! Ніхто,
Ніхто не сміє! Смолоскипи ваші,
Що сяли тут огнем таким кривавим,
Я всі єдиним подихом згасив.
Та знайте — хто уміє так гасити,
Той і світити вміє.

Стукає залізним ключем у бронзові двері гробниці. На цей стук уся глибінь льоху виповнюється воякам з факелами та протаванами в руках. На чолі них герцог д'Алькала, маркіз д'Альмуньяк.

Гей, злітайтесь
На пишну здобич, соколи мої!

(До змовників.)

Ну, як оці вам факели? Чудесні,
Достоту похоронні! Чи ж не так?

(До вояків.)

До мене всі. На злочині впіймав я
Злочинців лютих.

Ернані

(глянувши на вояків)

Так воно простіше.
Допоки був він перед нами сам,
Здавався Карлом він мені великим...
А це лише Карл П'ятий...

Дон Карлос

(до герцога д'Алькала)

Конетаблю
Іспанії!

(До маркіза д'Альмуньяка.)

Кастільський адмірале!
Знезбройте їх!

Вояки оточують змовників і забирають у них зброю.

Дон Рікардо

(вбігає і вклоняється до землі)

Владарю найяспіший!

Дон Карлос

Мойого замку будеш ти алькад.

Дон Рікардо

(уклонившися вдруге)

Два виборці бажають привітати
Священну імператора особу.

Дон Карлос

Нехай зайдуть.

(Тихо до Рікардо.)

Проси і донью Соль.

Рікардо вклоняється і виходить. Входять при сяйві смолоскипів та звуках фанфар король Богемський та герцог Баварський у золотом шитій одежі і з коронами на головах. Великий почет із німецьких дворян, що несуть імперську корону з двоголовим орлом, з іспанським гербовим щитом посередині. Вояки розступаються, шикуються на дві шпалери, між якими обидва виборці йдуть до імператора. Підійшовши, вони вклоняються низько, дон Карлос вітає їх, підняв ши капелюх.

Герцог Баварський

Великий імператоре! Владарю,
Над усіма монархами найвищий!
Вітаю вас, кладу поклін земний.
На Фрідріха Саксонського спочатку
Були звернули виборці свій погляд,—
Та сам він визнав, що за нього ви
Корони достославної гідніші.
Тож маєте отримати її ви,
А з нею скіпетр і священний меч —
Великих діл прекрасну запоруку.

Дон Карлос

Я особисто дяку всім складу,
Хто вибором явив мені пошану,—
А вас, панове, не тримаю більше.
Прощайте, брате мій, ідіть здорові,
Кузене.

Король Богемський

Карле! Пригадай, що наші
Батьки й діди у приязні великій,
У другуванні щирому жили!
Чи хочеш ти — у віці молодому
Досягши найяснішого верхів'я —

Мене назвати братом між братами?
Тебе колись я бачив немовлям...

Дон Карлос

(перебиває)

Занадто вдаєтесь ви в фамільярність,
Богемії королю!

Дає йому, а також герцогові Баварському поцілувати руку і жестом відпускає послів, що низько йому вклоняються і виходять зі своїм почтом

Юрба

Хай живе
Карл імператор! Віват!

Дон Карлос

(набік)

Я дійшов
Мети своєї. На користь мені
Сам Фрідріх Мудрий поступився троном.

Увіходить донья Соль, яку веде дон Рікардо.

Донья Соль

Що! Імператор! Вояки! О боже!
Ернані!

Ернані

Донья Соль!

Дон Руї Гомес

(біля Ернані, набік)

Мене й не бачить.

Донья Соль підбігає до Ернані. Він змушує її відступити, з недовірою глянувши на неї.

Ернані

Шановна пані...

Донья Соль

(видобуваючи захованого на грудях кинджала)

Мій кинджал зі мною.

Ернані

(простягає до неї руки)

Мій ангеле!

Дон Карлос

Мовчіть усі.

(До змовників.)

Ну, що ж?
Прийшла година нам поговорити,
Скажіть: навіщо ви сюди зійшлись?

Ернані

(ступає крок вперед)

Яснішої не може бути речі.
Зібрались ми накреслить на стіні
Ті літери, що Валтасар їх бачив
Серед бенкету.

(Видобуває кинджал і розмахує ним.)

Хай дістане цезар,
Що цезареві суджено.

Дон Карлос

Мовчи.

(До дона Руї Гомеса.)

Ви, Сільво,— зрадник.

Дон Руї Гомес

Невідомо хто:
Чи я, чи ви.

Ернані

(повертаючись до змовників)

Так, він дійшов свого,
Корону імператорську діставши
І всіх своїх зловивши ворогів.

(До імператора.)

Вам королівська мантія блакитна
Тісна була,— і нині в пурпурову
Дано вам одягнутися. На ній
Кривавих плям не видно.

Дон Карлос

(до дона Руї Гомеса)

Мій кузене
Де Сільва. Подумай сам, збагни:
Ти до герба фамілії своєї
Додав ганебне, чорне слово: зрада.

Дон Руї Гомес

Який король, такі його й підданці.

Дон Карлос

(до герцога д'Алькала)

Узяти тільки герцогів і графів,
А решту...

Дон Руї Гомес, герцог Лютцельбург, герцог Гота, дон Хуан де Аро, дон Гусман де Лара, дон Тельєс Хірон, барон Гогенбург відокремлюються від групи змовників, серед яких залишається Ернані. Герцог д'Алькала тісно оточує їх вартою.

Донья Соль

(набік)

Боже! Мій Ернані вільний!

Ернані

(виходячи з юрби змовників)

Прошу й мене узяти до лічби.

(До дона Карлоса.)

Коли Ернані, простий верховинець,
Твойого ешафота не достойний,
Коли не може досягти чолом
Він леза смертоносного твойого,
Коли для того, щоб прийняти смерть,
Іспанським грандом треба називатись,—
Гаразд. Господь, що дав тобі корону,
Мене дарами також не минув:
Хуан я Арагонський, граф і герцог,
Маркіз де Монруа, віконт де Гар,
Нащадок предків славних і великих,
Що народився в темному вигнанні.
Я син отця, що твій отець убив,
Кастілії прекрасної королю.
Твій рід з моїм криваві мав рахунки,
Яким тепер пора прийшла скінчитись:
До послуг мали ви сокиру й ката,
А ми — кинджала й непроглядну ніч.
Що ж! Бог послав мені високий титул,
А королівський вирок — мандрування
По диких горах. Та поскільки я
Гострив меча об скелі кременисті
І гартував у спінених потоках,—

(надіває капелюха. Звертається до інших змовників)

Шапки надіньте: ми — іспанські гранди!

(Всі іспанці надівають капелюхи. Ернані далі — до дона Карлоса.)

Так. Наші голови до ніг твоїх
Скотитись можуть у шапках, королю.

(До заарештованих.)

Руї Гомес і Лара, всі вельможі,
Нащадки всі уславлених фамілій,
Хуана Арагонського прийміть.

(До придворних і вояків.)

Так — я Хуан, королю. Я Хуан,
Кати і слуги! І коли для мене
Вам треба збудувати ешафот,
То заслужив я на один з найвищих.

(Підходить і приєднується до групи заарештованих вельмож.)

Донья Соль

О небеса!

Дон Карлос

Забув я, далебі,
Про ту стару історію.

Ернані

Не диво:
В образника коротша завжди пам'ять,
Аніж в ображеного.

Дон Карлос

Не перечу:
Я син батьків, котрі твоїм батькам
Стинали голови, як лиходіям.

Донья Соль

(падає навколішки перед імператором)

О, змилуйтесь, велителю! О, зглянь тесь,
Чи вбийте нас обох, бо він мій любий,
Мій наречений муж. Для нього тільки
Живу я й дишу... Володарю можний,
До ніг священних ваших припадаю.
Його сам бог мені послав, як вам

Корону імператорську... Молю,
Благаю вас...

Дон Карлос дивиться на неї застиглим поглядом.

Який зловісний погляд!

Дон Карлос

Устаньте, герцогине Арагонська,
Маркізо Монруа і віконтесо
Де Гар... Не можу пригадать, Хуане,
Всіх ваших титулів...

Ернані

Хто каже це?
Король?

Дон Карлос

Ні, імператор.

Донья Соль

(підвівшись)

Милий боже!

Дон Карлос

(набік, поклавши руки на груди)

Погасни серце молоде й жагуче
І місцем розумові поступися!
Твоя любов, твої тепер коханки —
Германія, та Фландрія, та горда
Іспанія!

(Пильно дивиться на свою корогву.)

Так, гербовий орел —
От серце імператорське віднині.

Ернані

Ви — цезар.

Дон Карлос

(до Ернані)

Ти фамілії своєї,
Хуане, гідний. Чесно заслужив ти

(показує на доньо Соль)

І цей дарунок.

На коліна, герцог!

(Ернані приклоняє коліна. Дон Карлос здіймає з себе золотого ланцюга і надіває Ернані на шию.)

Відзнаку цю прийми від мене.

(Видобуває шпагу і тричі вдаряє плазом Ернані по плечі.)

Будь
Отчизні й королеві завжди вірний:
Висвячую на рицаря тебе.

(Підводить його, обіймає.)

Та маєш ти ланцюг іще дорожчий,
Якого я не матиму довіку:
Жіночі ніжні, теплі дві руки,
Наповні коханням незрадливим.
Ти — щастя маєш, я — лише корону.

(До змовників.)

Забуто все, що діялось між нами,
Лукавство ваше вам прощаю я.
Хай цілий світ по цьому слові бачить,
Що недаремне з короля Карлоса,
Кастілії володаря дрібного,
Став імператор, світу володар.

Змовники падають навколішки.

Змовники

Нехай живе могутній імператор!

Дон Руї Гомес

(до дона Карлоса)

Лише мені покара!

Дон Карлос

І мені.

Дон Руї Гомес

(набік)

Але простити я, як він, не можу.

Ернані

Монарх великодушний!

Всі

(вояки, змовники, придворці)

Хай живе
Германія! Хай П'ятий Карл живе!

Дон Карлос

(обернувшись до гробниці)

Великого слід Карла спом'янути.
Хай буде славен він із роду в рід.
Лишіть нас двох.

Усі виходять.

СЦЕНА П'ЯТА

Дон Карлос

(сам, схиляється перед гробницею)

Чи догодив тобі я?
Чи я зумів на рівень піднестися,
Якого не сягають королі?
Скажи, мій батьку! Може мій шолом
З тіарою тепер лежати поруч?
Чи досить певну маю я ходу,
Щоб простувати вірною тропою,
Що ти її проклав для спадкоємців
Серед руїн, на попелі пожарищ?
О! Я стояв самотній, непорушний
Серед заздросників і ворогів,
Серед людей, що виють і кусають;
Отцю святому мусив я платити,
Карати непокірних і невірних,
Перед собою мав я Солімана,
І Лютера, і короля Франціска,
І тисячі нагострених ножів,
І пастки, і каміння попідводне,
І двадцять націй, що й одна б могла
Вжахнути двадцять королів потужних,—
І я прийшов до тебе, я спитав:
Що маю я найперше появити?
І ти відрік, мій отче: «Милосердя».

АКТ П'ЯТИЙ

ВЕСІЛЛЯ

Сарагоса. Тераса при замку герцога Арагонського. У глибині — сходи, що ведуть до садка. Праворуч і ліворуч двоє дверей, які виходять на терасу, оточену балюстрадою, де підносяться два ряди аркад у мавританському стилі; крізь аркади видніються палацові сади, фонтани, гаї з мандрівними вогниками серед дерев і в глибині готичні та арабського взірця верхів'я пишно освітленого палацу. Ніч. Чути далекі фанфари. Маски, доміно, самотні й групами. ходять туди й сюди по терасі. На передньому плані група молодих людей з масками в руках, сміються й голосно розмовляють.

СЦЕНА ПЕРША

Дон Санчо Санчес де Цуніга, граф де Монтерей; дон Матіас Центуріон, маркіз д'Альмуньян; дон Рікардо де Рохас, граф де Касапальма; дон Франціско де Сотомайор, граф де Велялькасар; дон Гарчі Суарес де Карбайяль, граф де Пеньяльвер.

Дон Гарчі

Чудова ніч! Прекрасна наречена!

Дон Матіас

(поглядає з балкона)

Вся Сарагоса в вікна заглядає.

Дон Гарчі

І недаремне: ще ніхто на світі
Не бачив ані бенкету такого,
Ані такої пишної години,
Ані таких вродливих молодих!

Дон Матіас

Який наш імператор добрий!

Дон Санчо

Правду
Ви кажете, маркізе. Хто б подумав
Під хвилю ту, коли ми з ним ішли
Шукати щастя під нічним покровом,
Що все отак скінчиться?

Дон Рікардо

(перебиває)

Постривайте,
І я був там.

(До інших.)

Послухайте, панове,
Історію: зальотників колись
Зійшлося троє на одній дорозі,
Воюючи красуні горде серце.
Один був герцог, другий був король
І третій був розбійник. А на чім
Кінчилася потрійна та облога?
Бандитові фортеця піддалась!

Дон Франціско

Що ж дивного? В Іспанії, та й скрізь
Фортуна і кохання служать тим,
Хто в грі уміє спритно фальшувати,—
І злодій, річ видима, виграє!

Дон Рікардо

А я собі фортуну привертаю
Тим, що коханню вмію бути свідком:
Спочатку граф, а далі гранд іспанський,
А далі дослужився й до двірського
Алькада.

Дон Санчо

Розгадав я ваш секрет:
У короля перед очима завжди
Крутитися.

Дон Рікардо

Служити королеві!

Дон Гарчі

І ті слова, що в нього випадково
Злетіли з уст, ловити якнайшвидше!
Так титули собі ви здобули.

Дон Матіас

А що пак Сільва? Він уже замовив
Труну собі?

Дон Санчо

Не смійтеся, маркізе!
Це щире серце. Донью Соль кохав
Без міри палко дон Руї де Сільва.
Він шістдесят прожив па світі років —
Волосся в нього тільки посіріло...
За день же біле стало, наче сніг!

Дон Гарчі

До Сарагоси не прибув він, кажуть.

Дон Санчо

Іще б таки! Весілля й домовина!

Дон Франціско

Що ж імператор?

Дон Санчо

Він смутний, як ніч.
Усе, бач, Лютер каламутить воду!

Дон Рікардо

Ну, що той Лютер? Смішно, далебі!
Та як на мене, я б його приборкав
Із чотирма, панове, вояками!

Доп Матіас

Та й Сулейман загрожує...

Дон Гарчі

А! Лютер,
І Сулейман, і Зевс, і Вельзевул,—
Пощо вони усі мені здалися?
Жіноцтво красне, маскарад чудовий —
І тисячу я вже сказав дурниць,
Як ніч оця, веселих!

Дон Санчо

Це до діла!

Дон Рікардо

Їй-богу, Гарчі щиру правду каже!
На бенкеті роблюся іншим я,

Бо маска, що лице мені вкриває,
Здається, й розум підміняє мій.

Дон Санчо
(стиха до дона Матіаса)

Либонь Рікардо завжди бенкетує!

Дон Франціско
(показуючи на двері праворуч)

Папове, правда, що ото світлиця
Для молодят?

Дон Гарчі
(притакуючи головою)

Так. Ми їх тут небавом
Побачимо.

Дон Франціско

Напевне?

Дон Гарчі

Безперечно!

Дон Франціско

Чудесно! Молода — така красуня!

Дон Рікардо

Який-бо справді імператор добрий!
Ернані, цей вчорашній бунтівник,
На шиї має золоте руно —
Одружений — і прощений... А міг же
Колись, моєї слухавши поради,
Зальотника покласти наш велитель
На постіль кам'яну — і на перину
Прекрасну даму!

Дон Санчо
(до Матіаса)

Залюбки, мій друже,
Я проколов би шпагою своєю
Оцього вискочня, оцього графа
З душею альгвазила!

Дон Рікардо

(підходить до них)

Що ви тут
Говорите, панове?

Дон Матіас

(тихо до дона Санчо)

Любий графе!
Стримайтеся, на бога!

(До дона Рікардо.)

Він мені
Читав сонет Петрарки до Лаури.

Дон Гарчі

А хто помітив з-поміж вас, панове,
Серед жіноцтва, квітів та вогнів
Примару, що стоїть край балюстради
І чорним, лиховісним доміно
Псує веселу, радісну картину?

Дон Рікардо

А й справді, дивна постать.

Дон Гарчі

Хто б це був?

Дон Рікардо

Стривайте... Може, дон Пранцасьйо?

Дон Франціско

Ні!
У масці він неначе і вродився!

Дон Франціско

А! Це ж де Сома, герцог! Він бажає
Всіх зацікавить виглядом таким.

Дон Рікардо

Ні, з герцогом недавно говорив я.

Дон Гарчі

Та хто ж це, врешті? Гляньте, він іде
Сюди!

З'являється Чорне доміно, повільною ходою перетинаючи терасу. Всі повертаються і стежать за ним очима, а невідомий ніби й не помічає того.

Дон Санчо

Якщо мерці по світу ходять,
То це один із них!

Дон Гарчі

(підбігає до Чорного доміно)

Прекрасна маско!

Чорне доміно обертається і спиняється. Гарчі відступає.

Заприсягнуся — полум'я з очей
Жахтить у нього!

Дон Санчо

Що ж, як це диявол,
То, певно, хоче він поговорити
З людиною.
(Підходить до Чорного доміно, що стоїть нерухомо.)
Скажи: ти гість із пекла?

Маска

Не з пекла я — до пекла я іду.

Рушає далі і зникає за поруччям сходів. Всі слідкують за ним очима, пойняті якимось острахом.

Дон Матіас

Ну й голосок! Достоту замогильний!

Дон Гарчі

Що десь жахає — на балу смішить.

Дон Санчо

Коли й штукар це, то лихого тону!

Дон Гарчі

Нехай це сам Люцифер, що прийшов
Поглянути на танці в Сарагосі
І танцюристів пеклом ужахнути,
Танцюймо, панство!

Дон Санчо

Б'юся об заклад,
Що це якась комедія!

Дон Матіас

Узавтра
Дізнаємось.

Дон Санчо
(до Матіаса)
Ну, що він робить там?

Дон Матіас
(коло балюстради)
Зійшов униз та й годі.

Дон Санчо
(задумливо)
Щось чудне
Таїться тут.

Дон Гарчі
(до дами, що проходить повз них)
Дозволите, маркізо,
Ще з вами й цей танок протанцювати?
(Уклоняється й подає їй руку.)

Дама

Ви ж знаєте, що муж мій лічить танці,
В яких я з вами.

Дон Гарчі

От воно й гаразд:
Він лічить, ми танцюємо. І він
Таки ж якусь повинен мать розвагу!

Дама подає йому руку, вони виходять.

Дон Санчо
(роздумує)
Щось загадкове!

Дон Матіас

Тихше! Молоді!

Увіходять Ернані і донья Соль, узявшися за руки. Донья Соль пишно зодягнена у вінчальні шати. Ернані в чорнім оксамитовім убранні, з золотим ланцюгом круг шиї. За ними — юрба масок, дам і придворців, що становлять їх почет. Алебардники в розкішних лівреях ідуть позад їх, чотири пажі — спереду. Всі розступаються і кланяються молодим. Фанфари.

СЦЕНА ДРУГА

Ті самі, Ернані, донья Соль, почет.

Ернані

(вітаючись)

Привіт вам, друзі!

Дон Рікардо

(іде йому назустріч, уклоняється)

День твойого щастя —
День нашого, господарю вельможний!

Дон Франціско

(дивиться на доньюСоль)

Та це ж Венера, Якове святий!

Дон Матіас

Видовище прекрасне! От де щастя!

Дон Франціско

(показуючи Матіасові на кімнату молодих)

Чудові речі мають там відбутись!
Огні погаснуть і замкнуться двері...
О, як би добре феєю легкою
В той покій невидимо залетіти
І стать за свідка чарівних утіх!

Дон Санчо

(до Матіаса)

Вже пізно. Чи не час нам і додому?

Усі віддають надобраніч молодим і виходять — ті дверима, ті сходами в глибині.

Ернані

(переводячи дух)

Хай бог вас береже!

Дон Санчо

(зоставшися позад усіх, стискає йому руку)

Нехай пошле
Вам небо щастя світле й безтурботне!

(Виходить.)

Ернані і донья Соль зостаються самі. Шум людських кроків та голосів віддаляється і врешті зовсім стихає. Під час початку другої сцени далекі звуки фанфар стихають, огні гаснуть — один за одним. Поволі ніч і тиша повивають усе.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Ернані, донья Соль.

Донья Соль

Усі пішли... Нарешті!

Ернані

(намагається пригорнути її)

О, кохана!

Донья Соль

(червоніє і відступає від нього)

Уже... здається... пізно.

Ернані

Час тепер —
І завжди час нам бути вдвох з тобою!

Донья Соль

Мене цей галас трохи притомив.
Чи ж правда, мій велителю, мій друже,
Шумні веселощі — завада щастю?

Ернані

Так, мила, так, бо щастя — річ висока,
В серцях із бронзи повагом воно
Накреслює свої величні букви,—
А пустотливі вигуки юрби
Його лякають. Усміх щастя ближчий
До сліз, ніж до гучного сміху.

Донья Соль

Любий!
Ваш усміх — променистий день ясний!

(Ернані пригортає її, щоб увійти з нею в кімнату, вона червоніє.)

Я зараз... зараз...

Ернані

О, я твій невільник!
Чини, що хочеш. Я чекати буду
Покірно тут... Усе, що зробиш ти,
Прекрасне! Все, чого ти забажаєш,
Я вволю. Співу хочеш ти чи сміху,—
Співатиму, сміятимуся я!
Моя душа, як той вулкан, палає,
Проте звели — і полум'я потухне,
І та гора, що дихала вогнем,
Що лавою гарячою кипіла,
Затихне враз, а схили всі її
Укриються травою та квітками.
Везувій — так! Везувій у полоні!

Донья Соль

Ернані, добрий мій!

Ернані

Знов це ім'я?
Молю тебе навік його забути!
Колись, давно — ах, це ж у сні приснилось! —
Ернані жив — людина темних гір
І ночі темної. Палав у нього
Страшний відлюдний погляд блискавками.
Це був вигнанець. В нього слово помста
Накреслила сувора доля в серці.
Його прокляття гнало по світах!
Того Ернані я тепер не знаю,
Я... я люблю зелені, пишні луки,
Квітки, гаї та співи солов'їні!
Тепер Хуан я, герцог Арагонський,
Муж доньї Соль, щасливий, як ніхто!

Донья Соль

І я щаслива, як ніхто, Хуане!

Ернані

Ну, що мені до брудного лахміття,
Яке за брамою я полишив?

Тепер я знов у рідному палаці,
Що засмутився, занепав без мене,—
І на порозі — неба посланець
Мене зустрів і привітав утішно.
І вхожу я, і знов колони ставлю,
Де все було руїною взялося,
Свічу вогні, кажу бур'ян лихий
Сполоти на дідівському подвір'ї,
І відчуваю в серці тільки радість,
Погожий день та сонячну любов.
Верніть мені мої фортеці, вежі,
І радника кастільського відзнаки,
І власть, яку мій батько посідав,—
Та як прийде до мене донья Соль
З лицем, від сорому порожевілим,—
Геть, геть усе! Нічого я не хочу!
Я все забув, я все спалив, розвіяв,
Минулого немає... Світ повий
Навколо мене і в мені створився!
Чи мудрий я, чи, може, я безумець —
Однаково! Я дишу, я живу,
Тебе люблю я, ти мій скарб єдиний!

Донья Соль

(розглядає його золотий ланцюг)

Як гарно: золоте намисто
На чорнім оксамиті!

Ернані

Короля

Ти ж бачила не раз в такім уборі.

Донья Соль

Так... Може... Любий! Що мені до інших?
І потім... Оксамит це чи саєта?
Ні, ні, мій герцог! Золото це сяє
Лише тому, що на тобі воно!
Ви горді, благородні, монсеньйоре!

Він хоче завести її в кімнату.

Зажди хвилинку... Милий мій! Я плачу
Від радості... Поглянь, яка краса!

(Підходить до балюстради.)

Владарю мій, не буду я баритись —

Подишу тільки духом цим чудовим,
На ці сади заснулі подивлюсь!
Замовкла музика, вогні погасли,
І тільки ніч, і тільки ми... Природа
Дрімає й снить — і сниться їй любов.
Ні хмарки в пебі. Все відпочиває,
Як ми з тобою. Підійди до мене...
Троянди пахнуть, місяць золотий
Зійшов на небо, і проміння чисте,
Як голос твій, мепі у серце ллється...
І радощі, і спокій невимовний...
О, вмерти я б хотіла в цю хвилину!

Ернані

Хто б міг, почувши голос твій небесний,
Земних турбот пікчемних не забути?
Твої слова — це пісня, де немає
Речей людських найменшої луни!
Як мандрівець прозорою водою
У даль ясного вечора пливе
І бачить квіти й трави запахущі,
У нерухомім дзеркалі відбиті,—
Так я пливу блакиттю мрій твоїх.

Донья Соль

Це темрява — вона занадто чорна,
І ніби мертва тиша ця піма.
Хоч би де зірка в небі заблищала,
Хоч би де голос лагідний озвався
В далечині!

Ернані

(усміхаючись)

Химерпице моя!
Ти ж тішилась, що всі огні потухли
І що замовкли співи!..

Донья Соль

Ах, то бал,
То інша річ! Але пташина в полі,
Чи соловей у тінявім гаю,
Чи тихий флейти перелив! Нам душу
Гармонією музика сповняє
І ті прекрасні будить голоси,

Що в серці сплять... О, це було б чудово!

Далеко в темряві чути звук ріжка.

Моє бажання вволено!

Ернані

(набік)

Нещасна!

Донья Соль

Слова мої почув напевне ангел,
Твій добрий ангел, так?

Ернані

(гірко)

Мій добрий ангел!

(Знову звуки ріжка. Набік.)

Ізнову!

Донья Соль

(усміхаючись)

Я пізнала, дон Хуане!
Це ваш ріжок!

Ернані

Чи справді?

Донья Соль

А скажіть:
І ви ж берете в серенаді участь?

Ернані

О, так! Беру!

Донья Соль

Ну, що той бал шумливий?
Ні! Ось де втіха: в темному гаю
Ріжок, на крилах несений луною!
І це... це ж твій ріжок, твій голос любий!

Ернані

(набік)

А! Вис тигр, шукаючи поживи!

Донья Соль

Які солодкі звуки, дон Хуане!

Ернані

(підводиться, страшний).

Ернані я! Зови мене Ернані!
Ще живе пекельне це ім'я!

Донья Соль

(дрижить)

що вам таке?

Ернані

Він! Він! Старий!

Донья Соль

О боже!
Який жахливий погляд! Що таке?

Ернані

Старий сміється там зловісним сміхом...
Ти бачиш — там?

Донья Соль

Опам'ятайся, любий!
Який старий?

Ернані

Старий!

Донья Соль

(падає навколішки)

Я на колінах
Молю тебе, скажи: яка страшна
Тебе пече й тривожить таємниця?

Ернані

Йому я заприсягся!

Донья Соль

Заприсягся?

Вона злякано стежить за всіма його рухами. Він раптом спиняється і проводить рукою по чолі.

Ернані

(набік)

Що я сказав, безумний?

(Голосно.)

Заспокойся,
Моя голубко. Що тут я казав
Тобі?

Донья Соль

Ви говорили...

Ернані

Ні, ні, ні!
У мене якось розум замішався...
Я трохи, бач, пездужаю... Та це
Пройде... Не бійся...

Донья Соль

Може, ліків
Тобі приготувати?

Знову ріг.

Ернані

(набік)

Кличе він,
Він кличе! Має він од мене слово!

(Провадить рукою по поясі, де немає ні шпаги, ні кинджала.)

Нічого! А! Та я ж повинен був
Це пам'ятати!

Донья Соль

Боляче тобі?

Ернані

Так... Трохи... Це відкрилась давня рана...

(Набік.)

Зробити треба, щоб вона відсіль
Пішла.

(Голосно.)

Моя єдина! Пам'ятаєш
Ту скриньку, що колись за днів лихих

Не розлучавсь я з нею?

Допья Соль

Знаю добре!
Що ж принести із неї?

Ернані

Знайдеш там
Ти слоїк з елексиром, що напевне
Мені утишить болі...

Допья Соль

Зараз, милий!
(Виходить у двері, що ведуть до шлюбного покою.)

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Ернані

(сам)

Так от на чім кінець моєму щастю!
Це долі перст холодний, невідхильний!
Жорстокий глум!
(Западає в глибоку, болючу задуму, далі раптом обертається.)
Ну, що ж? Нема нікого.
Невже я помилився? О, надіє!

Маска в чорному домінo з'являється на сходах. Ернані зупиняється, скаменівши.

СЦЕНА П'ЯТА

Ернані, маска.

Маска

«Візьми цей ріг. Коли помислиш ти,
Що час мені з землею розлучитись,—
Заграй у нього, затруби, і я
Усе зроблю, як ти того бажаєш»,—
Так ти промовив — і тобі за свідків
Стояли мертві.

Ернані

(тихо)

Боже правий! Він!

Маска

Прибув сюди я, щоб тобі сказати,
Що час настав.

Ернані

Що ти зробити хочеш
Зі мною?

Маска

Я до вибору даю:
Кинджал або трутизна. Ми підемо
З тобою вдвох,— я дам тобі усе,
Чого ти хочеш для своєї смерті.

Ернані

Гаразд.

Маска

Молися!

Ернані

Що тобі до того?

Маска

Що ж вибрав ти?

Ернані

Отруту.

Маска

(подає йому слоїчка, Ернані, блідий, бере його)
Пий скоріше,
А я доп'ю.

Ернані підносить слоїчка до уст, потім одводить.

Ернані

Молю, благаю — взавтра!
Коли у тебе серце в грудях є,
Коли людську, живу ти маєш душу,
Коли ти не із пекла посланець,
Не смерть, не демон, не страшна потвора,
Коли господь у тебе на чолі
Не написав жахливого «ніколи»,
Коли ти знаєш, що за дивне щастя

Любити, бути любленим, до шлюбу
З тією стати, що у сні приснилась,
Коли хоч раз ти на своїх раменах
Жіночі теплі руки почував,—
Зажди до завтра! О! Зажди до завтра!

Маска

Їй-богу, смішно! Завтра, завтра! Ні!
Той дзвін, який ти чув сьогодні вранці,—
Дзвін похоронний! Та й подумай сам:
Що маю я зробити цеї ночі?
Умерти маю. Як! Самому вмерти?
Без тебе? Ні! Зі мною й ти підеш!

Ернані

Геть, демоне! Я не піду з тобою!

Маска

Ага, я так і думав... Пречудесно!
А чим же ти, юначе, присягався?
Дурниця: батьковою головою!
Забув! Коротка пам'ять в молодих!

Ернані

Мій батько! Батько! А, та це ж безумство!

Маска

Це — тільки зрада...

Ернані

Герцог!

Маска

Як сини
Родин іспанських научились пині
Ламати слово підло і ганебно,—
Прощай!

(Робить крок, щоб вийти.)

Ернані

Не йди!

Маска

Ти зважився?

Ернані

Жорстокий,
Неситий дід!

(Бере слоїк.)

Урвать життя моє,
Як підійшов я до порога неба!

Вертається донья Соль, не помічаючи маски, що стоїть у глибині.

СЦЕНА ШОСТА

Ті самі, донья Соль.

Донья Соль

Ніяк я скриньки не могла знайти.

Ернані

(набік)

Вона! О боже! У таку хвилину!

Донья Соль

Що, що тобі? Мене ти мов злякався...
Що маєш ти в руці? Жахлива думка!
Що маєш ти в руці?

Доміно підходить ближче і знімає маску. Вона скрикує, пізнавши дона Руї.

Отрута!

Ернані

О боже!

Донья Соль

Скажи, чим завинила я тобі?
Мене ви обманули, дон Хуане!

Ернані

Мовчати мусив я. Руї Гомес
Де Сільва врятував мені життя,
І присягу за те йому зложив я —
Умерти. Борг повинен я сплатить.

Донья Соль

Ви не його, ви мій! Пора згадати
Ту присягу, що ви мені зложили!

(До дона Руї Гомеса.)

Кохання сили надає жінкам,
Я проти вас, я проти всього світу
За нього стапу.

Доп Руї Гомес

Він мені поклявся.

Донья Соль

Поклявся?

Ернані

Словом честі.

Донья Соль

Ні, єдиний!
Ніщо тебе не в'яже! Це злочинство!
Це божевілля!

Дон Руї Гомес

Герцог, я вас жду.

Ернані хоче йти за ним. Донья Соль намагається його утримати.

Ернані

Пустіть мене. Я мушу, доньє Соль!
Мій батько з неба дивиться на мене!

Донья Соль

(до дона Руї Гомеса)

О, краще б ви прийшли до лютих тигрів
Дітей у них маленьких віднімати,
Аніж до мене — відбирать його!
Ви доньї Соль не знали досі, пане!
Покірна вам і тиха я була,
Шануючи ваш волос посивілий,—
Але тепер — погляньте: в цих очах
Палає гнів!

(Добуває захованого на грудях кинджала.)

А! Діду знавіснілий!
Ти бачиш, бачиш крицю смертоносну?
О, стережіться, дон Руї Гомес!
Я з роду Сільва! Хай би ви мені

Були отець — однаково біда
Тому, хто милого мого торкнеться!

(Відкидає кинджал і падає навколішки перед герцогом.)

Ні, ні! Пробачте! Зглянь теся на бога!
Я малосила жінка, монсеньйоре,
Я вас молю... благаю...

Дон Руї Гомес

Донья Соль!

Донья Соль

Простіть мені! Адже ми всі, іспанки,
Коли спіткає нас пекуче лихо,
В палких словах не знаємо межі!
Мій дядьку! Ви ж мене, мене уб'єте,
Його діткнувшись... Я його люблю!

Дон Руї Гомес

(понуро)

Ви надто любите!

Ернані

Ти плачеш, мила!

Донья Соль

Я не дозволю... так, я не дозволю,
Щоб ти умер!

(До дона Руї Гомеса.)

О, змилуйтесь! Забудьте
Присягу ту страшну і лиховісну,—
Благословлю, любитиму я вас!

Дон Руї Гомес

Так. Після нього! Хочеш потушити
Огонь страшний, в якому я палаю,
Ти приязню, недопитком любові?

(Показуючи на Ернані.)

Він, тільки він — усе твоє життя,
Твій світ, твій бог... А що ж мені лишилось?
І мав би він солодку пити втіху,
Тебе своєю звати, милувати,
А я б стояв, як старець, на порозі,

І ти б на мене з дозволу його
Поглянула, жаліючи з презирством —
І кістку б кинула, неначе псові!..
Ні, тричі ні! Ганьба! Ганьба й прокляття!
Пора скінчити. Пий!

Ернані

Я слово дав
І слова я додержу.

Дон Руї Гомес

Пий!

Донья Соль

Стривайте!
Благаю вас... Я вам сказати хочу...

Дон Руї Гомес

Могила жде, і годі зволікатись.

Донья Соль

Сеньйоре! Мій Хуане! Ви жорстокі
Обидва! Я молю лише хвилину,
Хвилину почекати... Я скажу
Одно лише... Я жінка... бідна жінка!

Дон Руї Гомес

Ну, герцог!

Донья Соль

Монсеньйори! Ви страшні!
В чім винна я?

Ернані

Ох, серце розірветься
Від жалю!

Донья Соль

(все держить його за руки)

Розумієте тепер,
Що вислухати ви мене повинні!

Дон Руї Гомес

(до Ернані)

Умерти час.

Донья Соль

(усе не випускаючи руки Ернані)

Хуане! Тільки слово —
І вчиниш ти, що хочеш.

(Вириває у нього слоїчка.)

Він у мене!

(Підносить слоїчка перед очі вражених Сільви та Ернані.)

Дон Руї Гомес

Знайти тут мав шляхетного я мужа —
Стрів двох жінок! Умієш ти, Хуане,
Свойого батька кров'ю присягатись —
І присягу умієш ти ламать.
Ну, що ж... прощай... Я розкажу твоєму
Отцеві правду.

Ступає кілька кроків. Ернані спиняє його.

Ернані

Постривай!

(До доньї Соль.)

Невже
Ти хочеш бачити, як на чоло
Страшна печать мені наляже: зрадник!
Кровоприсяжник! Ниця і безчесна
Людина! Ні! Оддай мені отруту!
Молю тебе! Любов'ю заклинаю!

Донья Соль

(похмуро)

Цього ти хочеш?

(П'є отруту.)

Пий тепер!

Дон Руї Гомес

(набік)

Для неї,
Для неї смерть приніс я!

Донья Соль

(подаючи Ернані наполовину випорожнений слоїчок)

Пий, Хуане!

Ернані

(до дона Руї Гомеса)

Безумний діду, бачиш?

Донья Соль

Я для тебе
Твою лишила пайку.

Ернані

(бере слоїчка)

Сила божа!

Донья Соль

А ти б мені моєї не лишив,
Недобрий! Ти не вмієш так любити,
Як люблять дочки Сільвиного роду!
Я перша випила — і я спокійна.
Бери ж!

Ернані

О, що зробила ти, нещасна!

Донья Соль

Ти так хотів.

Ернані

Жахлива смерть!

Донья Соль

Чому?

Ернані

Напій кохання, що веде до гробу!

Донья Соль

Хіба ж не разом ми цієї ночі
Збиралися заснути? Хай же прийме
Камінне ложе з'єднаних навік!

Ернані

Ти, батьку мій, помстився надо мною
За те, що я тебе забув!

(Підносить слоїчка до уст.)

Донья Соль

(кидається на нього)

Не пий,
Не пий, Хуане! О, які страшні,
Нелюдські муки!.. Це жива отрута!
Змія стоглава, що гризе й шматує
Безсиле серце!.. Це огонь!.. Не пий!
Страждання невимовне!

Ернані

(до дона Руї Гомеса)

А! Жорстокий!
Не міг ти взяти іншої отрути
Для неї?

(П'є і кидає геть слоїчка.)

Донья Соль

Що зробив ти?

Ернані

Що зробила
Ти, донья Соль?

Донья Соль

Іди до мене, любий,
В мої обійми!

(Сідають поруч.)

Правда ж, біль безмежний?

Ернані

Ні, мила.

Донья Соль

Почалася шлюбна ніч!
Скажи: бліде обличчя в молодої?

Ернані

А!

Дон Руї Гомес

Сталося!

Ернані

Безсилля! Розпач! Мука!
Страждає донья Соль — і помогти
Не можу я!

Донья Соль

Коханий, заспокойся.
Мені вже легше. У блакить небесну,
У кращий світ з тобою ми полинем...
Один лиш поцілунок...

Обіймаються.

Дон Руї Гомес

А, прокляття!

Ернані

(знеможеним голосом)

Благословенне небо, що послало
Мені життя, тернами оповите,
Безоднями оточене страшними,
Примарами, що не втекти від них,
Але в кінці кривавої дороги
Дозволило устам моїм припасти
До рук твоїх...

Дон Руї Гомес

Які вони щасливі!

Ернані

(дедалі тихше)

О, пригорнися, донье Соль... Як темно!
Ти мучишся?

Донья Соль

(таким самим ослаблим голосом)

Ні, серце...

Ернані

Бачиш ти
Вогні далекі?

Донья Соль

Ні, я іще не бачу.

Ернані

(глибоко зітхає)

Ось... ось вони!

(Падає.)

Дон Руї Гомес

(підводить йому голову, що знову падає)

Умер!

Донья Соль

(з розпущеним волоссям, напівпідводячись)

Він тільки спить! Ми заснемо обоє!
Це муж мій, бачиш. Я його люблю!

(Ледве чутно.)

Прошу вас, герцог, не будіть його.
Він натомився.

(Повертає до себе обличчя Ернані.)

Повернись до мене,
Єдиний мій... Ще ближче... ближче...

(Падає.)

Дон Руї Гомес

Проклятий день, коли я народився!

(Убиває себе.)

Завіса.

КОРОЛЬ БАВИТЬСЯ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Франціск Перший.
Трібуле.
Блянш.
Пан де Сен-Вальс.
Сальтабаділь.
Магельон.
Клеман Маро.
Пан де П'єнн.
Пан де Горд.
Пан де Пардальян.
Пан де Бріон.
Пан де Молшеню.
Пан де Монморансі.
Пан де Коссе.
Пан де ля Тур-Ляндрі.
Пані де Коссе.
Дама Берард.
Дворянин королевич.
Слуга королів.
Лікар.
Сеньйори.
Пажі.
Народ.

Париж — 152...

АКТ ПЕРШИЙ

ДЕ СЕН-ВАЛЬЄ

Нічний бенкет у Луврі. Пишна зала, повна чоловіків та жінок у святочних убраннях. Факели, музика, танці, сміх. Слуги розносять золоті таці та порцеляновий, розмальований емаллю посуд, гуртки кавалерів і дам снують по сцені. Бенкет зближається до кінця; досвіток блідно освітлює шибки. Гості поводяться з певною вільністю, свято має в собі щось від оргії. В архітектурі, в меблях, в одягах позначився смак Ренесансу.

СЦЕНА ПЕРША

Король, як змалював його Тіціан. Де ля Тур-Ляндрі.

Король

Я хочу, графе, до кінця довести
Пригоду цю. Міщаночка звичайна,
Хто зна якого і чийого роду,
Але краси препишної...

Де ля Тур-Ляндрі

І ви
Стрічаєтеся з нею щонеділі?

Король

Так, так, у церкві Сен-Жермен-де-Пре.

Де ля Тур-Ляндрі

І це триває другий місяць?

Король

Так.

Де ля Тур-Ляндрі

Вона живе?..

Король

В заулкові Бюсі.

Де ля Тур-Ляндрі

Біля палацу де Коссе?

Король

(притакуючи)

Виходить
Якраз туди мурована стіна —
Та, давня, знаєте?

Де ля Тур-Ляндрі

А, пам'ятаю.
Скажіть тепер, королю найясніший,
За нею ви не пробували йти?

Король

Якась гидка, стара, сувора баба
З красунею буває щоразу
І пишний скарб оберігає ревно.
Та що найцікавіше — вечорами
Якийсь мужчина, дуже таємничий,
Закутаний у чорному плащі,
Що до нічної темряви пасує
І до пригод любовних надається,
Туди простує, де вона живе.

Де ля Тур-Ляндрі

Зробіть те саме!

Король

Ге! Високим муром
Обведене красунине житло!

Де ля Тур-Ляндрі

А чи на вас вона не поглядає
Хоч часом — крадькома?

Король

Мені здається,
Що інколи,— що погляди її
Говорять не про жах передо мною.

Де ля Тур-Ляндрі

Відомо їй, що короля вона
Причарувала?

Король

(заперечуючи)

Де там! Я буваю
В одежі простій, в сірому плащі.

Де ля Тур-Ляндрі

(сміючись)

Чи не коханка крамаря якогось
Або кюре — у серці королівськім
Таку палку посіяла любов?

Надходить кілька кавалерів і Трібуле.

Король

(до де ля Тур-Ляндрі)

Тс... Он ідуть. Хто любить, той повинен
Уміть мовчати.

(Повернувшись до Трібуле, що саме підійшов і почув останні слова.)

Правда, Трібуле?

Трібуле

Мовчання — найвірніша запорука
Любовних мук солодкого кінця.

СЦЕНА ДРУГА

Король, Трібуле, де Горд, кавалери. Кавалери пишно вдягнені. Трібуле в своєму блазенському убранні — такий, як змалював його Боніфацій. Король дивиться на дам, що переходять по сцені.

Де ля Тур-Ляндрі

Яка вродлива пані де Вандом!

Де Горд

А д'Альб і Мопшеврейль які хороші!

Король

Але найкраща — пані де Коссе.

Де Горд

Ясний королю, тихше.

(Показує королеві на пана де Коссе в глибині сцени. Де Коссе, низенький і череватий,— «один із чотирьох найтовстіших у Франції сеньйорів», мовляв Брантом.)

Он де муж.
Він вас почує.

Король

А, дарма!

Де Горд

Він може
Мадам Діані виказать.

Король

Дарма!

(Він відходить у глибину сцени і починає там розмовляти з дамами.)

Трібуле

(до де Горда)

Король з Діаною де Пуатьє
Уже щось тиждень і не розмовляє.

Де Горд

Чи не надумав одіслать її
До чоловіка?

Трібуле

Це то вже навряд.

Де Горд

Вона таки не дешево купила
Помилування батькові!

Трібуле

До речі,
Який дивак той пан де Сен-Вальє,
Що в шлюбну постіль ніжної Діани,
Хорошої, як янголи небесні,
Надумався покласти без вагань
Горбатого, гидкого сенешаля!

Де Горд

Він божевільний. Я при ешафоті
Стояв якраз тоді, коли його
Помилувано. Весь блідий, суворий,—
А я був близько, як оце до тебе,—
Він шепотів тремтячими устами:
Нехай господь боронить короля...
Ну, а тепер він стратив од печалі
Останню крихту розуму.

Король

(проходячи з пані де Коссе)

Жорстока!
Ви нас лишаєте!

Пані де Коссе

(зітхаючи)

Мене мій муж
До замку Суассон одвезти має.

Король

Ну, чи ж не сором, що в той самий час,
Як весь Париж і всі його вельможі,
Всі лицарі шляхетні погляд ваш
Очима ловлять, повними жадоби,
В найкращу хвилю красного життя,
Коли для вас і шпаги, і пісні
Готові без вагання задзвеніти,

Коли в серцях ви полум'я нестримне
Огнем свойого зору запалили,
Коли до вас ревнує все жіноцтво,
Коли ви сонцем світите єдиним,
І день без вас — неначе темна ніч,—
Ви їдете в провінцію мерзенну,
Щоб там розлити сяйво золоте,
Лише палаців гідне королівських!

Паніде Коссе

Королю, заспокойтеся!

Король

Ні, ні!
Що за примхливе, за чудне бажання —
Найяскравіше світло погасити
Серед бенкету!

Паніде Коссе

Он ревнивець мій.

Король

(швидко відходить)

Чорти його принесли!

(До Трібуле.)

Трібуле!
Я склав-таки для неї мадригала.
Його тобі показував Маро?

Трібуле

Я ваших віршів зовсім не читаю,
Бо королівські вірші завжди кепські.

Король

Чому ж то, дурню?

Трібуле

Хай собі голота
Любов і кров римує для коханок,
А королям судилась інша доля:
Для вас — цілунки, рими — для Маро.
Коли король береться віршувати,
Він цим плямує королівський сан.

Король

(з запалом)

До башти королівської я хочу
Додати крил!

Трібуле

Зробити вітряка!

Король

Коли б он там не пані Куаслен,—
Тебе б звелів я одчухрать різками.

(Підходить прудко до Куаслен і, бачиться, править їй якісь компліменти.)

Трібуле

(набік)

Літай, літай по вітру, як метелик,
Од теї до тієї!

Де Горд

(підійшовши до Трібуле і звертаючи його увагу на те, що робиться в глибині сцени)

Глянь-но, глянь:
Мадам Коссе, зумисне, далебі,
Додолу зараз кине рукавичку,
Аби король підняв її...

Трібуле

Цікаво!

Пані де Коссе, незадоволена з королевих зальотів до Куаслен, і справді випускає з рук букета. Король залишає Куаслен і підіймає букета де Коссе, звертаючись до неї, бачиться, з якимись ніжними словами.

Де Горд

Ну, я ж казав!

Трібуле

Чудесно!

Де Горд

Знов король
В її полоні.

Трібуле

Жінка — це диявол
Найвищого, найтоншого гатунку!

Король пригортає де Коссе і цілує їй руку. Вона сміється і щось весело щебече. Раптом із дверей, що в глибині сцени, виходить пан де Коссе. Де Горд показує на цю появу Трібуле. Де Коссе пильно дивиться на короля та на свою жінку.

Де Горд

А он і муж.

Пані де Коссе

(помітивши свого чоловіка,— до короля, що мало не держить її в своїх обіймах)

Пустіть, ясний королю!

(Випурхнула із королевих рук і втекла.)

Трібуле

Чого тут треба тому пузаневі?

Король підходить до буфета в глибині і велить дати собі питва.

Де Коссе

(виходить наперед, задуманий)

Про що вони могли тут розмовлять?

(Прудко підходить до пана де ля Тур-Ляндрі, що робить йому знаки, ніби має щось сказати.)

Я слухаю...

Де ля Тур-Ляндрі

У вас — красуня жінка!

Де Коссе відвертається і підходить до пана де Горда, що теж ніби має йому щось сказати наодинці.

Де Горд

(стиха)

Чому так оглядаєтеся ви?
Для чого трете чоло многодумне?

Де Коссе, роздратований, відходить — і стикається з Трібуле, що з виглядом змовника веде його в куток. Де Горд і де ля Тур-Ляндрі регочуться йому вслід.

Трібуле

(тихо до пана де Коссе)

Що з вами, пане? Ви мов очамріли!

(Голосно сміється і повертається спиною до Коссе, що, розлютований до краю, відходить.)

Король

(знову наближаючись)

Щасливий вечір! Що там той Юпітер,
Той Геркулес! Олімп — нікчемна хижка!
Смішні боги, рівняючи зо мною!
Що за жіноцтво чарівне!.. Сьогодні
Щасливий я... А ти?

Трібуле

Та й я, звичайно.
Ходжу собі, сміюся з ваших танців,
З дрібних зальотів крадькома кепкую,—
І що ж мені? Ви як король щасливі,
А я — як блазень.

Король

О, блаженна хвиле,
Коли мене із безтурботним сміхом
Моя весела мати зачала!

(Вгледівши де Коссе.)

Лиш той дивак до свята не пасує...
Як він тобі?

Трібуле

Аж світиться, дурний!

Король

А, байдуже! Як радісно, як любо!
Могти — хотіти — мати все! Чудово!
Життя прекрасне, Трібуле!

Трібуле

Боюсь,—
Чи не п'яненькі трохи ви, королю?

Король

Поглянь, поглянь, які там руки, плечі,—
А оченята!..

Трібуле

Пані де Коссе?

Король

Ходім, ти маєш стати нам на варті

(співає)

О, чудесні дні недільні
У Парижі на весні!
Всі жінки тоді свавільні...

Трібуле

(співає)

Чоловіки всі п'яні!

СЦЕНА ТРЕТЯ

Де Горд, де Пардальян, молодий білявий паж, де Вік, метр Клеман Маро в одежі королівського камердинера, потім де П'єнн і ще два чи три шляхтичі. Час від часу походжає де Коссе з глибоко замисленим обличчям.

Клеман Маро

(вклоняючись де Гордові)

Що тут чувать?

Де Горд

А що ж? Бенкет чудовий —
Король наш бавиться.

Маро

Туди до біса!

Де Коссе

(проходячи)

Коли нам кажуть: бавиться король,—
Це значить, що піддані в небезпеці!

(Іде далі.)

Де Горд

Біда з оцим нещасним товстуном!

Маро

Король, здається, до його дружини
Сьогодні взявся?

Де Горд киває головою: так, мовляв. Увіходить де П'єнн.

Де Горд

А! Наш любий герцог!

Вітаються.

Де П'єнн

(таємниче)

Новини, друзі! Надзвичайна річ!
Річ небувала! Чудернацька, дивна,
Нелюдська річ!

Де Горд

Що, що таке!

Де П'єнн

(збирає круг себе гурток)

Стривайте!

(До Маро, що розмовляє з кимсь в кутку.)

Ану, сюди, добродію Маро!

Маро

(підходить)

До послуг панських.

Де П'єнн

Ви — великий дурень.

Маро

Ні в чому я не звав себе — великим.

Де П'єнн

У віршах про облогу Пешієр
Писали ви: смішний, безрогий блазень,
Наш Трібуле дитиною лишився
У тридцять літ, як і на першім році.
Так, ви великий дурень!

Маро

Хай поб'є
Мене Амур, коли я розумію
Хоч крихітку з усього...

Де П'єнн

То ж бо й то!
Панове, слухайте!

Де Горд, де Пардальян, Маро, де Коссе оточують його тісним колом.

Наш Трібуле...

Де Пардальян

Зробився рівний?

Де Коссе

Став за конетабля?

Маро

Його нам на вечерю подали,
Засмаженого на пательні?

Де П'єнн

Де там!
Подумати! Вгадайте, що він має?

Де Горд

Чи не двобій з Гаргантюа?

Де П'єнн

Дивніше!

Де Пардальян

Ну, може, мавпу, гидшу, ніж він сам!

Де П'єнн

Ні, ні!

Маро

Червонців має повну скриньку?

Де Коссе

Рожни в пекарні крутить, як собака?

Маро

Стрічається щовечора в раю
Із дівою святою?

Де Горд

Ще чудніше:
Він має людську душу?!

Де П'єни

Ні, панове,
Удесятеро я здивую вас.
Збагніть лише: потвора Трібуле,
Горбатий блазень, дурень королівський,
Бридкий каліка... О, це надзвичайно!..

Маро

Згубив горба?

Де П'єни

Та ні: найшов коханку.

Маро

Ах, як дотепно!

Де Пардальян

Вигадка чудова!

Де П'єни

Не вигадка, а правда, слово честі!
Я навіть знаю, де вона живе! —
І він туди щовечора крадеться
Похмурий, загадковий, як поет,
Котрому не вдалося пообідать.
А тільки — тс!.. Намислив я утяти
Веселу штуку!

Маро

Тема для рондо:
Горбань, що обернувся купідоном.

Де Пардальян

(сміючись)

У блазня — полюбовниця!

Де Горд

(сміючись)

Незгірше,
Як для корови бойове сідло!

Маро

(сміючись)

Я думаю, що́ буде у красуні,—
Коли Бедфорд новітній нападе

На нас із моря — буде чим прогнати
І палякать англійців навісних.

Всі регочуться. Підходить де Вік. Де П'єнн кладе собі пальці на вуста — знак мовчати.

Де Пардальян

(до П'єнна)

А що воно за знак, що наш король,
Як тільки присмерк упаде на землю,
Кудись іде самотній, таємничий,
Немовби долі по світах шука?

Де П'єнн

Де Вік, напевне, це нам пояснить.

Де Вік

Одно скажу: він бавиться...

Де Коссе

Бодай би
Уже й не чуть!

Де Вік

Як тільки звечоріє,
У плащ він сірий щільно загорнеться,
Що не пізнать з обличчя ні з одежі,—
І лине в темряві паризьких улиць,
Шукаючи кохання та пригод.
Та що мені до того? Я, панове,
Ще нежонатий,— і мені байдуже,
Чиє вікно за двері він обрав!

Де Коссе

(хитає головою)

Коли король розваг собі шукає —
Він у підданих щастя одбира!
О, стережіть своїх жінок і сестер,
Невинних дочок з ока не спускайте:
Крізь усмішку ми завжди бачим зуби,
Король веселий всім несе печаль!

Де Вік

(тихо до дворян)

Як він боїться короля, бідаха!

Де Пардальян

Зате його дружина — анітрошки!

Маро

Оце ж його й лякає!

Де Горд

Де Коссе,
Ви помилились: королівські втіхи
Втішати мають королівських слуг.

Де П'єнн

Сумний король — це літо дощове —

Де Пардальян

Любов без поєдинку —

Де Вік

Чи вино
З водою навпіл.

Маро

(стиха)

Он король вертає,
А з ним і купідончик Трібуле!

Входить король і Трібуле. Дворяни розступаються.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, король, Трібуле.

Трібуле

(провадить розмову далі)

Ох, здумать лиш! Учені при дворі!

Король

Скажи-но це моїй сестриці любій,
Наваррській Маргариті, що ладна
Учених повен палац напустити!

Трібуле

Погодьтеся — хай буде це між нами —
Я менше випив, аніж ви, королю,
То можу тверезіше міркувати

Про наслідки, про цілі і причини.
Ба й справді: має певну перевагу
Чи навіть дві, хто п'яний не напився
І хто не народився королем.
Учені — добре! Запросіть до себе
Ще й віспу, лихоманку та чуму!

Король

Та ну, не квапся. Маргарита хоче
Ученими весь двір мій оточити.

Трібуле

Хто б того ждав од рідної сестри?
Адже немає на землі тварини —
Ні вовка, ані ворона гидкого,
Ані сови, ані поета навіть,
Магометанина чи богослова,
Фламандця, турка, ведмедя, собаки,—
Нема, кажу, тварини на землі,
Котра була б така гидка, погана,
Брудна, дурна, колюча, волохата,
Як той осел, що ми зовемо: вчений!
Невже ж у вас веселощів бракує,
Нема жінок, щоб ними закрашати
Бенкети ваші?..

Король

Гм... Моя сестра
Мені казала, що ці всі принади —
Все може збридитися, і тоді
Я занудьгую...

Трібуле

От так славні ліки:
Учені, як рятунок від нудьги!
Ох, та й поради пані Маргарита
Своєму брату любому дає!

Король

Ну, геть з ученими. Але поетів
Нам не завадило б штук п'ять чи шість.

Трібуле

Поетів? Ах, королю, я боявся б
Начиненого римами поета,
Як Вельзевул — свяченої води.

Король

П'ять або шість...

Трібуле

Та це ж пак ціла стайня,
Це академія, звіринець!..
(Показуючи на Маро.)
Вже й Маро
Одного досить; він один зугарен
Найвеселіше свято затруїть!

Маро

На тім спасибі.
(Набік.)
Краще б ти мовчав,
Нікчемний блазню!

Трібуле

Ні, королю, ні!
Жінки — окраса всьому, що існує,
Це — пекло й рай, це небо і земля!
Жінки! І їх ви маєте, королю,
А марите про вчених!

Король

Я? Їй-богу,
До них охоти я не більше маю,
Як вовк до сіна.

Сміх серед дворян у глибині сцени.

Глянь-но, ті гульвіси
Сміються з тебе.

Трібуле відходить, наслухає й вертається.

Трібуле

Ні, вони сміються
З другого блазня.

Король

Тобто?

Трібуле

З короля.

Король

І справді, що у них там за розмова?

Трібуле

Вони шепочуться, ясний королю,
Що ви скупі — і ласкою своєю
Минаєте щонайвірніших слуг.

Король

Дивіться-но: Бріон, Монморансі
І Моншеню...

Трібуле

І Моншеню.

Король

Невдячне,
Лихе поріддя! Таж одного з їх
Призначив я на конетабля, другий
Клейноди адміральські отримав,
А третій — каштелян мойого замку,
Чого ж їм ще?

Трібуле

Королю, ви могли б
Їх ще на більшу височінь піднести!

Король

А саме б то?

Трібуле

Повісити всіх трьох.

Де П'єнн

(сміючись, до трьох сеньйорів у глибині сцени)
Панове! Чули, що він там сказав?

Де Бріон

Так!

Де Монморансі

Дурень нам заплатить!

Де Моншеню

Раб мерзенний!

Трібуле

(до короля)

Скажіть, королю: не буває вам
Болюче й прикро, що немає жінки,
В якої очі б ні вам промовляли
В той час, як серце промовляє: так?

Король

Що мелеш ти?

Трібуле

Коханка королівська —
Чи значить це: кохає короля?

Король

А може, є й така, що покохала?

Трібуле

Не знавши, хто ви?

Король

Так, не знавши, хто.
(Набік.)
Ні слова про маленьку чарівницю
В завулкові Бюсі.

Трібуле

Якась, напевне,
Міщаночка?

Король

Чому ж би й ні?

Трібуле

Королю,
Обачні будьте! Справа небезпечна!
Міщанка! Боже! Таж вони суворі,
Міщани ті, як римляни. У них
Аби торкнув, що їм належить,— лихо!
З нас, королів та блазнів, досить буде
Шляхетських доньок, сестер і жінок!

Король

Ну от, наприклад, пані де Коссе?

Трібуле

Візьміть її!

Король

(сміючись)

Ну, це сказати легко,
А от зробити!

Трібуле

Украдім її
Цієї ночі!

Король

Ну, а граф?

Трібуле

Хіба
У нас уже Бастілії немає?

Король

О, ні, нізащо!

Трібуле

Єсть і інший спосіб:
Зробити графа — герцогом!

Король

Шкода!
Ревнивий він незгірше, як міщани,
Відмовиться від титулу, від честі,
На дах залізе, щоб кричати звідти
Про сором свій і про свою ганьбу!

Трібуле

(замислено)

Він справді трохи заважає... Що ж би
Із ним зробити?

(Радісно б'є себе по лобі.)

А! Я вже надумав!
Звеліть попросту панові Коссе
Відтяти голову.

Де Коссе, що саме надійшов, аж відхитнувся, вражений.

...Ну от, приміром,
Злочинна змова з королем іспанським
Чи там із Римом...

Де Коссе

(спалахнувши)

А, проклятий дурню,
А, сатано!

Король

Та що ти, Трібуле...
Ну, як же голову таку зрубати?
Та ж кожна думка, що із неї вийде,—
То не звичайна думка, а рогата!

Трібуле

Звичайно, бо така ж і голова!

Де Коссе

Як! Одрубати голову — мені!

Трібуле

Ну, й що ж?

Король

(до Трібуле)

Його ти зовсім роздратуєш!

Трібуле

Ото пак! Королеві вже не вільно
Собі дозволити найменшу розкіш!

Де Коссе

Мені відтяти голову! Прокляття!

Трібуле

Чому ж би й ні? Це діло досить просте!

Де Коссе

Негіднику, тебе скараю я!

Трібуле

Я не боюся, пане. З усіма
Воюючи, я не боюсь нікого.
Що можу втратить я на цьому світі,
Крім блазневої голови смішної?
Одно лише: коли б мій горб покинув
Своє безпечне місце і пішов
У черево,— тоді б я став подібним
До вас... От цього зовсім я не хочу!

Де Коссе

(хапаючись за шпагу)

Поганцю!

Король

Графе, облишіть.
(До Трібуле.)
Ходім!
(Відходить разом із Трібуле, сміючись.)

Де Горд

Ну, та й регоче наш король сьогодні!

Де Пардальян

Його смішать дрібниці щонайменші!

Маро

Це навіть дивно — бачить короля,
Що б сам собі так щиро веселився!

Король і блазень відійшли, дворяни сходяться в гурток, повними зненависті очима поглядаючи Трібуле вслід.

Де Бріон

Помстимося над блазнем!

Усі

Так! Пора!

Маро

Шкода: він має панцир на собі,
Що й не дістатись до живого місця!

Де П'єнн

Я знаю спосіб.

Всі оточують його, зацікавлені.

Ввечері зберіться —
Озброєні — в заулкові Бюсі.

Маро

Догадуюсь!

Де П'єнн

Панове, згода?

Всі

Згода!

Де П'єнн

Тс! Ані слова! — Він іде сюди!

Входять Трібуле і король, оточений жіноцтвом.

Трібуле

(відокремившись від усіх, говорить сам до себе)

Кому б іще солодкої піднести?
Хіба що королеві? А, диявол!

Слуга

(підійшовши до Трібуле, тихо)

В передпокої пан де Сен-Вальє
Увесь у чорному, блідий та сивий...
Він хоче бачитися з королем.

Трібуле

Ага! Так, так! Цікаво подивитись
На славного де Сен-Вальє.

Слуга відходить. Трібуле потирає собі руки.

До лиха!
Це має бути знаменита річ,
Скандал нечуваний!

Шум і галас у глибині театру, за великими дверима.

Голос

(за сценою)

До короля
Я справу маю!

Король

(урвавши якусь розмову)

Хто там? Хто такий?

Голос

До короля іду я в пильній справі!

Король

Ні, ні! — Та хто там?

СЦЕНА П'ЯТА

Ті самі, пан де Сен-Вальє (жалобна одежа, біле волосся й борода).

Де Сен-Вальє

Я, королю, я!

Король

Що? Пан де Сен-Вальє?

Де Сен-Вальє

(непорушно стоїть біля порога)

Так.— Ви назвали
Моє ім'я.

Король робить гнівний рух. Трібуле його спиняє.

Трібуле

Дозвольте-но мені
Прийняти цього любого дідуся
Належною промовою.
(Звертаючись до пана де Сен-Вальє, з театральною афектацією.)
Шановний,
Вельможний пане! Ви колись були
Учасником у змові нечестивій.
Ми вас простили,— ще ви нещасливі?
Яка тут муха укусила вас?

Чого приходите в цей пізній час?
Ваш любий зять — що тут гріха таїти! —
У королівстві красень знаменитий!
Збудований папрочуд — хоч малюй
Картину з його! А яка чудова
Бородавка па носі! От краса!
Нарешті всі вінчає чудеса
Більмо на оці, горб, як от у мене,
І пузо,

(жест у бік роздратованого де Коссе)

Як у пана де Коссе.
Хто не сміявся, бачивши його
У любій парі з вашою дочкою?
Коли б же тут король вам не поміг,
Напевно мали б славних ви онуків:
Таких струнких, вродливих, як і зять,
Кривих калік, напівсліпих потвор
З горбами, як у мене, з животами —

(вклоняючися роздратованому де Коссе)

Як от у пана де Коссе.
Таж краще,
Коли про це подбає сам король!
Він добрий майстер, знається на цьому,—
І незабаром любі янголята
Круг вас почнуть плигати й щебетати!

Дворяни плещуть у долоні. Вигуки й сміх.

Де Сен-Валье

(навіть не глянувши на блазня)

І ще одна образа! — Я, королю,
Прийшов до вас. Не вислухать мене
Не можна вам, ви ж королем зоветесь!..
Одного дня мене на Гревську площу
Ви босого примусили іти,—
А потім... потім ви мене простили,
І ваше ім'я я благословив.
Я ще не знав, яка безодня зла
У королівських милостях таїться! —
Так. Без поваги до старого роду,
Що сотні років чесно і несхибно
Ніс лицарське імення Пуатьє,
Моє імення ви стидом укрили!
Коли я йшов з ганебного майдану,—

За вас я небу посилав молитви,
Готовий був життя своє віддати,
Щоб пишним лавром слава обвила
Великодушне чоло королівське.
І того ж вечора, в той саме час
Ви, ви, король Франціск де Валуа,
Без сорому, без страху, без любові,
На ложі, що слугує за труну
Жіночій соромливості,— ви сміли
Збезчестити, узяти на поталу
Мою дочку, Діану Пуатьє!
Коли мене вели на ешафот,—
Тебе, Діано чиста і невинна,
Везли до Лувру слуги королеві!
А він — король, він — лицар, що його
Баярдові благословили руки,
Він батькові подарував життя —
Тих кілька днів, почислених на небі —
Ім'я дочки тавруючи навіки
І честь її за викуп беручи!
Коли на площі кат гострив сокиру,
Чекаючи на мене,— того дня
Судила доля ешафот для батька
Або — ганебне ліжко для дочки!
О, боже правий, ти, що всіх нас судиш!
Що ти казав, коли побачив з неба
Брудне, нечесне, скроплене сльозами,
Скривавлене залася короля,
Одягнене в одежу милосердя!
Ви зле вчинили. Хай би я в той день
Страшний поміст забагрянив своєю
Старою кров'ю! Хай би я поліг,—
Мене скарать ви мали право. Батько
Належав вам,— але дочка, королю,
Дочка в сльозах, залякана й тремтяча,—
Вона була невинна, як лілея,
А ви її втоптали у болото
Ногою переможця! Ви своє
Переступили право, як злочинець!
Так! Ви життя мені подарували,—
А я невдячний... Правда ж, я невдячний?
О, чом ви, чом до мене не прийшли
В мою темницю? Я б тоді сказав вам:
Королю наш (так вас усі зовуть)!

Хай я умру — помилуйте дитину,
Мій чесний рід помилуйте, королю!
Таж краще стратити на ешафоті
Для дворянина голову, ніж честь
Утратити навіки! Краще вмерти,
Аніж навік заплямувать чоло!
І ввечері лежав би я в труні
Скривавлений,— але дочка невинна
В молитвах цілувала б сивину
Свого отця, що чесно вмів умерти,—
І чесною лишилася б сама,
І славний рід лишився б далі славним!
Я не прошу дочку мені вернути —
Запізно вже. Чи любить вас вона,
Чи ні,— однаково. Нехай лишиться,
Скрашаючи покої королівські...
Ні! Я прийшов, щоб на бенкеті вашім
Живим докором перед вами встать,—
І так на всі ходитиму бенкети,
Аж поки хтось — прийде той час, королю,—
За честь дочки, сестри або дружини
Над вами не помститься. А до того
Я щоразу, суворий і блідий,
З'являтимусь, щоб знову вам сказати:
Ви зле вчинили.
Хай на ешафот
Ви знов мене пошлете, хай тяжка
Старечу голову зітне сокира,—
Я і тоді скривавленою тінню
Повстану перед троном золоченим
Сказать: королю, ви вчинили зле!

Король

Яке нахабство! Що за маячня!
(До де П'єнна.)
Спиніть його!

Де П'єнн робить знак, і два алебардники стають по обидва боки панові де Сен-Вальє.

Трібуле

(сміючись)
Та він же божевільний,
Цей дідуган!

Де Сен-Вальє

Прокляття на обох!

(До короля.)

Королю! Стидно випускати пса
На раненого лева!

(До Трібуле.)

Ти, нікчемний,
Злостивий рабе! Ким би ти не був,
Ти, з язиком отруйним, як єхидна,—
Коли ти взяв, не маючи жалю,
На глум, на посміх батьківську скорботу,
Проклятий будь однині і повік!

(До короля.)

Королю! Ми обидва — королі,
Бо ми обидва маємо корони:
У вас вона — із золотих лілей,
У мене — з посивілого волосся.
Коли б на вашу хто підняв злочинно
Безумну руку,— ви самі б устали
Помститися. А за мою корону
Меча господь у небі піднесе!

АКТ ДРУГИЙ

САЛЬТАБАДІЛЬ

Найпустольніший куток у заулку Бюсі. Праворуч маленький, убогий домок з невеличким подвір'ям, оточеним стіною, що займає частину сцени. У подвір'ї — кілька дерев, камінна лавочка. В стіні — двері, що виходять на вулицю; на стіні вузька тераса, над нею — дах з аркадами в стилі Ренесансу. Двері другого поверху цього домка виходять на терасу; в подвір'я з тераси ведуть східці.— Ліворуч височезні стіни саду де Коссе. В глибині — далекі будинки, дзвіниця Сен-Северен.

СЦЕНА ПЕРША

Трібуле, Сальтабаділь, на який час — де П'єнн і де Горд у глибині театру.

Трібуле, закутаний у плащ і без жодних ознак свойого блазенського ремесла, з'являється на вулиці і йде в напрямку до дверей у надвірній стіні. Чоловік у чорній одежі, також у плащі, полу якого підіймає схована шпага, іде слідом за ним.

Трібуле

(задумано)

Старий прокляв мене!

Чоловік

Мій пане!

Трібуле

(повертається, незадоволено)

А!

(Шукає в кишені.)

Нема й монетки!

Чоловік

Грошей? Я просити
І не збирався, пане: це ганебно.

Трібуле

Ага, так, так.

Дає знати, щоб той лишив його і йшов собі. Де П'єнн і де Горд указуються в глибині сцени, роздивляючись і наслухаючи.

Чоловік

Авжеж: не старець я,
Я військова людина, пане.

Трібуле

(набік)

Злодій?

Чоловік

(наближається, з підлесливим обличчям)

Не раз ви цим проходите завулком,
І все я бачу, що якась тривога
На вашому обличчі. Може бути,
Ви стережете жінку?

Трібуле

(набік)

А, диявол!

(Голосно.)

Ні з ким своїх турбот я не ділю,

Тим паче з незнайомими.

(Хоче йти далі, незнайомий його затримує.)

Чоловік

Коли б
Мене ви знали краще, то на мене
Не гнівались би: я бажаю стать
Вам у пригоді. Може, там гульвіса
До вашої дружини учащає,
А ви ревнуєте...

Трібуле

(нетерпляче)

Ну, й що ж по тім?

Чоловік

(з люб'язним усміхом, тихо та швидко)

Маленький подарунок — і не стане
Того на світі, хто псує вам настрій!

Трібуле

(радісно зітхнувши)

А, це цікаво.

Чоловік

Бачите, що я
Людина чесна.

Трібуле

Гм!

Чоловік

Я вам бажаю
Лише добра.

Трібуле

Ти — чоловік корисний.

Чоловік

(скромно)

Я — охорона всіх жінок Парижа!

Трібуле

По чому ж ти береш?

Чоловік

Це як за кого.

Трібуле

Ну, от, скажім, за дворянина...

Чоловік

Хе!
За дворянина! Дворянин пак може
Мені самому пузо прохромити,—
Усі вони при шпагах, чорт би взяв!
Тому дворяни дорогі.

Трібуле

Ага,
Дворяни дорогі. Ну, а міщани,—
Хіба і в їх трапляються убивства?

Чоловік

(усміхаючись)

Так, іноді скортить і їх, буває.
Проте це розкіш. Розкіш, я кажу,
Лише правдивим шляхтичам пристойна.
Буває, правда, що шахрай багатий
Трусне своїм товстезним гаманцем
Та й дасть мені замовлення маленьке,
Вельможу пишного удаючи...
Сміха та й годі!..
Що ж іде до плати,
То половину я вперед беру,
А половину — потім.

Трібуле

Ну, а кара,
А шибениця?

Чоловік

(з усміхом)

Ще б чого боятись!
Поліції ж ми платимо, що слід!

Трібуле

За кожного?

Чоловік

Так, так — аби не вбито —
О боже! — не убито короля!

Трібуле

І як же це ти робиш?

Чоловік

Як хто хоче:
На вулиці або у себе вдома.

Трібуле

Усім ти, бачу, вмієш догодити!

Чоловік

У мене шпага гостра, а рука
У мене вірна... Ввечері засяду,
Підстережу на вулиці.

Трібуле

А в себе
Як ти це робиш?

Чоловік

Є сестра у мене,
На ім'я Магельон, така вродлива,
Що всі милуються. Вона танцює
Увечері на вулицях. Шепну
Словечко їй,— вона уже й веде
Паничика...

Трібуле

Ага, я розумію.

Чоловік

Як бачите, все робиться без шуму,
По-чесному... Замовте тільки працю —
І я зроблю її якпайчистіше.
Не крамар я огидний, не бандит
Із тих, що мусять набирати зграю
Для кожної найменшої дрібнички,
І що у їх одвага ще коротша
За їхні шпаги.

(Витягає з-під плаща надзвичайно довгу шпагу.)

Ось мій інструмент.

Трібуле, вражений, відступає.

До ваших послуг.

Трібуле

Ого-го!..

Тим часом

Не потребую послуг.

Чоловік

А шкода!

Як ви мене захочете зустріти,—
Опівдень я буваю біля замку
Дю Мен. А звуть мене Сальтабаділь.

Трібуле

Ти циган?

Чоловік

(уклоняючись)

Так, до того ще й бургундець.

Де Горд

(у глибині сцени, записує в книжечці)

Дорогоцінний чолов'яга! Треба
Його ім'я собі занотувати.

Чоловік

(до Трібуле)

Добродію, не думайте про мене
Нічого злого.

Трібуле

Не турбуйся, друже:
У всякого своє рукомесло.

Чоловік

Я не жебрак, не злодій я... До того ж
У мене четверо дітей...

Трібуле

А був би гріх
За їх не дбати!

Ну, іди ж здоров,
Хай бог пошле вам щастя!

Де П'єнн

(до де Горда, киваючи на Трібуле)

Тільки б він
Нас не примітив!

Трібуле

(до чоловіка)

На добраніч.

Чоловік

Всього
Найкращого! Слуга ваш найвірніший.

(Виходить.)

Трібуле

(дивиться йому вслід)

Подумати, які ми схожі з ним:
Язик отруйний — ніж, що убиває!..
Той гострим сміхом, той кинджалом гострим
В людські серця влучає без жалю!

СЦЕНА ДРУГА

Чоловік пішов, і Трібуле тихенько відчиняє двері в стіні, що оточує подвір'я. Потім він обережно виглядає, виймає ключа і замикає всередини. Стурбований, замислений, проходить кілька разів по подвір'ю.

Трібуле

(сам)

Старий прокляв мене. Коли він крикнув:
Будь проклят, рабе,— я тоді сміявся
З його нещастя... Так! Я був безчесний,
Сміявся я,— а в серці бився жах!

(Сідає на маленьку лавочку перед камінним столом.)

Будь проклят — о! — Це ж люди і природа
Мене зробили злим, гидким, жорстоким!
О глуме — буть за блазня! О наруго —
Потворним бути! Мать єдину ціль,
Покликання: сміятись день і ніч!
Сміятись і смішити! Веселити

Здорових, дужих! З думкою цією
І прокидатися, і йти до сну!
Жовніри круг нікчемної гапчірки,
Що звуть корогвою,— раби тупіські —
Іспанські жебраки — нещасні в'язні!
В темниці темній,— всі вони, усі
Сміються й плачуть з власної охоти,—
Лише не я! Сміятись я повинен! —
Сумний, бридкий для всіх, навік самотній,
До всього повний заздрості, що гарне,
Що силою чи вродою цвіте,
Оточений пишнотою та блиском,
Що сам од їх стаю іще темніший,—
Я марю часом відпочить хвилину,
Одну хвилину після мук нестерпних...
І входить він, улюбленець красунь
Веселий, пересичений, здоровий,
Що забуває в щасті про могилу,
І, пхаючи ногою, наче пса,
Крізь позіхання по смачнім обіді
Мурмоче: «Блазню! Розсміши мене!»
Нещасний блазень королівський! Це
Таки ж людина. Це людина! — Що ж:
Усю зненависть, гордощі, всі мрії
Ображеного серця, всю жагу
Сліпої помсти, все, що точить груди,
З одного знаку владаря свойого
Розтоптує він власними ногами
І тішить того, хто бажає втіхи!..
Так, блазень він, і кожний крок його
Міцний ланцюг дає йому відчути,
Якого вже повік не розірвать!
Жорстокий глум! Зневага повсенодна!
Наруга вічна!
Часом королева
Або принцеса юна і привабна,
Напівоголена, звелить байдуже
Йому погратися, як цуценяті,
У неї на постелі...
О сеньйори,
Панове горді, славні кавалери
І дами! Як же вас він ненавидить!
Як часом платить за знущання ваше
Гіркою платою! Яким ударом

Уміє в саме серце улучать.
Це він шепоче панові своєму —
І вашому — на ухо злі поради,
Мов чорний демон...
А! Це ж ви, це ви
Його навчили злості і лукавства!
І це життя? Домішувати жовчі
У те вино, що другий має пити,
Глушити в серці добрі почування,
Коли вони лише зродитись мали,
Проходити повз бенкети чужі,
Як геній зла, од нуду руйнувати
Щасливих щастя, і носить під сміхом
Стару ненависть, темну і глуху...
О, я нещасний!

(Встає з камінної лавки, що на ній сидів.)

Тільки тут — байдуже
Мені про все: тут я не та людина.
Сюди, за двері ці, не можна вносить
Нічого звідти...

(Знов замислюється.)

Він мене прокляв!
Знов думка ця! Прогнать її несила!
Якесь у ній тривожне пречуття!

(Знизує плечима.)

Та годі, годі! Що я, збожеволів?

Іде до дверей дому і стукає. Двері розчиняються. Молода дівчина в білому виходить звідти і радісно кидається йому в обійми.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Трібуле, Бляпш, потім Берард.

Трібуле

Бляпш!

(Притискає її до своїх грудей.)

Обніми мене, моє дитя!
З тобою я щасливий! Із тобою
Я легко дишу...

(Дивиться на неї сп'янілим поглядом.)

Доню! З кожним днем
Ти кращаєш, моя єдина втіхо.
Скажи, тобі нічого не бракує?

Не маєш скарги жодної? Тобі
Не зле тут жить?

Блянш

Які ви добрі, тату!

Трібуле

(сідаючи)

Ні, я люблю тебе — і в цьому все.
Ти ж кров моя, дитя моє єдине.
Коли б не ти,— як міг би жити я?

Блянш

(кладе йому руку на чоло)

У вас тяжкі на серці таємниці —
Ви так зітхнули... Розкажіть мені...
Адже я навіть і сім'ї своєї
Не знаю досі...

Трібуле

Ох, дитя моє,
Її нема.

Блянш

Скажіть хоч ім'я ваше,
Бо ж я його не чула.

Трібуле

А навіщо
Воно тобі?

Блянш

Сусіди у Шиноні —
Маленькому містечку, де зросла я,—
Мене вважали за сирітку, доки
Ви не приїхали...

Трібуле

Я мусив там
Тебе лишити — так було мудріше,—
Але без тебе жити я не міг,
Без серця, що мене єдине любить...
(Знову обнімає її міцно.)

Блянш

Коли вже ви не хочете признатись,
То я...

Трібуле

Ніколи звідси не виходь!

Блянш

Два місяці, як тут ми оселились,—
І тільки в церкві досі я й бувала,
А більш ніде...

Трібуле

Так треба.

Блянш

Хоч про матір,
Татусю милий, розкажіть мені.

Трібуле

О, не роз'ятрюй давніх ран, дитино,
Не згадуй теї, що колись зустрів я
І — коли б тут не бачив я тебе,
Усе б те сном мені здавалось дивним,—
Не згадуй жінки, з-між усіх жінок
Єдиної, котра мене любила
За безліч мук, за бідність, за потворність,
За все, що в других викликає глум!
Вона в могилу узяла з собою
Ту янгольського серця таємницю,
Що опромінила моє життя,
Як райське світло — темряву пекельну!
Нехай земля їй буде пухом легким,
Їй, що мої страждання полегшила!..
Тепер, на цьому світі, тільки ти
Мені зосталась...

(Підіймаючи руки до неба.)

Дяка ж небесам
За тебе!..

(Плаче, затуливши обличчя руками.)

Блянш

Тату! Скільки ви страждали!
Ні, я не можу бачить ваших сліз!

Трібуле

Дитя моє! А що б же ти сказала,
Побачивши, як часом я сміюсь!

Блянш

Хто ви такий? Одкрийтеся мені,
Скажіть мені ім'я своє!

Трібуле

Навіщо?
Я батько твій — і цього досить. Слухай.
Далеко — там — мене бояться, може,
Один знущається, той проклинає...
Нащо ж тобі ім'я? Я хочу тут,
В єдиному куточку на землі
Його забути. Тут я тільки батько,
І це ім'я найвище, найсвятіше!

Блянш

Мій батьку!

Трібуле

(шалено стискає її в обіймах)

Де ж на світі друге серце —
Відповідати серцеві моєму!
Люблю тебе за все, що на землі
Ненавиджу!
Ну, сядь же біля мене,
Ми трошки поговоримо про це.
Скажи мені: мене ти справді любиш?
Про що нам ще з тобою розмовляти,
Коли в моїй руці твоя рука?
В людей є друзі, є жінки, брати,
Є сестри, є піддані, тільки я
Одну тебе, одну на світі маю,
Одно багатство і єдиний скарб!
Хто в бога вірить,— я лишень у тебе;
Хто має вроду, молодість, пишноту,—
В тобі й краса, і молодість для мене.
Моя сім'я, отчизна, весь мій рід,
Моя сестра, моя дружина, мати,
Розкоші, щастя, віра і закон.
Моя земля, мій всесвіт — ти єдина!
Поза тобою — морок і пустеля!..

Утратити тебе... Ні, навіть гадка
Про це страшна, як невблаганна смерть!..
Ну, посміхнись до мене... Усміх твій —
Як у твоєї матері... Вона
Була прекрасна, як і ти. Так само
Проводила рукою по обличчю,
Мов обтираючи. У кого серце
Невинне й чисте, той і чисте чоло
Повинен мати, і невинний зір!
Ти світлим полум'ям гориш для мене,
І відчуваю я в прекраснім тілі
Прекрасну душу. Я заплющу очі,—
Однаково, стоїш ти як жива...
Ладен би я зробитись невидющим,
У сліпоті безпомічній блукати,
Щоб іншого не бачити на світі
Ніколи сонця, лиш тебе, дитя!

Блянш

Я б так хотіла щастя вам принести!

Трібуле

Мені? Таж я щасливий над усіх!
До дна ти серце радістю сповняєш!
(Перебирає їй волосся.)
О, любі коси чорні! — А в дитинстві
Була білява ти!

Блянш

(ніжно, лестячись)
Мій добрий тату!
Я б хотіла хоч би раз — хоч трошки —
Увечері поглянуть на Париж!

Трібуле

(швидко)
Ні, ні! Нізащо! — Ти з мадам Берард
Нікуди не виходиш, правда?

Блянш

(тремтить)
Ні.

Трібуле

Будь обережна!

Бляиш

Я лише до церкви
Ходжу в неділю.

Трібуле

(набік)

Церква! Там могли
Її побачити, примітить... О,
Це ж тільки блазнева дочка!.. Моє
Тавро упасти може і на неї!

(Голосно.)

Прошу ще раз, нікуди не виходь,
Коли б ти знала, скільки небезпекп
Таїть Париж для молодих жінок!
Які розпусники у цьому місті!
А найстрашніші серед їх — вельможі!

(Зводячи очі до неба.)

О боже правий! В затишку цьому
Дозволь рости, обороняй од вітру,
Од лютої негоди, од дихання
Лукавого троянду цю невинну,
Цей любий квіт, щоб міг хоч часом батько
Його солодкі пахощі впивать!

(Плаче, закривши вид руками.)

Бляиш

Я вже про те і слова не промовлю,
Не плачте лиш...

Трібуле

Ні, це дає полегкість:
Тієї ночі стільки я сміявся!

(Встав.)

Одначе я забув. Мені пора
Свого нашийника надіти знову.
Добраніч, доню.

Надворі поночіє.

Бляиш

(обнімаючи його)

Ви прийдете скоро?

Трібуле

Так — може... Бачиш, бідненьке дитя,
Твій батько не господар над собою...

(Кличе.)

Берард!

Стара дуенья виходить на поріг дому.

Берард

Я тут!

Трібуле

Увечері, як я
Сюди приходжу,— то ніхто не бачить
Мене?

Берард

Звичайно! Тут таке безлюддя!

Сливе зовсім стемніло. З другого боку стіни, на вулиці надходить король, одягнений у просту одіж темного кольору. Він роздивляється, наскільки висока стіна та чи зачинені двері, виявляючи при тому нетерпеливість і гнів.

Трібуле

(тримаючи Бляиш в обіймах)

Я йду, дитя...

(До Берард.)

А двері, що на берег
Виходять,— їх замкнули ви як слід?

Берард притакує.

Нагледів я будиночок, ще більше
Самотній, в передмісті Сен-Жермен.
Узавтра я на нього роздивлюся.

Бляиш

А цей я полюбила за терасу,
Що з неї видно, наче на долоні,
Міські сади.

Трібуле

Я бороню тобі
Бувати на терасі!
(Прислухається.)
Хтось там ходить!

Виходить до дверей у стіні, одчиняє і тривожно вдивляється. Король ховається в западині біля дверей, що їх Трібуле залишив напіввідчиненими.

Блянш

(показує на терасу)

Невже ж мені не вільно й півгодинки
Вечірнім там подихати повітрям?

Трібуле

(вертаючись)

Будь обережна: відтіля тебе
Побачить можуть.

Тим часом король протискається крізь двері на подвір'я і ховається за товстим деревом.

Трібуле

(до Берард)

Я прошу ніколи
Не залишати лампи на вікні.

Берард

(склавши як на молитву руки)

Ну, й хто ж би міг дістатися сюди?

(Повертається і примічає короля за деревом. Уриває мову, вражена. В момент, коли вже мала скрикнути, король кидає їй гаманця. Вона підхоплює, зважує на руці — мовчить.)

Блянш

(до Трібуле, що з ліхтарем оглядає терасу)

І що це, таточку, за осторога?
Кого, нарешті, боїтеся ви?

Трібуле

Нічого я за себе не боюся,
За тебе — всього.
(Ще раз обіймає її.)
Ну, дитя, добраніч.

Світло ліхтаря, що тримає його Берард, освітлює Блянш і Трібуле.

Король

(за деревом, говорить набік)

Як! Трібуле!

(Сміється.)

Оце дак так! Ха-ха!
Його дочка! Історія та й годі!

Трібуле

(ще раз вертається)

Коли до церкви ходиш ти в неділю,
Ніхто не переслідує тебе?

Блянш, зніяковівши, опускає очі.

Берард

Ні, ні!

Трібуле

Коли б же трапилось таке,—
Гукайте пробі!

Берард

Як же! Неодмінно!

Трібуле

А як до вас постукається хто,
Не відчиняйте!

Берард

(ніби ще перевищуючи обережність Трібуле)

Навіть королеві?

Трібуле

Найпаче королеві!

(Пригортає ще раз дочку і виходить, дбайливо зачиняючи за собою двері.)

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Блянш

(задумливо, прислухаючись до батькових кроків, що дедалі стихають)

Неспокійне
Сумління в мене!

Берард

Тож чому?

Блянш

Він так
Боїться всього... Все його турбує...
У нього сльози блиснули в очах,
Як він прощався... Добрий він такий,
А я йому не зважилась признатись,
Що той юнак за нами щонеділі
Уперто ходить... Знаєш, той хороший?

Берард

Навіщо б пак йому про цеє знати?
Ваш батько, панно... трошки він чудний...
А той юнак — огидний вам, я бачу?

Блянш

Огидний? Ні! Відколи ми зустрілись,
Ніяк не можу я його забуть!
Од того дня, як він на мене глянув,
Мені усе одна снується думка,
Що кращий він, величніший за всіх!
Яка постава лицарська! А погляд
Що за солодкий! Здумай лиш, Берард,
Який він має бути на коні!

Берард

До правди, чарівний.
(Проходить повз короля, він дає їй жменю золотих монет, вона ховає їх.)

Блянш

Така людина...

Берард

(знову простягав руку, король знову дає їй грошей)
...Сама довершеність...

Блянш

В його очах
Велике серце світиться...

Берард

Іще б пак!
Та більшого немає серця!
(Знову простягає руку до короля, він дає їй гроші.)

Блянш

Мужнє!

Берард

(та сама гра)
Щонаймужніше!

Блянш

Добре разом з тим...

Берард

(простягаючи руку)
І ніжне...

Блянш

Благородне!..

Берард

(простягає руку)
І величне!

Блянш

(глибоко зітхаючи)
Мені він до вподоби...

Берард

Що за стан!
А чоло! Очі! Ніс!

Король

(набік)
Проклята баба
По кісточках усього розбирає,—
Я вже й кишеню спорожнив...

Блянш

Люблю
Тебе за те, що ти так любо й гарно
Про його тут говориш...

Берард

Я це знаю.

Король

Іще олії в полум'я!

Берард

Хороший,
Прекрасний, ніжний, серце золоте...

Король

Диявол! Знов спочатку!
(Спорожнює кишені.)

Берард

Це, мабуть,
Сеньйор якийсь великий та багатий,
А може й принц... Ще на його одежі
Примітила я золоте шитво.
(Простягає руку. Король робить їй знак, що вже нічого немає.)

Блянш

Ні, не хотіла б цього я, Берард.
Нехай би був собі студент убогий
З провінції... Любов тоді вірніша!..

Берард

Як так то й так, аби вам до вподоби...
(Набік.)
Сказати правду, чудернацький смак,
Дівоцький розум, повний нісенітниць!
(Ще раз простягає руку до короля.)
Він вас кохає до нестями...
(Король нічого не дає. Вона говорить набік.)
А!
Спустошився... Ну, більше ні монети,
Так і від мене ані слова більше!

Блянш

(усе ще не примітивши короля)
Як до неділі час іде помалу!

Яка печаль — не бачити його!
Ах, знаєш, того разу, по відправі,
Мені здалось, що хоче він до мене
Заговорити... Як забилось серце!..
І день, і ніч про це я тільки й марю...
А він... Я вірю, знаю, певна я,
Що мною тільки він живе і дише,
Про других і не думає... Ні свят
Нема для нього, ні веселих танців,
Одна лиш я.

Берард

(робить останню спробу дістати дарунок)

Своєю головою
В тім присягнусь!

Король

(знявши з руки й подаючи їй персня)

За голову — мій перстень!

Блянш

Ах, скільки раз собі я уявляла,
Що він зо мною — поруч — тут — удвох,
І я йому...

Король виходить із свого сховища і стає перед нею навколішки. Вона дивиться в другий бік і не бачить його.

І я йому кажу:
Щасливий будь... Так... я тебе...

(Повертається, бачить короля і, вражена, уриває.)

Король

Кохаю!
О, докінчи ж бо: я тебе кохаю!
Такі слова з таких почути вуст!

Блянш

(жахнувшись, шукає очима Берард, що тим часом зникла)

Берард! Берард!..— Нікого...— Що я маю
Йому сказати? Боже! Де ж Берард?
Нема нікого...

Король

(іще стоїть на колінах)

Де є дві істоти,

Закохані одна в одній щасливо,
Там цілий світ!..

Блянш

(тремтить)

Як ви сюди ввійшли
І звідкіля?

Король

Однаково — чи з неба,
Чи, може, з пекла... Чи ясний архангел,
Чи сатана,— тебе кохаю я!

Блянш

О, змилуйтеся!.. Вас ніхто не бачив...
Ідіть собі... Коли мій батько...

Король

Що?
Піти відсіль, коли ти вже тремтиш
В моїх обіймах? Коли я тобі,
А ти мені належиш?.. Ти ж у цьому
Сама призналася...

Блянш

(засоромлена)

Усе він чув!

Король

Звичайно, чув,— і кращої музики
Немає в світі за твої слова!

Блянш

(благаючи)

От... ми побачились... Тепер, на бога,
Ідіть од мене!..

Король

Кинути тебе,
Коли сама нас доля поєднала,
Коли одна зоря сіяє нам
У небесах! Коли сам бог мене
Послав дівоче розбудити серце,
Розкрить його для щастя неземного!

Збагни: любов — це сонце для душі!
Чи чуєш ти, як од проміння того
У тебе серце тане?
Все на світі:
Багатство, слава, скіпетр і корона,—
Це все земне, усе це людські речі,
Усе минає й не лишає сліду,
Одна любов божественна повік!
Блянш! Милий твій тобі єдине щастя
Кладе до ніг! Життя — це пишна квітка,
Кохання — мед у квітці запашній!
Любов — голубка, що з орлом у небі
Зустрілася, це — грація, що силі
Себе в знемозі віддає солодкій,
Любов — це все, дитя моє... Любімось,
Любімося!
(Хоче її обняти, вона пручається.)

Блянш

Ах, облишіть мене...

Він її обнімає й цілує.

Берард

(у глибині театру, на терасі, набік)
Усе як слід іде...

Король

(набік)
Вона моя!
(Голосно.)
Скажи ж мені: люблю!

Берард

(у глибині театру набік)
Ото поганець!

Король

Ну, Блянш, промов мені...

Блянш

(опустивши очі)
Ах, ви вже чули,
Ви знаєте...

Король

(знову обіймає її палко)

Я над усіх щасливий!

Блянш

Нещасна я!..

Король

Ні, ти зо мною будеш
Найщасливіша!

Блянш

(вириваючися з його обіймів)

Я ж не знаю вас,—
Скажіть мені своє ім'я...

Берард

(у глибині, набік)

Давно б
Уже пора!

Блянш

Ви не з дворян, напевне?
Їх так боїться батько мій...

Король

Ні, ні...
Мепе зовуть... мене зовуть... а, чорт!..
Мене зовуть Гоше Майє... Студент,
Бідак-студент...

Берард

(саме рахувала гроші від нього)

Ну, та й брехун же з пього!

На вулиці з'являються де П'єнн і де Пардальян, загорнені в плащі, з потаємним ліхтарем.

Де П'єнн

(тихо до Пардальяна)

Так, шевальє, це саме тут.

Берард

(швиденько сходячи з тераси,— тихо)

Я чую
Там голоси чиїсь...

Блянш

(ужахнувшись)

Ах.., може, батько...

Берард

(до короля)

Вам треба йти вже, пане...

Король

Ну, коли б
Мені до рук попався той мерзотник,
Що нам перебиває...

Блянш

(до Берард)

Поведіть
Його дверима, що ведуть на берег.

Король

Так скоро розлучитися з тобою!
Чи завтра ж ти кохатимеш?

Блянш

А ви?

Король

Усе життя!

Блянш

Обманите мене,
Як батька я свойого обманула!

Король

Ніколи!..— Блянш, один лише цілунок
В твої прекрасні очі!

Берард

(набік)

От завзятий
Він до обіймів!

Блянш

(безсило пручаючись)

Ні, ні, ні... Ні, ні...

Король обіймає її, потім іде з Берард у дім. Блянш зостається який час, пильно дивлячись на двері, куди він зник. Тим часом

вулицю сповняють озброєні дворяни в плащах і масках. Де Горд, де Коссе, де Моншеню, де Бріон, де Монморансі, Клеман Маро приєднуються до де П'єнна і Пардальяна. Ніч дуже темна. Потаємний ліхтар у дворян закритий. Вони подають один одному знаки і показують на дім Блянш. За ними йде слуга з драбиною.

СЦЕНА П'ЯТА

Дворяни, пізніше Блянш, Трібуле.

Блянш дверима другого поверху виходить на терасу. В руках у неї світоч, що освітлює їй обличчя.

Блянш

(на терасі)

Гоше Майс... Гоше Майс... Навіки
У серці це записано ім'я!

Де П'єнн

(до дворян)

Папове! Он вона сама!

Де Пардальян

Ану,
Що там за диво!

Де Горд

(зневажливо)

Ет, шукайте дива!
Красунечка міщанська!

(До де П'єнна.)

Жаль та й годі,
Коли хто має смак до тих мужичок!

Блянш повертається так, що дворяни можуть бачити її обличчя.

Де П'єнн

(до де Горда)

Ну, як по-вашому?

Маро

Таж ця мужичка
Гарненька з біса!

Де Горд

Фея! Зірка! Янгол!
Сама довершеність!

Де Пардальян

Оце дак так!
Коханка Трібуле!.. Ну й потайний він!

Де Горд

Поганець він!

Маро

Найбридшому — найкраща.
Це справедливо. Таж Юпітер любить
Породи схрещувати.

Де П'єнн

Ну, панове,
Не тратьмо часу. Вирішили ми
За наші кривди блазня покарати.
Тепер ми тут, і слушний час настав...
До речі, ми приволокли драбину...
Вперед же! Украдім її — і в Лувр
Дорогоцінну занесімо здобич,
Щоб наш король, уставши рано, мав
Приємний подарунок...

Де Коссе

Знаменито!
Король тут славну матиме роботу!

Маро

А там уже нехай хоч сам диявол
Розплутає цю справу!

Де П'єнн

Ну, до діла ж!

Де Горд

І справді, це шматочок королівський!

Надходить Трібуле.

Трібуле

(задуманий, у глибині театру)
Вернувся я... Пощо? І сам не знаю.

Де Коссе

(до дворян)

Білявих і чорнявих, наш король
Усіх жінок забрав собі... Цікаво,
Що б він сказав, коли б у його хтось
Наважився одбити королеву?

Трібуле

(зробивши ще кілька кроків)

Старий прокляв мене!.. Ізпов ця думка
Мене пече...

Ніч така темна, що він не бачить де Горда, аж натикається на його, йдучи.

Хто тут такий?

Де Горд

(одступає, зляканий, тихо до дворян)

Панове,
Це Трібуле!

Де Коссе

(тихо)

Ага! Подвійна здобич!
Убиймо ледацюгу!

Де П'єнн

Ні, нізащо!

Де Коссе

Та він же сам прийшов до нас у руки!

Де П'єнн

А з кого взавтра посміємось ми?

Де Горд

Звичайно, як убити Трібуле,
Наш жарт утратить всю свою дотепність!

Де Коссе

Він перешкодить!

Маро

Я влаштую все!

Трібуле

(що пильно прислухався)

Тут хтось шептався!

Маро

(зближаючись)

Слухай, Трібуле!

Трібула

(страшним голосом)

Хто там такий?

Маро

Чого так люто, друже?
Це я!

Трібуле

Хто — я?

Маро

Це я, Клеман Маро!

Трібуле

А, це Маро! Ну, й темна ж ніч!

Маро

І справді,
Немов диявол цеї ночі з неба
Зробив собі чорнильницю!

Трібуле

Куди ж
Ти йдеш, Маро?

Маро

Ідемо вкрасти ми
Мадам Коссе для короля.

Трібуле

(радісно відітхнувши)

А! Славно!

Де Коссе

(набік)

З охотою я поламав би ребра
Поганцеві!

Трібуле

(до Маро)

А як же вам до неї
Достукатись?

Маро

(тихо до пана де Коссе)

Подайте-но ключа!

Де Коссе подав йому ключа, Маро простягає його Трібуле.

Діткнись-по, друже. Ти хіба не чуєш
Герба Коссе на цім ключі?

Трібуле

(мацаючи ключа)

Так, так —
Три зарубки.

(Набік.)

О, що за думка! Ні!
Я збожеволів просто... Онде й замок
Коссе...

(Голосно.)

Так, кажете, у товступа
Красуню жінку маєте ви вкрасти?
Я з вами теж!

Маро

Ми всі у масках.

Трібуле

Що ж,
Давайте маску і мені.

Маро надіває на його маску, а зверху пов'язку на очі й на уші.

Маро

Тепер
Держи драбину.

Дворяни приставляють драбину до стіни тераси. Маро підводить Трібуле і дає йому держати драбину.

Трібуле

Гм... Хто з вами ще?..
Нічого я не бачу...

Маро

Надто темно!

(До дворян, сміючись.)

Тепер, панове, сміливо! Пов'язка
Його глухим зробила і сліпим!

Дворяни перебігають драбиною на терасу, виламують двері і вдираються в дім. Потім один із них указується на подвір'ї, одчиняє двері в надвірній стіні; цими дверима й виходять усі, несучи напівголу, з зав'язаним ротом, Блянш, що пручається й виривається.

Блянш

(здалека)

О тату! Пробі, тату!

Дворяни

(здалека)

Перемога!

Зникають з Блянш.

Трібуле

(стоячи сам один внизу біля драбини)

Коли ж кінець? Що це за глум, нарешті?

(Він облишає драбину, дотикається до маски і намацує пов'язку.)

Що? Очі зав'язали?

(Зриває пов'язку і маску. При світлі забутого потайного ліхтаря він помічає щось біле на землі, підіймає і пізнає вуаль своєї дочки; повертається, бачить, що драбину приставлено до стіни його тераси і що двері в домі розчинені. Вбігає туди шалено і знову за хвилину вибігає, тягнучи Берард з зав'язаним ротом, напіводягнену. Дивиться на неї, вражений, потім рве на собі волосся, видаючи нерозбірні звуки. Нарешті голос вертається до нього.)

А! Прокляття!

(Падає зомлілий.)

АКТ ТРЕТІЙ

КОРОЛЬ

Королівський передпокій у Луврі. Позолота, оздоби, шпалери в густі Ренесансу. На передньому кону стіл, фотель і дзиглик. В глибині великі позолочені двері. Ліворуч — двері до королевої опочивальні, прикриті портьєрою. Праворуч — буфет, заставлений золотим та емалевим посудом. Двері в глибині виходять в алею.

СЦЕНА ПЕРША

Дворяни.

Де Горд

Ну, справу зроблено. Тепер кінця
Належного їй маємо додати.

Де Пардальян

Хай Трібуле помучиться! Нехай
Свою коханку добре пошукає,
Не знаючи, що тут вона...

Де Коссе

Чудово!
Коли б лишень йому воротарі
Не розказали!..

Де Моншеню

Звелено усім
Воротарям мовчати.

Де Пардальян

Мій лакей
На вигадки щонайхитріші здатний,
Давно пішов з доручення мойого,
Щоб розказати слугам Трібуле,
Як він людей цієї ночі бачив,
Котрі тягли до замку де Отфор
Якусь красуню,— а вона пручалась
І одбивалася...

Де Коссе

Це до ладу!
Нехай шукає вітра в полі! Браво!

Де Горд

Нам треба добре таїну ховати!

Маро

Я відіслав записочку до блазня:

(Виймав папірець і читає.)

Твоя коханка відсіля далеко,
О Трібуле! Вона в моїх обіймах
За межами французької землі!

Всі регочуться.

Де Горд

(до Маро)

А підписався?

Маро

Жаном де Нівель.

Подвоєні вибухи сміху.

Де Пардальян

Як він її шукатиме!

Де Коссе

Коли б
Уже скоріше він прийшов! Яка
Розкішна втіха!

Де Горд

Він заплатить нам
Одного дня за всі образи, клятий!

Бокові двері розчиняються. Увіходить король у пишному раніш-ньому одязі. За ним — де П'єнн. Всі дворяни встають і вклоняються. Король і де П'єнн голосно сміються.

Король

Що, та́м вона?

Де П'єнн

Коханка Трібуле!

Король

Одбить коханку у свойого блазня —
Це знаменито, далебі, панове!

Де П'єнн

Еге, коханку,— може, пак дружину!

Король

(набік)

Дочка! Дружина! От уже не думав,
Що має дурень мій таку сім'ю!

Де П'єнн

Ясний королю! Ви бажали б зараз
Її побачить?

Король

А якого ж біса?

Де П'єнн виходить і вертається, підтримуючи Блянш, що йде, закрита вуалем, невірною, нетвердою ходою.

Де П'єнн

Ввійдіть, красуне. Воля ваша потім
Тремтіти, скільки схочете. Розмову
Із вами буде мати сам король.

Блянш

(під вуалем)

Король... Це сам король...

Кидається королеві до ніг. Почувши голос Блянш, король здригнувся і подав знак усім вийти.

СЦЕНА ДРУГА

Король, Блянш.

Король, залишившися на самоті з Блянш, підіймає її вуаль.

Король

О, диво дивне!
Ти Блянш!

Блянш

Гоше Майє! Небесна сило!

Король

(сміючись)

Шляхетське слово, з волі чи з неволі
Ти у моїх покоях опинилась,—

Щасливий я без міри. Ну, прийди ж,
Моє кохання, Блянш моя хороша,
В мої обійми!

Блянш

Ні, королю! Ні!..
Лишіть мене... Гоше Майє... Королю!..
(Падаючи навколішки.)
О, хто ви є — однаково! Молю,
До мене майте жаль і милосердя!

Король

До тебе мати жаль і милосердя!
Та ти ж для мене божество! Слова,
Що говорив тобі Гоше Майє,
Тепер Франціск повторює охоче!
Мене ти любиш, я тебе люблю —
Сан королів любові не завада!
Так, я не клерк, я не студент-бідар,
Не міщанин,— і що ж, дитя, по тому?
Чи маєш ти мене тепер жахатись
Лише тому, що не судила доля
Мені брудним родитись мужиком?

Блянш

(набік)
Як він сміється! Боже милосердний!
Воліла б я умерти в цю хвилину!

Король

(з усмішкою, а далі — сміючись)
Веселі танці, радісні бенкети,
Турнірів блиск, розмови таємничі
В гаях розкішних, пестощі солодкі,
Що ніч крилом оповиває темним,—
Ось що тобі я принесу, дитя!
Будь, будь моєю! Будьмо вдвох щасливі,
Любові вдвох оддаймось без вагання,
Без роздуму! Адже усе життя
Було б лахміттям брудним і нікчемним,
Коли б не сяли на йому зірками
Кохання діаманти чарівні!
Я часто, Блянш, про все це міркував —
І ось вершина мудрості людської:

Благословляймо господа на небі,
Любімось, веселімось — і безжурно
Смачний обід прикроплюймо вином!

Блянш

(уражена, відступав)

Яке це все до мрій моїх несхоже!

Король

Як! То мене ти мала за одного
Із тих смішних, безсилих, кволих дурнів,
Що лиш плачем, зітханнями нудними
Та вічно кислим виразом лиця
Серця жіночі полоняти хочуть?

Блянш

(пручається)

Пустіть мене...

Король

Я — Франції король.
Війська, народ, веселощі, багатства —
Усе мені підвладне. Я король,
Ти будеш королевою.

Блянш

А ваша
Дружина?

Король

О невинноші! Ха-ха!
Моя дружина — не моя коханка.

Блянш

Коханка? О, безчестя!

Король

Марне слово!

Блянш

Не ваша я — я батькові належу.

Король

А що таке твій батько? Мій слуга,
Мій пес, мій блазень! Він мені належить,

Він річ моя!.. Твій батько!.. Він бажає
Лише того, чого бажаю я!

Блянш

(гірко плаче, затуляючи обличчя руками)

Нещасний батько!.. Значить, вам усе
Кориться...

(Ридає. Він кидається їй до ніг, щоб утішити її.)

Король

Блянш! О, дорога моя!
Ну, підійми ж голівку. Годі плакать!
Іди сюди, в мої обійми...

Блянш

(пручаючись)

Ні!

Король

(ніжно)

Мені ти досі вдруге не сказала,
Що ти мене кохаєш...

Блянш

О! Тепер
Те все скінчилось.

Король

Вислухай мене:
Тебе я зранив, того не хотівши...
Не плач, не бийся в тузі нерозумній,
І знай, що краще б я ладен умерти,
Знеславить меч і шану королівську,
Ніж у жіночих викликать очах
Сльозу єдину!

Блянш

(уражена, крізь ридання)

Правда? То був жарт?
Так, ви король,— і ви мені вернете
Мойого батька. Він за мною тужить.
Звеліть мене одвезти — ми живемо —
Ви ж знаєте? — в заулкові Бюсі...
О, хто ви, хто, на бога?.. Як вони

Мене тоді жорстоко ухопили...
Це все як сон...

(Плаче.)

Я вже й сама не знаю,
Чи вас люблю тепер...

(Відступає з жестом остраху.)

Ні — ви король,
Я вас боюсь.

Король

(намагаючись обняти її)

Мене боїшся, зла?

Блянш

(пручаючись)

Пустіть мене!

Король

Один лиш поцілунок
На знак прощення!

Блянш

(одбиваючись)

Ні!

Король

(сміючись, набік)

Чудне дівча!

Блянш

(вирвавшись)

Пустіть мене! Я бачу двері!

(Кидається в двері, що ведуть до королевої опочивальні і замикає двері за собою.)

Король

(виймаючи з-за пояса золотого ключика)

Що ж,
Ключ при мені.

(Одмикає двері, прудко входить і замикається в опочивальні.)

Маро

(кілька хвилин уже стоїть на порозі, бачив цю сцену; сміється)

Знайшла куди втікати!
До короля в опочивальню! Бідна!
(Підкликаючи де Горда.)
Ви чули, графе?

СЦЕНА ТРЕТЯ

Маро, дворяни, пізніше Трібуле.

Де Горд

Що? Уже заходять?

Маро

Овечку лев потяг до себе в нору.

Пардальян

(підплигуючи з радості)

Бідаха Трібуле!

Де П'єнн

(що залишився біля дверей, пильнуючи, чи хто не йде)

Тс!.. Ось і він!

Де Горд

(тихо до дворян)

Апічичирк!

Маро

Панове! Лиш мене він
Пізнати може: я з ним говорив.

Де П'єнн

Глядіть же, ані чим себе не зрадьмо!

Входить Трібуле. Він ніби ні в чому не змінився: як завжди в блазенському одязі, з байдужим обличчям. Тільки блідий дуже.

Де П'єнн

(нібито провадить далі розмову і підморгує молодим дворянам, що ледве стримують сміх)

Тоді ж то — а, добридень, Трібуле! —

Тоді ж то й складено такі куплети
(співає):

Під стінами Марселі
Бурбон спинив війська
І запитав: а хто там
У їх за ватажка?

Трібуле
(підхоплює)

Гора Кульомб висока,
Стежки вузенькі там...
Подмухаймо на пальці,
Щоб не упасти нам.

Сміх. Іронічні оплески.

Всі

Чудесно! Славно!

Трібуле
(поволі виходячи на передній кон, говорить сам до себе)

Де ж тепер вона?
(Знову наспівує.)
Подмухаймо на пальці,
Щоб не упасти нам.

Де Горд
(плеще в долоні)

А, браво, Трібуле!

Трібуле
(пильно придивляється до всіх; набік)

Так, це вони,
Вони зробили! Всі доклали рук!

Де Коссе
(голосно сміючись, б'є Трібуле по плечі)

Що новенького, блазню?

Трібуле
(до інших, показуючи на де Коссе)

Гляньте лиш,
Яке воно, коли воно сміється!

(Перекривляє.)
Що новенького, блазню?

Де Коссе
(все сміючись)
Що сказати
Сьогодні маєш?

Трібуле
Та скажу одне:
Коли приємним хочете ви бути,
То робитесь огиднішим удвоє.

Під час усієї першої частини сцени Трібуле має такий вигляд ніби чогось вишукує, додивляється, спостерігає. Найчастіше це можна примітити з його погляду. Раз у раз, коли на його не дивляться, він переставляє щось із меблів, торгає двері — чи замкнено їх. Проте він розмовляє з усіма звичайною своєю манірою: насмішкувато, безтурботно, вільно. Дворяни підсміюються, підморгують один до одного, провадячи розмови про сторонні речі.

Трібуле
(оглядаючись набік)
Куди вони сховать її могли?
Спитати їх — лише на сміх підіймуть...
(Звертається з усміхом до Маро.)
Маро, я радий, що цієї ночі
Не застудився ти.

Маро
(вдає здивованого)
Цієї ночі?

Трібуле
(хитро прижмурюючи око)
Прекрасний жарт! Я в захваті від нього!

Маро
Який там жарт?

Трібуле
(киваючи головою)
Ну, ну!

Маро

(невинно)

Не розумію!
Цієї ночі спав я супокійно
В своїй постелі.

Трібуле

А! То тільки сон
Приснивсь мені.

(Помічає хусточку на столі, кидається до неї.)

Де Пардальян

(тихенько)

Погляньте-но, де П'єнне,
Як на моїй хустині розглядає
Він літери!

Трібуле

(кидає хусточку)

Ні, не її!

Де П'єнн

(до кількох молодих людей, що сміються в глибині сцени)

Панове!

Трібуле

(набік)

Де ж, де вона?

Де П'єнн

(до де Горда)

Що вас так розсмішило?

Де Горд

(показуючи на Маро)

Та це Маро до сміху нас призводить!

Трібуле

(набік)

Якісь вони сьогодні завесслі!

Де Горд

(до Маро, сміючись)

Послухай, як на мене глянеш ти

Ще раз так непристойно, Трібуле,—
Тобі на голову я кину.

Трібуле

Що, король
Уже не спить?

Де П'єнн

Та ні-бо, почиває.

Трібуле

Чи не чутно чого в його покоях?
(Підходить до дверей, Пардальян його затримує.)

Де Пардальян

Не смій його величності будити!

Де Горд
(до Пардальяна)

Віконте! Що за річ оповідає
Оцей Маро, штукар наш балакучий!
Немовби три брати де Гі, додому
Вернувшися не знати відкіля,
Жінок своїх застали із трьома...

Трібуле

О, як у нас моральність занепала!

Де Коссе

Жінки — зрадливі!

Трібуле

Отже — стережіться!

Де Коссе

Чого?

Трібуле

У вас над чолом бачу я...

Де Коссе

Що саме?

Трібуле

(сміючись йому просто в вічі)

Та таку ж зовсім окрасу,
Як у де Гі...

Де Коссе

(шалено, з загрозливим жестом)

Гм!..

Трібуле

Ну, й чудна тварина!
Ось крик її, коли вона сердита:
(передражнює)
Гм!..

Сміх. Увіходить дворянин із королевиного почту.

Де П'єнн

Що вам, Водрагоне?

Дворянин

Королева
І наша пані милостива зараз
Побачити його величність хоче.

Де П'єнн робить знак, що не можна, він напостає.

Аджеж там пані де Брезе нема?

Де П'єнн

(нетерпляче)

Король ще почиває.

Дворянин

Дивне діло!
Хвилину тому був він тут!

Де П'єнн

(дратуючись і роблячи дворянинові знаки, яких той не розуміє і до яких пильно придивляється Трібуле)

Король
На полюванні!

Дворянин

Як то? Без пажів,
Без ловчих?

Де П'єнн

(набік)

А, диявол!

(До дворянина, дивлячись йому просто в вічі, гнівно):

Я нарешті
Кажу вам ясно: короля нікому
Не вільно бачити!

Трібуле

(страшним, громовим голосом)

А! Тут вона!
У короля!

Всі здивовані.

Де Горд

Він збожеволів. Що ти!
Про кого ти говориш! Хто — вона?

Трібуле

Ви знаєте, про кого говорю я!
Що ж! Виженіть тепер мене відсіль!
Я говорю про ту, що ви украли
У мене — ви: Коссе, Монморансі,
Бріон, де П'єнн... Ви також, Пардальяне!..
Про ту нещасну, що цієї ночі
Вхопили ви!..— О, я найду її,
Верну її!

Де П'єнн

(сміється)

Бідаха Трібуле!
Він загубив свою коханку.

Трібуле

(грізно)

Я
Свою дочку шукаю!

Всі вражені.

Всі

Що? Дочку?

Трібуле

(склавши руки навхрест)

Що ж, смійтеся тепер! Ви здивувались,
Ви вражені, що є дитя у блазня!
Моя дочка! Вельможі і вовки,
Всі мають діти,— блазневі не можна?

(Страшним голосом.)

Пожартували, втішилися,— годі!
Мою дочку віддайте! Так, це смішно,
Кумедно це? — Підморгують, шуткують,
Шепочуться, святкують перемогу...
Мою дочку верніть мені, панове!

(Кидається до дверей.)

Вона у короля!

(Всі стають біля дверей, щоб не пустити його.)

Маро

Яке безумство!

Трібуле

(в розпачі відступаючи)

Придворні! Демони! Лукавий роде!
Так значить, правда! Правда це, прокляті!
Щó жінка вам і щó вам честь дівоча!
Там, де король — розпусник у короні,
Жінки дворянам служать найвірніше,
Аби лише на вроду непогані!
Жінки для вас — та це ж лише майно,
Лиш засіб мати милість королеву,
Маєток, титул, убрання, обід!
Своїми ви торгуєте жінками,
Міняєтесь!

(Дивиться всім в обличчя.)

Бріоне! Ти продав свою дружину. Ти продав сестру,
Де Горде! Ти — ти навіть матір
У торг пустив ганебний, Пардальяне!

Один із пажів наливає собі біля буфету келих вина і наспівує.

Паж

Під стінами Марселі
Бурбон спинив війська...

Трібуле

(повертаючись)

Чи хочеш ти, віконте д'Обюссон,
Щоб пісню й келиха одним ударом
В твоїх зубах я розтрощив?

(До всіх.)

Вельможі,
Найповажніші в королівстві люди,
Ви, пери й герцоги! Бріон, де Горд,
Монморансі! І ці от імена
У жебрака його дитину вкрали!
Ні, ваші предки, то не ваші предки!
Вони такого не вчинили б, ні!
Не з правого родилися ви ложа!
Зрадливі ваші матері в обіймах
Своїх лакеїв з безсоромним сміхом
Вас зачинали!..

Де Горд

Бережися, дурню!

Трібуле

Ну, скільки ж дав за неї вам король?
За неї — за єдину...

(Рве на собі волосся.)

Так — напевне —
Коли б я захотів — така прекрасна
І молода — мені він заплатив би...

(Дивиться на всіх.)

Він, ваш король,— а що він дати може
Для мене? Вроду, як у всіх? Здоров'я?
Ім'я і славу, шану між людьми?
О пекло! Він у мене все забрав!
Ваш любий жарт — ганебна, зла наруга,
Жорстокий глум, мерзота!
Гей, сеньйори,
Злодії, вбивці, розбишаки кляті!
Мою дочку, дочку мені верніть!
Не шляхтич я, мужик я, раб нікчемний,
І ця рука — вона не має шпаги,
Та має — кігті!..
А! здасться, я

Чекаю надто довго! Ну, сеньйори,
Верніть мені дочку! Гей, двері швидше!

(Знову люто кидається до дверей, що біля них стоять усі дворяни. По короткій боротьбі падає, знеможений, навколішки.)

На мене всі... Юрбою на одного...

(Ридає.)

Маро, вже досить ти сміявся з мене!..
Коли ще є в тобі душа, коли
Зберіг ти під лівреєю цією
Правдиве серце простої людини,—
Скажи, куди вони її сховали?
Чи тут вона? О, серед цих лукавців
Братами будьмо: справді ж ми брати!..
Один, в юрбі блискучих кавалерів,
Ти маєш совість... Друже мій, Маро!..
Мовчиш — ні слова?!

(До дворян.)

Зглянься ж, панове,
Я огріх мій пробачити благаю,
Навколішки повзу до ваших ніг:
Хоч краплю милосердя! Іншим разом
Я з вами б посміявся. А сьогодні
На витівки не здатен... Скільки літ
Вас веселив я! А тепер я хворий,
Недужий, недолугий!.. Не ламайте ж
Своєї іграшки! Я блазень ваш,
І я пробачення молю, панове!
О, я не знаю, що вже й говорити...
Верніть мені, верніть мою дочку,
Заховану в кімнаті королевій,—
Єдиний скарб! Мої панове добрі!
Що б я робив, не маючи її?
Бездольний, одинокий, тільки в їй
Я щастя мав, життя моє й надію!

(Всі мовчать, він устав в розпачі.)

А, ви лишень сміятись і мовчати
Умієте! Це ж так приємно вам
Побачити, як батько нещасливий
У хворі груди б'є себе безтямно,
Як над чолом він рве собі волосся,
Що з двох ночей подібних посивіє!

Раптом відчиняються двері з королевої кімнати. Блянш у нестямі, мов обезуміла, з безладдям в одежі вибігає звідти і, страшно скрикнувши, падає батькові в обійми.

Блянш

Мій батьку — о!

Трібуле

(пригортаючи її)

Моє дитя! Дитятко!
Вона! Вона!

(Плаче й сміється.)

Погляньте — це вона,
Вона, панове! Чи не правда, ви
Тепер мої страждання зрозуміли
І ваше серце щирий жаль пройняв?
Чи ж правда, як таке дитя утратить,
Що від одного погляду на його
Добрішаєш,— не плакати не можна?
Не бійся ж, Блянш. Усе це тільки жарти,
Для сміху просто. Всі вони тобі
Страшні здалися,— а це ж добрі люди,
Вони побачили мою любов
І вернуть знов нам супокій і щастя.

(До вельмож.)

Я ж так кажу?

(До Бляни, пригортаючи її.)

З тобою знову я,
І стільки маю радості на серці,
Що думаю: це може тільки щастя —
Тебе утратити на кілька хвиль,
Щоб знов найти і знову пригорнути!..

(Дивиться на неї занепокоєно.)

Ти плачеш, доню!

Блянш

(закриваючи руками заплакане і зчервоніле з сорому обличчя)

О, мій батьку, сором!

Трібуле

(здригнувшись)

Що, що таке?

Блянш

(ховає голову у батька на грудях)

Лише не перед ними...
Лиш перед батьком рідним червоніти!..

Трібуле

(повертається, тремтячи в люті, до королевих дверей)

А, проклятий!

Блянш

(ридаючи, падає йому до ніг)

Признатись вам одному!
Одному вам!

Трібуле

(робить кілька кроків і жестом виганяє зніяковілих дворян)

Ви!.. Геть усі відсіль!..
Перекажіть своєму королеві,
Щоб він сюди не важився вступати,
Скажіть йому, що в цій кімнаті — я!

Де П'єнн

Нечуване безумство!

Де Горд

(киває йому, щоб вийшов)

А буває —
Перед безумцями, як перед дітьми,
Належить поступатися... Проте
Усі ми маєм бути на сторожі!

Виходять.

Трібуле

(сідає в королівське крісло, підводить Блянш. Похмуро і спокійно)

Ну, говори, скажи мені усе!

(Повертається, помічає де Коссе, що залишився. Підводиться і показує йому на двері.)

Ви чули, що вам велено, сеньйоре?

Де Коссе

(виходить ніби упокорений блазневою силою)

Цей дурень справді думає, що все
Йому дозволене...

(Виходить.)

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Блянш, Трібуле.

Трібуле

(урочисто)

Тепер кажи.

Блянш

(опустивши очі крізь ридання)

Мій батьку, я признатися повинна,
Що вчора він — хто знає, як — зумів
Ввійти до нас у дім...

(Плаче, затуляючи руками обличчя.)

О сором, сором!
Я мусила раніше вам сказати,
Що він давно... Що я його стрічала,
Коли ходила в церкву...
Ані разу не говорив до мене він, і я
Не знала, хто це...

Трібуле

Так! Король!

Блянш

Мені
Все на очах він бути намагався,
А потім — потім... він прийшов учора...

Трібуле

Не говори!.. Тепер я знаю все!
Тавром безчестя вкрив тобі чоло він,
Він отруїв своїм брудним диханням
Твоє дихання чисте і невинне,
Квітки весни твоєї він зірвав
Жорстокими, злочинними руками!
Блянш! О, єдина радість і підпоро,

Мій світлий дню по ночах безпросвітних!
Таж ти — душа, яка й мою вертала
Заблудлу душу на правдиву путь!
Ти — янгол, що господь мені послав,
Моя єдина віра в цьому світі!
І що ж тепер, що зробиться зо мною,
З тим, хто ганебно злому слугував
У цім палаці? — Скрізь навколо себе
Я тільки зраду бачив і лукавство,
Розпусту, безсоромність і порок!
І ти одна мені живила серце
Дівочою своєю чистотою!
Свою приймав я долю без борні,
З покорою. І стид, і плач даремний,
І гордощі, навік залиті кров'ю,
І сміх нелюдський з бідного каліки,—
Усе в собі ховав я й хоронив.
Що нижче падав я, то вище образ
Для мене твій підносився. Бо треба ж,
Щоб був при ешафотові вівтар!..
Вівтар зруйновано! О, плач, дитя!
Плач ревними сльозами: може, горя
Хоч би частина випливе за ними,
Як то бува за молодечих літ!
О, притулись, як можеш, до грудей
Свойого батька!

(Задумливо.)

Коли все кінчу я,
Що тут мені належить докінчити,—
Ми утечем далеко від Парижа,—
Якщо мені судилося втекти...

(Знов замислюється.)

Один лиш день — і все так одмінилось!..

(Схоплюється, оскаженіло.)

Чи ж думав я, що цей ганебний двір,
Кубло розпусти, злочинів, гидоти,
Цей двір, що в божевільному кружінні
Роздавлює жінок, дітей невинних,
А вчинки злі ще злішими змиває,
Болотом заливаючи і кров'ю
Усе живе й святе навколо себе,—
Чи ж думав я, чи міг я сподіватись,

Що і твоє чоло він оскверниить,
Дівочу косу соромом покриє?

(Повернувшись до королевої кімнати.)

Франціску Перший! Хай же правий бог
Тобі могилу уготує темну,
Хай ти сьогодні, серед блиску оргій,
Впадеш у неї...

Блянш

(набік, підіймаючи очі до неба)

Боже мій! Не слухай!..
Його ще й досі, досі я люблю!

Чути ходу в глибині театру. У надвірній галереї проходить кортеж жовнірів і дворян. На чолі їх де П'єнн.

Де П'єнн

Де Моншеню! Хай там піднімуть грати.
З наказу королівського ведемо
В Бастілію ми пана Сен-Вальє!

Жовніри парами проходять у глибині. Де Сен-Вальє, що його вони ведуть, проходячи біля дверей, спиняється і повертається до королевої кімнати.

Де Сен-Вальє

(голосно)

Коли прокляття карними громами
На голову не впало королеві,
Коли немає блискавки на небі,
Коли немає на землі руки,
Щоб простяглась мене оборонити,—
Нема надії в світі. Цей король
Земної помсти не зазнає.

Трібуле

(підводить голову і дивиться йому просто в вічі).

Ні,
Ви, графе, помилилися. Знайшлась
Така людина, що за вас помститься.

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ

БЛЯНШ

Пустинне узбережжя недалеко від Ля-Турнель, давніх воріт Парижа. Праворуч халупа з убогим глиняним посудом, з дубовими лавками; другий її поверх — властиво горище, де крізь вікно видко просте дерев'яне ліжко. Фасад цієї халупи, повернений до глядача, остільки благенький, що крізь його виломи й діри можна бачити всю хатню обстановку. Стіл, коминок у глибині — прикрі сходи на горище. Причілок халупи, ліворуч від глядача, має двері, що відчиняються всередину. Стіна зле закидана, в ній багато отворів та щілин, тому легко бачити крізь неї, що в хаті робиться. У дверях — потаємне з гратами віконце. Знадвору двері прикрито дашком, над ними — вивіска шинку. Решта сцени — пісковатий берег. Ліворуч — старий напівзруйнований парапет, що за ним унизу тече Сена; до його прилаштовано підпірки поромного дзвона. В далечині, за річкою, старий Париж.

СЦЕНА ПЕРША

Трібуле, Блянш — надворі, Сальтабаділь — у халупі. Під час цієї сцени Трібуле має вигляд схвильований та тривожний, як людина, котра боїться, щоб їй не перебили чогось, щоб її не примітили й не розгадали думок. Він раз у раз оглядається круг себе, особливо часто заглядає в халупу. Сальтабаділь, сидячи в шинку, біля столу, чистить свойого пояса, не чує, що поблизу робиться.

Трібуле

І ти його кохаєш?

Блянш

Так! Навіки!

Трібуле

А вже ж тобі була, здається, змога
Перемогти безглузду цю любов.

Блянш

Його кохаю я!

Трібуле

Нещасне, бідне
Дівоче серце! Поясни ж мені,
За що його ти любиш?

Блянш

Я не знаю.

Трібуле

Чудні слова! Незрозуміла річ!

Бляиш

Ні, тату, ні! Це зовсім зрозуміло:
Його люблю я. Є на світі люди,
Що, може, нам життя урятували,
Є чоловіки, що своїх жінок
Оточують шанобою й багатством,—
А чи їх люблять завжди?.. Він для мене
Приніс лише наругу й люте зло,—
А я його кохаю, хоч збагнути
Сама не можу цього почуття.
Коли б дійшлось — яке безумство, тату,—
Коли б дійшлось до того, що я вмерти
За нього мала, ворога лихого,
А чи за вас, єдиний ніжний друже,—
Однаково умерла б за обох!

Трібуле

Я це прощаю, доню!

Бляиш

А... проте...
І він мене кохає...

Трібуле

Ні, безумна!

Бляиш

Він це казав! Він присягав на цьому!
А як він гарно, гордо як говорить
Про все, що вас уразило так гірко!
А що за очі, ніжні і всесильні!
Так, він прекрасний, сміливий король!

Трібуле

(гнівно)

Поганець він! Розбещений підмовник,
Лукавий зрадця, що украв безчесно
У мене щастя і життя моє!

Бляиш

Та ви ж йому простили!

Трібуле

Святокрадцю?
Ні! Я чекав години і хвилини,
Щоб як хитріше пастку влаштувати!

Блянш

Вже ж цілий місяць — я й сказать боюсь —
До короля покірні ви та добрі.

Трібуле

Я це вдаю.
(Люто.)
А, я помщуся страшно
За тебе, Блянш!

Блянш

(склавши руки як на молитві)
О, змилуйтесь, на бога!

Трібуле

Скажи принаймні,— що, коли б тебе
Він зрадив, обманив, на посміх кинув,—
Невже й тоді б ти гніву не поклала
На нього?

Блянш

Він не зрадить.

Трібуле

А коли б
Сама на власні бачила ти очі,
Що він тебе обманює?

Блянш

Не знаю...
Та ні! Мене він любить! Він казав
Про це ще вчора!

Трібуле

(гірко)
О котрій годині?

Блянш

Учора ввечері.

Трібуле

Ну, то дивись,
Як ще твої дивитись можуть очі,
Дивись туди.

(Показує дочці на одну з щілин халупи; вона дивиться.)

Блянш

(тихо)

Я бачу лиш якогось чоловіка.

Трібуле

(також притишуючи голос)

Ще почекай. Недовго.

Король, в одязі простого офіцера, указується в халупі, ввійшовши маленькими дверима в сусідньої кімнати.

Блянш

(здригнувшись)

О, мій батьку!

(Під час усієї наступної сцени вона не відходить від щілини в стіні, приглядаючись і дослухаючись, що робиться в кімнаті, неуважна до всього іншого; часом уся здригається.)

СЦЕНА ДРУГА

Ті самі, король, Магельон.

Король ударив Сальтабаділя по плечі. Той, відірваний від своєї роботи, повертається.

Король

Дві речі зразу!

Сальтабаділь

Що?

Король

Твою сестру
І келех мій.

Трібуле

(надворі)

Отак, як бачиш. Він —
Цей вінценосець, цей король славетний

Крадеться ввечері в брудні заулки,—
І те вино його п'янить найкраще,
Котре до склянки налива йому
Корчемна Геба, звабниця розпусна!

Король

(у шиночку, співав)

Кожна жінка, як пушинка,
Лине з вітром весняним...
Мудрий їх цілує дзвінко,
Тільки дурень вірить їм.

Сальтабаділь тим часом приносить із другої кімнати пляшку і склянку. Потім він двічі стукає в стелю держальцем своєї довгої шпаги. На це гасло гарна молода дівчина, одягнена по-циганському, спритна та весела, швиденько й легко, підстрибуючи, збігає по сходах. Король намагається її обняти, вона уникає.

Король

(до Сальтабаділя, що знову поважно взявся натирати свойого пояса)

Твій пояс, друже, краще заблищить,
Коли його надворі ти почистиш.

Сальтабаділь

А, розумію.

Устає, незграбно вклоняється королеві і виходить надвір, причинивши двері за собою. Помічає Трібуле і з таємничим виглядом зближається до нього. Між ними починається якась розмова, а дівчина тим часом кокетує з королем. Блянш дивиться на те з жахом.

Сальтабаділь

(тихо до Трібуле)

Ну, убить його
Чи хай живе? У наших він руках!

Трібуле

Стривай тим часом... Я скажу...

Дає Сальтабаділеві знак одійти. Сальтабаділь повільно відходить за давній надбережний парапет. У цей час король залицяється до молодої циганки, та одбивається, сміючись.

Магельон

(до короля, що хоче обійняти її)

Е, ні!

Король

Чудесно! — Ну, та й б'єшся ти, нівроку!
Чудесно! Ні — це шлях уже до так.
Ні — це великий крок до перемоги!
Щораз ти ухиляєшся!.. Гаразд,
Поговорімо трошки.

Циганка наближається до нього.

Вісім днів,
Як ми спіткалися. На той майдан,
Де вперше я твоє побачив личко,
Привів мене мій Трібуле, здається...
Я з того дня тебе лише кохаю!..

Магельон

(сміючись)

І двадцять інших. Бачу я, що з вас
Розпусник неабиякий.

Король

То правда,
Я не одну вже звів з ума на світі.
Я для жінок — загибель.

Магельон

О хвалько!

Король

Я не хвалюся... Що ж мене стрічає
У цій нікчемній хижці? Лиш вино
Найгіршого гатунку та мерзенна
Твойого брата пика, що нахабно
Стирчати вміє ув одній кімнаті
З такою чарівницею, як ти!
Та байдуже! Я нині тут ночую!

Магельон

(набік)

Сама йде рибка в невід!
(До короля, що знову силується її обняти.)
Ні, лишіть!

Король

Чому ж би то?

Магельон

Та будьте ж мудрі!

Король

Е,
Одні є тільки мудрощі на світі!
Любімось, веселімось — і безжурно
Смачний обід прикроплюймо вином.
Я в цьому зовсім згоден з Соломоном.

Магельон

Частіше ви буваєте в шиночку,
Аніж у церкві.

Король

(простягає до неї руки)
Ну-бо, Магельон!

Магельон

Ні, взавтра!

Король

Розвалю я цю халупу,
Як ти ще раз промовиш слово: взавтра!
Красуням слово це не до лиця!

Магельон

(нараз, ніби упокорена, сідає весело поруч короля при столі)
Ну, помирімось.

Король

(бере її за руку)
Боже, що за ручка!
Та краще хай така мене ударить,
Ніж інша пригорне!

Магельон

(зчарована)
Мене на посміх
Берете ви!

Король

Ніколи!

Магельон

Я ж негарна!

Король

О Магельон! Та будь же справедлива
До вроди власної! Я весь горю!
Не знаєш ти, жорстокості царице,
Як ми, військові, вміємо любити
Красунь, що нам самі свої обійми
Для пестощів солодких розкривають!
О! Полум'я такого почуття
Палало б навіть у Москві холодній!

Магельон

Ви наче з книги прочитали.

Король

(набік)

Що ж,
Можливо.

(До неї.)

Поцілуй же!

Магельон

Ви п'яні!

Король

(усміхаючись)

Так, од кохання.

Магельон

Глумитеся ви,
Хоча і посміхаєтесь люб'язно.

Король

О, ні!

(Цілує її.)

Магельон

Ну, й досить.

Король

Я тебе візьму
За жінку!

Магельон

(сміється)

Справді?

Король

Та яка ж розкішна
Коханка з тебе, і яка безумна!

Садовить її до себе на коліна і щось говорить пошепки. Вона сміється і кокетує. Блянш далі не може цього стерпіти і повертається, бліда та тремтяча, до Трібуле.

Трібуле

(хвилинку мовчки дививсь на неї)

Ну, а тепер, що скажеш ти, дитя,
Про помсту?

Блянш

(насилу вимовляє)

О невдячносте! О зрадо!
Як він мене обманював бездушно!
Жах, жах який! Цій жінці він говорить
Слова ті самі, що казав мені!

(Ховає голову у батька на грудях.)

А жінка ця — ця жінка безсоромна!

(Плаче.)

Трібуле

(страшним тихим голосом)

Мовчи, не плач. За тебе я помщусь.

Блянш

(безсило)

Ну що ж... робіть як знаєте...

Трібуле

(з радісним стогоном)

Спасибі!

Блянш

О, зглянься, милий боже! Ви такі
Страшні, мій батьку... Що ви учинити
Намислили?

Трібуле

(похапливо)

Уже готове все.
Не будь мені тепер на перешкоді,
Бо це мене задушить. Ну, дитя,
Іди додому — грошей там візьми —
Візьми коня — вдягнись у чоловічу
Одежу — і негайно до Евре
Їдь, не спиняючись. Я післязавтра
Наздожену тебе... Ти знаєш скриньку
Біля портрета матері своєї?
Одежа там... Я ще раніше... Кінь
Уже осідланий. Зроби ж, дитя,
Як я велю. Іди. Нізащо в світі
Сюди не повертайся. Має статись...
Тут річ жахлива. Ну, іди.

Бляиш

(похолола зо страху)

Мій тату,
Від'їдьмо разом.

Трібуле

Ні, не можна.

Бляиш

Я
Уся дрижу.

Трібуле

Іди ж здорова, доню!

(Ще раз обнімає її. Бляиш іде, хитаючись.)

Зроби, як я велів!

Під час усеї цієї та наступної сцени король і Магельон, самі в кімнаті, пустують, пошепки розмовляють і сміються. Скоро Бляиш пішла, Трібуле йде до парапету і подає там знак. До нього підходить Сальтабаділь. Смеркає.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Трібуле, Сальтабаділь — надворі. Магельон, король — у хаті.

Трібуле

(лічить перед Сальтабаділем золоті екю)

Казав ти двадцять —
Ну, маєш десять на початок.

(Спиняючись перед тим, як дати гроші.)

Він

Тут на ніч зостається?

Сальтабаділь

(допитливо глянувши на небо)

Буде дощ:

Нахмарило.

Трібуле

(набік)

І справді, він не завжди

Ночує в Луврі.

Сальтабаділь

Не турбуйтесь, пане:

Моя сестра та буря затримають

Гульвісу.

Трібуле

Я опівночі прийду.

Сальтабаділь

Нащо вам ноги бити? Я ж і сам

Подужаю у Сену труп закинуть.

Трібуле

Ні, це зроблю я власними руками.

Сальтабаділь

Як хочете. Я принесу його

В мішок зашитого. Там — воля ваша.

Трібуле

(дав йому грошей)

Опівночі! Тоді ж і решту грошей

Я принесу.

Сальтабаділь

До речі, як його

Ім'я?

Трібуле

Ім'я? Скажу тобі й своє:
Він зветься злочин, я зовуся — кара.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, опріч Трібуле.
Сальтабаділь, залишившись сам, вдивляється в захмарене небо. Сливе зовсім стемніло; кілька разів блиснула блискавка.

Сальтабаділь

Гроза іде. Покрили місто хмари.
Це краще: незабаром тут не буде
Ані душі.
(Роздумує.)
Міркуй чи не міркуй,
Що це за люди, що таке між ними,—
А й сам диявол їх не розбере.

(Знов дивиться на небо, підвівши голову. Король тим часом жартує з Магельон.)

Король

(намагається обняти її за стан)
Ну, Магельон!

Магельон

(пручається)
Стривайте!

Король

Зле дівча!

Магельон

(наспівує)
Як неспілий виноград,
То й вино не добре...
Вмій чекати на дівчат,
Лицарю хоробрий!

Король

Юпітере! Які розкішні плечі!
Оце так постать! Чом лише господь
У пишне тіло юної Венери
Уклав жорстоке серце турка?

Магельон

Пхі!

(Знову відштовхує короля.)

Стривайте! Брат іде!

Входить Сальтабаділь, зачиняє двері за собою.

Король

Ну, й що ж по тім?

Чути далекий грім.

Магельон

Гримить.

Сальтабаділь

Еге, страшенна буде злива.

Король

(ляскає його по плечі)

От і гаразд. Як дощ, то й дощ. Я зволю
Сьогодні цю халупу призначити
Собі для відпочинку.

Магельон

Ви самі
Цього бажаєте? Ну, тільки гляньте:
Він зовсім має вигляд короля!..
А вас удома вже ж чекає, певно,
Сім'я, добродію?

Сальтабаділь смикає її за рукав, подає якісь знаки.

Король

Моя сім'я?
Не маю я до кого поспішати:
За мною діти не заплачуть.

Сальтабаділь

(набік)

А,
Ще й ліпше.

Дощ починає падати тяжкими краплями. Зовсім стемніло.

Король

(до Сальтабаділя)

Ти сьогодні будеш спати
На стайні — в чорта — зрештою, де знаєш.

Сальтабаділь

(уклоняючись)

Так, дякую.

Магельон

(до короля, пошепки, сквапливо засвічуючи лампу)

Іди від нас.

Король

(зарезотавшись, голосно)

Невже
Мене прогнала б ти в таку годину,
Коли хазяїн добрий не лишить
І вбогого поета за дверима?

(Виглядає в вікно.)

Сальтабаділь

(пошепки до Магельон, показуючи їй золотого, що має в руці)

Лиши його! Тут десять золотих —
І знову десять уночі.

(Привітно до короля.)

Я дуже
Щасливий прийняти вас у своїй
Кімнатці на ніч, хвальний монсеньйоре!

Король

(сміючись)

Напевне, там у липні зовсім тепло,
А в грудні замерзають? Ха-ха-ха!

Сальтабаділь

Бажаєте поглянути?

Король

Поглянемо.

Сальтабаділь бере лампу. Король підходить до Магельон і каже їй, сміючись, кілька слів на ухо. Потім обидва йдуть сходами на другий поверх, Сальтабаділь попереду.

Магельон

(воставшись сама)

Нещасний!

(Підходить до вікна.)

Боже, як надворі темно!

Крізь горішнє віконце видно короля та Сальтабаділя в кімнаті другого поверху.

Сальтабаділь

Ось ліжко, пане, от стілець, он стіл.

Король

А скільки всього ніжок?

(Розглядає меблі.)

Раз, два, три,—
Усього дев'ять... Певно, меблі ці
Поранено в бою під Маріньяно?

(Зближається до віконця з побитими шибками.)

Тут люди сплять на свіжому повітрі —
Ані віконець, ні шибок... Чудово!
Для протягів гостинність надзвичайна.

(До Сальтабаділя, що запалив каганця на столі.)

Добраніч!

Сальтабаділь

Хай господь вас береже!

(Виходить, штовхнувши двері. Чути, як він тяжко ступає по сходах.)

Король

(сам, розстібає перев'язь)

Втомився я, чорти б його вхопили!
Чекаючи солодшого, тим часом
Хоч трошки задрімаю...

(Кладе на стілець шапку і шпагу, розв'язує чоботи і лягає на ліжко.)

Ну, й горішок
Ця Магельон! Свіженька, молоденька!

(Підводиться.)

Ну, я гадаю, що вона ж дверей
Не зачинила? — Ні. От і гаразд.

Лягає знову — і за хвилину видно, що він глибоко заснув на своїй благенькій постелі. Сальтабаділь і Магельон — самі вдвох у долішній кімнаті. Вже кілька хвилин, як зірвалась буря. Дощ, блискавка, грім без угаву. Магельон сіла при столі з якимось шитвом у руках. Брат її з замисленим обличчям спорожнює пляшку, що не допив король. Обоє який час мовчать, ніби охоплені поважними думками.

Магельон

Що за чудовий хлопець!

Сальтабаділь

Чом би й ні!
Таж він мені в кишеню покладе
Екю кругленьких цілі два десятки!

Магельон

Що? Скільки?

Сальтабаділь

Двадцять золотих екю.

Магельон

Він вартий більше.

Сальтабаділь

Лялечка! Піди!
Мерщій до нього. Шпага при йому?
То забери.

Магельон іде. Громовиця досягла повної сили. Видно в глибині театру Блянш у чорнім чоловічім одязі для верхової їзди, в високих чоботях із острогами. Вона поволі надходить до хатини, тоді саме як Сальтабаділь п'є, а Магельон нагорі роздивляється при лампі на короля.

Магельон

(зі сльозами на очах)

Як жаль його!

(Бере шпагу.)

Заснув...
Нещасний хлопець!

(Сходить униз, дає шпагу братові.)

СЦЕНА П'ЯТА

Король спить у горішній кімнаті. Сальтабаділь і Магельон у кімнаті внизу. Бляиш надворі.

Бляиш

(тихими кроками іде в темряві, освітлювана блискавками. Щохвилини гримить.)

О, як страшно тут!
Я трачу розум... Має він лишитись
У цьому домі на ніч... Щось жахливе
Тут має статися... Прости, мій батьку,
Що я твою зламала волю... Я
Не мала сили не прийти сюди...

(Підходить ближче.)

Що ж буде, що? Чим ніч страшна скінчиться?
О, як недавно я була дівча
Невинне та безжурне, виростала
Серед квіток, у любім супокої,—
І все те, все розвіялось. На попіл
Моє дівоче щастя обернулось!
Невже ж любов лишає завжди в серці
Руїну й пустку!..
Він мене не любить,
Не любить більше!

(Гірко плаче. Раптом підводить голову.)

Що за шум страшний
Мені причувся? А, це грім гримить —
Жахлива ніч!..—
Немає того в світі,
Чого у розпачі не зробить жінка!
І я — я, що боялася ще вчора
Своєї тіні!..

(Помічає світло в вікні.)

Що там, за вікном,
Що робиться?

(Підходить, потім відступає.)

Як серце у грудях
Стискається! Хоч би лише кого
Там не убили!

Магельон і Сальтабаділь починають між собою розмову.

Сальтабаділь

Ну, вже ж негода!

Магельон

І дощ, і грім.

Сальтабаділь

Еге, чимала сварка
Іде на небі: лається одне,
А друге плаче.

Блянш

Що, коли б мій батько
Довідався, куди я знов прийшла.

Магельон

Послухай, брате!

Блянш

(тремтить)

Там розмова!

Магельон

Брате!

Сальтабаділь

Ну, що тобі?

Магельон

Чи знаєш ти, про що
Я думаю оце весь час?

Сальтабаділь

Не знаю.

Магельон

Ану, вгадай!

Сальтабаділь

Про біса!

Магельон

Наш ночліжник
Вродливий, гордий, наче Аполлон,
Люб'язний кавалер. Мене кохає...
Він спить, як немовлятко — Ісус,
Його вбивать не треба...

Блянш

(усе чув і бачить. Вжахнувшись)

Боже правий!

Сальтабаділь

(витягає зі скрині полотняного мішка й камінь і спокійно подає мішка сестрі)

Заший мені цього мішка мерщій.

Магельон

Навіщо це?

Сальтабаділь

Твойого Аполлона
В йому закину я сьогодні в воду,
Ще й каменя додавши для ваги.

Магельон

Але ж...

Сальтабаділь

Та не мороч-бо, Магельон!

Магельон

Коли б...

Сальтабаділь

Коли б послухати тебе,
Нікого б на землі не убивали!
Латай мішка!

Блянш

О, що це? Чи не пекло?
Яка це пара лиховісна!

Магельон

(беручись до мішка)

Як так, то й так... Порозмовляймо трошки.

Сальтабаділь

Що ж, говори.

Магельон

На цього кавалера
Не маєш гніву ти?

Сальтабаділь

Я? Ані краплі.
Він військова людина, я таких
Люблю, бо й сам я військова людина.

Магельон

І вбить такого лицаря — для кого ж?
Для злого і гидкого горбаня?

Сальтабаділь

Але ж мені отой гидкий горбань
Дав на завдаток десять золотих
І стільки само знову принесе,
Коли йому я лицаря твойого
На берег мертвого приволочу.
Ну, от і все. Це ясно.

Магельон

Так убий
Ти краще горбаня, як він прибуде
З грошима. От і вийде на одно.

Блянш

О батьку мій!

Магельон

Що, згода?

Сальтабаділь

Ат, облиш!
Чи ж я розбійник, сестро, чи грабіжник?
Подумаймо: чи ж можу я убить свого клієнта?

Магельон

Ну, то поклади
В мішок оці поліна — уночі
Не розбере він — та й укинь у Сену.

Сальтабаділь

Ну, ну! Поліна замість трупа! Сміх
Та й годі! Кожне розпізнало б зразу!

Блянш

Який холодний дощ!

Магельон

Та змилосердься ж...

Сальтабаділь

Співай!..

Магельон

Мій брате!

Сальтабаділь

Годі! Він повинен
Умерти — от і все. Мовчи та диш.

Магельон

(роздратовано)

А я не хочу! Я його збуджу
І порятую!

Блянш

Добре серце!

Сальтабаділь

Гм!
А десять золотих?

Магельон

І справді!

Сальтабаділь

То ж то!
Розумна будь, не заважай мені!

Магельон

Ні, ні, його я хочу врятувати!

Зважливо стає біля сходів, щоб загородити братові дорогу. Сальтабаділь, переможений її опором, виходить на передній кон і, видно, міркує, як усе полагодити.

Сальтабаділь

Ну, добре. Слухай. Той лише опівніч
Прийти повинен. Як до того часу
До нас постукається хто-небудь,
Шукаючи ночлігу,— ми приймемо.
Я вб'ю його, зашию у мішок,

А той у темряві не розбере вже,
Хто саме там зашитий... Це єдине,
Що можна вигадать.

Магельон

І то спасибі!..
Та хто ж тепер постукатися може?

Сальтабаділь

А що ж робить? Ти ж бачиш: тільки так
Того вродливця можна врятувати.

Бляиш

О господи, за що мені ця мука?
Чи маю я для зрадника лихого
Наважитись на цей смертельний крок?
Ні — я ще юна! — Змилуйся, мій боже!

Грім.

Магельон

Як хто прийде такої непогоди,—
Це буде чудо!

Сальтабаділь

А як не прийде,
То твій юнак не утече від мене.

Бляиш

(дрижить у лихоманці)

Підняти крик? Покликати сторожу?
Та ні, все спить навколо. І до того ж
Цей чоловік — він викаже на батька...
Проте боюся смерті я... Я ж мушу
Зостатися, щоб батька доглядати
На старості... Умерти — молода,
В шістнадцять літ... Ні, цього я не зможу!..
О, небеса! Почути, як залізо
У груди входить!.. А!..

Чути, як б'є годинник.

Сальтабаділь

Ну, Магельон,
Годинник б'є на башті.

Знову два удари.

Чверть години
Лишилося. Ніхто вже не прийде.
Пора кінчать... Немає більше часу.

Магельон

Стривай-бо, брате!

Бляиш

Як! Ця жінка плаче!
А я, що можу врятувать його,—
Стою й мовчу! Мене він не кохає,—
Ну, що ж! Мені одне лиш зостається:
За його вмерти.
(Ще, одначе, вагається.)
Страх проте який!

Сальтабаділь

Ну, годі! Ждати довше я не можу!

Бляиш

Коли б хоч знать, куди тебе ударять,
Коли б не довго мучитись! Удар
В лице — в чоло! Мій боже!

Сальтабаділь
(намагається пройти. Магельон його затримує)
Та чого ж
Від мене хочеш ти? Адже ніхто
І досі не постукався. Невже ти
Іще не стратила надії?

Бляиш
(дрижить під дощем)
Ох,
Як холодно. Я ніби замерзаю...
(Іде до дверей.)
І так умерти в холоді...
(Хитаючись підходить до дверей і тихо стукає.)

Магельон

Стривай,
Хтось стукає.

Сальтабаділь

Та ні, то, певне, вітер.

Блянш стукає знову.

Магельон

Хтось стукає.

(Виглядає в віконце.)

Сальтабаділь

Це дивно!

Магельон

Хто такий?

(До Сальтабаділя.)

Якийсь юнак.

Блянш

Молю пустити на ніч!

Сальтабаділь

О, він засне спокійно!

Магельон

Ще й надовго.

Блянш

Пустіть мене! Благаю, відчиніть!

Сальтабаділь

(до Магельон)

А ну-бо, дай мені мого кинджала,
Я підгострю.

(Вона подає ножа, він його точить на бруску.)

Блянш

Небесна сило! Чую —
Ножа він гострить.

Магельон

Бідненький! У власну
Могилу стукає!

Блянш

Іду на смерть!
Іду на смерть!

(Падає навколішки.)

О боже, я прощаю
Усім, хто зло для мене учинив.
Прости ж і ти, мій господе, і ти,
Мій батьку, всім: простіть і королеві
Франціскові, моєму лиходію,
Котрого я навіки покохала,
І навіть тому, хто з ножем холодним
Мене підступно в темряві чекає.
Вмираю за невдячного! Нехай
Про мене він забуде! Хай живе
У щасті безтурботнім довгі літа!

(Підводиться.)

Той чоловік уже готовий.

(Знову стукав.)

Магельон

(до Сальтабаділя)

Швидше,
Юнак стомився.

Сальтабаділь

(пробує ножа на столі)

Зараз. Постривай.
Я стану за дверима.

Бляиш

Жах який!
Усе я чую!

Сальтабаділь стає за дверима так, що коли хто ввійде, то його не побачить,— але глядачеві його видно.

Магельон

(до Сальтабаділя)

Можна?

Сальтабаділь

(за дверима з ножем в руках)

Відчиняй!

Магельон

Ввійдіть!

Блянш

О небо!

Магельон

Ну, чого ж ви там
Загаялись?

Блянш

(набік)

Сестриця помагає
Своєму братові. Прости їм, боже!
Прости мені, мій батьку нещасливий!

Увіходить. Коли вона переступає поріг халупи, Сальтабаділь підіймає кинджала. Завіса.

АКТ П'ЯТИЙ

ТРІБУЛЕ

Та сама декорація; лише як завіса підіймається, Сальтабаділева хата цілком закрита для людського ока: всі віконниці зачинено; не видно жодного світла; все повите темрявою.

СЦЕНА ПЕРША

Трібуле

Виходить поволі з глибини театру, закутаний у плащ. Буря трохи стишилась. Тільки часом блискавиця, далекий грім.

Трібуле

(сам)

Для помсти час наспів. Я цілий місяць
Таюсь, мовчу, чатую терпеливо
І темну муку сліз моїх кривавих
Заховую під маскою сміха.

(Приглядається до низьких дверей у домку.)

Ці двері — о!.. Діткнутися до їх
Рукою! Бачить їх! Сказати: помста
Не утече! Ці двері! Та крізь їх
Мені його сьогодні принесуть.
Ще рано. Треба почекати. Я
Розгляну двері.

Грім.

Та яка ж негода!
На небі — буря, вбивство — на землі.
Так, я великий нині: правий гнів
Мене із гнівним господом рівняє,
Якого ж я вбиваю короля!
Всі інші королі бояться слова
Із уст його. Над миром і війною
Він володар, і на його раменах
Народи і держави, цілий світ.
Я повалю лише одну підпору,—
І вся будова упаде. Ударю,—
І з жаху стрепенеться вся Європа!
Подумати, що взавтра бог спитає
Землі: який вулкан розкрив свій кратер?
Хто це вжахнув і вірних і невірних?
Який то Цезар, Ісус, герой,
Апостол — кинув гнівно і потужно
На царство царство, на народ народ?
Хто це зробив? — Господь так запитає.
Земля йому відкаже: Трібуле!
Будь гордий, блазню! Підійми високо
Своє чоло! Твоя рука безсила
Могутній світ розхитує до дна!

Крізь бурю, що дедалі стихає, чути — б'є північ. Трібуле наслухає.

Вже північ.

(Підбігає до халупки, стукає в двері.)

Голос

Хто там?

Трібуле

Я.

Голос

Гаразд.

Трібуле

Скоріше.

Голос

Сюди не входьте.

Сальтабаділь виходить, зігнувшися, крізь долішній отвір дверей і тягне якусь тяжку річ, щось, як довгий клунок, що ледве видно в темряві. У нього немає в руці жодного світла, нема світла і в домку.

СЦЕНА ДРУГА

Трібуле, Сальтабаділь.

Сальтабаділь

Ух, але й тяжкий!

Трібуле в нестриманій, конвульсивній радості помагає нести мішка, в якому, бачиться, зашито людський труп.

Ну, ось вам ворог у мішку.

Трібуле

О щастя!
Дай ліхтаря!

Сальтабаділь

Е, ні, не можна!

Трібуле

Чом же?
Хто нас побачить?

Сальтабаділь

А нічна сторожа,
Поліція! До біса з ліхтарем!
І так було тут досить шуму... Гроші!

Трібуле

(кидає йому гаманця)

На!..
Та яка ж таїться насолода
В ненависті!

Сальтабаділь

Я вам допоможу
Його у Сену вкинути.

Трібуле

Не треба,
Я вкину сам.

Сальтабаділь

(напостає)

Удвох було б скоріше.

Трібуле

Не може ворог здатися тяжким,
Коли його землі ми віддаємо.

Сальтабаділь

Чи то пак Сені, мали ви сказать?
Як так, то й так, по-вашому хай буде.
(Іде до парапету над берегом.)
Не кидайте у цьому місці. Тут
Замілко.
(Показує вилом в огорожі.)
Там-он місце підходяще.
Добраніч, пане! Вірний ваш слуга!
(Іде в хату, зачиняє двері.)

СЦЕНА ТРЕТЯ

Трібуле

(сам. Не одриває очей від мішка.)
Він тут! Він мертвий! А проте поглянуть
Хотілося б.
(Мацає мішка.)
Та ні — це він, напевне.
Я й у мішку його пізнати можу:
Ось навіть остроги крізь полотно
Повитикалися. Це він, це він!
(Випростується. Ставить на мішок ногу.)
Тепер дивися, світе: це от блазень,
А це король. Та ще й який король!
Сильніший з-між усіх! Наймогутніший!
І він лежить у мене під ногами,
І Сена буде цвинтарем йому,
Грубий мішок — за саван похоронний.
(Склавши руки навхрест.)
І це я сам, це я один зробив!
Я переміг! Отямитись несила!
Народи всі повірити зречуться
Цій перемозі надзвичайній... Що
Історія про цю подію скаже?
Як дивно, доле, ти людей земних
Із бенкету земного забираєш!

Один з найбільших на землі монархів,
Франціск де Валуа, вояк славетний,
Суперник Карла П'ятого, звитяжець,
Що від ходи його валились мури,
Король, що у бою під Маріньяно
Загони на загони посилав,
За цілу ніч не мавши відпочинку,
А як прийшло світання,— у руках
Держав уламки трьох мечів кривавих,—
І цей король, зійшовши на верхів'я
Ясної слави, падає у тьму!
Де ж блиск його? Де пишний фіміам,
Що перед ним облесники кадили?
У темну ніч, коли гриміла буря,
Його рука украла невідома
Немов дитину, що не має батька!
Як! Весь цей вік, усе королювання,
Усі тріумфи,— тільки марний дим?
Неначе сонце, землю осіяв він —
І раптом згас у чорній порожнечі,
Мов блискавка, зайнявся і потух!
І, може, взавтра вістуни даремно
Кричатимуть, на диво перехожим:
Барило злота тому, хто найде
Загубленого короля Франціска! —
Чудово!
Доню ти моя нещасна,
Тебе він скривдив — я його скарав.
О, як я прагнув цеї крові! Що ж:
Дістав її за декілька червонців.

(Нахиляється над трупом: оскаженіло.)

Чи можеш ти мене почути, клятий?
Мою дочку, ні перед ким невинну,
Ти взяв у мене,— а віддав її
Наругою покриту та безчестям.
Чи чуєш ти? Ага! Це я сміюсь,
Глузую з тебе! Ти повірив масці,
Повірив, що я все забув... Ні, ні,
Гнів батьківський так скоро не минає!
У цій борні всесильного з безсилим
Безсилому судилось подолати!
Той, хто лизав тобі учора ноги,
Сьогодні серце розрива тобі!

(Все ближче нахиляється до мішка.)

Гей ти, королю благородний! Чуєш,—
Це я, твій блазень, я, напівлюдина,
Це той, кого ти називав: мій пес!

(Б'є труп.)

Так, бачиш-но від помсти оживає
Змертвіле серце, помста надає
Калікам велетенської натуги,
І раб тоді стискає, як меча,
Злобу неситу, і покірна кішка
На тигра обертається страшного,
І грізним катом блазень устає!

(Трохи підвівшись.)

О! Як шалено хочеться мені,
Щоб він почув слова мої, безсилий
Сам навіть ворухнутися.

(Знову схиляється до мішка.)

Гей, ти!
О, як тебе я ненавиджу, клятий!
Іди ж на дно. Хай течія холодна
Тебе несе хоч би й до Сен-Дені!

(Встає.)

Ну, так у воду короля Франціска!

Бере мішка за край і тягне до берега. У ту хвилину, як він кладе його на поручні, долішні двері в халупі обережно відчиняються. Звідти виходить Магельон, неспокійно роздивляється навколо, дає знак, що нікого не видно, вертається в хату і за хвилину виходить знову з королем, пояснюючи йому знаками, що нікого ніде нема і він може безпечно йти. Іде знову в хату, замикає за собою двері. Король іде берегом у напрямку, що показала йому Магельон. В цю хвилину Трібуле саме налагодився кинути мішка в воду.

Король

(наспівує, одійшовши)

Кожна жінка, як пушинка,
Лине з вітром весняним...

Трібуле

(здригнувшись)

Що це за голос! — і — Ні... Якась омана,
Ілюзія...

(Повертається, зляканий, і наслухає. Короля не видно, але чути його спів.)

Королів голос

Мудрий їх цілує дзвінко,
Тільки дурень вірить їм.

Трібуле

Прокляття! Помогли
Йому втекти — і в цім мішку не він!
Мене обманено!

(Підбігає до дому, де відчинене тільки горішнє вікно.)

Гей! Там!

(Ніби вимірює височину очима.)

Високо!..

(Вертається до мішка. Люто.)

Кого ж він, зрадник, у мішку приніс?
Чию тут кров пролито неповинну?
Як страшно...

(Доторкується до мішка.)

Так, це людське тіло...

(Розрізує мішка кинджалом і з тривогою вдивляється.)

Не бачу... Темно...

(Оглядається.)

Навкруги нема
Нікого... Ніч... У цьому домі пусто...

(Обпираючись на тіло, у розпачі.)

Що ж... Почекаю блискавиці.

(Зоставться кілька хвилин нерухомий, не одриваючи очей од напіводкритого мішка, звідки він наполовину витяг Бляниш.)

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Трібуле, Бляниш.

Трібуле

(Блискавка. Він схоплюється й відступає з божевільним криком.)

А!
Моя дочка! Небесні сили!
Руки
В крові у мене... Кров... Чия це кров?
Я трачу розум...

Ні! Моя дочка
Уже в дорозі до Евре... Вона
Далеко звідси...

(Падає навколішки коло тіла, піднявши очі до неба.)

Боже милосердний!
Це тільки сон — це тільки сон страшний!
Вона жива, її зберіг ти, боже,—
Це не вона...

Знову спалахнула блискавка і яскраво освітила бліде обличчя та заплющені очі Блянш.

Ні! Це вона! Вона!

(Ридаючи, падає на тіло Бляни.)

Дитя моє! То розкажи ж мені —
Тебе убито... О, скажи! Прокляті
Розбійники! Нікого навкруги,
Ані душі — лиш та сім'я страшна...
Скажи ж мені... Промов єдине слово...
О, господи! О, небо! О, дитя!

Блянш

(ніби оживлена батьковим криком, напіврозплющує повіки, говорить ледве чутно)

Хто це такий тут?

Трібуле

(в нестямі)

А! Вона говорить!
Вона ворушиться, і тіло тепле!
Вона жива, великий боже!

Блянш

(наполовину підводиться. Вона в закривавленій сорочці, з розпущеним волоссям. Половина її тіла залишається в мішку)

Де я?

Трібуле

(беручи її на руки й підводячи)

Дитиночко, мій скарбе ти єдиний,
Чи голос мій пізнала ти, скажи?

Блянш

Мій батьку!

Трібуле

Бляпш! Що зроблено з тобою?
Що за страшна, пекельна таємниця?
Тобі зробить боюсь я боляче...
Тебе поранено?

Бляпш

(переривчастим голосом)

Холодна криця —
Я добре знаю — серця доторкнулась —
Відчула я...

Трібуле

Хто ж, хто тебе ударив?

Бляпш

Мій тату — я — сама я винна в цім...
Його любила я — тепер за нього
Вмираю...

Трібуле

Доле! Це ж моєї помсти
На неї впав удар... Це сам господь
Мене карає!..— О, скажи ж мені,
Як це вони зробили?

Бляпш

Я не можу
Вже говорити...

Трібуле

(цілує її безумно)

Донечко моя,
Прости мені... О! Стратити її —
І не розкрити таїни страшної!
Чоло вже никне...

Бляпш

Поверніть мене...
Я задихаюсь...

Трібуле

(підтримуючи її, з мукою)

Бляпш! Не умирай!

Не умирай!

(Обертається в розпачі.)

Гей, люди! Пробі, люди!
Ніде нікого... Та невже ж дадуть
Їй тут умерти?.. Почекай хвилину,
Моє дитя,— я дзвін сторожовий
Тут близько бачив... Подзвоню... Покличу...
Я принесу напитись... Почекай...

Блянш дає знаком зрозуміти, що це вже ні до чого.

Не хочеш ти! А треба ж, треба! — Люди!..

Тиша навколо. Дім стоїть у темряві, німий та спокійний.

Цей дім, великий боже, це могила!
О, не вмирай, моє єдине щастя,
Моя голубка, радосте моя!
Без тебе ж я лишуся одинокий,
Сумний, безсилий... Не вмирай, дитя!

Блянш

Ох!

Трібуле

Так тобі недобре... Постривай,
Я покладу тебе по-іншому... Що, краще?
На бога, доню, почекай хвилинку...
Прибудуть люди... Ні душі! Нікого!

Блянш

(голос її замирає. Ледве говорить)

Простіть мені, мій батеньку... Прощайте...

(Голова її знову падає.)

Трібуле

(рве на собі волосся)

Блянш! Блянш! — Копає!

(Біжить до дзвона, шалено сіпає його.)

Пробі! На пожар!
Людину вбито! Пробі!

(Вертається до Блянш.)

Хоч одно
Промов до мене слово... Пожалій
Свойого батька...

(Силується її підвести.)

Та навіщо ж так
Тобі лежати? О! Шістнадцять літ!
Неправда це! Вона жива! Невже ж
Могла ти, доню, так покинуть батька?
Невже він більше не почує й слова
Із уст твоїх? О, господи! За що,
За що ця мука?

Збігається народ зі смолоскипами.

Небо, що мені
Тебе подарувало, зле, жорстоке,
Лукаве небо! Чом воно тоді
Мойого скарбу в мене не забрало,
Як я краси його ще не збагнув?
Чому не вмерла, доню, ти малою,
Коли тебе твої товариші
Поранили, гуляючи, ножем?
Дитя моє, дитя моє маленьке!

СЦЕНА П'ЯТА

Ті самі й чоловіки та жінки з народу.

Жінка

Його слова мені шматують серце!

Трібуле

А! Ви прийшли! Давно б уже пора!
(Хапає за комір візника, що стоїть з батогом у руці.)
Є в тебе коні, бовдуре? Кажи!
Повозку — швидше!

Візник

Як мене трясе він
За комір! Зараз!

Трібуле

Ну, то голову мені
Ти розчави колесами своїми!
(Знову кидається до тіла Бляніш.)
О, донечко!

Городянин

Тут сталося убивство!

В якім одчаї батько! Заберім
Його від неї...

Трібуле

Я липитись хочу!
Я хочу бачити її! Я не чинив
Вам зла ніякого. Навіщо ж ви
Нас розлучити хочете? Я вас
Не знаю...
Жінко! В тебе добре серце,
Ти плачеш... Попроси ж їх, щоб мене
Не розлучали з нею...

(Жінка заступається за нього. Він вертається до Бляни, падає навколішки.)

На коліна
Впади, нещасний! Упади й умри
Із нею поруч!

Жінка

Ох, та заспокойтесь!
Як ви так страшно будете кричати,
Вас заберуть.

Трібуле

(нестямно)

Ні, ні, я тут зостанусь!

(Вхопивши Бляни за руку.)

Мені здається, що вона ще дише,—
Я їй потрібен! Залишіть її
В моїх руках!.. Я буду тихий-тихий...

(Він притискає її до себе і держить, як мати заснулу дитину.)

Вона не вмерла, ні! Не міг господь
Зробити так: адже він добре знає,
Що в мене є лише вона. Весь світ
Сміється з того, хто потворний. Всі
Женуть його, знущаються, глузують,—
Вона мене жаліє! Це ж одна
Моя утіха, радість і підпора!
Коли регочуться з її отця,
Вона з ним плаче...

О! Така прекрасна —
І мертва! Ні!
Подайте хто-небудь
Мені яку хустину. Я чоло
Їй обітру...
(Витирає їй чоло.)
Коли вона була
Маленькою,— вона була русява...
Таке волосся ніжно-золоте!
(Притискає її до серця, палко.)
Дитя моє! Покривджене дитя!
(Заспокоюючись, милується на неї.)
Малесеньку, бувало, я держу
Її отак у себе на руках,
Вона засне і спить собі тихенько,
Як от тепер...
Прокинеться — мов янгол!
Я не здавався їй потворним, ні!
Вона до мене ніжно усміхалась,
І я маленькі ручки цілував...
Умерла — ні! Вона одпочиває...
Стривайте-но... Здається, пробудилась...
Побачите: от-от розплющить очі...
Панове! Я спокійний... Я спокійний...
Нікого не займаю... О, дозвольте ж
Мені зостаться з донею моєю!
Ні зморшки на невинному чолі,
Ані сліда печалі і скорботи!
Я руки вже нагрів їй... Доторкніться
До рук її!..

Входить лікар.

Жінка
(до Трібуле)
Ось лікар...

Трібуле
(до лікаря)
Що ж, погляньте,
Послухайте... Я вам не заважаю...
Вона зомліла, правда?

Лікар

(оглядає Бляниш)

Нежива.

Трібуле конвульсивним рухом схоплюється на ноги. Лікар зимно говорить далі.

У неї в боці досить сильна рана,
Її, напевне, задушила кров.

Трібуле

Я вбив дитя! Я вбив своє дитя!

(Падає на брук.)

Альфред де Мюссе

ПІСЕНЬКА ФОРТУНІО

Як ви цікавитесь ім'ям,
Кого люблю я,—
За королівство ціле вам
Не розкажу я.

Співаймо, що в моїм житті
Вона цариця,
Що в неї коси золоті,
Немов пшениця.

Я все виконую до дна,
Що тільки скаже,
Життя віддам, коли вона
Мені накаже.

Вона й не чула про любов
Мою безкраю,
І в муках серце ронить кров,
І я конаю.

З ПОЕМИ «РОЛЛА»

Чи жаль вам тих часів, як неба міць відкрита
Жила і дихала в устах богів земних,
І, хвилі-матері сльозами гірко вмита,
Стрясала їх з рамен ще чиста Афродіта,
Запліднюючи світ росою з кіс тяжких?
Чи жаль вам тих часів, як німфи струмували,
На сонці гріючись у водяних квітках,
І сміхом любосним манили й дратували

Жагучих фавнів гурт, засілий в комишах.
Як цілував Нарціс уста тремтячі водам,
Як ніс од півночі до полудня небес
Вість правди вічної усім живим народам
У шкуру лев'ячу завитий Геркулес.
Як в одязі дубів сильвани жартівливі
Руками маяли, немов рясним гіллям,
І посвистом людські підхоплювали співи,
Як навіть біль земний небесним був чуттям,
І світ моливсь тому, що нині убиває,
І легіон богів безбожників не знав,
І щастя всім було безхмарне та безкрає,
Крім брата Сатани, що полум'я украв?
А нині, як земля і небо інші стали,
Колиска всесвіту змінилась на труну,
Як розіп'яв на Рим, розбитий і упалий,
Північний ураган тканину жалібну,
Чи шкода вам часів, коли у злеті смілім
Із віку варварства родився золотий,
І сивий світ підняв чолом одмолоділим
Пообіч Лазаря надгробок кам'яний?
Чи шкода вам часів, де вперше розгорнули
Пісні, старі тепер, позлоту крил своїх,
Де все, над чим тепер ридає серце чуле,
В дівочім одязі сіяло, наче сніг,
Де з рук Ісусових доба проквітла нова,
Де і царський палац, і пастиря будова,
Огненний знак хреста піднісши на чолі,
У небо рвалися від грішної землі,
Де в Кельні й Страсбурзі, в Парижі й серед Риму
Собори кам'яни молили даль незриму,
І людства цілого співав орган гучний
Осанну радісну потузі неземній,
Коли історія скрижаль свою творила,
Коли святих розп'ять слонова кість біліла
Руками чистими на теплих вівтарях,
І ожило Життя, і Смерть згубила страх?

Ісусе! Я не з тих, що в сумовиті храми
Склонятися ідуть тремтячими ногами,
У груди б'ють себе, в екстазі молитов
Голгофських ран твоїх гірку цілують кров!
Стою я, не гнучись, під склепами тяжкими,

Де низько хилиться покірний твій народ,
Повитий ладаном і гімнами святими:
Од вітру гнеться так комиш над лоном вод.
Я втратив, о Христе, душі впования щире!
Запізно я прийшов у світ цей застарий.
Із віку безнадій доба встає без віри,
І господа чертог порожній і німий.
Проводить випадок серед похмурих тіней
Світи, розбуджені від чарівного сну,
І дух колишніх днів, посівши їх руїни,
Скидає янголів у прірву кам'яну.
Синедріоновим не утримати цвяхам,
Твої, о господи, останки пресвяті,
Схитнулася земля, і ти розпався прахом
На чорному, як ніч, гебановім хресті.

Що ж! Хочу я, проте, той порох цілувати —
Доби безвірної найбезвірніший син,—
І слізьми, господи, цю землю омивати,
Якій життя давав твій страдницький загин!
Кому тепер її, холодну, оживити?
Своєю кров'ю ти відмолодив усіх,
Те, що вчинив єси, хто може ще вчинити?
Хто відмолодить нас, у сповитку старих?

Старі ми, як тоді, коли ти народився,
Так само прагнемо, а більше в нас утрат,—
І Лазар у труні знов саваном покрився,
За скелю крижану зимніший у стократ.
Хто ж віка домовин над нами поздіймає?
Де Павел, що римлян до віри наверта,
Святих лахміть його де сила золота?
Де сутінь катакомб? Трапезна де святая?
У кого над чолом ясний вінець горить?
Кому на ноги ллє ароми Магдаліна?
Хто богом стане з нас, родившись як людина?
Де голос надлюдський із людських уст гримить?

Стара тепер земля, бліда і звиродніла,
І голова її хитається безсила.
Так само, як тоді, коли Іван Святий
Глаголом потрясає німотні дебрі й пущі

І пробудив життя у хорій, у вмирущій —
І в ній забився враз незнаний світ новий,
Умерло знову все, неначе від отрути,
Як за Тіберія чи Клавдія часів.
Сатурн своїх дітей останню кров пролив.
Надія матір'ю уже стомилась бути,
Їй груди висохли... В неплідності своїй
Вона нерадісний знаходить супокій.

Теофіль Готьє

ЩО ГОВОРЯТЬ ЛАСТІВКИ

Уже не перший лист іржавий
На мураву змарнілу спав,
І свіжий бриз колише трави...
Минуло літо, сум настав.

Скарби осінньої печалі
Розкрились по садах ясних:
Кокарди витончених далій,
Нагідки в митрах золотих.

В басейні дощ здіймає бризки,
Зібрались ластівки на дах
І гомонять про холод близький,
Готуючись у дальній шлях.

Знайомих берегів зелених
Їм сниться милий супокій.
Одна щебече: «Як в Атенах
Прегарно на стіні старій!

Я звикла там одпочивати
І лаштувати вбогий дім,—
В дірі од давньої гармати
На Партеноні кам'янім».

А друга: «У веселій Смирні,
В кафе, де промені тремтять,
Хаджі зібрались правовірні
Пахучі чотки рахувать.

Влітаю я і вилітаю
В диму од довгих чубуків
І часом крилами черкаю
Тюрбани сивих мудреців».

А та: «Я мешкаю далеко,
Даю комах своїм малим,
За стелю храма у Бальбеку
Вчепившись кігтем сталевим».

Знов інша: «В лицарськім Родосі,
Де про турніри сниться сон,
Гніздо звиваю я щоосінь
Під капітелями колон».

А п'ята: «Я вже постаріла,
Я спочиваю кожен раз,
Де Мальта розкидає біла
Над синім морем сніг терас».

Тут шоста: «Милу самотину
В яснім Каїрі осягну,
Наліплюючи жовту глину
На розмальовану стіну».

«А я на митрі фараона
Гніздо прикрашую піском,
Де Ніл камінні перепони
Широким лиже язиком».

І всі: «О, скільки ми побачим
Узавтра гір, морів, долин,
Під сонцем любим і гарячим,
Над плеском хвиль і п'яних пін!»

Щебечуть, розправляють крила,
На домі посідавши вряд,
І дивляться, як покропило
Іржею запустілий сад.

Я їхню мову розумію:
Поет і птиця — це одно,
Але даремно рветься мрія,—
Втекти з неволі не дано.

О, дайте крила, дайте крила!
Як ті, що Рюкерт оспівав!
Душа б знялась і полетіла
До квітів, сяєва і трав!
1924

НА ЛАГУНАХ

Траля, траля, ля-ля, ля-лєре!
Кому не знаний цей мотив?
Він ритмом ніжності й химери
Ще неньок наших веселив.

Венеціанські карнавали
На водах, славлених колись,
В безумнім вітрі задрижали
І в наш балет перенеслись.

В капризній гамі перед мене
Струнка гондола вироста.
Сіяє ніс її різьблений,
Мов скрипки ручка золота.

І от, як шум рожево-білий,
Встає Венеція сама,
То Афродіти образ милий
Струмисті груди підійма.

Собор прозоро-мармуровий
Тремтить над синявою хвиль,
Мов горло дівчини з любові,
Коли пече солодкий біль.

Човен причалює. За ганок
Стерничий линву закида.
Фасад рожевий, ніби ранок,
Блакитна одбива вода.

Встають палаци і гондоли
І серед моря маскарад,
І віє радісний і кволий
Старого міста аромат.

Живе у срібнім пічикато,
В єдиному тремтінні струн
Колись весела і багата
Цариця голубих лагун.

1924

ТЮЛЬПАН

Я — нідерландський квіт, тюльпан високочолий,
Фламандець, над усіх у витратах скупий,
Таку ціну склада добірності моїй,—
Якої діамант не осягне ніколи.

На принців схожий я, що вродою бороли
Красунь вибачливих примхливо ніжний рій,
Сіяє пурпуром мій пишнобарвний стрій,
Огнями дивними переливають поли.

Небесний садівник колись, ясного дня,
З проміння чистого зіткав моє вбрання,
Де фарба золота цілує фарбу срібну,—
Та лихо! Він забув у ту натхненну мить
Солодкі пахощі в мою коронку влить,
До ваз китайських тонкістю подібну.

Стефан Малларме

МОРСЬКИЙ ВІТЕР

Всі книги я читав, і плоть моя смутиться.
Втекти. Втекти відсіль! О, як п'яніють птиці
Над білим шумом хвиль, в безкраїх небесах!
Ніщо: ні давній сад, що розцвіта в очах,
Ні погляд матері, закоханий і радий,
Ані пустинний блиск самотньої лампади,
Що пада на папір в вечірній тишині,
Не дасть ні радості, ні забуття мені.
У простір! Корабель гойдається й біліє!
Ще туга, випивши до дна жорстокі мрії,
Вбачає помахи далекої руки,—
І, може, щогли ці, високі і стрункі,
По морю пливучи назустріч темній бурі,
Нахиляться до тих, що в далині похмурій
Без щогли плавають, без тихих островів...
О, серце! Слухай спів одважний моряків!

Жозе-Маріа де Ередіа

КЕНТАВРИ ВТІКАЮТЬ

Вони біжать, п'яні від хижого розбою,
Де темне пасмо гір укриє їх похід.
Їх гонить чорний жах, їм смерть ступає вслід,
Левиний чують дух вони поза собою.

Розчавлюючи гідр хапливою ногою,
Летять через струмки, через колючий глід;
Там далі зносяться під самий небозвід
Олімп і Пеліон громадою німою.

На задні стане враз один з утікачів,
Щоб оглянутися,— і знову до братів
Плигне, наляканий, одним плижком широким,

Від невідкличної рятуючись біди:
Геракла тінь страшна, майнувши перед оком,
Гігантським пострахом лягає в їх сліди.

Поль Верлен

ПІСНЯ НЕВИННИХ

(РЕДАКЦІЯ ПЕРША: ЯМБ)

Ми чисті, ми блакитноокі,
Ми кіс у кучері не в'єм,
Життя у нас — як любий спокій
Давно не читаних поем.

Ідемо, сплівшися руками,
Всміхаючись одна одній,
І наче небо, що над нами,
Глибінь дівочих наших мрій.

Довірившись лучам шовковим,
Ми біжимо і сиплем сміх
І на квітках пахучих ловим
Метеликів, як сон легких.

Пастуші брилики з соломи
Ховають свіжість наших лиць,
І одягами блищимо ми,
Мов крила білосніжних птиць.

Нехай галантні кардинали
І смілий кавалер Фоблаз
На слово радості й печалі
Жадають уловити нас,—

Даремно. Ми од них тікаєм,
Перебігаєм, як струмок,—
І згубленим здається раєм
Їм шелест наших спідничок.

Невинність наша з них кепкує,
Дратує келехом вина,
Хоч іноді вже й нас хвилює
Надія люба і страшна,

Що серце б'ється в нас недаром.
Що не втекти од гультяїв,
Що упадемо ми під чаром
Їх ніжних, безсоромних слів.

(ДРУГА РЕДАКЦІЯ: ХОРЕЙ)

Кожна з нас — немов дитинка,
Сині очі нам дано,
Наші дні — немов сторінки
Книг, не читаних давно.

Ми сплітаємся руками,
Сміємось одна одній,
Голубіє небесами
Глибочінь дівочих мрій.

Лугом радісно-шовковим
Біжимо і сиплем сміх
І метеликів там ловим,
Наче марево легких.

Прості брилики з соломи
Нашу свіжість бережуть,
Одягами блищимо ми,
Що, як лілії, цвітуть.

Кавалери, кардинали,
Рішельє і сам Фоблаз
На принаду то печалі,
То утіхи ловлять нас,—

Та дарма. Ми утікаєм,
Одпливаєм, як струмок,
І насмішкувато граєм
Шелестінням спідничок.

З залицянь усіх кепкує
Наша молодість ясна,
Хоч не раз і нас хвилює
Гадка мила і страшна,

Що серця горять недаром,
Що в обійми гультяїв

Упадемо ми під чаром
Безсоромних, ніжних слів.

* *
*

...Прибув я в місто, сирота,
Очима тихими багатий,
Та нелукавого прийняти
Зреклась лукава суєта.

Мені двадцятий рік пішов,
І я жінок почав любити,—
Вони й не думали платити
Любов'ю за мою любов.

Я без отчизни й короля
З душею ніжно-боязкою
Хотів лягти на полі бою,—
Не прийняла мене земля.

Чи гість із давніх я століть,
Чи із доби, яка ще буде,—
Але благаю, добрі люди!
За мене господа моліть!

10 грудня 1945 року

* *
*

Тихенький дощ падає на місто.
Артюр Рембо

Так тихо серце плаче,
Як дощ шумить над містом.
Нема причин неначе,
А серце ревно плаче!

О, ніжно як шумить
Дощ по дахах, по листю!
У цю тужливу мить
Як солодко шумить!

Відкіль цей плач, не знати.
В осиротілім серці!

Ні зради, ні утрати —
Відкіль журба, не знати!

Найтяжчий, певне, сум —
Без гніву, без любові,
Без ревнощів, без дум —
Такий нестерпний сум.

* *
*

Один одно́го слід у цім житті прощати,
І це щасливими, повірте, зробить нас.
Нехай судилися скорботи нам і втрати,
Та будем плакати принаймні водночас.

В нас душі сестрами з'єднались би навіки
В солодких прагненнях і в чистім колі мрій,
І хай там десь шумлять жінки і чоловіки,
Пили б ми забуттям в печалі золотій.

Мов діти, будемо, дві дівчинки невинні,
Усім здивовані, як першої весни,
Що журяться в саду, у темних буків тіні,
Про те й не знаючи, що прощені вони.

ЩАСЛИВА ГОДИНА

Червоний місяць встав із-за кущів;
Туман, як дим, понад лугами плине,
Танцюючи, лунає крик жабиний
З гущавини тремтячих комишів.

Латаття квіти на ніч закриває;
Тополі височіють вдалині,
Мов привиди, високі, неясні;
Мигтять, як іскри, світлячки у гаї.

Безшумні сови з лісових узбіч
На круглих і тяжких злітають крилах;
Непевне сяйво в небесах стемнілих;
Венера біла сходить,— це вже ніч.

* *
*

Тихе небо понад дахом —
Синє та безкрає,
Темні віти понад дахом
Дерево схиляє.

Дзвін ласкавий у повітрі
Ніжно-ніжно плине,
Десь на дереві в повітрі
Чути зойк пташиний.

Скрізь життя спокійне й просте,
Боже, боже милий!
Звуки лагідні і прості
З міста надлетіли.

— Що ж зробив ти, що так плачеш,
Тужиш так душею,
Що зробив ти, що так плачеш
З юністю своєю?

Жан Рішпен

МАЛЮКИ

Двері відчиніть
Малюкам, що мерзнуть на морозі!
Малюки зубами цокотять.
Ох, вам тепло буде
При вогні веселім спочивать.
Добрі люди,
Безпритульні з холоду тремтять.
Двері відчиніть
Малюкам, що цілий день не їли!
Малюки зубами цокотять.
Ох, вам любо буде
Наїдну вечерю споживать.
Добрі люди,—
А вони шкориночки хотять.
Двері відчиніть
Малюкам, що ніде їм заснути.
Малюки зубами цокотять.
Ох, на кожні груди
Тихий сон ясну кладе печать,
Добрі люди,—
А вони на ніженьках стоять.
Двері відчиніть
Малюкам, що десь найшли кресало!
Малюки зубами скреготять.
Ох, поглухли всюди!
Буде пізно хату рятувать,
Добрі люди,—
Як у небо іскри полетять!

Альбер Самен

СУЗІР'Я

Як самоцвітами на синім оксамиті
Сузір'я розцвітуть і в неосяжнім світі
Накреслять лінії пророчисто-чіткі,—
Їх юна Клідія у тишині дзвінкій
Очима мрійними уважливо слідкує.
Мелант їх імена урочі іменує
І пальцем кожне з них показує вгорі.
Там Діва, там Пегас у переливній грі,
Там Лебідь, славна там горить Кассіопея,
Там Ліра, там он Віз, що ясності своєї
В воді Атлантики не полоскав один.
Боги спускаються з надзоряних країн
І всьому, що було за дня таке звичайне,
Несуть незнаний дух божественної тайни.
Огнями світиться на березі залив:
Там часом пробіжить флотилія човнів,
І на німій воді поволі тихнуть весла.
Душа, закохана, сп'яніла і воскресла,
Пливе і губиться в високостях святих...
І раптом — о, любов! — горить у серці в їх,
Коли вони мовчать з закритими очима,
Все небо, заткане сузір'ями ясними.

ПЛУГАТАР

У березні стають до польової праці.
Ще досвіток почне з-за лісу викрадаться
І блідо осріблить калюжку весняну,—
Невтомний трудівник, схопившися зі сну,
Холодним лемішем глибокі крає рани,
Бо знає: з ран землі — життя землі повстане.

Схилившись під ярмом, понурі і тяжкі,
Тупі воли ідуть по цілині м'якій,
У ритмі вічному і з поглядом кривавим.
Вже й сонце вищає і обіллє небавом
І рівні борозни, і широчінь ріллі,—
Для юного зерна постелю постилає.

Нарешті хлібороб тяжке ярмо здіймає
З волів потомлених і ловить кілька хвиль
Грудьми широкими холодний подув піль.
А там жене воли, щоб під нові посіви,
Спочивши, краяти невиорані ниви.

Шарль ван Лерберг

ІЗ ПІСЕНЬ ЄВИ

Дощ голубий,
Легесенький, теплавий,
Ступив на квіти, на гриби,
На трави.
У самоцвітах він горить —
Мій брат блакитноокий...
Дрозди, дзвеніть!
В танець ідіть, сороки!
Нехай сміється кожен квіт,
Танцюйте, гнізда, серед віт,
Усьому, що з небес,— привіт!

Уста — суниці запашні —
До уст моїх він клонить
І тисячами рук торкає стан мені,
І сміх, як перли, ронить.
На квіти, що бринять вві сні,
До ночі од світанку
Він сипле краплі голосні
І знов шумить у тишині
Од вечора до ранку.

А прийде сонце з піль нічних,
З далекої дороги,—
І витре злотом кіс буйних
Дощеві ноги.

Моріс Метерлінк

ІЗ П'ЯТНАДЦЯТИ ПІСЕНЬ

Тридцять літ ішла я, сестри,
Щоб його найти,
Тридцять літ шукала, сестри,—
Не дійшла мети.

Тридцять літ блукала, сестри,—
Стомлена, сама...
Скрізь він був, кохані сестри,
І ніде нема.

Час прийшов останній, сестри,
Обійміть, прийміть.
Умирає вечір, сестри,
І душа болить.

Вам шістнадцять літ, о сестри!
Посох мій візьміть
І його шукати, сестри,
В дальню даль ідіть.

НУДЬГА

О, зграї білих пав, що зникли і розтали!
Я зграї пав пізнав, не знаючи — коли,
Я бачу: зграї пав щоденної печалі
Із довгих сонних трав байдуже поплили.
Ліниві зграї пав у тьмяний став упали,
Їх день заколихав не добрий і не злий,
Безкраї зграї пав, байдужих пав печалі,
Розтали в глибині безсонячної мли.

ТЕПЛИЦЯ

О теплице серед лісів,
Навіки зачинена!
О життя під склом самотньої теплиці
І під склом моєї душі!
Мислі зголоднілої принцеси,
Сум матроса в пустині,
Мідні труби під вікнами хорих смертельно!
Шукайте ще глибших кутків:
Жниця, що вмліла на полі,
Поштальйони, що йдуть на подвір'я шпиталю,
І здалека — мисливець на бистрих оленів,
Що за сторожа став у лікарні.
Збагніть у місячнім сяйві!
(Жодної речі на своєму місці):
Божевільна, що стоїть перед суддями,
Воєнний корабель, що вітрила свої розпустив у
тихому каналі,
Птиці нічні, що на білих лілеях гойдаються,
Погребний дзвін опівдні,
Процесія хорих у безлюднім степу,
Запах степу в сонячний день.
Господи! Господи! Дай нам дощу,
Снігу і вітру в теплицю!

Фернан Мазад

ВІНОК ДІОНІСОВІ

Для інших — анемони та нарциси,
Ясмини й мирти я припіс би в дар,—
А ти, що злив сп'янілих володар,
Юнацьку вроду і дівочий чар,
Трояндами вінчайся, Діонісе.

Прийми квітки, що будять сонну кров,
Що гріють серце, оповите млою,
Свіжать уста, запалені жагою;
Весни моєї ніжною рукою
Я на порозі літа їх найшов.

Вони родились там, де повно муки,
Прийшла царівна з поглядом німим,
Як вечір плив хоралом золотим,
І впала у зомлінні чарівнім
Тобі, пантер велителю, на руки.

ТІНЬ

Де золото й блакить, що грали за хвилину?
Чом інтермедія урвалася легка?
Убила темна ніч, як зрадницька рука,
П'єро нещасного і красну Коломбіну.
Як присягу могли забути ми єдину?
На човні без вітрил у ніч без маяка
Навіки поплила принадниця гнучка,
Трояндам і скрипкам прийшла пора загину.
Солодкі пахощі — шукати їх дарма!
Твоїх немає уст і слів твоїх нема
Ані очей ясних, як зорі у пустині!
Усе: твій перший сон і сон останній мій,
Твоя й моя любов — усе те мертве нині,
Бо не довірився я казці вогняній
І набік не одвів закрадливої тіні.

Анрі де Реньє

* *
*

Я бачив королів, що втратили корони,
Принц Гамлет нині — пацюків ловець,
Зів'яла Порція, і пристрасть Дездемони
В моїх обіймах свій знайшла кінець.
Весна розвіялась, мов сни скороминущі,
У кризі небо, мертве і пусте.
А як цвіли колись троянди запахущі,
Як жито хвилювало золоте!
Красу минулого, що опадає й гине,
Віджилий світ гукає в сні тяжкім,
Задовгі й замалі всі дні і всі хвилини
На циферблаті вічності німім;
У тиші, що злягла на обшири безкраї,
Чутно, як падає гора руїн старих;
Од неминучого дзвінка луна втікає,—
Стомивсь я від усього й від усіх —
Бо бачив, як дійшли змарніння і потали
Ті красні видива, що я любив,
Як меркла далечінь, як сльози струмували
По лицях замордованих богів.

НА УЗБЕРЕЖЖІ

Лягай край мілизни — і піскової рині
У руки набери. Нехай поволі плине
Пісок між пальцями, од сонця золотий...
Ти очі в радості замисленій закрий
Під тихий плескіт хвиль, під небом неозорим.
І от, коли пісок, обмитий вічним морем,
Крізь пальці витече — ти, не відкривши вій,
Помислиш, що й життя — пісок береговий,
Що ллється, міниться і нездоланно лине
До дальніх узбереж довічної країни.

Франсіс Жамм

ДИТИНА РОЗГЛЯДАЄ КАЛЕНДАР

Дитина розглядає календар,
свій кошик поставивши під ноги.
Там намальовано, серед гірлянди хмар,
Овна й Тельця, і Риб, і Козерога.
Отож, і там, де зорі золоті
(ввижається малій її голівці),
на ярмарку торгуються святі
за кози й рибу, за телята й вівці.
Ось маєш Терезів чіткий і твердий знак,—
і з того проста випливає повість:
на них у небі важать, певно, мак,
олію, сіль і совість.

Едмон Ростан

СІРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК

Героїчна комедія на 5 дій

Душі Сірано хотів я присвятити цю поему.
Але душа та переселилась у Вас, Коклене, і тому я присвячую її Вам.

Е. Р.[1]

ДІЙОВІ ОСОБИ

Сірано де Бержерак.
Крістіан де Невільєт.
Граф де Гіш.
Рагно.
Ле Бре.
Капітан Карбон де Кастель Жалю.
Гвардійці (1-й, 2-й, 3-й, 4-й, 5-й і т. д.).
Ліньєр.
Де Вальвер.
Маркіз.
Другий маркіз.
Третій маркіз.
Монфлері.
Бельроз.
Жоделе.
Кіжі.
Брісайль.
Сердитий добродій.
Мушкетер.
Другий мушкетер.
Іспанський офіцер.
Кавалерист.
Воротар.
Городянин.
Його син.
Злодій.
Глядач.
Вартовий.
Бертранду, флейтист.
Капуцин.
Два музиканти.
Поети.
Пекарі.
Роксана.
Сестра Марта.
Ліза.
Буфетниця.
Мати Маргарита.
Дуенья.
Сестра Клара.
Актриса.
Субретка.
Пажі.
Квіткарка.

Юрба, городяни, маркізи, мушкетери, злодії, пекарі, поети, гвардійці, гасконці, актори, скрипалі, пажі, діти, солдати, іспанці, глядачі, дами-манірниці, актриси, городянки, черниці і т. ін.

(Перші чотири дії відбуваються в 1640 р., п'ята — в 1655 р.)

---

[1] Присвята Едмона Ростана своєї п'єси великому французькому акторові Коклену, що грав роль Сірано.— *М. Р.*

ПЕРША ДІЯ

ВИСТАВА В БУРГУНДСЬКОМУ ГОТЕЛІ

Зала в Бургундському готелі, в 1640 р. Ніби повітка для гри в м'яча, пристосована і прикрашена для вистав.

Зала являє собою довгий чотирикутник; її видно навкіс, так, що одна з її стін становить задню декорацію, що йде від правого переднього кутка до лівого заднього; до неї перпендикулярно йде сцена, котрої видно зрізаний кут.

Сцена заставлена по обидва боки, вздовж куліс, лавами. Завіса — з двох розсувних полотнищ. Над завісою — королівський герб. З помосту до зали спускаються широкими сходами. По обидва боки сходів — місце для музикантів. Рампа, утворена свічками.

Два ряди бокових галерей, одна над одною.

Горішні галереї поділені на ложі. У партері, що становить місце дії нашої п'єси, креселок нема. У глибині партеру, тобто праворуч, на першому плані кілька лав, розташованих одна вище одної, а під сходами, що ведуть до горішніх місць і що видно їх тільки початок,— буфет, оздоблений свічниками, вазами квітів, кришталевими склянками, тарілками для печива, флаконами тощо. У глибині, посередині, під галереєю лож, вхід до театру. Великі двері, що розчиняються для глядачів. На обох половинках дверей, так само як у кількох кутках і над буфетом, червоні афіші з написом «Клоріза».

Перед початком вистави в порожнім ще залі напівтемрява. Незасвічені люстри низько опущені.

СЦЕНА I

Публіка поволі сходиться. Кавалери, городяни, лакеї, пажі, злодій, воротар тощо. Потім маркізи, Кіжі, Брісайль, буфетниця, музиканти тощо. Входить кавалерист.

Воротар

(доганяючи його)

Стривайте! Грошики!

Кавалерист

Безплатно!

Воротар

Чом, мій пане?

Кавалерист

Кіннотник короля, я лиш йому підданий!

Воротар

(до другого кавалериста, що тільки-но ввійшов)

А ви?

Другий кавалерист

Я не плачу́!

Воротар

Але ж...

Другий кавалерист

Я мушкетер!

Перший кавалерист

(до другого)

Не скоро розпочнуть. Порожній ще партер,—
Дай пофехтуємо.

Вправляються на рапірах.

Лакей

(увіходить)

Здоров!

Другий

Хильнем шампану?

Перший

(показуючи тому ігри, що виймає з кишені)

Ось карти. Кості ось.

(Сідає на долівку.)

Другий

(теж сідає)

Перечити не стану.

Перший лакей

(витягає з кишені недогарок свічки, запалює його й приліплює до підлоги)

До речі, світла я у пана... прихопив.

Гвардієць

(до квіткарки)

Як славно! Темно ще...

(Обіймає її.)

Один з фехтувальників

Потрапленo!

Один із грачів

Убив!

Гвардієць

(переслідуючи квіткарку)

Цілунок! Хоч один!

Квіткарка

Нас бачать...

Гвардієць

А, байдуже!

Чоловік

(сідаючи на долівці поруч з іншими, що поприносили напої та наїдки)

От і підживимось ми на дозвіллі, друже.

Городянин

(веде сина)

Сюди, малий!

Грач

Знов туз!

Другий чоловік

(витягаючи пляшку з-під поли плаща і теж сідаючи долі)

Яка розкішна мить —

Вино бургундське

(п'є)

в бургундській залі пить!

Городянин

(синові)

Яка компанія нас, синку, оточила!

(Показуючи кінцем ціпка на п'яницю.)

П'ють!

Один із фехтувальників, одступаючи, штовхає його.

Б'ються!

(Потрапляє серед грачів.)

Грають тут!

Гвардієць

(усе переслідуючи квіткарку)

Один цілунок, мила!

Городянин

(швидко відводячи сина)

О боже! Здумать лиш, що бачив цей готель
Трагедії Ротру!

Син

Тут ставився й Корнель!

Компанія пажів, узявшись за руки, увіходить фарандолою й співає: «Траля-ляля-ляля-лялере!»

Воротар

(суворо до пажів)

Пажі, не пустувать!

Перший паж

(удаючи ображену гідність)

О пане, що за мова!

(Жваво до другого пажа, коли воротар одвернувся.)

Ти шворку захопив?

Другий паж

О вудочка чудова!

Перший паж

От славно! Будемо ловити парики!

Злодій

(зібравши коло себе гурток підозрілих осіб)

Ну, юні шахраї, мої ученики!
Залазить до кишень привчайтеся потроху!

Другий паж

(кричить до інших, що вже посідали на горішніх галереях)

Гей! Стрільби єсть у вас?

Третій паж

(згори)

Набрали ми й гороху!

(Дмучи, стріляв з сарбакана — спеціальної дудочки — горохом.)

Син

(до батька-городянина)

А що пак гратимуть?

Городянин

«Клорізу».

Син

Хто зложив?

Городянин

Пан Балтазар Баро. О, майстер це з майстрів!

(Проходить далі під руку з сином.)

Злодій

(до своїх супутників)

Зрізать мереживо — дивіться як, роззяви!

Глядач

(до другого, показуючи на лаву вгорі)

Прем'єру «Сіда» я з тієї бачив лави.

Злодій

(показуючи руками, як воно робиться)

А так — годинники...

Городянин

Побачиш нині ти

Артистів — перший сорт!

Злодій

(ніби витягає щось потаємними швидкими рухами)

Так — хусточку тягти.

Городянин

Бельроза, Монфлері...

Хтось

(кричить з горішньої лави)

Гей, світла!

Городянин

І самого
Бопре!

Паж

(у партері, побачивши буфетницю)

А, ось вона!

Буфетниця

(з'являється перед прилавком)

Хто молочка смачного?
Вода малинова! Сиропи! Лимонад!
От апельсинчики!

Шум за дверима.

Чийсь фальцет

Гей, мужлаї, назад!
З дороги!

Лакей

(здивовано)

Що таке? Маркізи — до партеру?

Другий лакей

То на хвилинку лиш, задовольнить химеру!

Входить компанія маркізів.

Маркіз

(побачивши, що зала наполовину порожня)

Як рано ми прийшли, панове! Просто жах!
Людей не штовхаєм, не ходим по ногах!
А! Фі, фі, фі!
(Підходить до інших дворян, що ввійшли раніше.)
Кіжі! Брісайль!

Обіймаються.

Кіжі

Мій любий пане,
І справді ми прийшли, немов якісь міщани!
Ще й не засвічено!

Маркіз

Ах, просто й не кажіть!
В досаді я страшній!

Другий маркіз

Та он ідуть світить!

Публіка криками вітає свічкаря. Гуртується навколо люстр, що той запалює. Дехто розміщується в галереях. Ліньєр іде до партеру, подавши руку Крістіанові де Невільєту. Ліньєр трохи безладно одягнений, має вигляд витонченого п'яниці. Крістіан, в елегантному, але трохи старомодному одязі, стурбовано заглядає до лож.

СЦЕНА II

Ті самі, Крістіан, Ліньєр, потім Рагно і Ле Бре.

Кіжі

Ліньєр!

Брісайль

(сміючись)

Не п'яний ще!

Ліньєр

(тихо до Крістіана)

Я вас представлю, пане!

Крістіан киває головою на знак згоди.

Барон де Невільєт!

Публіка вітає криками першу запалену люстру.

Кіжі

(до Брісайля, розглядаючи Крістіана)

Це ж красень без догани!

Перший маркіз

(почувши це)

Пхі!

Ліньєр

(представляючи Крістіанові)

Пан Кіжі... Брісайль...

Крістіан

Я дуже, дуже рад!

Перший маркіз

(до другого)

Він одягається, як сорок літ назад!

Ліньєр

З Турені пан барон прибув сюди, панове.

Крістіан

Так, двадцять днів тому,— а вже служить
готовий.
І взавтра стану я гвардійцем короля.

Перший маркіз

(дивиться на осіб, що заходять до лож)

Он президент Обрі...

Буфетниця

Хто молочка?

Скрипалі

(настроюючи свої інструменти)

Ля... ля...

Кіжі

(до Крістіана, вказуючи йому на публіку)

От пишні збори!

Крістіан

Так, народу пребагато.

Перший маркіз

Увесь наш вищий світ!

Вони називають жінок, що входять, дуже ошатно вдягнені, до лож, обмінюються уклонами, усмішками.

Другий маркіз

О! Прибула на свято
Мадам де Гемене.

Кіжі

Буа-Дофен...

Перший маркіз

Колись
Кохали ми її, признатися...

Брісайль

Дивись —
Мадам де Шавіньї...

Другий маркіз

Та, що серцями грає,
Неначе м'ячиком!

Ліньєр

А то он виступає
Поважний пан Корнель,— прибув з Руана він...

Син

(до батька-городянина)

Є й академіки?

Городянин

Звичайно, не один!
Будю... Поршер... Кюро... Арбо... Дивись, мій сину!
Їх славні прізвища гримлять на всю країну!

Перший маркіз

От і манірниці, що імена собі
Створили, щоб не буть подібними юрбі.
Ах, що за смак тонкий! Ото Бартеноїда,
То Феліксерія... Кассандія... Філліда...

Другий маркіз

(завмираючи)

Чудові імена їм підказав каприз!
Маркіз, ти знаєш всі?

Перший маркіз

Я знаю всі, маркіз.

Ліньєр

(одводить Крістіана набік)

Дарма чекаємо її ми вже з годину...
Я не потрібен вам... Піду хильну чарчину.

Крістіан

(благально)

О, ні! Ви пісеньки складаєте про всіх,
Тих прославляючи, тих беручи на сміх,
Усіх ви знаєте,— то ж поможіть, благаю,
Дізнатись, хто вона, кого я так кохаю.

Капельмейстер

(стукаючи смичком по пюпітру)

Панове скрипалі!

(Підіймає смичок.)

Буфетниця

Бісквітів! Пиріжків!

Музики починають грати.

Крістіан

Боюсь, що й говорить я б з нею не посмів —
Напевне, тонкощів, кокетності без міри
У неї... Ну, а я — вояк, рубака щирий,
До модних висловів нітрохи не мастак —
Он ложа, де вона буває завжди...

Ліньєр

(удаючи, що йде)

Так!
Порожня! Я іду.

Крістіан

Зостаньтесь!

Ліньєр

Дуже б радо,
Але вмираю я від спраги!..

Буфетниця

(проходячи повз нього з підносом)

Оранжаду?

Ліньєр

Фі!

Буфетниця

Молочка?

Ліньєр

Фе, фе!

Буфетниця

Мускату?

Ліньєр

О! Стривай!
Я залишаюся. Ану-бо, наливай!
(Сідає перед буфетом. Буфетниця наливає йому вина.)

Голоси в публіці

(при появі маленького жвавого товстуна)
Рагно! Рагно!

Ліньєр

Рагно, кондитер незрівнянний.

Рагно

(одягнений у святковий пекарський костюм, швидко підходить до Ліньєра)
Ви пана Сірано не бачили, мосьпане?

Ліньєр

(представляючи Рагно Крістіанові)
Артистам вірний друг, поетам щирий брат...

Рагно

(ніяковіючи)
О, завелика честь!

Ліньєр

Мовчіть ви, меценат!

Рагно

Так, я слугую їм...

Ліньєр

У спосіб позичковий.
Ну, звісно,— сам поет...

Рагно

Так кажуть ті панове!

Ліньєр

Шалений віршолюб!

Рагно

Звичайно, за сонет...

Ліньєр

Оддати він ладен пиріг солодкий...

Рагно

Ет,

Маленький пиріжок!

Ліньєр

Немов перепросити
Він хоче нас за це? Добряга знаменитий!
Ну, а за тріолет?

Рагно

Три булочки дрібні.

Ліньєр

(суворо)

Молочні, пане мій!.. Признайтеся мені,
Ви любите театр?

Рагно

О пане, до нестями!

Ліньєр

І, певне, платите за нього пиріжками?

Рагно

Ні, марципанами...

(Озирається на всі боки.)

Та де ж це Бержерак?
Дивуюсь!

Ліньєр

Чом це ним цікавитесь ви так?

Рагно

Та грає ж Монфлері сьогодні! Зрозуміло?!

Ліньєр

Так, справді має грать Федона це барило,
Ця кухва! А проте — при чім тут Сірано?

Рагно

Як? Ви не знаєте? Ненавидить давно
Він цього Монфлері — і надіслав учора
Категоричний лист до нашого актора,
Щоб цілий місяць той на сцені грать не смів.

Ліньєр

(п'ючи четверту свою скляночку)

Ну, далі?

Рагно

Монфлері піддатись не схотів
І нині має грать.

Кіжі

(підходячи)

Ну, й гратиме!

Рагно

О боже!
Ми ще побачимо, чи справді це він зможе!
Я б думав навпаки, бо знає всяк давно,
Що слів дотримує шляхетний Сірано.

Перший маркіз

А хто цей Сірано?

Кіжі

О, постать прецікава,
Про сміливість його іде повсюду слава!
Це — шпага-блискавка!

Другий маркіз

Він знатний?

Кіжі

Гм... Та як
Сказати? Гвардії блискучий він вояк.

(Показуючи на дворянина, що походжає по залі, ніби шукаючи когось.)

Он друг його Ле Бре — усе він по порядку
Про нього розповість.

(Гукає.)

Ле Бре!

Ле Бре підходить.

Я маю гадку,
Що ви шукаєте в цій залі Сірано?

Ле Бре

Так, і турбуюся,— що означа воно,
Що й досі не прийшов мій приятель...

Кіжі

Без краю
Оригінальний він, чи правда ж?

Ле Бре

(з ніжністю)

Я не знаю
Істоти кращої під місяцем!

Рагно

Талант!
Поет! Гомер!

Кіжі

Бретер!

Брісайль

Астроном!

Ле Бре

Музикант!

Ліньєр

Негарний тільки він, кумедний і носатий.

Рагно

Звичайно, що його не взявся б малювати
Художник з класиків, прекрасного митців,
Та певен, що Калло від радості б тремтів,
Побачивши таку натуру надзвичайну,
Рубаку, крикуна, хороброго відчайно,
Що мальовничістю вражає городян!
Барвистий на ньому, у шість клинів каптан,

Крисатий капелюш, султанів три до ряду,
І широчезний плащ, що підійнявся ззаду
Від шпаги довгої, немов у півня хвіст.
В незмірній гордості, філософ і артист,
Гасконець, що йому ніхто не скаже «Досить!»,
Він велетенського, панове, носа носить.
Про Бержераків ніс шепочуться кругом:
Це перебільшення! Гіпербола! Фантом!
Це неможливої фантазії ознака! —
Та міцно ніс приріс до пана Бержерака,
І він оздобу ту ніяк не може знять!

Ле Бре

(похитуючи головою)

Але не раджу я це людям помічать:
В дуелях завжди він щасливий переможець!

Рагно

(гордо)

Він половину взяв у Парки грізних ножиць,
Щоб меч свій викувать!

Перший маркіз

(знизує плечима)

Та де ж той Сірано?

Рагно

О! Ставлю я в заклад курча а ля Рагно,
Що скоро прийде він!

Маркіз

(сміючись)

Гаразд!

Шум захоплення в залі. Роксана з'являється в своїй ложі. Вона сідає попереду, дуенья — позад неї. Крістіан, що саме платить буфетниці, не помічає Роксани.

Другий маркіз

(скрикує)

Мої панове!
Ах, що це за краса!

Перший маркіз

Це персик пречудовий,
Розкішна ягода, троянда чарівна!

Другий маркіз

Такою свіжістю овіяна вона,
Що всім серцям отут загрожує простуда!

Крістіан

(підвів голову, помітив Роксану, жваво хапає Ліньєра за руку)

Вона!

Ліньєр

(дивиться)

А! Це вона!

Крістіан

Я ще такого чуда
Не бачив! Я тремчу! О, хто вона, скажіть!
Не мучте!

Ліньєр

(зі смаком попиваючи мускат)

Хто вона — дізнаєтесь за мить:
Мадлена де Робен, що зве себе — Роксана.
Манірниця тонка. Дотепна. Нездоланна.

Крістіан

Ох!

Ліньєр

Вільна. Сирота. Двоюрідна сестра
Отого Сірано.

У цю хвилину дуже елегантний пан з блакитною бендою через плече входить до ложі і стоячи розмовляє з Роксаною.

Крістіан

(здригається)

Ох, серце завмира!
Хто, хто добродій той?

Ліньєр

(трохи вже напідпитку, підморгує)

Хе-хе! Таїть не стану:
Вельможний граф де Гіш, закоханий в Роксану,
Але одружений: небога Рішельє
Із ним обвінчана. Та замір в нього є

Роксану висватать віконтові одному
На прізвище Вальвер, підлеснику дрібному,
Чия послужливість відома добре всім...
Ну, словом, легко граф дійде до згоди з ним!
Роксана, правда, ще великий опір чинить,
Та як захоче Гіш — ніхто того не змінить!
Я й пісеньку зложив про цю таємну гру...
Хо! От послухайте! На посміх я беру
Його ущипливо...

Крістіан

Пробачте, не тепера.
Я мушу йти.

Ліньєр

Куди?

Крістіан

До пана де Вальвера!

Ліньєр

Мій друже, може вас зустріти там біда!
Зостаньтесь.
(Показує очима на Роксану.)
Он на вас Роксана погляда!

Крістіан

Так... Зостаюся я...

Застигає, замиловано споглядаючи Роксану. Група злодіїв у цю хвилину, помітивши, що він стоїть з розкритим ротом, починає наближатись до нього.

Ліньєр

А я в таверну рушу.
Пора мені уже до дна скропити душу!
(Виходить, похитуючись.)

Ле Бре

(обійшовши залу, наближається до Рагно заспокійливо)
Ну, Сірано нема...

Рагно

(недовірливо)
Одначе...

Ле Бре

Так я й знав!
Напевне, він афіш сьогодні не читав.

Публіка

Пора! Пора! Пора!

СЦЕНА III

Ті самі, окрім Ліньєра; де Гіш, Вальвер, потім Монфлері.

Перший маркіз

(побачивши де Гіша, що виходить із ложі Роксани і йде партером, оточений облесливими дворянами, серед яких і віконт де Вальвер)

Де Гіш — в якому колі!

Другий маркіз

Гасконець! Фі, маркіз!

Перший маркіз

Гасконець, повний волі,
З холодним розумом,— піде далеко він,
І привітать його в нас досить є причин.
Ходімо вклонимось...

Підходять до де Гіша.

Другий маркіз

Які стьожки чудові!
Цілунок ніжності? Чи сарни черевце?
А що за колір це? Прекрасний дар любові?

Де Гіш

Не угадали ви — іспанець хворий це.

Перший маркіз

О! Назва кольору, їй-богу, найвлучніша!
Через вояцький хист і сміливість де Гіша
Іспанець не один хворітиме в ці дні.

Де Гіш

Ну, йду на сцену я. Хто хоче з вас мені
За компаньйона бути?

(Іде в супроводі всіх маркізів та дворян на сцену. Гукав, обернувшись.)

Вальвере! На хвилину.

Крістіан

(що слухав і спостерігав їх, здригається, почувши це ім'я)

Вальвер! А, сто чортів! Йому в лице я кину...

(Засував руку в кишеню і стрічає там руку злодія, що саме взявся кишеню випорожняти. Обертається.)

Це що?

Злодій

Ай!

Крістіан

(не випускаючи руки злодія)

Що таке? Чого в кишені ти?
Я рукавичку там хотів свою найти...

Злодій

(з жалісною усмішкою)

А руку лиш найшли...

(Міняв тон, тихо й швидко.)

Пустіть, мій пане, руку,
Цікаву вам одну за те скажу я штуку...

Крістіан

(не випускаючи руки)

Що саме?

Злодій

Пан Ліньєр, що тут покинув вас...

Крістіан

(усе держить руку)

Ну?

Злодій

Нині жде його останній, пане, час.
Великий пан один за пісеньку сердитий
На друга вашого,— і щоб його убити
Сто чоловік найняв, мене у тім числі...

Крістіан

Хто пан той?

Злодій

Це секрет! Нікому на землі
Я професійного не викажу секрета!

Крістіан

А де умовлено підстерігать поета?

Злодій

При Нельській башті — там його звичайний шлях.
Тож дайте знать йому!

Крістіан

(випустивши нарешті руку злодія)
Та де ж він?

Злодій

По шинках!
Усі їх обійдіть: і Золоте Барило,
І Вісім Факелів, і Голубе Вітрило,
І Райські Яблука... Та скрізь йому й лишіть
Записку, пару слів...

Крістіан

Біжу, лечу я вмить!
Проти одного — сто! А! Підлість нечувана!
(Глянувши з любов'ю на Роксану.)
Та кинути... її...
(З лютістю — на Вальвера.)
Покинуть цього пана...
Проте повинен я Ліньєра врятувать!

Вибігає. Де Гіш, віконт, маркізи, всі дворяни йдуть за завісу, щоб зайняти місце по лавах на сцені. В партері повнісінько. Жодного вільного місця на галереях і в ложах.

Публіка

Пора!

Городянин

(його парик злітає вгору на кінці вудочки, закинутої пажем з горішньої галереї)

Ой, мій парик!

Крики радості

Попробуй упіймать!
Ха-ха! Та й лисий він! От так рибалка! Браво!

Городянин

(розлючений, погрожуючи кулаком)

Ах, ти ж бешкетнику! Ах, ти ж гидка прояво!

Сміх і крики

(дуже голосні, потім починають спадати)

Ха-ха-ха-ха-ха-ха...

Повна тиша.

Ле Бре

(вражений)

Що сталось? Хто прибув?

Один із глядачів щось шепоче йому на ухо.

Як! Що ви кажете!

Глядач

Я з певних уст почув.

Шептання в публіці

Тс!.. Де він? — Там! — Ні, там! — Хто?
Кардинал у залі!

Паж

А, чорт! От і пустуй тепер при кардиналі!

У публіці

Та де ж?
— У ложі тій закритій...

Голос маркіза

(в тиші, із-за завіси)

А зніміть
Нагар із свічки там!

Другий

(просовує голову в щілину завіси)

Стілець мені!

Стілець передають із рук в руки, через голови. Маркіз бере його і щезає, нославши кілька поцілунків у ложі.

Глядач

Мовчіть!

Знов три удари. Завіса відслонюється. Маркізи сидять по боках сцени, у вільних позах. Декорація являє обстановку пасторалі в блакитних тонах. Чотири маленькі кришталеві люстри освітлюють сцену. Скрипки тихо грають.

Ле Бре

(тихо до Рагно)

Що, зараз Монфлері?

Рагно

(так само тихо)

Так, першим виступає.

Ле Бре

А де ж ваш Сірано? Як бачите — немає!

Рагно

Так, я програв заклад.

Ле Бре

Щастить мені у грі!

Чути гру на козиці. Монфлері з'являється на сцені, величезний, в одязі пастушка, у надітій набакир шапочці, прикрашеній трояндами, грає на козиці, оздобленій стьожками.

Партер

(аплодує)

А, браво, Монфлері! Чудово, Монфлері!

Монфлері

(вклонившись, починає роль Федона)

Щасливий, хто живе в блаженному спокої,
Забувши двір гучний, без суєти міської,
І в час, коли зефір струмує між листків...

Голос

(з партеру)

Негіднику! Зламать ти мій наказ посмів!
Заборонив тобі я місяць виступати!

Голоси

О! — Хто це? — Сірано!

Голос

Геть, блазню череватий,
Зі сцени враз мені!

Публіка

(обурено)

О!

Монфлері

Я...

Голос

Ну, без вагань!

Голоси

(із партеру, з лож)

Тс! — Грайте, Монфлері! — Не бійтесь!

Голос

Геть, пузань!

Монфлері

Щасливий, хто живе в блаженному...

Голос

(усе загрозливіше)

Королю
Всіх дурнів на землі! Кінчай негайно ролю,
Бо спину я тобі спишу своїм кийком!

Над головами глядачів з'являється палиця, яку держить чиясь рука.

Монфлері

(дедалі тихшим голосом)

Щасливий, хто...

Палиця ходить ходором.

Голос

Ну, геть!

Партер

О боже!

Сірано

(з'являється в партері, ставши на стілець із схрещеними руками, з войовничо заламаним капелюшем, з настовбурченими вусами і страшним носом)

Я добром
З тобою говорив — тепер я вже сердитий!

Сенсація при появі Сірано.

СЦЕНА IV

Ті самі, Сірано, потім Бельров, Жоделе.

Монфлері

(до маркізів)

Панове, захистіть! Мене він буде бити!

Маркіз

(недбало)

Та грайте, Монфлері!

Сірано

Попробуй лиш заграть —
Так відшмагаю я, що будеш пам'ятать!

Маркіз

Доволі!

Сірано

Нехай мовчать маркізи там на лавах,
Щоб часом не пом'яв я стьожок їх яскравих.

Всі маркізи

(схопившись)

Це надто! Монфлері!

Сірано

Хай вийде блазень цей,
А то зостанеться без носа і ушей!

Голос

Але ж...

Сірано

Хай вийде він!

Другий голос

Одначе...

Сірано

Ні хвилини,—
Інакше буде зле для вражої личини!
На сцену швидко я буфет перенесу
І дрібно покришу цю жирну ковбасу!

Монфлері

(зібравши всю свою гідність)

Мене образивши, образили ви музу!

Сірано

(ввічливо)

Ви з нею, пане мій, не маєте союзу!
Таке опудало уздрівши хоч на час,
Котурном би своїм вона жбурнула в вас!

Партер

Та грайте ж, Монфлері!

Сірано

(до тих, що кричать навкруг нього)

Хоч шпагу пожалійте!
Нічого їй не варт із піхов зараз вийти!

Коло розступається.

Юрба

(відступаючи)

Е! Е!

Сірано

(до Монфлері)

Зі сцени геть!

Юрба

(знов наступаючи, реве)

Го-го!

Сірано

А хто це там?
Признайся, котрий там не дорожить життям?

Юрба знову відступає.

Голос

(співає в глибині сцени)

Не буде, Сірано,
По вашому капризу,
Сьогодні все одно
Заграють нам «Клорізу»!

Вся зала

(співає)

Заграють нам,
Заграють нам,
Заграють нам «Клорізу»!

Сірано

Як ще почую раз я спів цей навісний,
То повбиваю всіх!

Городянин

Та ви Самсон новий!

Сірано

Так — щелепу свою мені позичте, пане!

Дама

(в ложі)

Це так!

Дворянин

Який скандал!

Городянин

Коли він перестане?

Паж

Оце-то весело!

Партер

Гей, Монфлері! Ку-ку!

Сірано

Мовчать!

Партер

(у нестямі)

Ха-ха! Гав-гав! Ігі! Кукуріку!

Сірано

Я вам велю...

Паж

Няв-няв!

Сірано

Я вам велю мовчати!
Усім я виклик шлю — хто хоче з вас прийняти?
Ну, я записую героїв імена!
Додержуйте черги! Та де ж хоч би одна
Душа, зі мною стать на смертний бій готова?
Ви, пане? Ні? Ви? Ні? Даю шляхетське слово,
Що з честю я того навіки укладу,
Хто шпагу Сірано зустріне на біду!
Ну, хто готов із вас,— нехай підійме руку!
Позастигали всі? Ані руки, ні звуку?
Що ж, далі...

(Повертаючись у той бік, де Монфлері стоїть у тоскному чеканні.)

Хочу я, щоб флюс цей, що напух
В театрі на виду, безболісно відтух,
А ні,—

(з шпагою в руках)

Я, як хірург, його розріжу миттю!

Монфлері

Я...

Сірано

(злазить із свого стільця, сідає посеред утвореного людьми кола і влаштовується як у себе вдома)

Повний місяцю, непрошений блакиттю!
Три рази лясну вам — на третьому зайдіть!

Партер

(розвеселившись)

Го-го!

Сірано

(ляскає в долоні)

Ну, раз!

Монфлері

Та я...

Голос

(із ложі)

Гей Монфлері, пождіть!

Лишіться!

У партері

Утече!

Ні!

Сірано

Два!

Монфлері

Але ж негоже...

Сірано

Три!

Монфлері зникає, мов провалюється в люк. Буря сміху, свистків, криків.

Крики

Боягуз! Вернись!

Сірано

(з осяяним обличчям, розвалюється на стільці, схрестивши ноги)

Хай спробує, як зможе!

Городянин

Ось трупи представник!

Бельроз виходить на авансцену і вклоняється.

У ложах

Бельроз! Бельроз прийшов!

Бельроз

(елегантно)

Панове глядачі...

Партер

Геть! Заховайся знов!
Подати Жоделе!

Жоделе

(виходить і говорить гугняво)

Ви, голови овечі!

Партер

Ах, браво!

Жоделе

Браво — геть! До біса всі ці речі!
Актор, що черевом вам до смаку припав,
Заслаб...

Партер

Страхополох!

Жоделе

Потребу вийти мав!

Партер

Нехай повернеться!
— Ні!
— Так!

Молодий чоловік

(до Сірано)

Скажіть єдине:
Чим винен Монфлері?

Сірано

(ввічливо, все сидячи)

А, молода пташино,
Його ненавидіть причин я маю дві.
По-перше, це актор із клоччям в голові,
Ревун, крикун, хрипун, у кого й гарні вірші —
Не то вже, що лихі — виходять за найгірші.
А друге — це секрет, і я його втаю!

Старий городянин

Але ж, щоб ненависть удовольнить свою,
«Клорізу» перервать яке ви мали право,
Таку прекрасну річ!

Сірано

(повертається на стільці до городянина, шанобливо)

Стара моя халяво!
Не вартий шеляга нікчемний ваш Баро
І перервать його — не зло це, а добро!

Вигадниці

Як! Славний наш поет! Баро! — Та що ж це,
мила! —
Ах, боже! — слухати блюзнірство це несила!

Сірано

(повертаючи стілець до лож, галантно)

Шановні дами! Вам я раджу прикрашать
Життя на цій землі, бо ви ж прекрасна стать,
Сіяти зорями, серця нам веселити
І вірші навівать... та віршів не судити!

Бельроз

Та як же грошики ми вернем глядачам?

Сірано

(повертаючи стілець до сцени)

Оце — розумна річ! Звичайно, я віддам!
Не хочу зовсім я збіднити Мельпомену —
(встає і кидає на сцену гаман)
Ловіть! Це плата вам за перебиту сцену!

Зала

(в захопленні)

А! О!

Жоделе

(швидко хапав гаман і важить його на руці)

За цю ціну я можу дозвіл дать
«Клорізу» щоразу отак перебивать!

Зала

Ф'ю! Ф'ю!

Жоделе

І згоджуюсь, щоб тут отак свистали!

Бельров

Одначе час кінчать!

Жоделе

Ану-бо всі із зали!

Починають виходити. Сірано дивиться круг себе з задоволеним виглядом. Але публіка незабаром спиняється, слухаючи наступну сцену. Жінки в ложах, що вже були повставали і наділи верхній одяг, спиняються, щоб послухати, і кінець кінцем сідають ізнову.

Ле Бре

(до Сірано)

Безумець!

Сердитий добродій

Як! На сміх підняти Монфлері!
Та ж має руку він, мосьпане, при дворі,
А ваш хто опікун?

Сірано

Ніхто.

Сердитий добродій

Ніхто? На бога,
Ніхто?

Сірано

Ніхто!

Сердитий добродій

Ніхто? Не маючи нікого,
Ви тут насмілились...

Сірано

Я вам уже сказав!
Без покровителя доб'юся власних прав!
Нема опікуна —
(кладе руку на шпагу)
та опікунку маю —
І з нею сам себе чудово захищаю!

Сердитий добродій

Та кинути Париж ви мусите?

Сірано

Хто зна!

Сердитий добродій

Чи ви не знаєте, яка то довжина
У герцогській руці?

Сірано

Не довша від моєї
Рука у герцога, як я свою цією
Продовжу штукою!
(Показує шпагу.)

Сердитий добродій

Не думаєте ж ви
Насміти...

Сірано

Думаю.

Сердитий добродій

Не шкода й голови?

Сірано

Ну, п'яти поверніть — і марш відсіль!

Сердитий добродій

Одначе...

Сірано

Геть відсіля, кажу!

Сердитий добродій

Хотів би я, юначе...

Сірано

Геть, бо спитаю я, чому це вас мій ніс
Так зацікавив?

Сердитий добродій
(вражений)
Я...

Сірано

(наступав на нього)

Не там, де треба, зріс?

Сердитий добродій

(відступаючи)

Ні, ваша милість... Я...

Сірано

Вам здався він трубою,
Слонячим хоботом?

Сердитий добродій

Я...

Сірано

Схожості з совою
Мені він надає?

Сердитий добродій

Але ж...

Сірано

Чи вкритий він
Якимись гулями?

Сердитий добродій

О!

Сірано

То з яких причин
Він так вражає вас? Чи, може, у природі
Це чудо із чудес?

Сердитий добродій

Небесна сило!

Сірано

Годі!
Кажіть, чому це він ваш погляд прикував?

Сердитий добродій

Від нього, далебі, я очі одвертав!

Сірано

А! Не хотіли ви дивитися на нього!
Він вам не до смаку, дратує вас?..

Сердитий добродій

Їй-богу,
Я...

Сірано

Кольором своїм він ріже око вам?

Сердитий добродій

О пане...

Сірано

Формою? Надмірним розвиттям?
Великий надто він? Признайтесь!

Сердитий добродій

(заїкуючись)

Ні, мій пане...
Малий... малесенький...

Сірано

Так от він чим поганий!
А, сто дияволів! Малий у мене ніс!

Сердитий добродій

Пробачте!

Сірано

Хай мене ухопить зараз біс —
Не те що не малий — і не великий навіть,
А величезний він,— і варто це прославить!
Ви, кирпо, кирпочко, безносий ви млинець,
Пишаюсь носом я, скажу вам навпростець,
Бо означає він характер світлий, добрий,
Люб'язний, огняний, дотепний і хоробрий,—
І цими рисами владаю я всіма
Так само, як у вас нітрохи їх нема,
І це вам власною я доведу рукою!

(Б'є його в щоку.)

Сердитий добродій

Ай! Ай!

Сірано

Хто народивсь із пикою такою,—
Не знає гордості, поезії, чуття,
Шляхетних поривів, любові до життя...
І це моя нога покаже в цю хвилину,
Ударом сміливим вас витуривши в спину!

(Виштовхує сердитого добродія згідно зі своїми словами.)

Сердитий добродій

Рятуйте! Караул!

Сірано

Це пам'ятати варт
Усім, кому мій ніс навіять може жарт!
Але як жартівник — людина благородна,
То шпаги сталь його проткне тоді холодна,
А не кулак поб'є,— такий-бо мій закон!

Де Гіш

(що сходить зі сцени з маркізами)

Обрид, нарешті, він!

Віконт де Вальвер

(знизуючи плечима)

Нахаба! Фанфарон!

Де Гіш

Невже ніхто його приборкати не може?

Вальвер

Ніхто? Ось я йому слівце докину гоже!

(Підходить до Сірано, що дивиться на нього, і став у визивній позі.)

У вас великий... так... великий ніс...

Сірано

(поважно)

О, так!

Вальвер

Ха-ха-ха!

Сірано

Це і все? Я бачу — не мастак
До слова гострого заговорив зі мною.
Хіба ж тут фразою обмежишся одною?
Та ж можна це сказать на тисячу ладів!
Ось тон вадирливий: «Я б лікарю звелів,
Коли б цей ніс був мій, його ампутувати!»
Тон дружній: «Носик цей, мій любий пане брате,
Напевне, воду п'є завжди раніш за вас!»
Ось описовий тон: «Це Альпи! Це Кавказ!»
Цікавий: «Скажіть, цей прилад до писання
Чи, може, це взуття якась модель остання?»
Тон граціозний: «Ви, напевне, свій носок
Зробили сідалом для стомлених пташок».
Дбайливий тон: «Скажіть, коли під час куріння
Із носу вашого струмує хмара синя —
Чи не кричить сусід: пожежа! дім горить!?»
Завбачливий: «Себе ви, пане, бережіть:
Під тягарем таким ви можете упасти!»
Тон ніжний: «Від дощу і всякої напасті
Я раджу вам носить на носі парасоль!»
Учений: «Нагадать, юначе мій, дозволь,
Що звір, описаний колись Арістофаном,
Із носом, певне, був таким от незміряним!»
Тон франта: «Моди крик! Смаку тонкого знак!
Щоб вішати бриля, це найпевніший гак!»
Тон перебільшення: «О, чудо небувале!
Щоб застудить цей ніс, усіх циклонів мало!»
Тон драми: «Як іде із цього носа кров —
В Червонім морі я подобу лиш найшов!»
Ось тон захоплення: «Це казка! Це химера!
Чудова вивіска була б для парфюмера!»
Ліричний: «Це труба, що в неї дме тритон!»
«Кому це пам'ятник?» — оце наївний тон.
Ось шанобливий тон: «Це ж башта! Гордість люду!»
Селянський тон: «Еге! таку, сказать, посуду
Напхать табакою лиш може багатій!»
Воєнний: «Чи багнет ви приладнали свій,
Щоб штурмом захопить ворожу батарею?»
Практичний: «Ви його пустіть у лотерею!
Великим виграшем принадите усіх!»
Нарешті — як сльоза, а не безжурний сміх

Вас притягли б нараз, то в трагедійнім тоні
Могли б сказати ви: «От ворог всіх гармоній!
Себе соромлячись, він сам почервонів!»
От скільки б ви мені могли сказати слів,
Якби ви дотепом хоч трошки володіли.
Але ж ні атому його ви, друже милий,
Не маєте в своїй нещасній голові,
Де думка як і єсть, то вже ніяк не дві!
Ну, словом, річ ясна: я, пане, не дозволю
Нікчемі кожному таланта грати ролю.

Де Гіш

(хоче повести з собою обуреного Вальвера)

Облиште, друже мій!

Вальвер

Але ж нахаба він!
Без рукавичок — фі! нікчемний дворянин,
Без пишних бантиків, без дорогих мережив!

Сірано

Мій пане, ці думки ретельно я простежив:
Так! Я не чепурун, не хвинтик і не франт,
Та чи людину ж то становить, друзі, бант?
Усі ті бантики й прикраси — випадковість,—
А Сірано зберіг і честь свою, і совість,
І з оком світлим я на світі цім живу
Одвертий, сміливий — не в сні, а наяву,
І хоч ані рум'ян не маю, ні корсета,
Та хто в нещирості підозрює поета?
Ношу старенький бриль — та голова під ним,
На зло заздросникам, горить огнем живим,
І правда, що служу їй вірно до нестями,
Своїми срібними вам дзвонить острогами!

Вальвер

Але ж, добродію...

Сірано

Без рукавичок я?
Мав пару, хоч старих, але рука моя
Одну в лице комусь за зле жбурнула слово!

Вальвер

Шахрай, негідник, бевзь, опудало!

Сірано

Чудово!
Дозвольте ж і мені представитись, як так:
Савіній-Сірано-Еркюль
де Бержерак.

Сміх.

Вальвер

(в нестямі)

Нікчемний блазень!

Сірано

(скрикує, ніби його схопила судорога)

Ай!

Вальвер

(що був відійшов, повертається)

А це ще що за штуки?

Сірано

(з гримасами болю)

Затерпла! От біда! Пора узяти в руки,
Розворушить її... Тут лиш не додивись!..

(Кладе руку на шпагу.)

Вальвер

Що?

Сірано

В шпазі, пане мій, мурашки завелись!

Вальвер

(добуває свою шпагу)

Гаразд!

Сірано

Дістанете удар ви знаменитий!

Вальвер

(зневажливо)

Поет!

Сірано

Так, я поет — і хочу потвердити
Цю репутацію: як будем фехтувать —
Баладу я берусь отут скомпонувать.

Вальвер

Баладу?

Сірано

Форми ви не знаєте цієї?

Вальвер

Нарешті...

Сірано

Три строфи беремо ми для неї,
По вісім у строфі віршованих рядків,
А на закінчення, як звичай повелів,
Чотири ще рядки — посилка чи послання.

Вальвер

Ви...

Сірано

Обіцяю вам, що в час мого змагання
Баладу новну я зімпровізую вмить,
Щоб з віршем кінцевим вас шпагою пронить.

Вальвер

Ні!

Сірано

Ні? Побачимо! Про те, як на дуелі
Скарав негідника

в Бургондському
готелі

Савіній-Сірано-Еркюль
де Бержерак!

Вальвер

Це, пане, що таке?

Сірано

Балада зветься так!

Зала

(схвильована до найвищої міри)

Тс! Тихо! — Місце нам! — Сідайте! —
Ах, чудово!

Картина. Коло цікавих у партері, маркізи і військові змішалися з городянами і простолюдом, пажі вилазять людям на плечі, щоб краще бачити. Всі дами стоять у ложах. Праворуч де Гіш і його почет. Ліворуч Ле Бре, Рагно, Кіжі тощо.

Сірано

(на хвилину заплющує очі)

Стривайте... Кілька рим бракує...
Ну, готово!

(Робить те, що каже.)

Здійнявши хвацько бриль широкий,
Недбало плащ скидаю свій
І шпагу дістаю — жорстокий
Почати з ворогом двобій.
Неначе Селадон стрункий,
З Ахіллом вартий порівняння,
Попереджаю, пане мій,
Що вас проткну в кінці послання.

Перші обміни ударами.

Ох, наберетесь ви мороки!
Куди штрикнути вас мерщій,
Індиче пишний? Чи під боки,
В печінку, в ухо, в ніс тупий?
Дінь-дон, клинок дзвенить легкий,
І я рішаю без вагання,
Що просто у живіт грубий
Ударю вас в кінці послання.
Бракує рими тут на о к н и й...
О, як вам личить тон блідий,
Хоч і не свідчить він про спокій! —
Ось я відбив удар тонкий,
Загрозу цілості моїй!
Хвилина зблизилась остання,
Держися, велетню страшний!
Ударю я в кінці послання.

(Урочисто.)

Послання

О, принце, час настав тяжкий,
Моліться богові зарання.
Раз! Два! Кінець баладі всій —

(Ударяє Вальвера, той хитається.)

І вдарив я в кінці послання.

Радісні вигуки. Оплески в ложах. Летять квіти й хусточки. Військові оточують і вітають Сірано. Рагно танцює від захоплення. Ле Бре щасливий і разом з тим у розпачі. Друзі віконта підтримують його і виводять.

Юрба

(протягливий крик)

Ах!

Кіннотник

Славно!

Дама

От краса!

Рагно

Це казка!

Маркіз

Це нове!

Ле Бре

Безумство!

Метушня навкруг Сірано.

Голоси

Слава вам! — Вітаю! — Хай живе
Наш Бержерак!

Жіночий голос

Герой!

Мушкетер

(швидко підходить до Сірано, простягаючи йому руку)

Дозвольте привітати!
У справах отаких я досвідом багатий,—
Та нині, до простих подібно городян,
Ногами тупав я...

(Пішов.)

Сірано

(до Кіжі)

А хто це?

Кіжі

Д'Артаньян.

Ле Бре

(до Сірано, беручи його за руку)

Що ж, поговоримо...

Сірано

(до Бельроза)

Хай трохи вийдуть люди.
Лишитись можна тут?

Бельроз

(шанобливо)

Ну, хто ж перечить буде?

Чути крики знадвору.

Жоделе

(виглянув)

Юрба розгнівана у нашому дворі
Свистками й лайкою вітає Монфлері.

Бельроз

(урочисто)

Що слава? Марний звук!
(Міняючи тон, до воротаря і доглядача свічок.)
Підмести! Зачиняти!
Свічки нехай горять: ми будем працювати,
Щоб вивчить фарс новий на ці найближчі дні.

Жоделе і Бельроз виходять, низько уклонившись Сірано.

Воротар

(до Сірано)

Ви не обідали, мій пане?

Сірано

Щиро — ні!

Воротар відходить.

Ле Бре

(до Сірано)

Чому?

Сірано

(гордо)

Тому...

(Міняє тон, помітивши, що воротар відійшов.)
Тому, що порожньо в кишені.

Ле Бре

(удаючи, ніби кидає гаман)

А той ваш гаманець...

Сірано

Ат, марні теревені!
Від батька пенсія в єдину щезла мить!

Ле Бре

Це місяць бути вам голодним!..

Сірано

Що ж робить!

Ле Бре

Всі гроші кинути як зважитись могли ви?
Та ж божевілля це!

Сірано

А жест який красивий!

Буфетниця

(покашлюючи за своїм прилавком)

Кхм... кхм...

Сірано і Ле Бре обертаються. Вона несміливо підходить.

Пробачте, пане... ви... душа мені болить!
Голодні ви — а тут і їсти є і пить...
(З поривом.)
Дозвольте вас прохать...

Сірано

(здіймаючи бриля)

Моя дитино мила!
Хоч, може, гордість би мені й заборонила —
Мені — гасконцеві! — дароване приймать
Із ручки вашої, та болю вам завдать
Своїм одмовленням не хочу,— отже радо візьму.
(Підходить до буфета.)

О! Трошечки! Цю бубку винограду...

Вона хоче дати йому гроно, він одриває одну ягідку.

Ні! тільки ягідку! Води...

Вона хоче налити йому вина, він спиняє її.

Моя жага
Води бажає лиш — і кусник пирога!
(Відламує половину пиріжка, решту віддає.)

Ле Бре

Безглуздя! Дурощі!

Буфетниця

Ще щось узяти прошу!

Сірано

Дозвольте ручку цю поцілувать хорошу.
(Цілує їй руку як принцесі.)

Буфетниця

Ах, пане... Дякую...
(Вклоняючись.)
Добраніч!
(Пішла.)

СЦЕНА V

Сірано, Ле Бре, потім воротар.

Сірано

Ну, тепер...
Ах, справді, з голоду я ледве не помер!
(Влаштовується за буфетом, кладе перед собою пиріжок.)
Тепер обід!..
(Ставить воду.)
Питво!
(Кладе ягідку винограду.)
Десерт! От і чудесно!
(Їсть.)
Що ти сказати мав, послухать інтересно!

Ле Бре

Скажу, що ця твоя з бундючим панством гра
Не доведе тебе, мій друже, до добра!
Ну, от, чого добивсь ти нинішнім скандалом?

Сірано

(кінчає пиріжок)

Ефекту, братику!

Ле Бре

Ще й перед кардиналом!

Сірано

(спалахнув з радості)

Як! Був тут кардинал?

Ле Бре

І що подумав він!

Сірано

Похвалить Сірано.

Ле Бре

З яких би то причин?

Сірано

Він пише,— а кому з письменників не любо
На сцені бачити чужого твору згубу!
Я творові Баро зробив отут провал —
І з цього втішений, напевне, кардинал!

Ле Бре

Та скільки ворогів ти тут нажив!

Сірано

(їсть виноградинку)

Багато!

А скільки?

Ле Бре

Сорок сім, коли не рахувати
Жіноцтва!

Сірано

Ну, лічи!

Ле Бре

Де Г'іш та Монфлері,
Віконт Вальвер, Баро, пани, що при дворі,
Вся академія...

Сірано

Доволі! Я щасливий!

Ле Бре

До чого ж приведе життя це неможливе?
Якого способу додержуєшся ти?

Сірано

Я шлях свій у житті не зразу міг найти,
Але знайшов-таки!

Ле Бре

Який же?

Сірано

Знаменитий!
Якнайдивніше все на цій землі чинити!

Ле Бре

(знизує плечима)

Хай так! Але відкіль, по правді говори,
Зненависть ти таку узяв до Монфлері?

Сірано

(підводячись)

Подумай! Цей Сілен, остільки череватий,
Що пуза власного не може обійняти,
Ще причаровувать жіночу мріє стать
І як виходить щось на сцені белькотать,
То очі жаб'ячі на неї витріщає...
Недивно — кров моя при спогаді палає! —
Дозволив він собі дивитись так на ту,
Хто... Ах! Немов слимак по ніжному цвіту
Проповз огидливий...

Ле Бре

(вражено)

Як, як? Чи це ж можливо?

Сірано

(з гірким усміхом)

Що міг я покохать? А правда, друже, диво?

(Міняючи тон, поважно.)

Так, я люблю.

Ле Бре

Кого ж? І не признавсь мені!

Сірано

Кого? Ах, що й казать! І мрії там смішні,
Не те, що про красунь, про найпоганшу навіть,
Де за окрасу ніс такий страшенний править,
Що перед власником за цілих п'ять хвилин
Раніш з'являється!.. І саме з цих причин
Найкращу я люблю!

Ле Бре

Найкращу?

Сірано

Найдивнішу!
За всіх вродливішу, стрункішу...

(В знемозі.)

золотішу!

Ле Бре

Та хто ж це, господи?

Сірано

Питаєш, хто вона?
Ясна, як сонця світ, як смерті меч — страшна,
Сильце, поставлене природою самою
На бідолашних птиць, троянда, що красою
До себе знаджує, щоб згубу принести!
Той усміх — о, ніде такого не знайти!
Чи ступить, чи пройде, чи стане, чи погляне —
Венери грація, солодкий чар Діани
Серед святих гаїв, між дивних дивовиж,—
Дарма, що навкруги сучасний наш Париж!

Ле Бре

А, чорт! Ну, все ясне!

Сірано

Ясне, як сонце зрана!

Ле Бре

Твоя кузина це, Мадлена?

Сірано

Так, Роксана!

Ле Бре

Гаразд! Ну, що ж, сміліш на приступ, друже мій!
Ти ж показав себе таким героєм їй!

Сірано

Ах, друже, не дивись крізь цю рожеву призму!
Хто має ніс такий, там мало й героїзму!
Усіх ілюзій я відрікся назавжди!
Буває — в теплу ніч, коли цвітуть сади
І їхні пахощі з тремтінням небувалим
Ловлю я цим смішним, химерним причандалом,—
У срібнім сяєві, що місяць розлива,
Ідуть закохані, і ніжні їх слова
Та млосні руки їх, навіяні жагою,
Видіння викличуть палке передо мною,
Немовби сам я йду в екстазі чарівнім
У парі з любою... Але усе, як дим,
Зникає: бачу враз я на стіні сусідній
Мойого носа тінь в потворності огидній!

Ле Бре

(зворушений)

Мій друже!

Сірано

Друже мій! Нелегко це знести!
Такий негарний я... Самотній.

Ле Бре

(жваво хапає його за руку)

Плачеш ти?

Сірано

О, ні! Лишень не це! Хіба б воно годилось,
Щоб носом отаким ясна сльоза скотилась?
Нічого вищого на цій землі нема,
Як сльози, що любов дарує їх сама,—
То як же смів би я смішними їх зробити?

Ле Бре

Мій любий! Бог Амур буває то сердитий,
То ніжний,— примх його нікому не вгадать!

Сірано

Ах, Клеопатру я насмілився покохать,
Але ж чи Цезар — я? Кохаю Беренісу,
Але на Тіта сам куди я схожий, к бісу?

Ле Бре

А розум! Сміливість! Хоч би мала́ оця,
Що перішуче так і мило без кінця
Поїсти зважилась тобі пропонувати,—
Ти ж бачив, як її палали оченята!

Сірано

(вражений)

А справді!

Ле Бре

Ну? Отож! Одвага — не біда!
Чи ж не помітив ти, яка була бліда
Роксана, стежачи за вашим поєдинком?

Сірано

Роксана?

Ле Бре

Так, вона! Своїм безумним вчинком
Ти вразив серце їй і розум полонив...
Признайся ж їй у всім!

Сірано

Так, щоб вона без слів
Мені в обличчя, в ніс одверто засміялась!
Ні, ні, не можу я, бо серце б розірвалось!

Воротар

(вводячи когось, до Сірано)

До вас, мій пане!

Сірано

Що? Дуенья! Боже мій!
Її дуенья!

СЦЕНА VI

Сірано, Ле Бре, дуенья.

Дуенья

Хай пробачить пан ясний —
Із вами стрітися мадмуазель Роксана
Хотіла б тайно десь...

Сірано

Зі мною?

Дуенья

(з реверансом)

Так, мій пане!
Щось хоче вам вона сказати...

Сірано

Щось... мені...

Дуенья

(знову реверанс)

Так,— і важливе щось!

Сірано

О, сили неземні!

Дуенья

Узавтра, як зоря засяє світлоока
Аврори ранньої,— у храм святого Рока
Рушає панночка.

Сірано

(спираючись на Ле Бре)

О боже!

Дуенья

Тож кажіть,
Де б вас могла вона по месі тій зустріть?

Сірано

(збезумівши)

Де... я... Ах, боже мій!

Дуенья

Скоріше ж!

Сірано

Я шукаю!..

Дуенья

Де?

Сірано

Зараз... зараз я... Стривайте... Знаю, знаю!
В кондитерській Рагно!

Дуенья

На вулиці якій?

Сірано

Що? Як? На вулиці? Ах, зараз, боже мій!
Так, так! Сен-Оноре!

Дуенья

Тож завтра. Пів на сьому.
(Пішла.)

СЦЕНА VII

Сірано, Ле Бре, потім актори, Кіжі, Брісайль, Ліньєр, воротар, музиканти.

Сірано

(падає в обійми Ле Бре)

Побачення — мені! О, хто б повірив цьому!

Ле Бре

Що ж, ти вже не сумний?

Сірано

Я знаю лиш одно —
Відомо їй, що є на світі Сірано!

Ле Бре

Віднині будеш ти спокійний, як годиться?

Сірано

(в нестямі)

О! Викрешу я всі у грудях блискавиці,
На ціле військо я ладен піднять свій лук!
Я маю десять серць, я сотню маю рук!
Геть карликів смішних!

(Кричить.)

Я велетнів жадаю!

З деякого часу в глибині сцени заворушились тіні акторів та актрис, чути шептання: починається репетиція. Музики знов сідають на свої місця.

Голос

(зі сцени)

Тс! Репетиція!

Сірано

(сміється)

Пробачте! Замовкаю!

Іде до виходу. У головні двері входять Кіжі, Брісайль, кілька офіцерів, підтримуючи зовсім п'яного Ліньєра.

Кіжі

Мій Сірано!

Сірано

Що там?

Кіжі

П'яний, як темна ніч,
Твій друг...

Сірано

(пізнаючи)

А, це Ліньєр!

Кіжі

Тобі важливу річ
Сказати має він...

Брісайль

Не може ночувати
Він дома...

Сірано

То ж чому?

Ліньєр

(ледве орудуючи язиком, показує зовсім зім'яту записку)

Ось... подивися... брате...
Цей лист... Сто чоловік у засідці
Сидить...
За пісню, що я склав, хотять мене убить...
Сто чоловік... Еге... Найняв їх пан багатий...
Дозволь цю ніч мені... у тебе ночувати...

Сірано

Сто, кажеш? Ночувать у себе будеш ти!

Ліньєр

(злякано)

Але...

Сірано

(страшним голосом)

В дорогу! Марш!

(Показуючи на ліхтаря, що похитуючи держить воротар, цікаво дослухаючись до розмови.)

Бери ліхтар, світи!

Ліньєр хапає ліхтар.

Клянусь, що сам тобі я постелю сьогодні!

(До офіцерів.)

Ви назирці ідіть, як свідки благородні.

Кіжі

Сто чоловік, зміркуй!

Сірано

Сто? Мало, далебі,
Для цього вечора!

Актори і актриси в різноманітних костюмах, зійшовши зі сцени, підходять до них.

Ле Бре

І нащо-бо тобі...

Сірано

Ах, буркотун Ле Бре!

Ле Бре

Навіщо цей п'яничка!

Сірано

(вдаряючи Ліньєра по плечу)

А! Тут причина є, мій друже, невеличка:
П'яничка цей, мовляв, ходячий жбан вина,
Ця бочка з хересом, барило це без дна,—
Шляхетна це душа і рицар бездоганний:
У церкві якось він у день святої Панни
Побачив, як черпнуть свяченої води
Та дама підійшла, що він її сліди
Ладен був цілувать... і що ж би ви гадали?
Він, що вода його від юних літ жахала,
Всю решту вихилив, не мружачися, вмить!

Актриса

(в одязі субретки)

Чудово!

Сірано

Правда ж бо, субреточко?

Актриса

(до інших)

Скажіть,—
Чому аж цілих сто на бідного поета
Чатують?

Сірано

Ну, вперед!
Зі мною ви ідете,

Панове, свідками,— тож будьте в стороні
І не втручайтеся!

Друга артистка
(сплигуючи зі сцени)

Дозвольте і мені
Піти! Цікаво ж як!

Сірано

Ходімо!

Перша актриса
(так само сплигуючи, до старого актора)

Ти, Касандре?

Сірано

Так, так, усі ідіть! Ви, докторе, Леандре,
Ти, Ізабелло! Всі! Нехай ваш пишний рій
З'єднає жартома в феєрії одній
Іспанську драму цю із фарсом італійським!
Ви з нами рушите шумним незбройним військом
І брязкотельцями та барвами всіма
Оточите двобій — одного із стома!

Всі жінки
(стрибаючи з радощів)

Чудово!
— Браво!
— Плащ!
— Мій капюшон!

Жоделе

Ходімо!

Сірано
(до музикантів)

І вас запрошую — мотивами дзвінкими
Нас супроводити!

Музики приєднуються до кортежу. Всі беруть з рампи запалені свічки і розподіляють між собою. Утворюється факельний похід.

Чудово! Гроно дам,
Блискучі вояки... А на чолі я сам
Веду їх уперед,
(виходить наперед, як каже)

подібний Сціпіону,
Я Цезар з Цезарів! Додержуйте закону,
Мені не помагать, дивитися лишень!
Ну, друзі! Раз, два, три! Гей, двері навстіжéнь!

Воротар одчиняє двері навстіж. Дається бачити закуток мальовничого старого Парижа, осяяного місяцем.

О, гляньте! Наш Париж у маренні втопає,
Блакитна ніч над ним у далі йде безкраї,
І Сена дзеркалом магічним виграє.
От декорації! Артистам простір є!
Що ж! Постараємось і відповідно грати!

Всі

До башти Нельської!

Сірано

(стоячи на порозі)

Так!

(повертається до субретки)

Зволили спитати
Ви, люба панночко, чому аж сотня там
Засіла, де поет іти лиш має сам?
На це я відповім, субретонько ласкава,
Що той поет — мій друг, і вся у цьому справа!

Виходить. За ним похід — Ліньєр, похитуючись, на чолі, актриси під руку з офіцерами, актори, підскакуючи — рушає в ніч при звуках скрипок у мерехтливому сяйві свіч.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

ЦУКЕРНЯ ПОЕТІВ

Крамниця Рагно, кондитера-кухаря, чимале приміщення на розі вулиць Сен-Оноре і Арбр-Сек, що їх широко видно в глибині крізь скляні двері. Вулиці сіріють у першому промінні світанку.
Ліворуч, на передньому плані, конторка із залізним наметом, під котрим висять гуси, качки, білі павичі. У великих фаянсових вазах високі букети з простими квітами, переважно жовтими соняшниками. З того ж боку, на другому плані, величезний камін; перед ним на колосальних таганах, що під кожним з них висить казанок, смажиться на деках усяка печеня.
Праворуч, на передньому плані двері. На другому плані сходи, що ведуть у невеличку залу на антресолях, яку видно крізь одчинені

внутрішні віконниці. Там стоїть накритий стіл, світиться невеличка фламандська люстра: це затишна окрема їдальня. Дерев'яна галерея, що становить продовження сходів, веде, очевидно, до інших подібних покоїв.

Посередині приміщення залізний обруч, підіймапий за допомогою мотузки; обвішаний дичиною, він становить подобу своєрідної люстри. Під сходами, в їх затінку, червоніють, палаючи, печі. Крутяться рожни. Пірамідами височіє всяка живність. Висять шинки. Ранішня метушня. Снують, штовхаючись, перелякапі кухтики, величезні кухарі, дрібненькі пахолки. Море ковпаків з пір'ям півнів та цесарок. Приносять на бляшапих тацях та на івових плетінках солодке тісто, цілі гори печива.

Столи з блюдами й пирогами. Інші столи з стільцями навкруги чекають на одвідувачів. Маленький столик у кутку, що потопає в паперах. Перед відкриттям завіси Рагно сидить біля цього столика і пише.

СЦЕНА I

Рагно, кухарі, потім Ліза. Рагно сидить при столику і пише з натхненним виглядом, числячи на пальцях.

Перший пекар

(несе зготовані ласощі)

Цукати!

Другий пекар

(несе блюдо)

Коржики!

Третій пекар

(з паштетом)

Паштет!

Четвертий пекар

(з мискою)

Сластьони!

П'ятий пекар

(із смаженою птицею, прикрашеною пір'ям)

Пава!

Рагно

(перестає писати, підводить голову)

Уже на посуді зоря блищить яскрава!
О, божество пісень, від мене геть лети!
Знов прийде ліри час, а нині час плити!

(Підводиться. До одного з кухарів.)
Додайте соусу!

Кухар

А скільки ж?

Рагно

Зо три склади!

(Іде далі.)

Кухар

Гм!..

Перший пекар

Марципан!

Другий пекар

Пиріг!

Рагно

(перед каміном)

О музо, бога ради,
Покинь мерщій мене, а то очам твоїм
Пошкодить, я боюсь, їдкий кухонний дим!
(До одного з пекарів, показуючи на паляннички.)
Тут форма, друже мій, вам не вдалася нині;
Цезура мусить вірш ділить посередині!
(До другого, показуючи йому незакінчений паштет.)
Палац поставлено,— виводьте ж гарний дах!
(До молодого учня, що, сидячи долі, нанизує на рожен птиць.)
Від птаха, бачиш ти, різниться інший птах —
Курчатко скромне ось, а он — індик пихатий...
Їх треба на рожні, мій сину, чергувати,
Як чергував Малерб з коротким — довгий вірш,
І на вогні крутить, щоб вийшло це не гірш,
Аніж гармонія прекрасного куплета.

Другий учень

(підходить з підносом, накритим тарілкою)

Хазяїне... Насмів для вас, як для поета,
Цю штуку я спекти...
(Розкриває піднесене — великий торт у вигляді ліри.)

Рагно

(зачарований)

Ах, ліра! Це-то так!

Другий учень

Бісквітне тісто й крем...

Рагно

От хлопець! От мастак!

Другий учень

А струни я зробив із цукру...

Рагно

Молодчина!

На ж випий чарочку...

(Помічає Лізу, що входить до кімнати.)

Тс... Он моя дружина!

Сховай ці гроші! Йди!

(До Лізи, з ніяковим виглядом показуючи ліру.)

А правда ж бо, краса?

Ліза

Безглуздя!

(Кладе на конторку пачку паперових торбинок.)

Рагно

Торбинки? Спасибі!

(Розглядає принесене.)

Небеса!

Книжки улюблені! Найкращих друзів твори!
Вщент пошматовані, покраяні, о горе! —
На те, щоб класти в них мигдаль та мармелад!
Орфей загинув так від сп'янених менад!

Ліза

(сухо)

Здається, в праві я була зужиткувати
Писання диваків, що тут їдять без плати,
Щоб хоч якусь користь дістать собі від них!

Рагно

Мурашко, не ганьби ти коників моїх
І не суди за те, що знають тільки співи!

Ліза

Коли тут набрід цей не товкся гомінливий,
Ані мурашкою не звали ви мене,
Ані менадою!

Рагно

Видовище страшне!
Таке з поезії робити! Гнів і сльози!

Ліза

А що ж іще робить?

Рагно

Що ж робиш ти із прози?

СЦЕНА II

Ті самі, двоє дітей, що тільки-но зайшли до цукерні.

Рагно

Чого, малятка, вам?

Перша дитина

Три пончики...

Рагно

(подаючи)

Беріть!
Свіжесенькі, з огню!

Друга дитина

Будь ласка, загорніть!

Рагно

(схвильований, набік)

Ох, торбинки мої!

(До дітей.)

Ага, вам загорнути?

(Бере торбинку і перед тим, як покласти в неї пончики, читає.)

«Так Одіссей блукав, жоною не забутий»...
Не це!..

(Кладе торбинку вбік і бере іншу. Хоче покласти туди пончики, читає.)

«Прекрасний Феб»...
Не це!..

(Знов одкладає торбинку.)

Ліза

(нетерпляче)

Та ну ж, мерщій.
Чого копаєшся?

Рагно

Найшов я, друже мій.

(Бере торбинку третю, вагається)

Сонет Філліді... Ах!
Та як же це жорстоко!

Ліза

Нарешті зважився

(знизує плечима).

Ото дурна морока!

(Став на стілець і починає розставляти блюда на полиці.)

Рагно

(користуючись з того, що вона повернулась до нього плечима, підкликає назад дітей, що вже були біля дверей)

Пст! Пст, маляточка! Віддайте лиш мені
Торбинку,— пундики додам я пресмачні!

Діти віддають йому торбинку, жваво беруть ласощі і виходять. Рагно, розгладжуючи папір, читає.

«Філліда!» В ім'я це — і загортати тісто!
«Філліда!» — як бринить і ніжно, й урочисто!

Швидко входить Сірано.

СЦЕНА III

Рагно, Ліза, Сірано, потім мушкетери.

Сірано

Котра година?

Рагно

(шанобливо вклоняючись)

Шість.

Сірано

(схвильовано)

Як тихо лине час!

(Ходить туди й сюди по цукерні.)

Рагно

(ходячи слідом за ним)

Дозвольте, пане мій, повіншувати вас!
Чудово!

Сірано

Що таке?

Рагно

Ваш подвиг...

Сірано

Що ж бо, друже?

Рагно

Дуель з віконтом...

Сірано

(зневажливо)

А!

Рагно

(захоплено)

У віршах.

Ліза

Ну, не дуже
Це й дивно: віршів тих у нього повен рот!

Сірано

Тим краще! Годі з тим!

Рагно

Яка балада! От
Її рефрен:

(Фехтуючи рожном, що держить у руках)

Я вас проткну в кінці послання!
Я вас проткну в кінці...

Сірано

Рагно! Одне питання:
Котра година?

Рагно

П'ять на сьому... вас проткну
В кінці послання... О! Баладу чарівну
Зложить, фехтуючи!

Ліза

(до Сірано, що, проходячи повз конторку, мимохідь потис її руку)

Що це у вас з рукою?

Сірано

Дурниця! Вдряпнуто!

Ліза

Чи не сліди двобою?
Ви небезпеки знов зазнали?

Сірано

Аж ніяк!

Ліза

(погрожуючи йому пальцем)

Ой, щось не вірю я, вояко між вояк!

Сірано

Нічого не було, заприсягаюсь носом!
(Міняючи тон.)
Я тут людину жду — отож, мовляв, попросим,
Щоб з ласки вашої лишили нас самих.

Рагно

На жаль, поетів я чекаю тут своїх!

Ліза

(іронічно)

На перше снідання!

Сірано

По знакові мойому
Ти випровадиш їх... Година?

Рагно

Чверть на сьому!

Сірано

(нервово сівши до столу Рагно і беручи папір)

Перо?

Рагно

(подаючи йому перо, що тримав за вухом)

Із лебедя!

Мушкетер

(із розкішними вусами, входить. Громовим голосом)

Привіт!

Сірано

(обертаючись)

Це хто такий?

Рагно

Та... жінчин приятель... О, воїн престрашний —
Як вірити йому...

Сірано

(знову беручись за перо і знаком відсилаючи Рагно)

Іди собі!..

Сам собі.

Списати
Всі почуття свої — у руки їй віддати —
Втекти...

(Кидав перо.)

О боягуз! Та що ж робить мені,
Як заніміть ладен я краще, освідчитись,
признаться!

(До Рагно.)

Котра година там?

Рагно

На сьому вісімнадцять!

Сірано

(б'ючи себе в груди)

Ні слова на устах — а скільки в серці їх!

Як рвуться на папір!

(Знов бере перо.)

Ну, що ж! Нехай на сміх,
А мушу висловить коханій я листовно,
Якої пристрасті в моєму серці повно,
Якої ніжності!... О, сто разів цей лист
У думці я складав! Тепер не тільки зміст,
А кожну точку там і кому пам'ятаю...
Тож не пишу тепер, а копію здіймаю!

Пише. За скляними дверима видно якісь худі, несміливі силуети.

СЦЕНА IV

Рагно, Ліза, мушкетер, Сірано — пише при столику,— поети в чорних одягах, з панчохами, що спадають, заболочені.

Ліза

(підходить до Рагно)

Ось ваші шарпаки!

Перший поет

(входячи, до Рагно)

Колего мій, привіт!

Другий поет

(так само стискаючи Рагно руку)

Колего дорогий!

Третій поет

Наш пекарю, що світ
Не знає рівного!

(Нюхає повітря.)

А пахне як чудово!

Четвертий поет

О Фебе-кухарю!

П'ятий поет

Оце-то влучне слово!
Кондитер — Аполлон!

Рагно

(його оточують, обіймають, тиснуть йому руки)

Які товариші!
Як з ними радісно і легко на душі!

Перший поет

Ми затрималися: при Нельській башті люду
Велике стовпище, мов збіглися на чудо.

Другий поет

Аж вісім волоцюг убитих там лежить.

Сірано

(підводячи на хвилину голову)

Я думав — тільки сім...
(Знов береться до листа.)

Рагно

А хто ж воно, скажіть,
Герой у тім бою?

Сірано

(недбало)

Я — ні!

Ліза

(до мушкетера)

А ви, мосьпане?

Мушкетер

(покручуючи вуси)

Можлива річ...

Сірано

(пише, від часу до часу бурмоче собі)

Я вас люблю, кохана!
Я вас обожую!

Перший поет

Чутки по місту йдуть,
Що чоловік один до втечі повернуть
Здолав аж цілих сто!

Другий поет

Там скрізь уламки зброї,
Списи, мечі лежать...

Сірано
(пишучи)

Для вроди чарівної...

Третій поет

Шапки утікачів по вулицях лежать
Геть аж до пристані...

Сірано
(так само)

Ладен я все віддать...

Перший поет

То велетень якийсь, якийсь титан казковий!

Сірано
(так само)

Та вас побачивши, я позбавляюсь мови,
І млію і мовчу...

Другий поет
(хапаючи пиріг)

Ну, друже мій Рагно,
Як вам віршується?

Сірано

Закоханий давно,
До гробу вірний вам...
(Хотів підписатись, але спиняється й ховає лист.)
Так, підпис ні до чого:
Та ж особисто їй я дам листа оцього.

Рагно
(до другого поета)

Рецепт у віршах я скомпонував!

Третій поет

(умощуючись перед підносом із тістечками)

Он як!

Четвертий поет

(розглядаючи бабку)

Цей папушник надів набакир свій ковпак!

(Одкушує верх бабки.)

Перший поет

Цей пірник так морга голодному поету,
Немовби щось хотів сказати по секрету!

(Хапає пірника.)

Другий поет

Ми слухаєм, Рагно.

Третій поет

(обережно беручи тістечко)

Оце, либонь, смачне!

Другий поет

(вгризаючись у торт-ліру)

О ліро! В перший раз годуєш ти мене!

Рагно

(що приготувався читати вголос, відкашлявся, поправив ковпак на голові, став у позу)

Рецепт...

Другий поет

(підштовхує ліктем першого)

Ну, й снідання!

Перший поет

(до другого)

Обід, ще й предешевий!

Рагно

(читає)

Рецепт, як печиво робити мигдалеве.
Ти білки у піну збий,
В неї влий

Соку з доброї цитрини,
Мигдалевим молоком,
Як струмком,
Оживи застиглість піни.
Із мигдалю та з муки
Пиріжки
Ти зроби, але відкриті,
З абрикосів запашних
Треба їх
Конфітурами змастити.
Піну влий у них пухку
Та легку,
Став у піч їх без розмови,
Щоб зрум'янились вони,
Як панни...
От і печиво готове!

Поети

(з набитими ротами)

Прекрасно! Що за стиль!

Поет

(мало не вдавившись)

Кхм... кхм... Це щось чудове!

Поети відходять у глибину сцени, жуючи.

Сірано

(що спостерігав усю картину)

Чи помічаєш ти, як славно ці панове
Тут запихаються під звуки рим твоїх?

Рагно

(тихо усміхаючись)

Я бачу добре це,— і не дивлюсь на них
Зумисне, щоб вони живилися спокійно.
Так, пане Сірано, я тішуся подвійно:
Охоту віршувать зганяючи свою,
Голодним разом з тим під'їсти я даю.

Сірано

(плеще його по плечу)

Добряга!

(Рагно йде до своїх друзів. Сірано стежить за ним очима, потім несподівано звертається до Лізи.)

Лізо!

Ліза, що ніжно розмовляла з мушкетером, здригнулась і підійшла до Сірано.

Що, отой вояка бравий
Облогу і на вас повів задля забави?

Ліза

(ображено)

О, тільки згорда я на нього подивлюсь —
І від усіх атак негайно відіб'юсь!

Сірано

Ну, оченята ці, як правду говорити,
Щоб інших побивать, занадто вже підбиті!

Ліза

(задихаючись від хвилювання)

Але...

Сірано

(одверто)

Рагно мій друг, і брать його на глум
Не дозволяю я...

Ліза

Навіщо вам цей шум?
Я...

Сірано

(так голосно, щоб почув зальотник)

Прошу знати це!

(Уклоняється мушкетерові і, глянувши на годинник, став біля дверей, спостерігаючи.)

Ліза

(до мушкетера, що простодушно віддав уклін Сірано)

Ви в рот води набрали?
Чи звикли ви, щоб вас у вічі ображали?
Чого ви мовчите, немов язик приріс?
Скажіть же щось йому! Про ніс його!

Мушкетер

Про ніс?

Про ніс? Про ніс?

(Швидко виходить, Ліза за ним.)

Сірано

(від дверей, роблячи знаки Рагно, щоб той одвів поетів)

Пст! Пст!

Рагно

(показуючи поетам двері праворуч)

Там буде вигідніше

Читати вірші нам...

Сірано

(нетерпляче)

Пст! Пст!

Рагно

Там затишніше!

Перший поет

(у розпачі, з набитим ротом)

Та як же пиріжки...

Другий поет

З собою їх візьмім!

Всі швидко йдуть за Рагно, пограбувавши блюда з печивом.

СЦЕНА V

Сірано, Роксана, дуенья.

Сірано

Вручу я їй листа, коли слівцем одним
Вона подасть мені хоч би якусь надію!

Роксана в масці з'являється з дуеньєю за скляними дверима. Він швидко відчиняє двері.

Заходьте!

(Підбігає до дуеньї.)

Пару слів!

Дуенья

І десять зрозумію!

Сірано

Чи ви до ласощів охочі?

Дуенья

Чом би й ні!

Сірано

(сквапно хапає паперову торбинку на столі)
От Бенсерадові сонети вам...

Дуенья

(засмучено)
Мені?

Сірано

У них я загорну вам тістечка...

Дуенья

А!

Сірано

Згода?
Від цих-от пиріжків не станеться вам шкода?

Дуенья

Хай навіть так!

Сірано

Гаразд! А ці от покладем
До Сент-Аманових заплутаних поем!

Дуенья

Ха!

Сірано

Ці — в Шапленів вірш!

Дуенья

Хі!

Сірано

Тільки споживати
Прошу на вулиці, а тут не заважати!
Вернетесь, як усе з'їсте...

Дуенья

Але ж...

Сірано

(виштовхує її)

Ідіть!

(Зачиняє за дуеньєю двері, спиняється, здійнявши бриля, на шанобливій відстані.)

Дозвольте день і час мені благословить,
Коли ласкаво так згадали ви про мене
І прибули сюди, щоб...

Роксана

(знявши маску)

Перш за все, кузене,
Спасибі щире вам, що вчора шах і мат
Од шпаги вашої дістав нікчемний фат...
Його бо пан... один... який мене кохає...

Сірано

Де Гіш?

Роксана

(опустивши очі)

Дружиною для мене прирікає...

Сірано

Про людське око, так?

(Уклоняючись.)

Тож я меча підніс
Учора не за свій страхоподібний ніс,—
За очі осяйні, неначе зорі неба!

Роксана

Ще... хочу я сказать..., але спочатку треба
Згадати вам той час, коли ви, майже брат,
Зі мною рідних лук вдихали аромат
У парку давньому, при озері сріблястім...

Сірано

Од цього спогаду на мене віє щастям!

Роксана

Бувало, робите ви з очерету спис...

Сірано

Для ляльки кучері вам постачав маїс!

Роксана

Дитячих ігор час!

Сірано

Надій весна зелена!..
Роксана нинішня, ви звалися Мадлена...

Роксана

Що я, було, скажу,— все зробите мені!

Сірано

В коротких спідничках ходили ви в ті дні...

Роксана

І що ж, була у них гарненька я?

Сірано

Чудова!

Роксана

Бувало — ранка в вас на пальці випадкова —
Ви прибігаєте. Я матір удаю
І грізним голосом вам проповідь свою
Читаю: «Що це знов, хлопчисько неслухняний?»
А потім так беру...

(Бере його за руку — спиняється вражена.)

Ой, що це? Знову рани?

Сірано хоче відняти свою руку.

Ні, ні, показуйте! А вже ж не та пора! —
Ну, де це сталося?

Сірано

І знову винна гра!
При Нельській башті я необережно грався —
Ну, і подряпався...

Роксана

Дитиною зостався!

(Сідає до столу, вмочує свою хусточку в склянку з водою.)

Давайте!

Сірано

(сідає собі)

О, яка небесна доброта!

Роксана

(обмиваючи рану)

Ну, скільки ж їх було?

Сірано

Їй-богу, менше ста!

Роксана

Усе розказуйте...

Сірано

Ні, ні... Це нецікаво...
Та про яку ж ото мені сказати справу
Ви не зважалися?

Роксана

(не випускаючи його руки)

Тепер наважусь я,
Бо давня та весна навіяла моя
Мені хоробрості... Признáюсь: я кохаю.

Сірано

Ой!

Роксана

І не знає він.

Сірано

Ах!

Роксана

Досі ще не знає.

Сірано

Ох!

Роксана

Але знатиме...

Сірано

Ох!

Роксана

І в його очах
Любов читаю я — таємну, скромну...

Сірано

Ах!

Роксана

Але спокійно-бо, я ж мушу зав'язати! —
Він любить оддалік, не важиться сказати,
Не сміє він жагу освідчити палку...

Сірано

Ох!

Роксана

(кінчаючи перев'язувати руку своєю хустиною)

Служить він якраз у вашому полку.

Сірано

О!

Роксана

(сміючись)

Із ним не стрітися, гадаю, не могли ви!
Шляхетний, сміливий, розумниця, красивий...

Сірано

(блідий, підводиться)

Красивий?

Роксана

Що це вам?

Сірано

(показує на свою руку, усміхаючись)

Так... Вавка ця... Дарма...

Роксана

Ну, я люблю його — та ця любов німа:
В театрі тільки ми стрічалися.

Сірано

Ні слова
Не говорили з ним?

Роксана

Очима лиш.

Сірано

Це мова
Відома,— але як дізналися про все?

Роксана

Ну, в колі нашому земля чутки несе!
У парку липовім, в кутку ясної зали
Про нього кумоньки усе мені сказали!

Сірано

Кадет він?

Роксана

Гвардії, кузене мій, кадет.

Сірано

А як зовуть його?

Роксана

Барон де Невільєт.

Сірано

Такого в нас нема!

Роксана

Якраз сьогодні зрана
В загін до вашого вступив він капітана.

Сірано

І в серце ранений смертельно той юнак!
Але ж і ви самі...

Дуенья

(розчиняє двері)

Мосьє де Бержерак,
В торбинках порожньо!

Сірано

Поеми і сонети
Читайте всі на них.

Дуенья зникла.

Його ви визнаєте,
Дитя моє, таким, як то б хотілось вам.
Але подумайте: лише тонким думкам,
Шляхетним висловам, дотепності широкій
Можливо зрушити ваш граціозний спокій.
А що, як неук він, невіглас і простак?

Роксана

Ні! Тільки рицарі зачісуються так!

Сірано

Але чи зачісці відповідає мова?

Роксана

Він сипле перлами, я присягтись готова!

Сірано

Звичайно — перлами, бо вуса чарівні!
А що, як він дурний?..

Роксана

(тупає ніжкою)

І не кажіть мені!
Умру я!

Сірано

(після мовчанки)

Так... Це все!.. І говорити годі...
Та чим же можу я вам стати у пригоді?

Роксана

Ах, друже, чула я, що в вашому гурті,
Поміж гасконцями...

Сірано

Не дуже любі ті,
Хто білу серед нас нагадує ворону,
Хто в коло наше вліз без права і закону,
Лише з протекції, хоч не гасконець він?..

Роксана

Дрижу за нього я!

Сірано

(крізь зуби)

Ну, що ж — не без причин!

Роксана

Але таким себе героєм ви явили,
Як зпахабнілого негідника провчили,
Як бились, ніби лев, супроти волоцюг,
Що я подумала: ось де надійний друг!..

Сірано

Гаразд, я зрозумів. Для вашого барона
У мене з цього дня готова оборона.

Роксана

Це правда, друже мій? О, як я вас люблю!

Сірано

Так, так.

Роксана

Здружиться з ним по-справжньому
молю!

Сірано

Здружусь.

Роксана

Не матиме дуелів він?

Сірано

Клянуся!

Роксана

Спасибі! Ну, я йду! Тепер я не боюся!

(Поквапно надівав маску, вуальку на чоло і т. ін., неуважно.)

Не розказали ви про той вчорашній бій,—
Та потім... Хай листа напише він мерщій!

(Рукою посилав йому поцілунок.)

Мій любий друже!

Сірано

Так...

Роксана

Сто — супроти одного!
Ну, до побачення! Я жду листа від нього!
Один супроти ста! Розкажете колись...
І де ті сили в вас, подумати, взялись!
Ви все розкажете... Я поспішаю, милий!

Сірано

(вклоняючись)

Сьогодні появив іще я більше сили!

Вона виходить. Сірано стоїть нерухомо, опустивши очі. Мовчання. Двері праворуч розчиняються. Рагно просуває голову.

СЦЕНА VI

Сірано, Рагно, поети, Карбон де Кастель Жалю, гвардійці, юрба і т. ін., потім де Гіш.

Рагно

Дозвольте ввійти?

Сірано

(нерухомий)

Заходь...

Рагно робить знак, і його друзі входять. В той самий час у надвірних дверях з'являється Карбон де Кастель Жалю в одязі капітана гвардії і, побачивши Сірано, широко розмахує руками.

Карбон де Кастель Жалю

Ага, знайшов!

Сірано

(підводить голову)

Мій капітан...

Карбон

(у захваті)

Здоров, герою мій, здоров!
Мої гвардійці тут...

Сірано

(відступаючи)

Але ж...

Карбон

(хоче потягти його з собою)

Вони чекають!

Сірано

Я...

Карбон

У корчмі «Трьох Дів» друзяки випивають
Отут близесенько...

Сірано

Я...

Карбон

(відходить до дверей і кричить на вулицю громовим голосом)

Слухайте, брати!
Герой наш скис чогось, не хоче він іти!

Голос

(надворі)

А, сто чортів!

Шум на вулиці, брязкіт шпаг, тупіт чобіт, що зближається.

Карбон

(потираючи руки)

Ого, ідуть сюди хлоп'ята!

Гвардійці

(входячи до цукерні)

До дідька лисого!
— До бісового тата!
— П'ятсот дияволів!
— Три тисячі чортяк!

Рагно

(у переляку відступаючи)

Та ви ж гасконці всі, мої панове!

Гвардійці

Так!

Всі!

Гвардієць
(до Сірано)
Браво!

Сірано
Мій барон!

Другий гвардієць
(потрясаючи йому руку)
Вітаю!

Сірано
Мій бароне!

Третій гвардієць
Ура! Дай обніму!

Сірано
Бароне...

Кілька гвардійців
Громи й дзвони!
Хвала! Віват! Віват!

Сірано
(не знаючи, котрому відповідати)
Бароне мій... Барон...

Рагно
Усі барони ви?

Гвардійці
Так!

Перший гвардієць
Із самих корон,
Що нам приділені, поставить башту можна!

Рагно
О господи, яка компанія вельможна!

Ле Бре
(входить, підбігає до Сірано)
Тебе шукають скрізь! Там цілі юрби йдуть,
А свідки подвигу перед у них ведуть!..

Сірано

(з жахом)

І ти сказав, де я?

Ле Бре

(потираючи руки)

Звичайно!

Городянин

(входить, за ним гурт)

Ясний пане,
Із міста цілого зібрались городяни!

Вулиця за дверима виповнюється народом. Перед цукернею спиняються портшези, карети.

Ле Бре

(стиха, усміхаючись, до Сірано)

Ну, а Роксана що?

Сірано

(швидко)

Мовчи!

Юрба

(кричить надворі)

Наш Бержерак!

Натовп удирається до цукерні. Метушня. Радісні вигуки.

Рагно

(стоячи на столі)

От люду! Трощить, б'є, ламає, топче всяк!
Чудово!

Люди

(навкруг Сірано)

Друже мій! — Мій друже! — Друже милий!

Сірано

Ще вчора друзів ми б стількох не налічили!

Ле Бре

(захоплено)

От успіх!

Маркіз

(підбігав з простягненими руками)

Любий мій, як би ти тільки знав!..

Сірано

Ти? Ти? Чи я ж телят із вами випасав?

Другий маркіз

Я хочу, пане мій, представити вас дамам,
Що там, в кареті ждуть...

Сірано

(холодним голосом)

Я разом із цим самим
Питаю: хто мені представить, пане, вас?

Ле Бре

(вражений)

Та щó тобі?

Сірано

Мовчи!

Журналіст

(з каламарем)

Хоч дорогий вам час,—
Чи можу попросить два слова, по секрету?

Сірано

Ні!

Ле Бре

(штовхаючи його ліктем)

Але ж це той Рено, що вигадав газету!

Сірано

Доволі!

Ле Бре

Кажуть всі, що мудра голова
Цей Теофраст Рено: в друковані слова
Новини він щодня дотепно укладає.
Газету будучність велика дожидає!

Поет

(підходить)

Мій пане...

Сірано

Знову щось!

Поет

О, гляньте лагідніш!
Я склав сонет про вас!

Сірано

Не треба!

Рух у юрбі. Всі розступаються. З'являється де Гіш у супроводі офіцерів. Кіжі, Брісайль, ті офіцери, що були з Сірано в кінці першої дії. Кіжі поквапно підійшов до Сірано.

Кіжі

(до Сірано)

Пан де Гіш!

Гомін, усі розступаються.

Приїхав він до вас від маршала Гасьйона...

Де Гіш

(уклоняючись Сірано)

Вам маршал шле уклін.. Серед ясного грона
Одважних рицарів — ви гордість і краса.
Ви вчора смілості явили чудеса!

Юрба

Віват!

Сірано

(уклоняючись)

О, в смілості знавець пан маршал добрий!

Де Гіш

Хто б і повірить міг у вчинок ваш хоробрий,
Коли б панове ці не бачили його!

Кіжі

Очима власними!

Ле Бре

(тихо до Сірано, що має такий вигляд, ніби не чує нічого)

Страждаєш ти?

Сірано

(здригнувся, випростався, раптом)

Ого!

Страждати — перед ким?

(Усі йому настовбурчуються, він розпростує груди.)

Ось глянь, як я страждаю!

Де Гіш

(якому Кіжі щось шептав на вухо)

Кар'єру, пане, вам блискучу провіщаю!
Ви служите, либонь, з гасконцями весь час
Із божевільними?

Сірано

Так, в гвардії.

Гвардієць

(страшним голосом)

У нас!

Де Гіш

(дивиться на гасконців, що вишикувались навкруг Сірано)

Ага! Ці гордії — це й є те плем'я знане,
Гасконці!

Карбон де Кастель Жалю

Сірано!

Сірано

До послуг, капітане!

Карбон

Здається, повний склад тут воїнів моїх,
Тож прошу графові представити усіх.

Сірано

Гвардійці горді це в Гасконі,
У славі рівні королю!
Збрехавши, не стають червоні,

У нападах і в обороні
Одважні всі сини Гасконі!
Всяк має по гербу й короні,
Б'є на дуелях без жалю,—
Такі гвардійці у загоні
Карбона де Кастель Жалю!
Лелеки ноги, зір орлиний,
Котячі вуса, вовчий зуб,
Готовий битись щохвилини —
Лелеки ноги, зір орлиний —
Під кровом ветхої шапчини,
Задерши гордовито дзюб,
Гасконець до звитяги липе,
Котячі вуса, вовчий зуб!
Гультяй, зальотник і п'яниця —
Найкращі наші імена!
Нам слава видиться і сниться,
Кохає вірно нас вона!
Гультяй, зальотник і п'яниця
Уміє битись і любиться,
Ніде дівчаток не мина!
Гультяй, зальотник і п'яниця —
Найкращі наші імена!
Гвардійці славні це з Гасконі,
Ріжки всім ставлять без жалю!
Красуні в золотому гроні,
Гвардійці славні це з Гасконі,
Всі чарівниці безборонні
Супроти нашого л ю б л ю!
Оце гвардійці із Гасконі,
У славі рівні королю.

Де Гіш

(недбало сівши в фотелі, що приніс йому Рагно)

Вельможі до лиця поета мать свойого...
До мене б ви пішли?

Сірано

Ні, пане, ні до кого!

Де Гіш

Учора дядькові моєму Рішельє
Сподобалися ви. Щаслива змога є
Йому представитись...

Ле Бре

(вражений)

О боже! Це ж чудово!

Де Гіш

У вас трагедія, напевне, є готова?

Ле Бре

(Сірано на вухо)

Ти б «Агріппіну» міг поставить, уяви,
На сцені!

Де Гіш

Все йому несіть уклінно ви...

Сірано

(спокушений, трохи повеселівши)

Що ж, я...

Де Гіш

О, він знавець! Ну, звісно, там поправить
Вам декілька рядків...

Сірано

(знову раптом потемнів)

Ні, пане! Страшно навіть
Мені подумати, щоб кóму хто змінив
У тім рядку, що я на самоті зложив!

Де Гіш

Але ж за ті рядки, що до смаку припали,
Як щедро платить він!

Сірано

Для мене надто мало,
Бо більше сам собі плачу я, пане мій,
Свій вірш співаючи у пам'яті своїй!

Де Гіш

Ви горді!

Сірано

Справді так? І це помітно дуже?

Гвардієць

(увіходить із нанизаними на шпагу капелюшами, оздобленими пір'ям,— пом'ятими, продірявленими)

Поглянь-бо, Сірано! Оце то здобич, друже!
Це я па пристані такої наловив
Чудної дичини! Брилі утікачів!

Карбон

Вояцтва славного препишний обладунок!

Всі

(сміються)

Ха-ха-ха-ха-ха-ха!

Кіжі

Оце так подарунок!
А як же сердиться той пан, рука чия
Наслала тих бродяг!

Брісайль

Хто б міг то бути?

Де Гіш

Я!

Сміх затихає.

Я їм велів скарать — самому-бо негоже —
П'яницю, що дерзнув сміятися з вельможі!

Ніякове мовчання.

Гвардієць

(неголосно, до Сірано, вказуючи йому на капелюші)

Чи не зробить рагу із куріп'ят оцих?

Сірано

(бере шпагу, на яку нанизано капелюші, і скидає їх, уклоняючись, до ніг де Гіша)

Бажає ваша мость вернути друзям їх?

Де Гіш

(підводиться, уривчасто)

Портшез мій! Носіїв подать мені скоріше!

(До Сірано з шаленством.)

Ви, пане, ви!

Голос

(на вулиці)

Подать для монсеньйора Гіша
Портшез його!

Де Гіш

(що опанував себе, з усмішкою)

Скажіть,— чи Дон Кіхота ви
Читали?

Сірано

Так, читав,— і шапку з голови
Здіймаю, як ім'я безумцеве почую.

Носій

(з'являється в глибині)

Портшез ваш подано!

Де Гіш

Отож рекомендую
Вам переглянути главу про вітряки!

Сірано

(вклоняючись)

Главу тринадцяту!

Де Гіш

Збагніть: як диваки
Із вітряками бій ведуть мечем нехитрим...

Сірано

Виходить — я борюсь із тими, що за вітром
Щоразу крутяться?

Де Гіш

(продовжує свою фразу)

...То їх крила удар
Відкинуть може в грязь...

Сірано

А може — вище хмар?

Де Гіш виходить. Видно, як він сідає в портшез. Вельможі віддаляються, перешіптуючись. Їх проводжає Ле Бре. Юрба розходиться.

СЦЕНА VII

Сірано, Ле Бре, гвардійці, що розташувались за столами обабіч,— їм подають їсти й пити.

Сірано

(насмішкувато вклоняючись тим, що виходять, не насмілюючись уклонитись йому)

Привіт... привіт... привіт...

Ле Бре

(у розпачі, зводячи руки до неба)

Він сам шукає згуби!

Сірано

Ну, знову ти бурчиш!

Ле Бре

Але ж погодься, любий,
Що так-от нехтувать нагодами в житті —
Безумство!

Сірано

От слова, їй-богу, золоті!

Ле Бре

А! Не перечиш ти!

Сірано

Але з безумства цього
Я гордий: вірну я обрав собі дорогу!

Ле Бре

Коли б ти не такий шалений мушкетер,
То й слава, й грошики б...

Сірано

Що ж діяти тепер?
Шукать опікуна, вельможного патропа,
Як плющ, обвитися круг дýбового лона
І, кору лижучи для певної мети,
Угору хитрістю, не силою рости?
Ні, красно дякую! Писать багатієві
Присвяти віршами за ласощі дешеві,

Перед міністрами, як блазень той, стрибать,
Щоб зволили вони нам усміх дарувать?
Ні, красно дякую! Базарювать нещиро,
Навкруг колін своїх засмальцювати шкіру,
Мов гад плазуючи, зігнувшись наче раб?
Ні, красно дякую! За злото і єдваб
І вовкові, й козі однаково годити,
Облесний фіміам негідникам кадити?
Ні, красно дякую! По приступках повзти,
Щоб слави марної у дурнів засягти,
За весла взять собі пікчемні мадригали,
Щоб подихом зітхань вітрила надимали
Старенькі панії? Ні, щира дяка вам!
Уклінно віршики носити видавцям,
Та ще й з приплатою? Ні, щире вам спасибі!
Вважатись королем серед дурних амфібій,
Що квакають в диму та випарах шипків?
Ні, красно дякую! Все на один мотив
Співати, як душа мелодій сотні знає?
Талант свій одкривать лиш туподумів зграї?
На те лиш тратити і розум свій, і хист,
Щоб спогадав тебе брудний газетний лист?
Ні, красно дякую! Тремтіти, рахувати,
Прохання подавать, в прихожих дожидати,
Для ласки панської занедбувать сонет?..
Ні, красно дякую! Не раб я, а поет!
Співати хочу я, по власній жити волі,
Літати тут і там, неначе пташка в полі,
Змагатись, битися, поеми укладать,
Ні грошей, ні чипів, ні слави не шукать,
І, задум у душі плекаючи крилатий,
В країну місячну — мандрівку лаштувати!
Ні слова не писать, що з серця не іде,
І, не пишаючись добром своїм ніде,
Любити овочі і квіти й навіть листя
Дерев, що сам садив у тишині росистій!
Коли ж фортуна враз до тебе прилетить —
Не бути змушеним із Цезарем ділить
Свій тріумфальний лавр, а зустрічати славу,
Як те, що сам здобув і сам дістав по праву!
Не можеш ти зрости, як дуб чи осокір,—
Не вийся вколо них, у власну силу вір,
І хоч зостанешся при вирості малому,
Будь зобов'язаний собі лише самому!

Ле Бре

Самому, сам! Гаразд! Та нащо, сто чортів,
Тобі заводити усюди ворогів?

Сірано

А що ж? По-твоєму — заводить сотні друзів,
Що мозок курячий і дотеп чорногузів
Являють гомоном та реготом своїм —
І доброзичливо підспівувати їм?
Ні, правду люблячи одвертих слів суворих,
Щоразу тішусь я: новий у мене ворог!

Ле Бре

Яке засліплення!

Сірано

Хоч би і так було!
Люблю ненависті пекучої жало!
Як весело іти і погляди ворожі
Круг себе бачити, на пістолети схожі!
Як любо помічать під згортками плащів
І жовч заздросників, і слину брехунів!
Бач, дружба та м'яка — мов комір італійський,
Що нас виховує на лад, сказати б, свійський,
Бо гнеться й морщиться і дозволяє нам
Покірно шию гнуть, вклонитись тут і там.
Іспанський комір я волію, хоч жорстокий,
Що не дає кивать, згинатись на всі боки,
Бо накрохмалений, щоб голову держав
Ти рівно завсігди, свідомий власних прав!
Нехай загрожує іспанський комір болем —
Він є нашийником, але ж і ореолом!

Ле Бре

(по мовчанці, беручи Сірано під руку)

Будь гордим і гірким,— але признайсь мені:
Вона, мій Сірано, тебе не любить, ні?

Сірано

(жваво)

Мовчи!

Хвилин кілька тому ввійшов Крістіан, що замішався між гвардійців; ті не говорять до нього ні слова; він кінець кінцем сідає до столика, Ліза услуговує йому.

СЦЕНА VIII

Гвардієць

(що сидить за столом у глибині сцени, із склянкою в руці)

Гей, Сірано!

Сірано обертається.

Ждемо оповідання!

Сірано

А, зараз!

(Відходить під руку з Ле Бре. Вони тихо розмовляють.)

Гвардієць

(підводиться і йде)

Розкажи про бойове змагання!

(Спиняється перед столиком Крістіана.)

Наука буде це зеленим новакам,
Як цей от...

Крістіан

(підводить голову)

Новакам?

Другий гвардієць

Лякливим тюхтіям,
Як цей от...

Крістіан

Тюхтіям?

Перший гвардієць

(насмішкувато)

Бароне Невільєте,
Пораду ви мою, надіюся, візьмете
До відома: є річ у нас в полку одна,
Що згадувать її так само річ страшна,
Як при повішенім мотузку називати!

Крістіан

Що саме?

Другий гвардієць

(страшним голосом)

Ось воно!

(Тричі з таємничим виглядом прикладає пальця до носа.)

Крістіан

А, значить...

Третій гвардієць

Тс! Мовчати!
Ніколи із слівцем не прохопіться тим,
Бо —

(показує на Сірано, що розмовляє в глибині сцени з Ле Бре)

Справу будете ви мати оп із ким!

Четвертий гвардієць

(підійшов і, не помічений Крістіаном, що розмовляє з попереднім, сів безшумно на стіл за його спиною)

Двом носачам уже прикоротив поси він
Своєю шпагою, за їх розмову гнівеп!

П'ятий гвардієць

(замогильним голосом, вилазячи з-під стола, куди заліз був на всіх чотирьох)

Найменших натяків па піс не припускай,
Щоб не потрапити у потойбічний край!

Шостий гвардієць

(кладе Крістіанові руку на плече)

Та шо там натяки! Доволі й жеста навіть!
Хустинка носова за смертпий саван править!

Мовчання. Всі дивляться на Крістіана, оточивши його із схрещеними па грудях руками. Він устає й підходить до Карбона де Кастель Жалю, який, розмовляючи з одним з офіцерів, удає, ніби нічого не бачить.

Крістіан

Дозвольте...

Карбон

(повернувшись і оглядаючи його з голови до ніг)

Слухаю!

Крістіан

Дозвольте запитать,
Що треба діяти і як себе тримать,
Коли з південців хто занадто вже пихатий?

Карбон

Що ж — слід передовсім наочно показати,
Що і на півночі хоробрі люди є.
(Повертається до нього спиною.)

Крістіан

Спасибі.

Перший гвардієць

Сірано! Та починай своє
Оповідання!

Всі

Так. Мерщій оповідання!

Сірано

(підходить)

Гаразд! Ну, слухайте!

Всі наближаються із своїми дзигликами, розташовуються круг нього, витягаючи шиї. Крістіан верхи на стільці.

Отож я без вагання
Назустріч банді тій самотно проступав,—
А місяць ясно так у небесах сіяв,
Мов срібла чистого годинник старовинний.
Нараз годинникар небесної країни
Його хмариною, як ватою, обвив,—
І стало темно так навколо, сто чортів,
Що вже не бачив я ані вперед, ні скоса,
Ні просто угорі, нічого...

Крістіан

...далі носа.

Мовчанка. Всі поволі підводяться. З жахом дивляться на Сірано. Він, вражений, змовкає. Всі ждуть.

Сірано

Це що за чоловік?

Гвардієць

(стиха)

Це наш новий кадет.

Сірано

(ступаючи крок до Крістіана)

Новий?

Карбон

Зовуть його барон де Невільєт.

Сірано

(жваво, спинившись)

А! добре...

(Блідне, червоніє, хоче кинутись на Невільєта.)

Я...

(Опановує себе, каже глухим голосом.)

Так... так.

(Продовжує оповідання.)

Отож була...

(З вибухом шаленства в голосі.)

Прокляття!..

(Звичайним тоном.)

Страшенна темрява. Я йшов і думав, браття,
Що через п'яного отого гультяя
Вельможі знатному потрапить можу я
Під гнів, і стукне він тоді мене...

Крістіан

По носі!

Всі підводяться. Крістіан байдуже хитається на стільці.

Сірано

(задихаючись)

По лобі. Думав я: підставить довелося
Поміж сокирою і деревом...

Крістіан

Свій ніс.

Сірано

Свій палець. Думав я: і що воно за біс
Мене підштовхує на витівки ще й досі,
Щоб діставав за них належно я...

Крістіан

По носі...

Сірано

(витираючи піт з чола)

По шиї. Та сказав я сам собі мерщій:

Гасконче, уперед, обов'язок це твій! —
І раз у темряві зіткнувся...

Крістіан

Ніс до носа.

Сірано

(підскакуючи до нього)

Сто сот дияволів!

Всі гасконці кидаються до нього, щоб усе бачити. Дійшовши до Крістіана, він опановує сам себе і веде оповідання далі.

Уся та банда боса
Стояла тут-таки, немов потворний ліс,
І п'яні випари мій дратували...

Крістіан

Ніс!

Сірано

А, грім і блискавка! Мій дратували розум!
Я гнівно кинувся назустріч їх погрозам,
Назустріч пострілам отих нікчемних гав.
Раз, два! Раз, два! — і всю ватагу розметав;
Ті врозтіч кинулись,— а ті лягли рядами,
Об землю вдарившись кривавими...

Крістіан

Носами!

Сірано

(спалахнувши)

Мільйон дияволів! Ану всі геть, як дим!

Усі кидаються до дверей.

Перший гвардієць

Прокинувся наш тигр!

Сірано

Лишіть мене із ним!

Другий гвардієць

Хо-хо! Ну, буде тут з нещасного котлета!

Рагно

Котлета?

Третій гвардієць

На паштет він скришить Невільста!

Рагно

Я зблід, я весь дрижу, неначе холодець...

Карбон

Ходімо!

Один із гвардійців

Ну, настав зухвальцеві кінець!

Інший

Аж страшно здумати!

Знов інший

(закриваючи двері праворуч)

Готова домовина!

СЦЕНА IX

Сірано, Крістіан.

Сірано

Ну, обніми мене...

Крістіан

Що, пане?

Сірано

Молодчина!

Крістіан

Але...

Сірано

Зі мною ти стаєш сьогодні вряд...
Ну, обніми ж мене!

Крістіан

Дозвольте...

Сірано

Я їй брат...

Крістіан

Чий брат?

Сірано

Ну, та її ж!

Крістіан

Не розумію, пане,
Про що ви кажете...

Сірано

Я брат її — Роксани!

Крістіан

(підбігаючи до нього)

О небо! Брат її!

Сірано

Двоюрідний.

Крістіан

Вона
Сказала вам...

Сірано

Усе!

Крістіан

Оце так повина!
Скажіть, ви знаєте,— вона мене кохає?

Сірано

Можливо.

Крістіан

(стискає йому руку)

Щастя ви приносите безкрає!
О, дуже радий я знайомим з вами буть!

Сірано

Це зветься: з лютості до ніжності стрибнуть.

Крістіан

Пробачте...

Сірано

(дивиться на нього, кладе йому руку на плече)

Справді він диявольськи вродливий!

Крістіан

Припали, пане мій, так до душі мені ви!

Сірано

Ну, а з носами ж як!

Крістіан

Назад я їх візьму!

Сірано

Роксана жде листа...

Крістіан

Ох, лишенько!

Сірано

Чому?

Крістіан

Мовчання увірвать — себе занапастити!

Сірано

Як, як!

Крістіан

Боюся я себе дурним явити!

Сірано

Як думаєш про це, то ти вже не дурний,—
Та й зовсім не дурним був нині напад твій.

Крістіан

Знаходяться слова, коли іде атака!
Звичайно, певний глузд я маю, як вояка,—
Та перед дамами німіє мій язик,
І лиш красі хвалу стрічать я звик.

Сірано

А заговориш ти — і чар для них минає?

Крістіан

Так, бо не здатен я — від цього я в одчаї —
До любосних речей.

Сірано

Хе! А якби мені
Краси хоч трошечки,— які б я вогняні
Знаходив вислови про ніжність і кохання!

Крістіан

О, витончених слів незмушене звучання!

Сірано

О, вроди юної приваблива весна!

Крістіан

Вона — манірниця, Роксана чарівна,
А я висловлююсь незграбно так, невміло...

Сірано

(дивлячись на Крістіана)

Коли б душі моїй таке дістати тіло!

Крістіан

(у розпачі)

Де красномовства дар позичити мені?

Сірано

(раптово)

У мене. Гарний ти, як сонце на весні,
А я палкі слова з глибин душі дістану,—
І складемо ми вдвох героя для роману!

Крістіан

Як саме?

Сірано

В пам'яті ти будеш берегти,
Що я скажу тобі...

Крістіан

Тож пропонуєш ти...

Сірано

Під грубим цим плащем гаряче серце б'ється,
Тож під шовковий твій воно хай переллється,—
І ти не принесеш розчарування їй...

Крістіан

Але ж...

Сірано

Ну, згоден ти?

Крістіан

Їй-богу, план чудний...

Сірано

Боїшся ти її чуття охолодити,—
Гаразд! В свої уста мої слова візьми ти,—
І завоюємо красуню, далебі!

Крістіан

Як погляд твій горить!

Сірано

Ти згоден?

Крістіан

А тобі
Так хочеться цього?

Сірано

(у сп'янінні)

О, так!

(Отямившись, удаваним голосом.)

Це буде вправа,
В котрій поетова загостриться уява!
Мене доповниш ти, тебе доповню я:
Я буду розум твій, а ти — краса моя!

Крістіан

Але ж той лист, що я їй мушу написати...
Не зможу я...

Сірано

(добуваючи з кишені недавно написаного листа)

Ось він! Навіщо і шукати?

Крістіан

Це що?

Сірано

Крім адреса, усе тут є, що слід!

Крістіан

Я...

Сірано

Ти пошлеш його. О, розтопити лід
Могли б оці слова!

Крістіан

Та звідки ж...

Сірано

Ми, поети,
Щоразу пишемо до Хлої чи Лізети,
Котрих фантазія родила вогняна.
Як мильні бульбашки, усі ті імена,
Що наші почуття в них райдугою грають!
Тим часом ці слова мети іще не мають,—
Неначе зграю птиць візьми їх і пусти,
Нехай летять вони до певної мети!
Тут красномовства більш, як щирості звичайно,
Та ти зогрієш їх вогнем своїм негайно.
Бери ж і годі з цим...

Крістіан

Та, може, треба змін?
Цей лист — чи зовсім-бо Роксани гідний він?

Сірано

Він ніби складений зумисне для Роксани!

Крістіан

Проте...

Сірано

Вона й на мить питать себе не стане,
Кому це писане! Звичайно, тільки їй!

Крістіан

Мій друже!

(Кидається в обійми Сірано. Вони стоять, обнявшись.)

СЦЕНА X

Сірано, Крістіан, гвардійці, мушкетер, Ліза,

Гвардієць

(прочиняючи двері)

Тихо як... Могильний жах німий...
Боюсь загляпути...

(Просовує голову.)

Що?

Всі гвардійці

(входять і бачать обійми Сірано і Крістіана)

Що це?

Один з гвардійців

Чудасія!

Всі вражені.

Мушкетер

(насмішкувато)

Гм!

Карбон

Гордий демон наш по-християнськи діє:
У праву вдарено — підставив ліву він!

Мушкетер

Про ніс не говорить уже нема причин?

(Підкликає Лізу, тріумфально.)

Ну, Лізо! Глянь тепер...

(З афектацією нюхає повітря.)

Хм... хм... не розумію,
Що тут за пахощі? Немовби на шавлію
Воно складається...

(Підходить до Сірано, зухвало дивлячись йому на ніс.)

...Чи, може, це трави
Якоїсь аромат? Ну, та напевне ви
Своїм начинням це чудесно уловили...
Чим пахне, друже, тут?

Сірано

(затинає його в щоку)

Трояндою, мій милий!

Радість. Гвардійці пізнали свого Сірано, вони аж стрибають з веселощів.

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ

ПОЦІЛУНОК РОКСОЛАНИ

Невеличкий майдан у давньому Маре[1]. Старі будинки. Перспективи переулків. Праворуч — дім Роксани і стіна її саду, з-за якої виступає широке листя дерев. Над дверима вікно та балкон.

Перед порогом лава.

По стіні в'ється плющ, жасмин обвиває балкон, хвилясто звисаючи вниз.

По лаві і камінню попід стіною легко зійти на балкон. Навпроти старовинний дім у такому самому стилі — камінь і цегла, з вхідними дверима, молоток на цих дверях обвитий тканиною, неначе хворий палець.

Коли підіймається завіса, дуенья сидить на лаві. Вікно на балкон Роксани відчинене. Перед дуенью стоїть Рагно, одягнений у ліврею; він кінчає щось оповідати, витираючи очі.

СЦЕНА I

Рагно, дуенья, потім Роксана, Сірано і два пажі.

Рагно

...І з мушкетером тим жона моя втікає!
Убогий, сам один, повісивсь я в одчаї,
Та пан де Бержерак мене урятував
І за дворецького в кузини влаштував.

Дуенья

Та як же бідність вас негадана спіткала?

Рагно

Любив поетів я, вона — бійців кохала!
Отож чого не міг доїсти Аполлон,
Змітав дощенту Марс! І так усе, мов сон,
Мов пух розвіялось...

Дуенья

(підводиться і гукає в одчинене вікно)

Роксано, ви готові?
Нас ждуть!

Голос Роксани

(в вікні)

Я тільки плащ надіну свій шовковий —
І йду!

---

[1] Передмістя Парижа.— *М. Р.*

Дуенья

(до Рагно, показуючи йому на двері навпроти)

Кломіра, бачите, у тому он дімку
Щораз компанію збирає гомінку.
О, товариство там зійшлося знамените!
Сьогодні схвалено про ніжність говорити.

Рагно

Про ніжність?

Дуенья

(манірно)

Певна річ!

(Кричить у вікно.)

Роксано, пізній час!
Про ніжність говорить почнуть вони без нас!

Голос Роксани

Іду!

Чути гру на струнних інструментах, що наближаються.

Голос Сірано

(за кулісами)

Ля-ля-ля-ля!

Дуенья

Це що там? Серенада?

Сірано

(входить з двома пажами, що грають на лютнях)

Звучить огидно це, немов лукава зрада!
Подвійний йолопе, дієз подвійний там!

Перший паж

(іронічно)

Дієзи, пане мій, відомі також вам?

Сірано

Я учень Гасанді, а значить і музика!

Паж

Ля-ля...

Сірано

(вириває в нього лютню і продовжує музичну фразу)

Продовжити? Це мудрість невелика.
Ля-ля-ля-ля.

Роксана

(з'являється на балконі)

Це ви?

Сірано

(співаючи на той самий мотив)

Уклін приношу вам,
Чолу лілейному, трояндовим устам!

Роксана

Я схожу.

(Зникає з балкона.)

Дуенья

Ну, а це що за артисти з вами?

Сірано

Це — виграний заклад. Ми не зійшлись думками
Із паном д'Асусі у справі там одній
Щодо граматики,— і він програв як стій
Цих двох молодчиків, щоб з вечора до рана,
Аж поки нам зоря не засія багряна,
Мене музикою пригощували всмак...
Я спершу тішився, а нині вже не так!

(До музикантів.)

Хе! Йдіть до Монфлері, утніть йому павану!

(Пажі рушають — він кричить їм услід.)

Фальшиво й довго грать!

Сірано звертається до дуеньї.

Я хочу про Роксану
Спитати — чи така ж закохана вона
У того юнака?

Роксана

(виходячи з дому)

О! Гарний, як весна,
І розум має він, який годиться славить.

Сірано

Він бистрий розумом?

Роксана

За вас бистріший навіть!

Сірано

Можливо.

Роксана

Майстер він до незначущих слів,
Що більше нам дають, ніж речі мудреців!
Щоправда, часом він немовби запіміє,—
Та муза прилетить, і він полуменіє!

Сірано

(недовірливо)

Так?

Роксана

Справді, дивні ви, чоловіки усі!
Хіба ж розумною не можна буть красі?

Сірано

Отож визнання він говорить вам любовні?

Роксана

Дотепні, друже мій, чудові, невимовні!

Сірано

А пише?

Роксана

О, ні з чим не можна порівнять!
Та ось послухайте!

(Декламує.)

«Все серце я віддать
Тобі наважився — і цим лиш багатію!»

(Тріумфуючи, до Сірано.)

Ну, як?

Сірано

Пхе! Так собі!

Роксана

А ось: «Одну надію
Плекаю я в душі — вручити серце вам,
Щоб вашим володіть сердечним почуттям!»

Сірано

Їй-богу, цей зворот занадто вже дешевий!
«Вручити, володіть»...

Роксана

Дратуєте мене ви!
Це ревність!

Сірано

О!

Роксана

Так, так! Його ви, як поет,
До муз ревнуєте, і в цьому весь секрет.
Ну, ще послухайте: «Коли б я міг послати
В листі безумному цілунок вам крилатий,
Коли б устами ви читать могли мій лист,—
До щастя золотий я збудував би міст!»

Сірано

(мимохіть посміхається, задоволений)
Хм... хм... так, так... Рядки ці...
(Опановує себе, зневажливо.)
Непогані!

Роксана

А ці от...

Сірано

(в захопленні)
Знаєте ви їх напам'ять, пані?

Роксана

Усі!

Сірано

(покручує собі вуса)
Ну, бачу я, облесник він тонкий!

Роксана

Поет!

Сірано

(скромно)

Ну, вже й поет!

Роксана

(переконано)

Поет, та ще й який!

Сірано

(вклоняючись)

Гаразд!

Дуенья

(що була вийшла, швидко з'являється)

Пан граф де Гіш!

(До Сірано, штовхаючи його в напрямку дому.)

Вам краще заховатись,
Щоб часом він не міг про дещо догадатись...

Роксана

Про мій секрет! Збагніть: впливовий, знатний він,
В мені залюблений,— не досить вам причин?

Сірано

Гаразд, гаразд, гаразд!

СЦЕНА II

Роксана, де Гіш, дуенья віддалік.

Роксана

(до де Гіша, з реверансом)

Я мала вийти саме...

Де Гіш

Я попрощатися прийшов сьогодні з вами.

Роксана

Чому? Ви їдете?

Де Гіш

Так, на війну.

Роксана

А!

Де Гіш

Час
Не терпить зволікань: обложено Аррас.
Сьогодні їду я.

Роксана

Обложено?

Де Гіш

Немає
Ні крихти співчуття, а я в такім одчаї!
До речі, знаєте, я командир полка...

Роксана

А, браво...

Де Гіш

Бачите, річ склалася така,
Що служить в тім полку кузен ваш хвалькуватий.
О, я помщусь над ним!

Роксана

(задихаючись)

Ви хочете сказати,
Що полк рушає ваш...

Де Гіш

(сміючись)

Звичайно!

Роксана

(безсило опускаючись на лаву, набік)

Крістіан!

Де Гіш

Що з вами?

Роксана

(дуже схвильована)

Звістка ця... В очах немов тумап —
Той, ким так дорожиш, іде на поле бою!

Де Гіш

(з подивом, зачарований)

Уперше мовою солодкою такою
Мене ви тішите — у розставання мить!

Роксана

(міняючи тон і обмахуючись віялом)

Про помсту почали якусь ви говорить?

Де Гіш

(усміхаючись)

А що? За нього ви?

Роксана

Ні, проти!

Де Гіш

Чи з кузеном
Ви часто бачитесь?

Роксана

Ні!

Де Гіш

З юнаком зеленим
Заприязнився він,— водою не розлить!
Він зветься Не... Невіль... От забув!

Роксана

Скажіть —
Високий?

Де Гіш

Так. Блондин.

Роксана

Рудий?

Де Гіш

З лиця красивий.

Роксана

Пхі!

Де Гіш

І, на жаль, дурний!

Роксана

О, дуже це можливе!

(Міняє тон.)

А помсти спосіб ви взяли собі чудний,
Завзятця Сірано шлючи на славний бій!

Де Гіш

Дозвольте...

Роксана

От коли б у час війни кривавий
Його позбавили ви подвигів і слави,
В Парижі змусивши сидіти із полком
І тільки слухати, як гомонять кругом
Про битви, про мечі, не ворухнувши й пальцем...
Оце була б таки покара над зухвальцем!

Де Гіш

О, дочко Євина! Ні, далебі, нема
Нічого тоншого від вашого ума!
Оце-то помста!

Роксана

Так! Він з горя ошаліє!

Де Гіш

(наближається до неї)

О, в серці будите прекрасні ви надії!
Мене ви любите... хоч трохи?

Вона усміхається.

Не втаю
Своєї радості: коли злобу мою
Супроти Сірано ви поділить готові,—
Дозвольте бачити у цьому знак любові!

Роксана

Не заперечую.

Де Гіш

(показуючи кілька запечатаних пакетів)

Накази ці полкам
У поле виступить я зараз передам,—
Мені доручено перевести цю справу,—
А цей лишу собі.

(Ховає пакет у кишеню.)

Ха-ха-ха! Браво! браво!
Ну, пане Сірано! Сквитуємося ми!..

(До Роксани.)

То так ви жартувать умієте з людьми?

Роксана

(дивиться на нього)

Буває!

Де Гіш

(зовсім близько)

Розум я втрачаю, друже милий!
Покинуть вас, коли ці очі заясніли
Чудовим полум'ям! Ні, ні! Тут є один
Близенько монастир... Там добрий капуцин
Мене погодиться, я знаю, заховати,
Бо хоч мирянам там не можна пробувати,
Та де в чому ченцям колись я помагав,—
Тож захистить мене широкий їх рукав!
До того ж Рішельє довожусь я небожем,
І нині з цього ми скористуваться зможем.
Там заховаюся, надіну маску я —
І обійму я вас, о радосте моя!
На день спізнитися дозволь мені, чудова!

Роксана

(жваво)

А слава, друже мій?

Де Гіш

Ба! Не про неї мова!

Роксана

Аррас обложено, згадайте!

Де Гіш

Щó Аррас!
Дозвольте вечір цей лишитися при вас!
Благаю я, молю!

Роксана

Ні!

Де Гіш

О, дозволь, жорстока!

Роксана

(ніжно)

Щоб потім власного соромились ви ока?
Ні, друже!

Де Гіш

Ах!

Роксана

Ідіть!
(Набік.)
Лишиться Крістіан!
(Голосно.)
Ідіть, хай бережуть вас небеса від ран
І повертайтеся героєм, мій Антоній!

Де Гіш

Божественна! Моя! По вашім чую тоні,
Що справді любите...

Роксана

Люблю того бійця,
Що за життя його тривожусь без кінця!

Де Гіш

(не тямлячись з радості)
О, мила, йду, лечу!
(Цілує їй руку.)
Вдоволені ви мною?

Роксана

Так, я вдоволена, одважний мій герою!
Прощайте, любий мій!

Він виходить.

Дуенья

(робить за спиною в нього комічний реверанс)

Прощайте, любий мій!

Роксана

(до дуеньї)

Про все це слід мовчать, а то у гнів страшний
Кузен мій западе — не без підстав...

(Гукає, повернувшись у бік дома.)

Кузене!

СЦЕНА III

Роксана, дуенья, Сірано.

Роксана

Ну, до Кломіри час.

(Показує на двері навпроти.)

Там товариство вчене,
Алькандр і Лізімон говорять про любов...

Дуенья

(приставляючи мізинця до вуха)

Але мізинець мій мені шепоче знов,
Що спізнимось...

Сірано

(до Роксани)

Мерщій до мавп отих спішіте!

Дуенья

(захоплено)

О, гляньте, молоток дбайливо як завитий!

(До молотка на дверях.)

Так, сповили тебе, дзвінкого крикуна,
Щоб звук твій не вривавсь, як варварська струна,
В гармонію речей солодку та бажану!

Вона дбайливо підіймає молоток і тихо стукає.

Роксана

(бачить, що відчиняють)

Заходьмо!

(З порога, до Сірано.)

Друже мій, сказати Крістіану
Прошу, як прийде він, щоб трохи зачекав!

Сірано

(жваво, коли вона майже зникла)

Стривайте!

Вона обертається.

А про що — я так собі спитав! —
Його ви будете, як щоразу, питати?

Роксана

Про...

Сірано

(жваво)

Про?

Роксана

Та ні про що! Прошу лише мовчати
Про всі розмови тут, як риба буть німим!

Сірано

(усміхаючись)

О! Буду як стіна, як камінь!

Роксана

Перед ним
Питань ніяких я не буду ставить нині,
Скажу йому: летіть, як птах, у далі сині,
В імпровізації вдавайтесь огняні,
Про щастя говоріть і про любов мені!

Сірано

(усміхаючись)

Гаразд!

Роксана

Тс!

Сірано

Тс!

Роксана

Щоб він не готувавсь.
(Входить і зачиняє за собою двері.)

Сірано

(уклоняючись перед зачиненими на хвилину дверима)
Пошана!

Двері прочиняються, Роксана висуває голову.

Роксана

Глядіть же!..

Сірано

Сто чортів, гаразд!

Обоє разом

Тс!

Двері зачиняються.

Сірано

(гукає)
Крістіане!

СЦЕНА IV

Сірано, Крістіан.

Сірано

Ну, все ми знаємо! Ходімо, друже мій,
Урок свій готувать!

Крістіан

Ні!

Сірано

Що ти?

Крістіан

Зрозумій,—
Набридло це мені — щоденно ролю грати,
Листи і вислови у тебе позичати,
Бояться збитися, мов учень той тремтіть!..

Ну, для початку,— так. Але тепер горить
У мене почуття, вона мене кохає —
І я вже не боюсь. Скажу, що серце знає,
Словами власними!

Сірано

Овва!

Крістіан

Чому ж би й ні?
Адже що скажеш ти — відоме все мені,
І не такий же я дурний уже, їй-богу!
Належну показав мені ти путь-дорогу,—
Спасибі. А тепер я вирушаю сам,
І душу я свою ладен віддать чортам,
Коли не жде мене солодка перемога!
(Помітивши Роксану, що виходить від Кломіри.)
Вона! Ні! Сірано, не йди відсіль, на бога!

Сірано

(вклоняючись)

Ні, говоріть самі, коли рішили так.
(Зникає за садовою стіною.)

СЦЕНА V

Крістіан, Роксана, кілька маніpників та манірниць і на хвилину — дуенья.

Роксана

(виходить із дому Кломіри і прощається з компанією: реверанси, уклони)

О, як чудово це! Який шляхетний смак!
Я зачарована, Алькандре, Лізімоне,
Бартеноїдо! Ах, кохана Греміоно!

Дуенья

(в розпачі)

Про ніжність, боже мій, не чули всіх промов!

Роксана

(усе вклоняючись)

Прощайте!

Усі вклоняються Роксані і одно одному, розходяться по різних вулицях. Роксана помічає Крістіана.

А, це ви! Знов вечір. Тиша знов.
Струмують пахощі так солодко без краю.
Сідайте. Говоріть. Я жду.

Крістіан

(сідає на лаві біля неї. Мовчання)

Я вас кохаю.

Роксана

(заплющуючи очі)

Так, друже, про любов, про ніжність говоріть...

Крістіан

Люблю тебе...

Роксана

Так, так! Цю тему ви візьміть
І красномовності узорами тонкими
Гаптуйте, друже мій, квітками золотими...

Крістіан

Люблю...

Роксана

Узори де?

Крістіан

Палка любов моя!

Роксана

Гаразд. А далі що?

Крістіан

Хотів би знати я,
Що любиш ти мене!

Роксана

(з гримасою)

Отак, без переходу?
Вина я прагнула, а ви даєте — воду!
Ну, як ви любите мене?

Крістіан

Гм... гм... На все життя!

Роксана

Відкрийте ж лабіринт свойого почуття!

Крістіан

(що наблизився до неї і жадібно дивиться на білу її шию)

Дозволь поцілувать цю шию білосніжну!

Роксана

Ні! Годі, я іду!

Крістіан

Люблю тебе так ніжно!

Роксана

(хоче підвестись)

Знов?

Крістіан

(жваво, втримуючи її)

Не люблю тебе!

Роксана

А! це вже новина!

Крістіан

Тебе я божествлю!

Роксана

А!

Крістіан

Голова дурна
Стає від пристрасті!

Роксана

(сухо)

І це помітно, пане,
Дратує це мене, як і лице погане!
Краса із розумом повинні в парі йти!

Крістіан

Але ж...

Роксана

Поради ви шукайте в самоти!

Крістіан

Я вас...

Роксана

Ви любите, я знаю вже! Прощайте!
(Іде до свого дому.)

Крістіан

О, зглянь теся, молю, мене не покидайте!
Я хочу...

Роксана

(відчиняє двері, щоб увійти)
Буде знов: «Я вас кохаю».— Ні!
Ідіть, ідіть відсіль. Набридло це мені!

Крістіан

Але ж...

Сірано

(хвилину тому непомітно з'явився)
Оце тріумф!

СЦЕНА VI

Крістіан, Сірано, на хвилину пажі.

Крістіан

Рятуй мене, мій любий!

Сірано

Ні, пане,— ви ж самі собі хотіли згуби!

Крістіан

Умру, коли мені не вибачить вона!

Сірано

Тут може помогти хіба що сатана!

Крістіан

(хапає його за руку)
О! Глянь! Вона стоїть...
Вікно на балкон засвітилося.

Сірано

(схвильовано)

Її вікно!

Крістіан

(скрикує)

Умерти!..

Сірано

Тихіше!

Крістіан

(зовсім тихо)

Вмерти я бажаю!

Сірано

Ну, до смерті
Ще далеченька путь. Бач, темна ніч яка!

Крістіан

Ну, ну, і що ж по тім?

Сірано

Хоч річ і нелегка,
Хоч ти того й не варт,— допоможу герою!
Скоріш перед балкон. Я стану під тобою
І підкажу що слід.

Крістіан

Я...

Сірано

Тихше-бо! Замри!

Пажі

(що з'явились у глибині, до Сірано)

Гов!

Сірано

Тс!

Перший паж

(стиха)

Заграли ми для пана Монфлері
павану...

Сірано

(тихо, швидко)

А тепер у засідку ідіть.
Коли хто з'явиться — негайно сповістіть:
Як буде жінка, то — веселої заграйте,
А буде чоловік — сумної зачинайте!

Пажі йдуть у різні боки. Сірано до Крістіана.

Ну, клич її тепер!

Крістіан

Роксано!

Сірано

(збирає камінці і кидає в вікно)

Це дрібне
Каміння кинемо.

СЦЕНА VII

Роксана, Крістіан, Сірано, що заховався під балконом.

Роксана

(розчиняє вікно)

Хто кликав там мене?

Крістіан

Я.

Роксана

Хто ж бо?

Крістіан

Крістіан.

Роксана

(зневажливо)

А, ви!

Крістіан

Дозвольте слово
Мені промовити.

Сірано

(під балконом, до Крістіана)

Тихіше!

Роксана

Ваша мова
Мені не до смаку. Ідіть відсіль мерщій!

Крістіан

На бога!

Роксана

Ви мене не любите!

Крістіан

(Сірано підказує йому слова)

Який
Докір нечуваний! Казать, що не люблю я,
Коли від пристрасті усі слова гублю я!

Роксана

(що хотіла була знов зачинити вікно, зупиняється)

О! Краще це!

Крістіан

(та сама гра)

Амур у серці зріс моїм,
Чуттям огрівапий... безумним і палким...
І за колиску він... гаряче серце має.

Роксана

(висуваючись на балкон)

Це краще! Та коли він ваше серце крає,
Могли б Амура ви в колисці задушить!

Крістіан

(та сама гра)

О, це я пробував... але ж бо уявіть...
Новонароджений — це Геркулес... Могутній.

Роксана

Це краще!

Крістіан

(та сама гра)

Задавив він дві змії отрутні...
Невіру й гордість...

Роксана

(спираючись на поручні балкона)

О! Це зовсім до ладу!
Скажіть лише,— чому, немовби на біду,
Заникуєтесь ви, збиваєтеся в мові?

Сірано

(тягне Крістіана під балкон, сам просковзує на його місце)

Тс! Надто тяжко це!

Роксана

Слова такі чудові,
А спотикаються. Чому це?

Сірано

(говорить півголосом, як Крістіан)

Бо дійти
До ушка вашого в обіймах темноти
Не так-то й легко їм!

Роксана

Мої ж до вас доходять!

Сірано

Мій розум легко тут пояснення знаходить:
Слова Роксанині в велике серце йдуть,
Мої ж — намацують в маленьке ушко путь!
До того ж — знизу йде моя несміла мова,
А ваша — зверху вниз...

Роксана

Та зміна загадкова,
Я бачу, сталася: як плавно річ пішла!

Сірано

То їй гімнастика, Роксано, помогла!

Роксана

А справді, високо страшенно я над вами!

Сірано

Коли б мене убить хотіли ви словами,—
Доволі кинути з височини одно!

Роксана

(з поривом)

То я зійду до вас!

Сірано

Ні!

Роксана

Ближче під вікно
Сюди, на лаву цю ставайте!

Сірано

Ні!

Роксана

Чому-бо?

Сірано

О, дайте чарові продовжитися, люба!
Так солодко — у тьмі про ніжність без кінця,
Без краю говорить, не бачивши лиця!

Роксана

Не бачивши лиця?

Сірано

Це ніби сон прегарний!
Ви бачите мій плащ, немовби щось примарне,
Я сукні білої лілеї весняні,
Та світом тільки ви лишаєтесь мені,
Я — тільки тінню вам... О, мрії час чудовний!
Коли сьогодні я і справді красномовний...

Роксана

Так, справді!

Сірано

...Це тому, що вперше нині зміг
Дать простір без межі для почувань своїх,—
І вперше цілою душею вам одкрився.

Роксана

А дійсно, й голос ваш немовби одмінився!

Сірано

(наближається до неї, гарячково)

Собою, в темряві, я хочу буть самим
І все сказати вам, чим я живу...

(Спиняється, зніяковіло.)

А втім,
Це все таке чудне... таке нове для мене...

Роксана

Нове?

Сірано

(до краю схвильований, намагається поправитись)

Так! так, нове! Від запалу шалений,
Уперше щирості я повну волю дав!
Перед одвертістю я завжди острах мав...

Роксана

Чому?

Сірано

Боявся я... ну... насміху, знущання!
Холодним розумом мертвив я поривання!
Не раз би мрією я зорі зпять хотів,—
А рву квітки дрібні серед земних садів!

Роксана

Що ж, гарні і квітки...

Сірано

Сьогодні, на просторі,
Квіток не хочу я, а рвусь туди, де зорі!

Роксана

Іще ніколи так не говорили ви!

Сірано

А! Стріли, факели — все геть із голови!
Є речі на землі і кращі і свіжіші!
Пощо сироп цідить в оранжерейній тиші,
Як вільна, радісна, схвильована ріка
Для спраги нашої в безмір'ї протіка!

Роксана

А дотеп, грація?.. А витонченість мови,
Метафор квітчаних мереживо чудове,—
Це непотрібне все?

Сірано

Догоджував я вам,—
Та нині, сповнений великим почуттям,
Кажу, що говорить про німф та про амура,
Наслідувать рядки солодкі Вуатюра,—
Не значить ображать природу чарівну,
Ці зорі, пахощі, цю ніч, цю тишину!
О, зрозумійте ж ви, що почування щире
Убити може враз манірність та без міри!

Роксана

А дотеп, грація?

Сірано

Коли цвіте любов,—
Це злочин, далебі, звертатись до промов,
До слова гострого, до вигадки пустої!
Як почуттям одним сердець займеться двоє,—
Хвилина надійде, коли любов жива
По вітру рознесе фальшиві всі слова!

Роксана

Коли ж хвилина ця зустрілася вже з нами,—
З якими звернетесь до мене ви словами?

Сірано

О, всі, усі слова тобі, тобі одній
Під ноги кину я у суміші п'яній,
Не намагаючись букета з них зробити!
Тобою повен я, тобою вщерть палитий!
Як ім'я дороге в повітрі пролуна —
В моєму серці враз відповіда струна!
Про тебе всі думки, всі мрії безугавні!
Я знаю, що торік, двападцятого травня
Ти зачіску свою намислила змінить.
Хто довго дивиться на сонце крізь блакить,
Перед очима той вогненні бачить кола!
На тебе я дивлюсь, прекрасна, ясночола,

Не день, не два, не три,— і кола осяйні
І в темну ніч, і вдень в очах мигтять мені!

Роксана

(схвильованим голосом)

Ах, справді це любов...

Сірано

Як можна ще назвати
Цю пристрасть, безум цей, це почуття крилате?
Любов,— проте я в ній ніяк не егоїст,
В це слово золоте я свій вкладаю зміст!
Коли б я тільки знав, що для твойого щастя
Я маю перейти усі лихі напасті,—
Згодився б радо я! Аби лиш в далині
Твойого усміху побачить тінь мені,—
Я все, усе б віддав без жодного вагання!
До подвигів мене зове моє кохання,—
Для тебе я ладен на смерть, на хрест піти!
Це почуваєш ти? і співчуваєш ти?
Скажи — в цій темряві — мене ти зрозуміла?
О, ця прекрасна ніч! Цей сон солодкий! Мила,
Мене ти вислухай! Наймепшу із надій
Своєю ніжною прихильністю зігрій!
Умер би радо я в блаженну цю хвилину!
Та це ж мої слова тебе, тебе єдину
Хвилюють, радують — і ти уся тремтиш
В блакитнім мареві, немов гнучкий комиш!
Тремтіння рук твоїх я чую в цім жасмині,—
Цілую я його, мов пальчики богині!

(Безумно цілує гілку, що звисає з балкона.)

Роксана

Так, правда! Трепетом уся понята я,
Я плачу, я дрижу, люблю тебе... твоя!..
Ти оп'янив мене!

Сірано

Хай смерть приходить нині,
Коли домігся я такого оп'яніння!
Мої, мої слова зробили чудо це —
І щастю я дивлюсь безмежному в лице!
Тепер одного лиш я прагну!

Крістіан

(під балконом)

Поцілунка!

Роксана

(відкидаючись назад)

О!

Сірано

Ах!

Роксана

Ви хочете...

Сірано

Так... я...

(До Крістіана тихо.)

Занадто лунко!

Занадто квапишся!..

Крістіан

Якраз-бо слушна мить,

Коли від слів твоїх уся вона тремтить!

Сірано

(до Роксани)

Так... це сказав я... так... але, небесні сили!

Я бачу, що зробивсь я нині надто смілий!

Роксана

(трохи розчаровано)

Тож домагатись ви не хочете свого?

Сірано

О! Домагаюсь я... Жадаю я цього...,

Але ж турбує це дівочі почування,

І я благаю вас — відмовити в проханні!

Крістіан

(до Сірано, смикаючи його за плащ)

Чому ж бо? Що таке?

Сірано

А, Крістіане, цить!

Роксана

(нагинаючись)

Що там ви шепчете?

Сірано

За сміливість провчить
Хотів я сам — і сам промовив стиха:
«А, Крістіане, цить!» ...Ой, хтось іде на лихо!

Чути гру на лютнях. Роксана зачиняє вікно. Сірано дослухається до музики: один із пажів грає веселий мотив, другий — сумний.

Це що? Весільна там, а там — погребний дзвін?..
Ну? Жінка? Чоловік? Ага! Це капуцин!

З'являється капуцин з ліхтарем у руках, що ходить від дому до дому, розглядаючи двері.

СЦЕНА VIII

Сірано, Крістіан, капуцин.

Сірано

(до капуцина)

Чому ви граєте, мій брате, в Діогена?

Капуцин

Найти бажаю я, де тут живе Мадлена
Робен...

Крістіан

Тут зайвий він!

Сірано

(показує на одну з вулиць, що йдуть угору)

Вона живе отам!
Праворуч, у кінці!

Капуцин

Спасибі щире вам!
В молитві я за вас переберу всі чотки!

Сірано

Щасливо! Хай вам шлях простелиться короткий.

СЦЕНА IX

Сірано, Крістіан.

Крістіан

Ну, поцілунок той — добудь його!

Сірано

Ні! ні!

Крістіан

Чому? Однаково ж — різниця тільки в дні —
Коли це станеться.

Сірано

Так, правда! Немипуче
Зіллються в певну мить нестримно і жагуче
В цілунку п'яному її й твої уста...
А буде, друже мій, цьому причина та,
Що русий маєш ус, вона — рожеві губи...
(Сам до себе.)
Ні, краще буде хай причина...

Шум відчинюваних віконниць. Крістіан ховається під балконом.

СЦЕНА X

Сірано, Крістіан, Роксана.

Роксана

Ви, мій любий?
Ви говорили про...

Сірано

Про поцілунок. Так!
Солодке слово це, а ви його ніяк
Сказать не зважитесь! Та що ж у нім страшного?
Адже ж легенько так ви перейшли дорогу
Від жартів до зітхань і від зітхань до сліз!
Чому б тепер не міг жіночий ваш каприз
Від плачу перейти до ніжного цілунку?

Роксана

Мовчіть!

Сірано

Ну, що таке в цім чарівнім дарунку?
Любові присяга, що йде із уст в уста,

Хвилини райської порука золота,
Секрет, проказаний не в ушко випадково,
А в милі губоньки! Це пчілка, що чудово
Дзвенить, гойдаючись в троянді запашній,
Це серця перший дар, це юності напій,
Це змога в приторку всю душу прочитати!

Роксана

Мовчіть!

Сірано

Шляхетний лорд, щоб дар оцей дістати
Від тої, що любив найбільше на землі,
Усе їй склав до ніг, що мають королі,
І пишної добув цілунок королеви!

Роксана

Ах! Прикладом таким дивуєте мене ви!

Сірано

(в екстазі)

Так! Я ладен усе, як гордий Букінгам,
Віддати без жалю, без роздуму лиш вам,
Сумний і відданий, як він...

Роксана

Як він красивий!

Сірано

(набік, засмучений)

Красивий! Я забув...

Роксана

Тож будь, як він, щасливий —
Троянду ту зірви, якої прагнеш ти!

Сірано

(штовхає Крістіана до балкона)

Іди!

Роксана

Той бренькіт бджіл, той спів душі...

Сірано

Лети!

Крістіан

(вагаючись)

Але... омана ж це... Подумать дай хвилину...

Роксана

...Любові присягу...

Сірано

(штовхає Крістіана)

Та півидше-бо, тварино!

Крістіан кидається і по лаві, гілках, колонах добирається до балюстради балкона.

Крістіан

Роксано!

(Обіймає її і цілує.)

Сірано

Ох! У серці біль який!
Бенкет кохання там почався золотий,—
А я, мов Лазар той, недоїдки збираю!
А втім, без мене він не трапив би до раю,
І на устах його вона мої слова
Цілує!

Звуки лютень.

Грають знов! Музика ж не нова —
Той тне веселої, сумної — той хлопчина...
Напевне, знов вони віщують капуцина!
(Робить вигляд, ніби прибіг здалека, і голосно гукає.)
Роксано!

Роксана

Що таке?

Сірано

Нічого... Я прийшов...

Крістіан

(дуже здивований)

А, друг мій Сірано! Ну, що таке там знов?

Роксана

Привіт, кузене мій!

Сірано

Привіт, моя кузино!

Роксана

Я схожу!

Вона зникає в домі. В глибині з'являється капуцин.

Крістіан

(помітивши капуцина)

Знову він!

(Іде за Роксаною.)

СЦЕНА XI

Сірано, Крістіан, Роксана, капуцин, Рагно.

Капуцин

Пробачте на хвилину —

Мадлена тут Робен!

Сірано

Сказали ви Ролен!

Капуцин

Та ні! Не л, а б! Кажу ж я вам: Робен!

Роксана

(з'являється на порозі свого дому, за нею Крістіан і Рагно з ліхтарем)

Ну, що тут?

Капуцин

Лист.

Крістіан

Еге!

Капуцин

(до Роксани)

Про діло йдеться боже.

Вельможний пан...

Роксана

(до Крістіана)

Де Гіш!

Крістіан

Як сміє він? Як може?

Роксана

О, більш не смітиме!

(Розпечатуючи лист.)

Тебе ж кохаю я —
І вигадаю щось...

(При світлі ліхтаря, що держить Рагно, вона читає сама собі, тихо.)

Улюблена моя,
У похід кличуть нас невтомні барабани,
Мій полк шикується. Та я задля Роксани
Лишаюсь, хоч її порушую наказ.
Я тут, в монастирі, і шлю листа до вас
Через немудрого святого капуцина.
Не догадається смиренна ця тварина,
Про що ідеться в нас. Рум'яних губок сміх
Знов хочу бачити, конаю я без них.
Із дому вас прошу всіх зайвих відіслати,—
І я прийду до вас. Насмілююсь гадати,
Що вже пробачено мені непослух мій
І зостаюся ваш...

(До капуцина.)

Ну, отче пресвятий,
Ось що тут сказано:

(Всі наближаються, вона читає голосно.)

Вельмишановна пані!
Я кардиналове висловлюю бажання.
Через достойного і мудрого ченця
Шлю вам листа цього. Великого отця
Ви волю вволите — і вийдете за пана
Барона Невільєт, на ім'я Крістіана.

(Перегортає листок.)

Хай він немилий вам, та люб він чи не люб,
А треба взяти з ним вам християнський шлюб:
Небесний вирок це, скоріться ж без печалі.
З пошаною до вас ваш друг... Ну, і так далі...

Капуцин

(сіяючи)

Благочестивий пан! Я сумніву не мав,
Що для святої він мене мети послав!

Роксана

(тихо до Крістіана)

Читати вмію я?

Крістіан

Гм!

Роксана

(голосно, з розпачем)

Але ж це жахливо!

Капуцин

(освітливши своїм ліхтарем Сірано)

Це ви — пан Невільєт?

Крістіан

Ні, я!

Капуцин

(скеровує промінь на нього — і каже, ніби опанований сумнівом)

Це просто диво!

Роксана

(жваво)

Постскриптум: прошу вас на монастир святий
Дукатів сотню дать...

Капуцин

Достойний муж який!

(До Роксани.)

Ну, що ж, скорітеся!

Роксана

(голосом мучениці)

Скоряюся, панотче!

(До Сірано в той час, як Крістіан одчиняє двері, жестом запрошуючи капуцина ввійти.)

Де Гіша я затримати прошу — сюди він хоче
Прийти...

Сірано

Я зрозумів!

(До капуцина.)

Щоб обвінчати їх —
Багато часу вам потрібно?

Капуцин

Ні, яких
П'ятнадцять там хвилин...

Сірано

(штовхаючи всіх у напрямку дому)

Ідіть же... Я пізніше!

Роксана

(до Крістіана)

Ходімте!

Ідуть у дім.

СЦЕНА XII

Сірано сам.

Як мені задержати де Гіша?

(Вискакує на лаву, лізе по стіні до балкона.)

А! Славна вигадка!

Лютні грають жалібний мотив.

Ну, це вже чоловік!

Тремоло звучить по-похоронному.

Це він!

Тремоло стає зловісним.

Напевне він!

(Він уже на балконі. Насуває бриля на самі очі, скидає з себе шпагу, загортається в плащ, потім перехиляється і дивиться вниз.)

Ну що ж! Хай я й не звик,
Та атмосферу цю зумію стурбувати!

(Перескакує через балюстраду, тягне до себе гілку дерева, що росте за садовою стіною, і чіпляється за неї обома руками, готуючись упасти.)

СЦЕНА XIII

Сірано, де Гіш.

Де Гіш

(входить замаскований, навпомацки ступаючи в темряві)

Та де ж подівся він, той капуцин проклятий?

Сірано

Овва! а голос мій! Змінить його — та як?
Ну, якось вибрешусь,— адже ж я Бержерак.

Де Гіш

(розглядаючи дім)

Це тут. Та бачу я погано. Ця личина!

(Він хоче ввійти. Сірано стрибає з балкона, держачись за гілку, що зігнувшись дає йому змогу опинитись між де Гішем і дверима. Він падає, вдаючи, ніби злетів із страшенної височини, і простягається на землі як оглушений. Де Гіш відскакує назад.)

Ой, що це?

(Коли він дивиться вгору, гілка вже на своєму місці, і він бачить тільки небо. Він нічого не розуміє.)

Відкіля упала ця людина?

Сірано

(сідаючи на землі, зміненим голосом)

Упав я з місяця!

Де Гіш

Що, що?

Сірано

(як уві сні)

Скажіть мені,
Котра година?

Де Гіш

Що?

Сірано

В якій я стороні?
Чи день у вас, чи ніч? Зима чи, може, літо?

Де Гіш

Але ж...

Сірано

Що? Я оглух, немов мене прибито!

Де Гіш

Проте, добродію, дозвольте...

Сірано

Я упав
З самого місяця!

Де Гіш

Так, так...

Сірано

Я вам сказав,
Що з місяця я впав...

Де Гіш

(нетерпляче)

Гаразд, гаразд, мосьпане...

Сірано

(підводиться, страшним голосом)

Ви чули — з місяця!

Де Гіш

(відступаючи)

Це диво нечуване!

Сірано

(ідучи на нього)

Це не метафора...

Де Гіш

Так, так...

Сірано

Чи рік, чи мить,—
Не можу сам цього я добре зрозуміть,—
Із шафранової летів я кулі тої.

Де Гіш

(знизуючи плечима)

Гаразд. Ну, я піду!

Сірано

(загороджуючи йому дорогу)

Серед землі якої
Я опинивсь тепер? Це місто чи повіт?
Куди це я упав, немов аероліт?

Де Гіш

Прокляття!

Сірано

Я собі не обирав дороги,
І хто зна, де тепер мої ступають ноги!
Це місяць чи земля?

Де Гіш

Напевне, це вона!

Сірано

Ах, чорношкірий ви! Яка ж це сторона?
Чи не Алжір, бува?

Де Гіш

Це маска, а не шкіра!

Сірано

(вдаючи, ніби трохи заспокоївся)

О! Маска! Ну, тоді далеко від Алжіра!
Це, може, Генуя, Венеція?

Де Гіш

Та ні!

Дозвольте, я пройду, бо з дамою мені
Тут треба стрітися!

Сірано

А! Ясно! Я в Парижі!

Де Гіш

(мимохіть посміхаючись)

Цей дурень не дурний!

Сірано

Що? є новини свіжі?

Смієтесь ви!

Де Гіш

Так, так. Ну, дайте ж бо пройти.

Сірано

(сіяючи)

В Парижі я упав, побачивши світи!

(Задоволений сміється, обтрушується, вклоняється.)

Упав я — вибачте — з останнім ураганом,
Покритий досі ще етером і туманом
Та пилом зоряним. Ось волоски планет...

(Здіймає щось собі з рукава.)

Ось пір'я із хвостів заблуканих комет...

(Дмухає, ніби хоче пустити щось по вітру.)

Де Гіш

(у нестямі)

Дозвольте!..

Сірано

(в ту хвилину, як де Гіш хоче пройти, простягає ногу, ніби хоче щось на ній показати)

Тут мене Велика Ведмедиця
Вкусила... Довелось навтікача пуститься,—
І я на Терези наткнувся на бігу,—
Он там вони мою показують вагу.

(Не даючи де Гішеві пройти і хапаючи його за гудзик.)

Ви в мене б молока із носа надоїли,
Що дав Молочний шлях мені...

Де Гіш

Пекельні сили!

Сірано

(схрещуючи руки)

Не з пекла — з неба я. Там бачив раз чи два,
Як на ніч Сіріус тюрбан свій надіва.

(Конфіденціально.)

Двох бачив Ведмедиць — сердиті досить звіри!

(Сміючись.)

Під час польоту я струну зламав у Ліри.

(Гордо.)

Про все це напишу я величезний том,
Що жодний ще таких не бачив астроном,

І там, де зірочки стоять над сторінками,
Прикрашу справжніми його я зірочками,
Бо кілька пригорщей їх в небі захопив...

Де Гіш

До біса... Хочу я...

Сірано

Ага! Я зрозумів!

Де Гіш

Прошу вас...

Сірано

Хочете дізнатись ви од мене,
Чи клімат місяця гарячий чи студений,
Чи є там мешканці, на тому гарбузі,
І чи на двох вони, чи на одній нозі?

Де Гіш

(кричить)

Та ні! Бажаю я...

Сірано

Щоб чесно я признався,
Яким я побитом до місяця дістався?
Що ж! Це мій випахід...

Де Гіш

(у розпачі)

Ну, божевільний він!

Сірано

Звичайно, спосіб є, мосьпане, не один.
(Зневажливо.)
Відкинув, звісно, я орла Регйомонтана,—
Нікчемна вигадка, я запевняю пана,—
Так само голуб той нітрохи не для нас,
Що ним прославився прадавній Архітас!

Де Гіш

Так, божевільний він,— а безперечно вчений!

Сірано

Щоб небо гвалтом взять — є способи у мене!

(Де Гішеві вдалось пройти повз Сірано і підійти до дверей Роксани. Сірано йде за ним, готовий схопити його.)

Так, способів аж шість я вигадав отих!

Де Гіш

(обертаючись)

Шість?

Сірано

(швидко)

Наберіть роси до скляпочок топких
І тіло все своє обвішайте склянками,
Роздягшись догола, як на руках у мами.
Коли ж росу оту поглинуть небеса,
То й ви полетите у небо, як роса!

Де Гіш

(здивований, ступає крок до Сірано)

Так. Спосіб це один.

Сірано

(відступаючи, щоб заманити його)

У скриню із кедрини
Повітря напустить з гірської верховини,
А щоб повітря те ще більше розрідить —
Із вигнутого скла дзеркала приробить,
Що нагріваються на сонячнім промінні,
І скриня полетить із вами в небо синє!

Де Гіш

(знову робить крок)

Це другий.

Сірано

Коника стрибучого зладнать
Із криці доброї, уміло засідлать,
А потім порохом у небо підірвати,—
І чоловік злетить, неначе птах крилатий!

Де Гіш

(ідучи за ним довірливо і числячи на пальцях)

Це третій!

Сірано

Догори щоразу в'ється дим,—
Наповнить ним балон і полетіти з ним!

Де Гіш

(та сама гра. Він усе більш дивується)
Четвертий!

Сірано

Маєте, добродію, і п'ятий:
Як місяць ущербивсь — воловий мозок ссати
Він любить,— тож себе тим мозком помасти —
І вирушиш нараз у зоряні світи!

Де Гіш

(вражений)
Так, п'ятий!

Сірано

Слухайте ж! Візьміть залізне деко,
Вмостіться добре там, готові в путь далеку,
І вгору кидайте великий ви магніт,—
Так і полинете за ним в незнаний світ!
Доженете́ магніт,— знов кидайте угору,
І ви на місяці опинитеся скоро.

Де Гіш

Шість мудрих способів! А ви ж із них котрим
Скори́стались, кажіть!

Сірано

Я? Сьомим!

Де Гіш

Ну? Яким?

Сірано

Не угадасте, клянусь життям щасливим!

Де Гіш

Цікаво!

Сірано

(імітуючи шум морських хвиль і роблячи широкі таємничі жести)
Гу-у! Гу!

Де Гіш

Як? Що таке?

Сірано

Припливом!
Підвладний місяцю приплив той і відплив!
От, покупавшись, я над морем раз сидів,—
А місяць притягав до себе срібні води.
І раптом — довго ждав такої я нагоди! —
Спочатку піднялась в повітря голова,
Бо по купанні там найбільш води бува,
А далі від піску і тіло відірвалось
І, вгору летючи, як птах заколихалось.
І враз...

Де Гіш

(страшенно зацікавлений, сідає на лаву)

І враз?

Сірано

І враз...

(Звичайним своїм голосом.)

От і минувся час!
Із шлюбом їхнім я поздоровляю вас!

Де Гіш

(схоплюється з місця)

Та що це? П'яний я? Цей голос!

Двері дому відчиняються, з'являються лакеї з засвіченими канделябрами. Світло. Сірано здіймає бриль, що був низько насунений.

Ніс, о боже!
Це ви? Це Сірано?

Сірано

(вклоняючись)

У всякім разі — схожий!
Уже ідуть вони, мій пане, з-під вінця!

Де Гіш

Хто?

Обертається. Картина. За лакеями ідуть Роксана і Крістіан, держачись за руки. Капуцин ступає вслід, усміхаючись. Рагно високо несе факел. Дуенья замикає процесію, ошелешена, в нічному одязі.

Небо!

СЦЕНА XIV

Ті самі, Роксана, Крістіан, капуцин, Рагно, лакеї, дуенья.

Де Гіш

(до Роксани)

Ви?

(Вражений, пізнає Крістіана.)

І він?

(Вклоняючись Роксані, захоплено.)

Ну, вигадка оця —
Великі б їй могли позаздрити артисти!

(До Сірано.)

Мандрівче місячний, небесний машиністе,
І вас мені тепер дозвольте похвалить!
Ви баляндрасами зуміли б зупинить
Святого, далебі, перед ворітьми раю!
Про все це книгу вам я написати раю!

Сірано

(вклоняючись)

За раду дякую, скорюсь охоче їй!

Капуцин

(вказуючи де Гішеві на закоханих і задоволено похитуючи довгою сивою бородою)

Достойну пару ви з'єднали, пане мій.

Де Гіш

(дивиться на нього крижаним поглядом)

Не сумніваюся.

(До Роксани.)

Ну, а тепер в дорогу
Належить мужа вам випроваджать свойого.

Роксана

Що?

Де Гіш

(до Крістіана)

Полк ваш виступить сьогодні у похід,
І вам з'явитися туди негайно слід.

Роксана

Як, на війну?

Де Гіш

Так, так!

Роксана

Таж полк лишився в місті!

Де Гіш

Не бачу в тому я ніякої користі!
(Виймає папір, що сховав був до кишені.)
Ось мій наказ. Ідіть, бароне, до полка.
(Подає йому наказ.)

Роксана

(кидаючись Крістіанові в обійми)
О, Крістіане мій, яка печаль тяжка!

Де Гіш

(до Сірано насмішкувато)
До ночі шлюбної іще їм далеченько!

Сірано

(набік)
Мене він думає цим засмутити, пенько!

Крістіан

(до Роксани)
Іще дай губоньки!

Сірано

Та ну-бо, годі з вас!

Крістіан

(обіймаючи Роксану)
Не розумієш ти, який тяжкий це час!

Сірано

Ні, розумію я.

Чути вдалині — барабани вибивають марш.

Де Гіш

(що одійшов у глибину)

Вже військо вирушає!

Роксана

(до Сірано, котрий усе хоче відтягти його від неї, а вона його затримує)

Мій друже дорогий, його вам доручаю!
Глядіть, щоб небезпек ніяких він не знав!

Сірано

Гаразд, але ж війна не із безпечних справ!

Роксана

(та сама гра)

Щоб він розумний був...

Сірано

Наказу я скорився,
Хоча, признатися...

Роксана

(та сама гра)

Щоб він не застудився!

Сірано

Всіх сил я докладу...

Роксана

(та сама гра)

Щоб вірний був мені!

Сірано

О, так! Старатимусь, хоч, звісно, на війні...

Роксана

(та сама гра)

Ще про одно прошу, вмліваючи з одчаю:
Щоб часто він писав!

Сірано

(спиняючись)

О, це я обіцяю!

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

ГАСКОНСЬКІ ГВАРДІЙЦІ

Пост, що займає загін Карбона де Кастель-Жалю при облозі Арраса.

В глибині — укіс, що йде через сцену. На обрії видно долину, покриту укріпленням. Мури Арраса і силуети його будівель вимальовуються вдалині на небі.

Шатро; розкидана зброя, барабани і т. п. Світає. Схід жовтіє. Вартові стоять на своїх місцях. Огні.

Гасконські кадети сплять, загорнувшись у плащі. Карбон де Кастель-Жалю і Ле Бре не сплять. Вони дуже бліді й схудлі. Крістіан спить серед інших, також у плащі, на передньому плані, лице йому освітлює вогонь. Тиша.

СЦЕНА I

Крістіан, Карбон де Кастель-Жалю, Ле Бре, гвардійці, потім Сірано.

Ле Бре

Це жах!

Карбон

Ні крихти в нас!

Ле Бре

Чорт!

Карбон

(роблячи знак, щоб він говорив тихіше)

Тихше-бо, просив я,

(до гвардійців)

А то розбудиш їх! Спіть, дітки!

(До Ле Бре.)

Є прислів'я:

Хто спить,— обідає.

Ле Бре

А хто не знає сну,—

Скрегоче з голоду, як я, приміром.

Чути вдалині кілька пострілів.

Ле Бре

Ну,

Знов стрілянина там тривожить їх проклята!

(До гвардійців, що попіднімали голови.)
Дарма! Дурниці то! Спокійно спіть, хлоп'ята!

Гвардійці вкладаються знов. Нові постріли, ближче.

Гвардієць
(стривожено)
Прокляття!

Карбон
А, пусте! То йде наш Бержерак!

Голови, що підіймались були, знов ховаються під плащі.

Вартовий
(за сценою)
Хто, сто чортів?

Голос Сірано
Це я!

Другий вартовий
(на валу)
Хто там, сто сот собак?

Сірано
(з'являючись на гребені валу)
Я, дурню, Сірано!

Спускається. Ле Бре біжить йому назустріч, стурбований.

Вернувся, боже правий!

Сірано
(роблячи йому знаки, щоб той нікого не збудив)
Тс!..

Ле Бре
Ти поранений!

Сірано
Немає в них забави,
Як тільки по мені стрілять — і не влучать!

Ле Бре
Через листи якісь так страшно рискувать!

Сірано

(спиняючись біля Крістіана)

Я їй пообіцяв, що буде він писати.

(Дивиться на Крістіана.)

Як виснажив його цей голод розпроклятий!
Вона й не зна цього! Намучений, блідий,
Проте вродливий він...

Ле Бре

Ну, спати йди мерщій!

Сірано

Не сердься-бо, Ле Бре! Я знаю, де іспанці,
Нажлуктившись вина, спокійно сплять уранці,—
І я проходжу там.

Ле Бре

В такому разі ти
І дещо їстівне нам міг би принести!

Сірано

О, ні! З вагою там пройти я не зумію!
Але признаюся, що маю я надію —
Сьогодні ввечері французи поїдять
Або — або умруть...

Ле Бре

По чім це можна знать?

Сірано

Та... це ж надія лиш...

Карбон

Але ж не мать що їсти,—
Кому, скажи? Військам, що обложили місто!
Ганьба!

Ле Бре

Та сам би чорт сказати не зумів,
Хто тут обложений і хто тут обложив!
Адже ж то нас кільцем обвів інфант іспанський!

Сірано

Нічого, завдамо і їм бенкет ми панський!

Ле Бре

Та здумай лиш...

Сірано

Ну, ну!

Ле Бре

Так важити життям
Задля листів отих!..
(Бачить, що Сірано йде до шатра.)
Куди ти?

Сірано

Знаєш сам:
Ізнов писати лист.
(Піднімає полотнище і заходить у шатро.)

СЦЕНА II

Ті самі, крім Сірано.

Світанок яснішає. Рожеве проміння. Аррас золотиться на обрії. Чути постріл із гармати, зараз же за ним грім барабанів, дуже далеко, ліворуч. Інші барабани б'ють ближче, звуки їх перекочуються і лунають майже на сцені і віддаляються праворуч, перебігши через весь табір. Шум пробудження. Далекі голоси офіцерів.

Карбон

(зітхаючи)
Б'ють зорю барабани!

Гвардійці ворушаться під своїми плащами, потягаються.

Минув солодкий сон, і день гіркий настане!
Передчуваю вже їх перше слово...

Гвардієць

Я
Голоден!

Другий гвардієць

Господи! Надходить смерть моя!

Всі

О! О!

Карбон

Вставайте-бо!

Третій гвардієць

Нізащо!

Четвертий гвардієць

(дивиться на себе в уламок кіраси)

Ох, надміру
Я схуд!

Інший гвардієць

Я б титул свій оддав за кусень сиру!

Ще інший

Як їжею мені не підтримають сил,—
Я у шатрі своїм засяду — мов Ахілл!

Ще інший

Ой, хліба!

Карбон

(підходячи до шатра, куди ввійшов Сірано, стиха)

Сірано!

Гвардійці

Конаємо!

Карбон

(так само тихо біля входу в шатро)

Благаю,
Допоможи мені, із пазурів одчаю
Їх вирви жартами, як добрий друг і брат!

Другий гвардієць

(кидаючись до першого, який щось жує)

Ти що там жвакаєш?

Перший

Це клейтухи з гармат,
Що на коломазі я спражив у шоломі.
Місця тут бідністю на дичину відомі!

Гвардієць

(входячи)

Ходив я полювать!

Інший

(входячи)

До риби я митець!

Посхоплювались, кидаються до них.

Що, там короп?

Рибалка

Пічкур.

Усі

Фазани?

Мисливець

Горобець!

Всі

(в нестямі)

Доволі! Бунтувать!

Карбон

О Сірано, на бога!

Тим часом настав уже день.

СЦЕНА III

Ті самі, Сірано.

Сірано

(виходить із шатра, спокійний, з пером за вухом, з книжкою в руці)

Ну, що?

(Мовчання. До першого гвардійця.)

Чому це ти волочиш ледве ноги?

Гвардієць

Як легко шлункові, то тяжчає ногам!

Сірано

Про себе це сказать я міг би, друже, й сам!

Гвардієць

І це смутить тебе?

Сірано

Мене це окриляє.

Другий гвардієць

Голодний я, як вовк!

Сірано

На жаль, овець немає!

Третій гвардієць

Порожній шлунок мій!

Сірано

Аби не голова!

Четвертий гвардієць

Шумить мені в ушах.

Сірано

Не в животі, бува?

Інший гвардієць

За хліб із маслом я віддав би душу радо!

Сірано

(кидає йому книгу, що держав у руках)
Тим часом почитай, мій друже, «Іліаду»!

Знов інший гвардієць

В Парижі кардинал обідає щодня!

Сірано

Куріпку волите чи сите каченя?

Той самий гвардієць

Куріпку — і вина!

Сірано

Бургундського? Мускату?

Той самий гвардієць

Усе сюди давай!

Сірано

Це, може, забагато?

Інший гвардієць

Як чорт, голоден я!

Сірано

А їстоньки чортма!

Перший гвардієць

(знизуючи плечима)

А, вічно дотепи!

Сірано

Без них нудьга сама!
Хотів би вмерти я під небом пурпуровим,
Востаннє блиснувши своїм дотепним словом!
О, впасти, як герой, на полі бойовім,
Під передзвін мечів і під гарматний грім,
А не на ліжку десь, при лікарі понурім —
І гостре лезо стріть гострішим каламбуром!

Всі

(кричать)

Голодні ми!

Сірано

(схрестивши руки)

Усе ви тільки про їду!
Дударю наш старий, іди-но, Бертранду,
Добудь свій інструмент із торби шкіряної
І ненажерам цим, що пнуться у герої,
Простеньку пісеньку прабатьківську заграй!
Нехай згадається їм милий, рідний край,
І рідні голоси, і тиша вечорова,
Де пісня ця бринить, як материнська мова!

Старий сідає і готується грати.

Нехай дуда твоя, як воїн у журбі,
Згадає давній час, що не вернуть тобі,
Хай звуки виринуть з-під пальців, ніби птиці,
Нехай тобі весна далека та присниться,
Коли не флейту ти — сопілку вбогу мав
І очерет сухий піснями оживляв.

Хай молодість саму, сільські невинні роки
Мотив твій воскресить, поважний і широкий!

Старий починає грати лангедокської мелодії.

Гасконці, слухайте! Не заклик бойовий
Звучить у пісні цій, а голос лісовий!
Це не дзвінка сурма, що нам бентежить душі,—
Це на узгір'ї десь переклики пастуші!
І сам він нині став маленьким пастушком,
Що кози розпустив у лузі, за ліском,
В короткій курточці, у шапочці червоній...
Гасконці, слухайте солодкий спів Гасконі!

Всі голови схиляють, у всіх мрійні очі, вояки швидко витирають сльози — рукавом, полою плаща.

Карбон

(до Сірано)

Ти їх до сліз довів!

Сірано

Ці сльози — благодать,
Бо їх примушує не шлунок проливать,
А серце, що в журбі за рідним краєм тужить.

Карбон

Це до послаблення їх мужності послужить!

Сірано

(робить барабанщикові знак підійти)

Пусте! Огонь, що спить у крові запальній,
Збудити легко нам...

(Подає знак,— лунає барабан.)

Всі

(схопившись на ноги і кидаючись до зброї)

Що? Що? Атака? Бій?

Сірано

(усміхаючись)

Ти бачиш: досить лиш удару барабана —
І все забулося: провінція кохана,
Дитячі радощі, утрачені пізніш...

Гвардієць

(що дивиться в глибину сцени)

Ага! Сюди іде вельможний граф де Гіш!

Гвардійці

(незадоволено)

Го-го! Го-го! Го-го!

Сірано

(усміхаючись)

Оце-то зустріч мила!

Гвардієць

Набрид цей куртизан!

Другий гвардієць

Ця постать знахабніла,
Цей хитрий інтриган з мереживом тонким!

Третій гвардієць

Залізо й полотно в поєднанні смішнім!

Перший гвардієць

Ховає чиряки під коміром він, видно!

Другий гвардієць

Значного дядюшки племінник жалюгідний!

Карбон

Але ж гасконець він!

Перший гвардієць

Фальшивий, далебі!
Не божевільний він, а розумом собі
Кар'єру добува, що тільки-но можлива...
Ну, а розсудливий гасконець — річ жахлива!

Ле Бре

Як зблід він!

Другий гвардієць

З голоду... Проте увесь блищить
Мов хоче золотом худий живіт прикрить!

Сірано

(жваво)

Про голод — нічичирк. Ану-бо, кості, карти,
Люльки мерщій!

Всі швидко беруться грати в кості й карти на барабанах, лавках, на землі, на плащах. Закурюють довгі люльки.

А я візьмуся до Декарта —
І буде все гаразд.

Проходжається туди й сюди і читає невелику книжку, що добув із кишені.— Картина.— Входить де Гіш. Всі вдають заглиблених у гру і вдоволених. Де Гіш дуже блідий. Підходить до Карбона.

СЦЕНА IV

Ті самі, де Гіш.

Де Гіш

(до Карбона)

Добридень!

(Вони оглядають один одного. Набік, задоволено.)

Ну, й поблід!

Карбон

Не те вже, що блідий,— зелений в нього вид!

Де Гіш

(дивиться на гвардійця)

Оце ті лайдаки?.. Ну, знаю я, панове,
Що кожен з вас мене осміювать готовий,
Що ви — барончики, беарнська гола знать —
Свого полковника навикли зневажать,
То інтриганом раз, то вдруге куртизаном
Мене взиваючи, що випрямленим станом
І коміром тонким дратую всіх я вас,
Що можна зватися гасконцем водночас,
Не бувши харпаком і лотром вічно п'яним.
Проте ні разу я із вашим капітаном
Не говорив, щоб він вас гідно покарав!

Карбон

На це ви, пане мій, не масте і прав!

Де Гіш

Що? Що?

Карбон

Загін я свій на власний кошт тримаю,
Тому наказам лиш воєнним підлягаю.

Де Гіш

О! Годі!

(Звертаючись до гвардійців.)

Байдуже, що мелете ви там!
Собі, як воїну, ціну я знаю сам.
Одважні ті діла, мабуть, і вам відомі,
Які я появив учора при Бапомі,
Три рази кидавшись на лютих ворогів!

Сірано

(уткнувши носа в книжку)

А де свій білий шарф учора граф подів?

Де Гіш

(здивований і задоволений)

А, ви вже знаєте? І справді, в тому бої
Від небезпеки я урятувавсь тяжкої.
Потік бійців мене раптово замотав,
І міг потрапити я до іспанських лав,
Де опинитися, звичайно, міг в полоні
Або, певніша річ, на праотцівськім лоні.
А саме я тоді до третьої з атак
Уже наважившись був подать рішучий знак.
Що ж? Шарф я свій зірвав, полковницьку
признаку,
І тим урятував життя своє й атаку.
Ех, і чеснули ж ми іспанців навісних!
Ну, що? Не майстер я до вигадок тонких?

Гвардійці вдають, ніби не слухають, але карти і гральні кості зависли в повітрі, дим не виривається з ротів: дожидання.

Сірано

Скажу лише на це, що Генріх наш Четвертий,
І врятуватися бажаючи від смерті,
Свойого білого султана б не зірвав!

Мовчазна радість. Карти і кості падають. Дим вилітає.

Де Гіш

Та хитрість удалась!

Сірано

За честь би я вважав
Ворожим пострілам підставить груди сміло!

Карти, кості, дим: падають і вилітають з усе більшою радістю.

Коли б же на землі побачив шарф той білий —
Різниця, бачте, є у вдачі вояків —
Підняв би я його і вже собі б надів!

Де Гіш

Гасконські хвастощі!

Сірано

Хай буде так, мій пане!
Лиш дайте шарф мені, і вечір як настане,
Перев'язавшись ним, на приступ я піду!

Де Гіш

Ну, гасконада знов! Та шарф мій, на біду,
Лишивсь у ворога, бо серед того грому,
В шаленім свисті куль, у тім диму страшному
Не міг його піднять вояка ні один,—
І це ви знаєте!

Сірано

(витягаючи з кишені білий шарф і простягаючи де Гішеві)

Пробачте, ось де він!

Мовчання. Гвардійці стримують сміх, схилившись над картами і костями. Де Гіш обертається, дивиться на них,— вони зараз же набирають знов поважного вигляду і беруться за гру. Один із них байдужно насвистує пісеньки, що грав флейтист.

Де Гіш

(беручи шарф)

Спасибі. Шарф якраз мені потрібен нині:
Ним гасло можу я подать одній людині.
На це наваживсь я.

(Іде до валу, сходить на нього і кілька разів махає шарфом у повітрі.)

Всі

О! Гасло! Що за знак?

Вартовий

(на гребені валу)

Що за людина там тікає швидко так?

Де Гіш

(спускаючись)

Іспанський то шпіон, та своєрідний досить:
Відомості своїм він тільки ті заносить,
Що я даю йому. Так, зрадивши своїх,
Він помагає нам у випадках тяжких.

Сірано

Мерзотник!

Де Гіш

(недбало пов'язує шарф)

А проте мерзотник нам корисний!
Про що пак тут ішлось? Ага! Вам про одну
Важливу маю я сказати новину.
Наш маршал, щоб добуть для війська їстівного,
Таємно вирушив ще з ночі у дорогу,
Туди, де ждуть його обози короля.
Та небезпеками покрита тут земля,
Тож війська він узяв з собою половину.
Тим, що лишилися, настав би час загину,
Коли б іспанці враз ударили на них.

Карбон

Але ж бо вороги усіх обставин цих
Не знають, думаю!

Де Гіш

На жаль, Карбоне, знають,
І нас атакувать вони сьогодні мають.

Карбон

А!

Де Гіш

Це сказав мені фальшивий той шпіон.
Він має сповістить, добродію Карбон,
Своїх начальників, де краще наступати.
Звичайно, місце те повинен я вказати,
Бо служить він мені, хоч вам це й не під смак.

От я й подав йому отой умовний знак,—
А вибір мій упав на ваш загін хоробрий.

Карбон

(до гвардійців)

Готуйтесь, вояки!

Усі встають. Брязкіт шпаг, шум застебуваних портупей.

Де Гіш

Ще є година!

Перший гвардієць

Добре!

Всі сідають знову, відновлюють перервану гру.

Де Гіш

(до Карбона)

Нам треба виграть час — і маршалові дать
Вернутись.

Карбон

Що ж робить нам треба?

Де Гіш

Умирать.

Сірано

Це помста ваша?

Де Гіш

Ні. Не буду запевняти,
Що маю я до вас симпатії багато,
Та вибір свій на вас тому я зупинив,
Що кращих у бою не знаю вояків.
Так помсті служачи, служу я й королеві.

Сірано

(вклоняючись)

Спасибі вам за всіх...

Де Гіш

(уклоняючись)

А вам, гасконський леве,

Що любите один ходити проти ста,
Тепер на кілька сот надія виросла!

Відходить разом з капітаном.

Сірано

(до гвардійців)

Блакить і золото є на гербі Гасконі,—
Що ж, друзі! Додамо ще й пасмуги червоні
Своєю кров'ю ми до барв священних тих!

Де Гіш тихо розмовляє з Карбоном де Кастель-Жалю. Вони дають накази. Бійці готуються до опору. Сірано підходить до Крістіана, що сидить непорушно, схрестивши руки.

Ну, що?

Крістіан

(хитаючи головою)

Роксана!

Сірано

Ох!

Крістіан

Хоч кілька б слів палких
Ще написати їй в останню цю годину!

Сірано

Я знав, що буде так, що прийде час загину —
(добуває з кишені папірця)
І написав тобі прощального листа.

Крістіан

Ну, покажи ж...

Сірано

Стривай!..

Крістіан

Давай-бо!
(Бере лист, розгортає.)
Крапка та,
Що там он розпливлась, чи не сльоза, буває?

Сірано

(швидко беручи листа, з наївним виглядом.)

Якийсь кружок...

Крістіан

Сльоза!

Сірано

Ну, звісно... кожен знає...
Поет захоплений заплакать може там,
Де вислови чужим знаходить почуттям...

Крістіан

Заплакати?

Сірано

Так... Так... не страшно умирати...
Але... як здумаєш, що вже ніколи, брате,
Я не побачу...

Крістіан дивиться на нього.

Ми...

(Жваво поправляється.)

Що не побачиш ти...

Крістіан

(вириває в нього листа)

Віддай листа мені!

Вдалині у таборі шум.

Голос вартового

Стій! Що там за чорти?

Постріл. Гомін. Передзвін балабончиків.

Карбон

Що там?

Вартовий

(на валу)

Карета!

Всі кидаються глянути, що воно.

Голоси

Глянь! До табору в'їжджає!
Як? З боку ворога? О! Кучер щось гукає!
Що, що гукає він? «Карета короля!»

Всі кидаються на вал і дивляться. Балабончики наближаються.

Де Гіш

Карета короля? Та як-бо? Відкіля?

Усі встають, шикуються.

Карбон

Шапки з голів!

Де Гіш

(набік)

Король?

(До гвардійців.)

Рівняйтесь, дикуни!

Карета швидко в'їздить. Вона вкрита болотом і пилом. Фіранки на вікнах опущені. Ззаду два лакеї. Вона раптом зупиняється.

Карбон

(кричить)

Бий в барабани!

Барабанний дріб. Всі гвардійці знімають шапки.

Де Гіш

(до гвардійців)

Ти! Підніжку відтягни!

(До другого.)

Стели під ноги плащ!

Двоє гвардійців кидаються виконати його наказ. Двері відчиняються.

Роксана

(вискакуючи з карети)

Добридень вам, панове!

Звук жіночого голосу примушує всіх враз підняти схилені голови. Всі вражені.

СЦЕНА V

Ті самі, Роксана.

Де Гіш

В кареті короля?

Роксана

Так, короля — любові!

Сірано

О боже!

Крістіан

(кидається до неї)

Ви! Це ви!

Роксана

Нудна облога ця
Триває, друже мій, без краю, без кінця,—
Ну, я й приїхала!

Крістіан

Як сталося це чудо?

Де Гіш

Не можна тут вам буть!

Роксана

(весело)

Ні! Буду, буду, буду!
Стривайте, сяду я на барабані тім!
(Сідає на барабан, що їй подають.)
Спасибі!
(Сміється гордо.)
Бачила і я мушкетний дим!
Так, так, патруль мою обстрілював карету!
А правда, нагадать вона могла б поету
Карету казкову, що Сандрільйона в ній
На танці їздила?
(Посилає рукою поцілунок Крістіанові.)
Вітаю, любий мій!
(Дивиться на всіх.)

Та чом же сумно так ви дивитесь на мене?
Далеко той Аррас?

(Помітивши Сірано.)

Добридень, мій кузене!

Сірано

(підходить)

Привіт! Та як же ви...

Роксана

Як прибула сюди?
Що ж! Скрізь я бачила війни страшні сліди,
Поля спустошені та погорілі села,—
Ото й була та нитка невесела,
Що привела до вас! Отак ви королю,
Панове, служите? Ну, мій король «люблю»
За гасло і девіз собі єдино має,—
І веселіш його країна виглядає!

Сірано

Безумна, привела дорога вас яка?

Роксана

Іспанська, річ ясна!

Перший гвардієць

От Євина дочка!

Де Гіш

Та як крізь їх війська прорватися змогли ви?

Ле Бре

Це фантастичне щось!

Роксана

Як бачите, можливе!
Хороший кучер мій скрізь коні риссю гнав,
Коли ж якийсь мене ідальго зупиняв,—
Із гордим виглядом вікно я відчиняла
І посмішку йому найкращу посилала.
Галантні всі вони, французам не на гнів,—
І, звісно, далі в путь мій екіпаж летів!

Карбон

Так, ваша посмішка — то паспорт дуже певний!
Та як стрічався вам вояка надто ревний
І вас запитував, відкіль ви і куди?

Роксана

Що ж, відповідь і тут бувала завсігди
Коротка: «Їду я, мій пане, до коханця!»
Суворий вид нараз мінявся у іспанця,
І жестом царственним велів у ту ж він мить
Солдатам до ноги мушкети опустить,
І сповнений пихи, поважно й гордовито
Мені проказував: «Щасливо, сеньйорито!»

Крістіан

Роксано, я спитать вас хочу: а чому ж...

Роксана

Ах, так! Коханець я казала, а не муж,
Бо хто б таки пустив мене до чоловіка?

Крістіан

Але ж...

Роксана

Ну, що таке?

Де Гіш

Є просьба в нас велика —
Це місце залишить!

Роксана

Що?

Сірано

Так — і найскоріш!

Ле Бре

Найшвидше!

Крістіан

Я молю!

Роксана

Чому, скажіть ясніш!

Крістіан

(замішано)

Тому, що...

Сірано

(так само)

Скоро тут...

Де Гіш

(так само)

Тут за годину, може...

Карбон

(так само)

І ліпше...

Ле Бре

(так само)

Ви б могли...

Роксана

Ні, це було б негоже!
Тут буде битва! Я лишаюсь тут!

Усі

О, ні!

Роксана

(кидаючись в обійми Крістіанові)

Мій милий! Вмерти дай з тобою і мені!

Крістіан

(заглядає у вічі)

Змінились очі як! Чому?

Роксана

Скажу я, любий!

Де Гіш

(у розпачі)

Та зрозумійте ж ви: це місце згуби!

Роксана

(обертається)

Згуби?

Сірано

Авжеж! Сюди він нас поставив недарма!

Роксана

(до де Гіша)

А! Догадалася тепер я і сама!
Хотіли бачити мене ви удовою?

Де Гіш

О, я благаю вас...

Роксана

Ні! Жодною ціною
Мене не вмовите! Я на своїм стою!
Цікаво зрештою побути у бою!

Сірано

Тож із манірниці зробилась героїня?

Роксана

Ви, пане Бержерак, дивуєтесь кузині?
Таж кров одна у нас!

Гвардієць

Ми всі, кляпусь життям,
Вас боронитимем!

Роксана

(все з більшим піднесенням)

Спасибі, друзі, вам!

Другий гвардієць

(у захваті)

Іриса пахощі весь табір напоїли!

Роксана

Якраз для битви я гарненький бриль наділа!

(Поглядає на де Гіша.)

Але ж полковнику, мабуть, іти пора:
Почнеться скоро тут!

Де Гіш

Яка жорстока гра!
Ні, я піду лишень погляну на гармати

І повернусь сюди — змагатись і вмирати.
Ще раз благаю вас: ідіть відсіль!

Роксана

Ні, ні!

Де Гіш виходить.

СЦЕНА VI

Ті самі, крім де Гіша.

Крістіан

(благально)

Роксано!

Роксана

Ні, кажу!

Перший гвардієць

(до інших)

Ці очі вогняні!
Вона лишається!

Всі

(кидаються, штовхаються, метушаться)

Дай гребінця! — Де мило?
Порвався мій каптан! Дай голку! — Ти, бурмило,
Манжети де подів? — Хто бритву взяв мою?
Позич-но дзеркальце!

Роксана

(до Сірано, що ще умовляє її)

Ні, буду я в бою!

Карбон

(як і інші, підперезавшись, отрусившись від пилу, почистивши шапку, розправивши перо на ній і витягши манжети, підходить до Роксани і церемонно)

Дозвольте, пані, вам представить, як годиться,
Хто на очах у вас повинен зараз биться.
А. може, й прийме смерть, коли судилось так!

Роксана вклоняється і жде, опершись на руку Крістіанові. Карбон рекомендує.

Барон де Кастерак-Леба-де Каюзак.

Барон де Пейреску-де Крабіуль. Барон
Мальгур д'Єскарабйо-Біньяк де Салешон...

Роксана

О, скільки в вас імен!

Барон Мальгур

Без краю, без упину!

Карбон

(до Роксани)

Прошу вас випустить з руки свою хустину!

Роксана

(рознімає пальці, хустина, що вона держала в руці, падає)

Навіщо?

Всі кидаються підняти хустину.

Карбон

(швидко хапає її)

Прапор цей підносить наш загін!
З ним не зрівняється на світі ні один!

Роксана

(усміхаючись)

Але ж він замалий!

Карбон

(прикріпляючи хустину до свого капітанського списа)

Зате яка робота!

Гвардієць

(до інших)

Ну, друзі! Умирать нікому не охота,
Проте б я радо вмер задля очей таких,
Коли б сьогодні згриз хоча малий горіх!

Карбон

(почувши це, розгнівано)

Фі! Думать про їду у товаристві дами!

Роксана

О друзі, попоїм і я охоче з вами!
Несіть сюди вино, паштети, дичину! —
Оце меню моє! Вам до вподоби?

Всі впали духом.

Гвардієць

Ну,
Завдача!

Другий гвардієць

Дичина, вино та ще й паштети?
Відкіль це взяти нам?

Роксана
(спокійно)

З моєї ж бо карети!

Всі

О!

Роксана

Треба лиш усе розрізати, подать!
Мій кучер — мусите його ви, друзі, знать —
Родився, далебі, для справи оцієї!

Гвардійці
(кидаються до карети)

Рагно!

Роксана
(стежачи за ними поглядом)

Ах, бідаки!

Сірано

О, добра наша феє!

Рагно
(стає на козлах, як штукар на ярмарку)

Панове, от і я!

Гвардійці

А, браво! Наш Рагно!

Рагно

Іспанці бачили, як шле їм крізь вікно
Солодкі усміхи божественна Кіпріда,
А не помітили солодкого обіда!

Оплески.

Сірано

(тихо до Крістіана)

Гм, Крістіане... Гм...

Рагно

Ідальго ні один
В своїй галантності — не знав про галантип!

(Витягає з-під сидіння блюдо і підіймає його.)

Сірано

(тихо до Крістіана)

Послухай...

Рагно

Там була Венері честь і шана,—
Але дари свої провозила Діана!
Ось дика вам коза!

(Розмахує шматом печені.)

Сірано

(тихо до Крістіана)

Я хтів попередить
Тебе про річ одну...

Роксана

(до гвардійців, що вертаються від карети з повними руками наїдків)

Усе сюди кладіть!

(Накриває до їжі на столі, їй помагають два мовчазні лакеї, що стояли позад карети. До Крістіана, якого хотів одвести вбік Сірано.)

Ви помагайте ж нам!

Крістіан береться помагати, Сірано робить стурбований рух.

Рагно

Ось пава з трюфелями!

Перший гвардієць

(сіяючи, одбатовує собі величезний шматок шинки)

А, грім і блискавка! Хоч перед смертю саме,
А пожеремо ми...

(Поправляється, швидко зирнувши на Роксану.)

Пробачте... поїмо!

Рагно

(викидаючи подушки з карети)

Отут перепелів ми ситих найдемо!

Метушня. Розпорюють подушки, наповнені смаженими перепелами. Сміх. Радість.

Третій гвардієць

(до першого)

Ти йолоп, друже мій!

Рагно

(передаючи пляшки)

Ось маєте і вина —
Топаза кольору і кольору рубіна!..

Роксана

(накидаючи на обличчя Сірано згорнену скатерку)

Ну, розстеліть убрус! Та швидше! Раз, два, три!

Рагно

(потрясаючи каретним ліхтарем)

Комора ціла тут у кожнім ліхтарі!

Сірано

(тихо до Крістіана, разом із ним розстилаючи убрус)

Нам треба зараз же про щось поговорити...

Рагно

(все більш лірично)

А пужално моє з ковбасок добрих звите!

Роксана

(наливаючи вино, частуючи)

Як треба, сто чортів, усім нам помирать,—
До інших байдуже! Гасконцям — пить-гулять!

Одна умова лиш: не частувать де Гіша!
(Переходить від одного до одного.)
Ще маємо ми час! Та їжте ж повільніше!
Ану, вина ковток! Ви плачете? Чому?

Перший гвардієць

Я плачу з радості!

Роксана

Тс! Білого кому?
Кому червоного? — Гей, хліба капітану! —
А покуштуйте-бо цю шинку ви рум'яну!
— Вам ніж? — Бургундське вам? Мускат вам
чи коньяк?

Сірано

(помагає їй, у нього руки повні тарілок,— каже набік)
О мила!

Роксана

(підходить до Крістіана)
Ну, а ви?

Крістіан

Не хочеться.

Роксана

Отак!
Ну, хоч бісквіта ви попробуйте з мускатом!

Крістіан

(намагаючись затримати її)
Скажіть мені, чому...

Роксана

Наллю лише вина там
І все вам розповім...

Ле Бре

(що відійшов, щоб подати на кінці списа хліба вартовому, що стоїть на валу)
Іде сюди де Гіш!

Сірано

Склянки, тарілки — все ховайте, та скоріш!
Удаймо, ніби тут і не було нічого!

(До Рагно.)

Шановний кучере, до місця йдіть свойого!

Як оком мигнути, все поховалось в шатро, під одежу, плащі, шапки тощо. Де Гіш прудко ввіходить і раптом спиняється, нюхаючи повітря. Мовчання.

СЦЕНА VII

Ті самі, де Гіш.

Де Гіш

Як добре пахне тут!

Гвардієць

(байдуже наспівує)

Толо-ло-ло-ло-ло!

Де Гіш

(спиняється й дивиться на нього)

Чому червоні ви? Що тут таке було?

Гвардієць

Червоний, пане, я... бо... кров гарячу маю!

Другий гвардієць

Пум-пум-пум...

Де Гіш

(обертається)

Що таке?

Гвардієць

(трохи напідпитку)

Нічого! Я співаю!

Де Гіш

Однак веселі ви!

Гвардієць

Звичайно,— буде ж бій!

Де Гіш

(підкликаючи Карбона, щоб дати йому якийсь наказ)

Сказав я... Що за біс! І ви мов сам не свій!

Карбон

(червоний, як буряк, ховав пляшку за спиною, невиразно)

Я... теє...

Де Гіш

Я сказав поставити гармату
У тому он кутку: себе ви захищати
Певніше зможете...

Гвардієць

(похитуючись)

Як дбає він про нас!

Другий гвардієць

(люб'язно посміхаючись де Гішеві)

Про нас піклуєтесь, як батько, ви весь час!

Де Гіш

Побожеволіли!

(Сухо.)

Ви вояки добрячі,
Та не гарматники, не звикли до віддачі,
То бережіться...

Перший гвардієць

Ф'ю!

Де Гіш

(підходить до нього оскаженілий)

Це що таке за свист?

Гвардієць

Коли гасконець я, то я — артилерист!

Де Гіш

(хапаючи його за руку і струшуючи)

Ви п'яні, як той смик,— але скажіть, від чого?

Гвардієць

(ввічно)

Понюхав пороху я, пане, бойового!

Де Гіш

(знизавши плечима, відштовхує його, хутко підходить до Роксани)

На що ж ви зважились?

Роксана

Я зостаюсь.

Де Гіш

Ще раз

Кажу: рятуйтеся!

Роксана

Ні!

Де Гіш

Що ж, як так — гаразд!

Скажіть, хай подадуть мерщій мені рушницю.

Карбон

Що?

Де Гіш

Я лишаюсь теж.

Сірано

Оце-то вже годиться!

Вітаю, графе, вас!

Гвардієць

Таки гасконець ви,

Хоч у мереживі од ніг до голови!

Роксана

Як!

Де Гіш

В небезпеці я не можу даму кинуть!

Другий гвардієць

(до першого)

Так не дамо ж йому від голоду загинуть!

Усі наїдки з'являються немовби якимись чарами.

Де Гіш

(з блискучими очима)

Бісквіт! Вино! Паштет!

(Опановуючи себе, гордо.)

Недоїдків не їм!

Натще я битимусь!

Сірано

(вклоняючись)

Люблю я вас таким!

Перший гвардієць

(у захваті)

Гасконець, наш він!

Де Гіш

(сміючись)

Так, сто сот нечистих!

Гвардієць

Слава!

Гвардійці танцюють з радощів.

Карбон

(що зник був за валом, з'являється на гребені)

Всі пікінери там! Від них залежить справа!

(Показує на ряд списів, що витикаються з-за валу.)

Де Гіш

(до Роксани, вклоняючись)

Перегляд зволите зробити воякам?

(Бере її під руку, йде з нею на вал. Всі здіймають шапки і йдуть за ними.)

Крістіан

(підходить до Сірано, швидко)

Ну, говори!

Коли Роксана з'являється на валу, списи зникають, похилені на знак вітання; лунають крики; вона вклоняється.

Пікінери
(за сценою)
Віват!

Крістіан

Що єсть у тебе там
Сказати?

Сірано

Бачиш-но...

Крістіан

Ну, ну!

Сірано

Коли спаде Роксані
Охота говорить про ваше листування...
Ну, про листи твої...

Крістіан

Та добре, про листи...

Сірано

Май розум, друже мій, і не здивуйся ти...

Крістіан

Із чого я тоді не здивуватись маю?

Сірано

Та з того...
Проста річ... Усе я відкриваю!
Ти, бачиш, їй частіш, ніж думаєш, писав!

Крістіан

Писав частіше я?

Сірано

Обов'язок я взяв
Їй про любов твою нагадувати завше,—
Тож часом я писав, тебе і не питавши...

Крістіан

Га?

Сірано

Проста річ, кажу...

Крістіан

Та як їх відсилав?
Таж ти своїм життям щоразу рискував!

Сірано

Крізь табір ворогів я з ночі прокрадався.

Крістіан

(схрестивши руки)

І справді проста річ! Як я не догадався!
Ну, скільки ж їй писав па тиждень я листів?
Один раз? Два? Чи три? Чи, може, п'ять разів?

Сірано

Ні, більше.

Крістіан

То щодня?

Сірано

Щодня. До того ж двічі.

Крістіан

(шалено)

А, розумію я! Поглянь мені у вічі!
Так от пояснення твоїй одвазі де!
П'яний од пристрасті...

Сірано

(помітивши Роксану, що вертається)

Стривай! Вона іде!

Вони швидко заходять у шатро.

СЦЕНА VIII

Роксана, Крістіан; у глибині надходять і проходять гвардійці. Карбон і де Гіш дають наказ.

Роксана

(підбігає до Крістіана)

Тепер, коханий мій...

Крістіан

(бере її за руку)

Тепер признайся, мила,
Яка тебе сюди вела незборна сила
Крізь безліч небезпек?

Роксана

Лише твої листи!

Крістіан

Що?

Роксана

Бурю і вогонь могла я перейти,
Бо ті листи твої навік мене сп'янили...
Ти стільки їх писав, і щоразу бриніли
Красніш вони й ніжніш...

Крістіан

Це щось незрозуміле!
Як! Тільки ті листки, той списаний папір...

Роксана

Мовчи, не знаєш ти! Повір мені, повір!
Коханням без межі тебе я покохала,
Як мова з уст твоїх незнана залунала,
І душу я твою спізнала золоту.
О, серце віддавав ти кожному листу,
І я, читавши їх, переживала знову
Той вечір, коли ти так ніжно, так чудово
Зі мною говорив, захований в імлі...
Як Одіссеєві блукали кораблі,
А Пенелопа ткань свою безкрайну ткала,—
О друже! Дім би свій і пряжу занедбала
Цариця славлена, коли б такі листи
Писав їй Одіссей, як це умієш ти,
І милого шукать, од пристрасті шалена,
Полинула б вона, безумна, як Єлена!

Крістіан

Але ж...

Роксана

Читала їх і умлівала я,
Тобою я жила, була я вся твоя!

То ж пелюстки душі, прекрасної без міри!
Все щире в них таке...

Крістіан

Помітно так, що щире?

Роксана

Так, радосте моя!

Крістіан

І от ти прибула...

Роксана

До владаря мого, до гордого орла!
Перед тобою я упала б на коліна,—
Та ти підняв мене!.. Тяжка моя провина —
Хоч перед смертю я покуту принесу! —
Що легкодушно так тебе лиш за красу
Раніш любила я, безумна...

Крістіан

(з жахом)

Ах, Роксано!

Роксана

Але прозріла я, мій друже, хоч нерано,
І вроди та душі поєднання міцне
Міцними путами опутало мене.

Крістіан

Ну, а тепер?

Роксана

Тепер так душу цю люблю я,
Що всю красу твою забула б без жалю я.

Крістіан

(відхитуючись)

Роксано!

Роксана

Щастя це,— щасливий будь і ти!
Коли б любов мою лиш чари красоти,
Лиш обриси лиця живили випадкові,—

О! Від такої б сам ти мучився любові!
Але красу твою твій розум покрива,
Натхнення осяйне, душа твоя жива,—
І я, забувши все, клонюсь лиш їм у ноги!

Крістіан

Ох!

Роксана

Що? Ти не хотів такої перемоги?

Крістіан

(сумно)

Роксано!

Роксана

Знаю я: не віриш ти мені!

Крістіан

Так бути любленим я не бажаю, ні!
Я хочу, щоб мене любила ти простіше —
За те...

Роксана

За що тебе любила я раніше,—
Але ж у сто разів це глибше почуття!

Крістіан

Хай буде, як раніш!

Роксана

Та зрозумій, дитя:
Коли б ти навіть був і не такий вродливий...

Крістіан

Мовчи!

Роксана

Коли б тобі судилось неможливе —
І ти потворним став...

Крістіан

Потворним?

Роксана

Навіть так!
Я присягаюся, не вбило б це ніяк
Мові ніжності!

Крістіан

Ох!

Роксана

Ти радієш? Дуже?

Крістіан

(глухо)

Так.

Роксана

Що тобі таке?

Крістіан

(ласкаво відтручаючи її)

Нічого... Любий друже,
Прошу тебе...

Роксана

Ну, що?

Крістіан

(показуючи на групу гвардійців у глибині)

Піди, піди до них!
Так мало у житті лишилось їм утіх!

Роксана

(розчулена)

Мій добрий Крістіан!

Вона йде до гвардійців, що шанобливо оточують її.

СЦЕНА IX

Крістіан, Сірано, у глибині Роксана, що розмовляє з Карбоном і кількома гвардійцями.

Крістіан

(гукаючи біля шатра Сірано)

Гей, Сірано!

Сірано

(з'являється, озброєний для бою)

Що, брате?
Який же ти блідий, немов з хреста ізнятий!
Що сталося?

Крістіан

Вона мене не любить.

Сірано

Як,
Як ти сказав?

Крістіан

Кажу: ти, пане Бержерак,
Укоханець її і сам її кохаєш!

Сірано

Я?

Крістіан

Ти.

Сірано

Так, я люблю.

Крістіан

Чому ж ти це ховаєш
Від неї?

Сірано

Господи! Глянь на моє лице!

Крістіан

Вона б згодилася — сама сказала це —
Любить мене й тоді, коли б я був потворним...

Сірано

Сказала так вона?

Крістіан

Талантом чудотворним
Причарував її навіки тільки ти —
І от вона зреклась моєї красоти,
Залюблена в мою — в твою вогненну душу!

Сірано

Я радий, що вона — признатись щиро мушу —
Сказала так тобі. Та слово те забудь,
Не будь потворою, красивим, друже, будь,
Бо справді — здумай лиш — ну, що я для Роксани!

Крістіан

Признайся їй у всім!

Сірано

Не можу, Крістіане!

Крістіан

Хай зробить вибір свій!

Сірано

Не говори цих слів!

Крістіан

Ти хочеш, щоб твоє я світле щастя вбив
Своєю вродою? Ні, це несправедливо!

Сірано

Ти хочеш, щоб твоє я поховав злостиво
Тому, що маю дар красиво говорить!

Крістіан

Скажі Роксані все!

Сірано

Він на своїм стоїть!

Крістіан

Весь час суперником собі самому бути —
Стомивсь від цього я! Це гірше від отрути!

Сірано

Стривай..

Крістіан

Таємний шлюб, що з нею ми взяли,
Не важко розірвать, я знаю, і коли
Ми живі будемо...

Сірано

Стоїть він на свойому!..

Крістіан

Так! Бути любленим можливо лиш одному!
Роль тіні, двійника ганебна і смішна!
Усе їй, все скажи — хай вибере вона
Одного з двох!

Сірано

Тебе!

Крістіан

Що ж... це таки можливо...
(Гукає.)
Роксано!

Сірано

Ні!

Роксана

(підбігає)
Я тут!

Крістіан

Про річ одну важливу
Вам скаже Сірано...

Вона прудко підходить до Сірано. Крістіан пішов.

СЦЕНА X

Роксана, Сірано, потім Ле Бре, Карбон де Кастель-Жалю, гвардійці, Рагно, де Гіш тощо.

Роксана

Важлива річ? Кажіть!

Сірано

(розгублено)
Пішов!
Ах, боже мій! Той Крістіан робить
З дрібниці кожної навик важливі справи!

Роксана

(швидко)

А, знаю! Віри він не йме мені, лукавий,
Нещирі, думає, сказала я слова?

Сірано

(бере її за руку)

Сказали ж правду ви?

Роксана

Так, правда це жива!
Коли б він... більш не міг... пишатися красою...

Сірано

(усміхаючись сумно)

Вам тяжко слово те сказать передо мною?

Чути постріли.

Стрільба!

Роксана

Коли б він... Так... Коли б негарним
став...

Сірано

Потворним?

Роксана

Так.

Сірано

Смішним?

Роксана

Для мене б він не мав
Смішного вигляду!

Сірано

І ви б його любили?

Роксана

Іще б милішим став тоді для мене милий!

Сірано

(тратить голову — набік)

О боже! Може, це мойого щастя мить!

(До Роксани.)

Роксано!

Ле Бре

(швидко підходить, кличе його стиха)

Сірано!

Сірано

(обертаючись)

Що, капітане?

Ле Бре

Цить!

(Щось шепче йому.)

Сірано

(випускаючи руку Роксани, скрикує)

Ах!

Роксана

Що там сталося?

Сірано

(сам собі, остовпілий)

Кінець!

Знову постріли.

Роксана

Стріляють знову?

Вона відходить поглянути.

Сірано

Кінець! Несказане, умри у серці, слово!

Роксана

(хоче кинутись уперед)

Що там?

Сірано

(швидко спиняючи її)

Нічого!

Входять гвардійці, ховаючи те, що несуть, утворюють гурт, що не дає Роксані підійти ближче.

Роксана

Що несуть вони?

Сірано

(віддаляючи її)

Ідіть,

Ідіть відсіль!

Роксана

Про що ж ви мали говорить?

Сірано

Я?.. Ні, то так... пусте...

(Урочисто.)

Хотів сказать я, пані,

Що друга вірного ви мали в Крістіані.

(З жахом поправляється.)

Що друга маєте...

Роксана

Ах, ма́ла!

Вона кидається, розштовхує всіх.

Сірано

Край всьому!

Ле Бре

(до Сірано)

Від кулі першої судилась смерть йому!

Роксана падає на тіло Крістіана. Знову стрілянина. Дзвін зброї. Шум. Барабани.

Карбон

(із шпагою в руках)

Атака! До стрільби готуйся!

Роксана

Крістіане!

Карбон

(на валу)

Шикуйтеся до лав!

Роксана

Ти чуєш, мій коханий?

Карбон

Пильнуй!

Підбіг Рагно, несучи воду в шоломі.

Крістіан

(умираючим голосом)

Роксано, ти...

Сірано

(швидко і тихо на ухо Крістіанові в той час, як обезуміла Роксана намочує в воді клапоть матерії, що вирвала у себе на грудях)

Я їй усе відкрив!
Ти серце їй один навіки полонив!

Крістіан закриває очі.

Роксана

Що, любий?

Карбон

Шомпол геть!

Роксана

(до Сірано)

Він, правда, буде жити?

Карбон

Скуси патрон! Набий!

Роксана

(припадаючи щокою до щоки Крістіана)

Холоне він! Убитий!

Карбон

Ціляйсь!

Роксана

На грудях лист!

(Розпечатує.)

До мене!

Сірано

(набік)

Мій це, мій!

Карбон

Огонь!

Стрільба. Крики. Шум битви.

Сірано

(намагаючись відняти руку, що держить Роксана, стоячи навколішках)

Я мушу йти! Я мушу йти на бій!

Роксана

Стривайте. Знали ви один його, єдиний!

(Тихо плаче.)

А правда, не було гіднішої людини?

Сірано

(стоїть, знявши шапку)

Так, друже!

Роксана

Правда, він поет був чарівний,
Великий над усіх?

Сірано

Так, друже!

Роксана

Натовп злий
Не розумів його, розквітлого так рано,
Душі високої, святої!

Сірано

Так, Роксано!

Роксана

І він умер, умер!

Сірано

(добуваючи шпагу, набік)

Я радо смерть прийму!
Адже вона мене оплакує в ньому!

Вдалині сурми.

Де Гіш

(з'являється на валу, без шапки, з пораненим чолом, гукає громовим голосом)

Сигнал умовлений! Ви чули — сурми грають?
То наші, наші то з припасами вертають!
Держіться!

Роксана

(розглядає лист)

Сльози тут зоставили сліди!

Голос

(за сценою)

Здавайтесь!

Гвардійці

Не діждеш!

Рагно

(що виліз на свої козли і спостерігає битву за валом)

Іспанці йдуть сюди!

Сірано

(до де Гіша, вказуючи на Роксану)

Я йду на бій... Візьміть, врятуйте бідолашну!

Роксана

(цілуючи листа, завмираючим голосом)

Ці сльози... Кров його...

Рагно

(зіскочивши з карети, підбігає до неї)

Зомліла!

Де Гіш

(на валу, до гвардійців, люто)

Стій безстрашно!
Держись! Остання мить!

Голос

(за сценою)

Гей, зброю покладіть!

Гвардійці

Ніколи!

Сірано

(до де Гіша)

Ви себе зуміли появить
Хоробрим воїном — тепер рятуйте даму!

Де Гіш

(підбігає до Роксани, бере її на руки)

Гаразд! Зусилля ще — і перемога з нами!

Сірано

(кричить услід Роксані, яку понесли де Гіш і Рагно)

Роксано, світе мій, прощай, прощай, прощай!

Шум, крики. Поранені гвардійці падають на сцені. Сірано кидається у битву, його спиняє на валу Карбон де Кастель-Жалю, залитий кров'ю.

Карбон

Мене поранено два рази... Всьому край!

Сірано

(кричить до гвардійців)

Держіться, братики! Хоробрим честь і шана!

(До Карбона, якого підтримує.)

За щастя втрачене, за друга Крістіана
Помщуся люто я!

(Потрясає списом, на кінці котрого має хустина Роксани.)

За прапор цей святий!

(Застромляє спис древком у землю, гукає гвардійцям.)

Розбить їх! Розчавити!

(До флейтиста.)

Грай марш нам бойовий!

Флейтист грає. Поранені зводяться на ноги. Гвардійці на валу гуртуються круг Сірано і його маленького прапора. Карета наповнюється і покривається озброєними людьми, обертається в редут.

Гвардієць

(з'являється, задкуючи, на валу і кричить, одбиваючись)

Вони ідуть на вал!

(Падає мертвий.)

Сірано

Готуймо зустріч їм!

Вал укривається за хвилину масою ворожих солдатів. Розвіваються імперські прапори.

Сірано

Огонь!

Залп.

Крик

(у ворожих лавах)

Огонь!

Залп із ворожих рушниць. Гвардійці падають з усіх боків.

Іспанський офіцер

(здіймаючи шапку)

Дивуюсь людям цим!
Ані мушкети їх не спинять, ні гармати!
Хто у загоні цім, прошу мені сказати!

Сірано

(декламує, стоячи серед свисту куль)

Гвардійці горді це з Гасконі,
У славі рівні королю!
Збрехавши не стають червоні,
У випадах і в обороні...

(Кидається вперед із кількома ще живими гвардійцями.)

Одважні всі сини...

Все губиться в шумі битви.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ

ГАЗЕТА СІРАНО

П'ятнадцять років пізніше — у 1655. Парк монастиря сестер Святого Хреста в Парижі. Прекрасні тіняві закутки, ліворуч дім; широка тераса, на яку виходить кілька дверей. Посеред сцени самотнє величезне дерево, навкруг нього невеликий овальний майданчик. Праворуч на передньому плані, серед високих буксусових кущів напівкругла камінна лава.

Всю глибінь сцени перетинає каштанова алея, що кінчається праворуч на четвертому плані, біля дверей каплиці, напівзакритих

гіллям; крізь подвійну завісу дерев цієї алеї видно поляни, інші алеї, групи дерев, далечінь парку, небо.

Бокові двері каплиці виходять на колонаду, обвиту почервонілим виноградом. Колонада ця зникає праворуч, на першому плані, поза буксусовими кущами.

Осінь. Поруділе листя попад світлими полянами. Темні плями зелених буксусів та тисів. Килими жовтих листиків під кожним деревом. Сухе листя засипає всю сцену, шелестить під ногами в алеях, наполовину покриває терасу і лави.

Між лавою праворуч і деревом стоять великі п'яльці, перед ними — маленький стілець. Кошики, повні клубків і мотків. Почата вишивка. Коли підіймається завіса, монахині в білому ходять по парку, деякі сидять на лаві поруч із старшою монахинею. Листя падає.

СЦЕНА I

Мати Маргарита, сестра Марта, сестра Клара, інші сестри.

Сестра Марта

(до матері Маргарити)

Два рази в дзеркало сестра дивилась Клара,
Чи чепчик до лиця!

Маргарита

(до Клари)

Ой, буде божа кара!

Клара

А Марта витягла дві сливи з пиріжка,
Сама я бачила!

Маргарита

(до Марти)

Ой, грішниця яка!

Клара

Я ж тільки глянула...

Марта

Я лиш покуштувала!

Маргарита

(суворо)

Глядіть, щоб Сірано цього я не сказала!

Клара

(злякано)

О, нас він осміє!

Марта

Так, він сестриць усіх
Назве кокетками!

Клара

Ласійками!

Маргарита

(усміхаючись)

Щоб їх
Назвати, зрештою, хорошими серцями!

Клара

А правда ж, десять літ він щосуботи з нами
Буває, матінко?

Маргарита

Ще й більш як десять літ,
Давніш-бо кипула шумливий грішний світ
Кузина Сірано, охоплена печаллю,
Свій сум ховаючи під чорною вуаллю,—
Мов серед білих птиць великий чорний птах!

Марта

І тільки він один, коли вона в сльозах,
Уміє жартами її розвеселити!

Всі сестри

Який забавний він! Штукар він знаменитий!
Він з нами дражниться! Він ніби брат для нас!
Йому готуємо ми коржики всякчас!

Марта

Але ж католик він не так щоб дуже щирий!

Клара

Його повернемо до правої ми віри.

Сестри

Так, так. Повернемо!

Маргарита

Забороняю вам
У це втручатися. Він дійде правди сам.

Марта

А... бог...

Маргарита

О, бог його і знає й любить, діти!

Марта

Але ж не постить він! Щоразу говорити
Він звик мені: Ага! А я скоромне їв!

Маргарита

А! Він говорить так? А протягом двох днів
Не їв нічого він!

Марта

Чому?

Маргарита

Бо він убогий!

Марта

Хто це сказав?

Маргарита

Ле Бре.

Марта

Нізвідки допомоги
Не має він?

Маргарита

О, ні! Нізащо б він її
Прийнять не захотів!

У глибині алеї з'являється Роксана в чорному одязі, у вдовинському чіпці і під жалібною вуаллю, поруч з нею де Гіш, пишний, хоч підтоптаний. Вони підходять повільною ходою. Маргарита підводиться.

Ну, дітоньки мої,
Ходімо! Бачите — іде мадам Мадлена,
А з нею гість якийсь.

Марта

(тихо до Клари)

Чи бачиш ти? Ой, нене!
То ж маршал де Граммон!

Клара

(дивиться)

Так, справді він! Де Гіш!

Марта

Колись заходив він сюди-таки частіш!

Сестри

У нього стільки справ! Діла придворні! Війни!

Клара

Марноти світської кипіння неспокійне!

Вона виходить. Де Гіш і Роксана підходять тихо і спиняються перед п'яльцями. Пауза.

СЦЕНА II

Роксана, герцог де Граммон — колишній граф де Гіш, потім Ле Бре і Рагно.

Герцог

Отож замкнулися в обителі ви цій,
Навіки зрікшися усіх земних надій?

Роксана

Навіки.

Герцог

Вірні ви отій далекій тіні?

Роксана

До гробу.

Герцог

(після паузи)

Ви мене простили, друже, нині?

Роксана

(просто, глянувши на хрест монастиря)

Ви ж бачите — я тут.

Знову мовчання.

Герцог

Чи справді ж то він був
Такий...

Роксана

Хто знав його — довіку б не забув!

Герцог

А! Треба знать було! На жаль, я знав замало!
...А лист отой, що ви на серці заховали?..

Роксана

На серці завжди я святиню бережу.

Герцог

Його і мертвого ви любите?

Роксана

Скажу
Вам щиро: з думкою зжилася я такою,
Що він півмертвий лиш, що ось він тут, зі мною,
Що б'ються в нас серця, немовбито одно...

Герцог

(знову після мовчання)

Скажіть, а часто тут буває Сірано?

Роксана

Частенько! Давній друг, усі міські секрети
Він знає — і мені замінює газети.
У визначений час під деревом отим
Ми крісло ставимо, а я з шитвом своїм
Сідаю поруч. От сиджу і вишиваю
І навіть голови туди не повертаю,
Відкіль він з'явиться. Годинник дзвінко б'є —
І чуть його ходу. На крісло гляну — є,
Сидить. З мого шитва, що він зове безкраїм,
Тут посміється він, а далі — починаєм!
І де відомості усі ті він бере,
За тиждень хроніку паризьку?..

На терасі з'являється Ле Бре.

А! Ле Бре!

Ле Бре підходить.

Як там живе наш друг?

Ле Бре

Погано.

Герцог

О!

Роксана

(до герцога)

Їй-богу,
Він перебільшує!

Ле Бре

Йому я долю вбогу
Давно пророкував: нестатки, забуття...
Він епіграмами псує собі життя,
Вельмож, святепників, письменників бездарних,—
Усіх картає він!

Роксана

У віршах, досить гарних,—
А шпаги Сірано бояться всі вони!

Герцог

(хитаючи головою)

Хто зна!

Ле Бре

А я боюсь його самотини,
Його убожества і старості тяжкої,
Пори зимової, холодної, німої.
Щоб голод якось-то нестерпний подолать,
Щоранку пояса він мусить затягать
На зарубку нову, а ніс його нещасний —
Як місяць золотий, що блідне, меркне, гасне
На небі синьому! В благенькім сюртуку
Він доживає вік...

Герцог

На долю ви таку
Не надто скаржтеся!

Ле Бре

(з гірким усміхом)

Ясновельможний пане!

Герцог

Не скаржтеся, кажу: гарячий, нестриманий,
Він завжди вільним був — у діях і словах!

Ле Бре

(так само)

О пане маршале!

Герцог

(спишна)

У титулах, в чинах
Я високо стою,— найнижче він, панове,
Та руку я йому потиснути готовий!

(Уклоняється Роксані.)

Прощайте!

Роксана

Трохи вас я, пане, проведу.

Герцог уклоняється Ле Бре і йде з Роксаною до тераси.

Герцог

(спиняючись, коли вона проходить)

Я заздрю інколи запалому в біду
Поету Сірано!
Хто жив, як я, щасливо,
І в жодних злочинах не кається, можливо,
А має огріхи та похибки дрібні,
Той сам себе не раз картає в тишині
І повен згиблих мрій та страчених ілюзій,
Не раз про путь свою замислиться у тузі,
І спогади тяжкі волочаться за ним,
Немов посохлий лист за шлейфом жалібним!

Роксана

(іронічно)

Ви мрійник!

Герцог

Що ж! Таку даруйте вже провину!

(Уже мав іти,— раптом.)

Добродію Ле Бре!

(До Роксани.)

Пробачте на хвилину!

(Підходить до Ле Бре, тихо.)

Хоч зачепить ніхто не сміє Сірано,
Але злобу таять на нього вже давно,
І вчора при дворі я чув зловісне слово:
«Можливо, Сірано загине випадково».

Ле Бре

Як?

Герцог

Берегтись йому, з обачністю вестись,
Не наражатися порадьте...

Ле Бре

(зводячи руки до неба)

Берегтись!
Чи ж це уміє він — велике запитання!

Роксана

(до монахині, що підійшла)

Що там іще таке?

Монахиня

Рагно, шановна пані,
Прийшов до вас.

Роксана

Рагно! Просить чогось, мабуть,
Бідаха причвалав! Яку пройшов він путь!
В поетах не щастить — він робиться актором...

Ле Бре

Дячком...

Роксана

Цирюльником...

Ле Бре

Перукарем...

Роксана

Суфльором...

Ле Бре

Музикою...

Роксана

Яку ж тепер він обере
Професію?

Рагно

(швидко входить)

Мадам...

(Побачивши Ле Бре.)

Добродію!

Роксана

(усміхаючись)

Ле Бре

Про злигодні свої прошу вас розказати,—
Я зараз...

Рагно

Пані... Я...

Роксана виходить, не слухаючи його. Підходить Ле Бре.

СЦЕНА III

Ле Бре, Рагно.

Рагно

Що ж, може, турбувати
Не слід її тепер,— і вам я розповім
Про випадок лихий, що впав, неначе грім,
На пана Сірано. Заходжу я по нього,
Виходить з дому він... Ніде нема нікого —
І раптом... випадок це, може... із вікна
Колода падає на бідного страшна!

Ле Бре

Які негідники!

Рагно

Біжу — передо мною
Лежить з розбитою жахливо головою
Поет наш люблений...

Ле Бре

І що ж? Умер? Живий?

Рагно

Живий. Додому я завіз його мерщій,—
О, треба бачити оту кімнату вбогу!

Ле Бре

Він тяжко мучиться?...

Рагно

Не чує він нічого,
Бо непритомний він.

Ле Бре

А лікар? Лікар був?

Рагно

Насилу лікаря якогось я добув,
Що зглянувся на нас...

Ле Бре

Ох, Сірано коханий!
Потаїмо ми це тим часом від Роксани.
Що ж лікар той сказав?

Рагно

Сказав, що може світ
Наш друг покинути... Гарячку, менінгіт
Пророкував йому... Ходім мерщій до нього,
Бо при нещасному немає ж там нікого,
А тільки встане він — надіям край усім!

Ле Бре

(ведучи його праворуч)

Не гаймо ж часу ми. Каплицею пройдім!

Роксана

(з'являється на терасі і бачить, як Ле Бре йде колонадою, що веде до каплиці)

Месьє Ле Бре!

Ле Бре і Рагно побігли, не відповідаючи.

Пішов, не кажучи і слова!
Мабуть, із тим Рагно історія чергова!

СЦЕНА IV

Роксана сама, потім на хвилину сестри.

Цей вересневий день, ці барви чарівні
Спокійну злагоду навіюють мені,—
Не те, що блиск весни, такий недовговічний!

Сідає до п'яльців. Дві сестри виходять із дому, несучи велике крісло.

А! Крісло Сірано ви принесли класичне!

Марта

Найкраще в нас воно!

Роксана

Спасибі, сестри, вам!

Сестри пішли.

Він прийде зараз...

Годинник дзвонить.

О!
Ніяк ладу не дам
Цьому узорові... Чому ж його немає?
Мабуть, привратниця його там навертає
На віру істинну...— Та де ж наперсток мій? —
А Сірано нема... Упав листок сухий...

(Скидає листок, що впав на п'яльці.)

Невже він спізниться? Де ж ножиці поділись?
Були тут — і немов у воду провалились!
Не йде мій добрий друг!.. і що воно за знак?
Не розумію я!

Сестра

(з'являється на терасі)

Добродій Бержерак!

СЦЕНА V

Роксана, Сірано і на хвилину — сестра Марта.

Роксана

(не обертаючись)

А що казала я?

Вишиває. Входить Сірано, дуже блідий, з насуненим на брови капелюшем. Сестра, що проводила його, виходить. Сірано поволі

сходить з тераси, з видимим зусиллям утриматись на ногах, опирається на палицю.

Оці прив'ялі тони
Якраз до речі тут...
(До Сірано, тоном дружнього докору.)
Що це за беззаконне
Запізнення?

Сірано

(підійшов і сів у крісло. Веселим голосом, що контрастув з його обличчям)

Простіть тяжку мою випу!
Так склалось.

Роксана

(неуважно, вишиваючи)

Що таке?

Сірано

Та... гостю там одну
Прийняти мусив я...

Роксана

Ах! Оп яка турбота!

Сірано

Спровадив я її, сказавши, що субота —
Це день, призначений для невідкладних справ.

Роксана

(з легким жартом)

Чудово, далебі, мій добрий друг сказав!
Ну, ждатиме вона до вечора, кузене!

Сірано

(кротко)

Можливо, як ніхто не прийде тут по мене.

Заплющує очі і яку хвилину мовчить. Сестра Марта проходить парком від каплиці до тераси. Роксана бачить її і підкликає, кивнувши головою.

Роксана

(до Сірано)

Он Марта наша йде...

Сірано

(жваво, розплющивши очі)

Смиренниці привіт!

Марта підходить до нього.

Як очі опуска! Немов на грішний світ
Не хоче й глянути!

Марта

(підводить очі, усміхаючись)

Я...

(Бачить його обличчя і робить здивований рух.)

Ой!

Сірано

(тихо, показуючи на Роксану)

Тс! Це нічого!

(Голосно, фанфаронським тоном.)

А я скоромне їв!

Марта

Гаразд!

(Набік.)

Не видно цього!

Блідий він з голоду.

(Йому тихо й швидко.)

У рефектар зайдіть.

Звелю бульйону я міцного вам зварить.

Сірано

Так, так, зайду, зайду...

Марта

Розсудливі ви нині!

Роксана

(чує, як вони шепочуться)

Що там? Показує вона вам шлях спасіння?

Марта

Ні, пані.

Сірано

Справді-бо, чому сьогодні ви
Не просвіщаєте моєї голови?
До речі, хочу я дозволити сестриці...
(Робить вигляд, що шукає дотепу і знаходить його.)
За мене ввечері сьогодні помолиться.

Роксана

О!

Сірано

(сміється)

З подиву вона зробилася німа!

Марта

(кротко)

Я помолилася за вас би і сама.

Сірано

(звертаючись до Роксани, заглибленої у свою роботу)

Ну, вашому шитву нема кінця і краю!

Роксана

Я цього дотепу давно вже дожидаю.

Порив вітерця зриває листки з дерев.

Сірано

Листочки падають...

Роксана

(підводить голову і дивиться в глибочінь алеї)

Як гарно восени!

Сірано

Листки пожовклі ці — красиво як вони,
З гілок зірвавшися, на землю упадають,
Безшумно, легко як, без ремства умирають!
Людині б треба так навчитись умирать!

Роксана

Ви в меланхолії?

Сірано

(заперечливо)

І вам не гріх казать?
Чи личило б мені впадати в сум, Роксано?

Роксана

Ну, хай же ронять там листки свої платани,—
Газети вашої чекаю, жду новин!

Сірано

(все більш блідпучи і борючись з болем)

В суботу наш король — здоров хай буде він —
Солодкого наївсь надміру винограду
І лихоманку мав. На лікарську пораду
Його величності пустив цирюльник кров,—
І августійший пульс належно б'ється знов.
У королеви бал відбувся у неділю,
Там свічі воскові горіли сніжно-білі,—
Їх нараховано сімсот ще й тридцять п'ять;
Вдалось австрійця нам у битві подолать;
Трьох чаклунів старих на Гревському майдані
Повішено було. Любимий песик пані
Д'Атіс — ви знаєте — на шлунок хорував...

Роксана

Ах, прошу вас таких не зачіпати справ!

Сірано

У понеділок — що ж? Маркіза Лігдаміра
Нового для душі знайшла собі куміра.

Роксана

Ого!

Сірано

(обличчя його все більш міниться)

В вівторок був весь двір в Фонтенебло.
У середу пригод, здається, не було...
Шепнула Ля Монгля відомій вам людині,
Що королевою взивати слід Манчіні...
Уранці в середу...

Він закриває очі. Голова його падає на груди. Мовчання.

Роксана

(здивована, що не чує його голосу, обертається, дивиться на нього, встає злякана)

Що з вами, друже мій?

(Підбігає до нього з криком.)

Кузене! Сірано!

Сірано

(розплющує очі, глухим голосом)

Що? Що таке?

(Бачить нахилену до нього Роксану, швидко поправляє шапку на голові і з жахом відкидається в кріслі.)

Який
Кумедний випадок... Та це пусте, кузино!
Лишіть мене...

Роксана

Але ж...

Сірано

Відкрию вам причину:
Арраська рана це... дає... про себе знать...

Роксана

Бідненький!

Сірано

Це мине...

(З зусиллям усміхається.)

Минуло вже...

Роксана

(стоїть перед ним)

Страждать
Обом судилось нам через колишні рани.
Моя — ніколи тут боліть не перестане!

(Кладе руку собі на серце.)

Вона під цим листом ятриться завсігди,
Де крові й сліз його лишилися сліди.

(Починає смеркатись.)

Сірано

Той лист! Той лист його! Дозвольте на хвилину!

Роксана

Ви хочете цього?

(Простягає йому торбинку, що висіла у неї на грудях.)

Сірано

Читать його, кузино?

Роксана

Читайте.

Сірано

(читає)

«Смертний мій, Роксано, близько час.
В цей вечір серцем я благословляю вас!
Умру, зі мною вмруть палкі слова любові!..»

Роксана

О, як читає він!

Сірано

(читає далі)

«Ті очі загадкові —
Я не побачу їх ніколи вже, повік,
Не поцілую їх... Із серця рветься крик...»

Роксана

Як дивно він чита!

Зовсім сутеніє.

Сірано

(читає)

«Крик болю й поривання...
Прощай же, скарбе мій, прощай моє кохання!»

Роксана

Цей голос... Що таке?

Сірано

(читає)

«Прощай, моє життя!»

Роксана

Що, що це?

Сірано

(читає)

«Відтіля немає вороття...»

Роксана

(здригаючись)

Цей голос... Тон оцей... Я чую це не вперше.

(Тихенько, непомітно закрадається до нього, стає позад крісла, безшумно опирається на спинку, заглядає в лист. Морок згущається.)

Сірано

«Та вас любитиму я, друже, і померши,
Я прилітатиму з тобою розмовлять...»

Роксана

Вже ніч... Як можете, кузене, ви читать?

Він обертається, бачить її близенько біля себе, робить зляканий рух, опускає голову. Потім вона поволі каже, складаючи руки.

П'ятнадцять цілих літ він грав цю роль тяжку,
Він — рицар! — у смішнім блазенськім ковпаку!

Сірано

Роксано!

Роксана

Сірано, усе я зрозуміла!
Це ви були, це ви!

Сірано

Ні, ні, кузино мила!

Роксана

О, догадатися давно вже слід мені!
Листи писали ви.

Сірано

Ні, ні, Роксано, ні!

Роксана

Всю благородну я збагнуть могла оману:
Листи писали ви!

Сірано

Кажу — не я, Роксано!

Роксана

Той голос уночі — ваш голос то лунав.

Сірано

Ні, ні!

Роксана

Любили ви...

Сірано

Ні, інший вас кохав!

Роксана

Любили ви мене...

Сірано

(ослабленим голосом)

Ні...

Роксана

От ви вже і тихіше
Мені перечите.

Сірано

Мій друже найрідніший,
Я не любив вас!

Роксана

Ах, як же ви мовчать могли!
Це ж сльози ви свої на лист цей пролили!

Сірано

(бере її руку)

А кров на нім — його!

Роксана

Чому ж, чому сьогодні
Зірвали ви покров з душевної безодні?

Сірано

Чому?

Вбігають Ле Бре і Рагно.

СЦЕНА VI

Ті самі, Ле Бре і Рагно.

Ле Бре

Безумець він! Він тут! Я угадав!

Сірано

(випростовується, усміхаючись)

Ага, сто сот чортів!

Ле Бре

(до Роксани)

Він смерть собі завдав,
Постелю кинувши, мадам!

Роксана

Великий боже!
Так блідість ця його... оця ослаблість... може...

Сірано

Газету я свою кінчить повинен так:
«В суботу по обіді мосьє де Бержерак
Рукою наймита підступною убитий».
(Він здіймає шапку. Голова його обв'язана.)

Роксана

Що? Друже? Сірано! Чоло йому обвите...
Що з вами?

Сірано

Вмерти я так мріяв у бою,
Із шпагою в руках зустрівши смерть свою,—
Та доля й тут мені вчинила перешкоду:
На голову мені лакей скида колоду!
Весь вік над Сірано знущалося життя,—
І вмерти навіть він не може до пуття!

Рагно

Ах, пане Сірано!..

Сірано

Не плач, мій добрий брате!
(Простягає йому руку.)
Що робиш ти тепер, дозволь тебе спитати?

Рагно

(крізь сльози)

Служу... за свічкаря... мій пане... я тепер
В театрі, де узяв директорство Мольєр.

Сірано

Мольєр?

Рагно

Та я піду від нього: ціла сцена
У вас позичена для «Витівок Скапена»!

Ле Бре

(обурено)

Так, ціла!

Рагно

Обікрав він вас без сорома!

Сірано

Ну, що ж! Як успіх є від того, то й дарма!

(До Рагно.)

Адже сміялися?

Рагно

(схлипуючи)

Вся зала реготалась!

Сірано

Суфльором бути скрізь — життя моє так склалось!

(До Роксани.)

Ви пам'ятаєте, як під балконом я
Йому підказував? — Це доля вже моя:
Ховатися в тіні, у мороку, в тумані,
Щоб іншим здобувать і славу, і кохання!
Навік прославлені, як гину я від ран,
І драматург Мольєр, і красень Крістіан!

Дзвонить дзвін у каплиці. В алеї з'являються монахині, що проходять до відправи.

За мене хай вони помоляться сьогодні!

Роксана

(підводиться і кличе)

Сестрице!

Сірано

(затримуючи її)

Хай ідуть. Душі не треба жодній
Турботи завдавать. Не йдіть, не йдіть до них,
Бо... не застанете мене ви у живих.

Монахині ввійшли в каплицю, чути звуки органа.

Лиш музики тепер мені не вистачало...

Роксана

Живи... Люблю тебе...

Сірано

В казках лиш так бувало,
Коли потвора-принц від чарівливих слів
Робився враз мов квіт, що тільки-но розцвів!

Роксана

Нещастя вашого я, тільки я причина!

Сірано

Ви, друже? Навпаки! Жіночої не знав
Я зроду ніжності, бо матір дратував
Тим, що пегарний був. Сестри не мав я, друже.
Як виріс — на дівчат удавано-байдуже
Дивився, беручи їх почуття на сміх.
Ви, тільки ви одна огнем очей своїх,
Жіночим усміхом мене животворили.

Ле Бре

(показуючи йому на місяць, що просвічує крізь вітн)

Он там іще твій друг, товаришу мій милий!

Сірано

(усміхаючись місяцеві)

Я бачу.

Роксана

Одного́ любила я в житті —
І трачу другий раз...

Сірано

(Ле Бре)

В ті далі золоті,
В країну місячну твій друг тепер полине,
Не потребуючи ніякої машини!

Роксана

Що ви говорите?

Сірано

У зоряну глибінь,
На місяць попливе моя безплотна тінь,
Я рай там свій найду, високо над землею,
Сократа стріну я... вклонюся Галілею!

Ле Бре

(обурено)

Ні! Неможливо це! Такий поет! Такий
Високий, чесний дух — і по злобі людській
Загине так! Умре! Де ж правда, небо праве?

Сірано

Знов сердиться Ле Бре!

Ле Бре

(ридаючи)

Мій друже, мій ласкавий!..

Сірано

(підводиться, з безтямним поглядом)

Гасконці браві ми... Стихії всі землі,
Що утворилися у первіснім огні...

Ле Бре

У маячні свою він згадує науку.

Сірано

Коперник нам сказав...

Роксана

Як витримать цю муку!

Сірано

Який же чорт мене — який же чорт запер
На цю от каторгу, найгіршу із галер?
Філософ, музикант, дивак,
Поет, бретер, вояк, учений,
Що забував цей світ нужденний,
Зробивши місячний літак,
Коханець бурний і шалений,
Та не для себе аніяк,—
От Сірано де Бержерак!
Умів усе, усе робив —
Зробить нічого не зумів!
Однак, пора мені. Погляньте — місяць сяє...
До себе він мене, панове, закликає!

(Падає в крісло. Плач Роксани повертає його до дійсності. Він дивиться на неї, гладить її вуаль.)

Оплакуйте його! Був добрий Крістіан,
Вродливий, чесний був! Але коли туман
Смертельним саваном мої вкриває очі,
Душа повірити, моя Роксано, хоче,
Що, надіваючи цю траурну вуаль,
Ви маєте за ним — але й за мною жаль.

Роксана

О, присягаюся!

Сірано

(стрепенувся і швидко підводиться)

Не тут! Не в цім фотелі!

Друзі хочуть кинутись до нього.

Ні, ні! Я сам! Я сам!

(Прислоняється до дерева.)

Як мандрівець в пустелі,
Лише до дерева я тихо притулюсь.

Мовчання.

Іде... Камінний крок... Її я не боюсь...

(Робить зусилля над собою.)

Так... Смерть по мене йде... Але і в цю хвилину
Я стоячи її —

(вихоплює меч)

з мечем в руках зустріну!

Ле Бре

Мій брате!

Роксана

(мало не зомліла)

Сірано!

Всі злякано відступають.

Сірано

Ага, кирпата, ти!
На ніс мій дивишся! О, мушу я знайти
На сміх твій відповідь!

(Підіймає меч.)

Ви кажете, даремно?
Я знаю! Лиш вояк, лукавий і нікчемний,
Борні нерівної боїться, як огню!
Любив усе життя перівну я борню!
А! Скільки їх зійшлось! Я пізнаю, я знаю!
Це ти, брехня? Держись!

(Тне шаблею повітря.)

Компроміси? Рубаю!
Це ви, пересуди? Ви, змії клевети?
Рубаю без жалю!

(Рубає.)

А, дуросте! Це ти?
Я знаю, що мене ти маєш подолати,
Але тебе я тну, я тну, проклята!

(Робить величезні помахи мечем і спиняється, задихаючись.)

Ви в мене вирвали троянди всі земні,
Всі лаври вирвали, та не здаюсь я, ні!
Є в мене річ одна, що понесу до бога,
Що покладу йому край чистого порога,
Що ніс я крізь життя, не боячися ран...
Це...

(Кидається вперед з піднятим мечем. Меч випадає йому з рук, він хитається і падає на руки Ле Бре і Рагно.)

Роксана

(цілуючи його в чоло)

Що, коханий мій?

Сірано

(відкриває очі, пізнає її і усміхається)

Мій рицарський султан!

Завіса.

ПРИМІТКИ

До десятого тому Зібрання творів М. Т. Рильського у двадцяти томах увійшли переклади французької поезії XIX — початку XX ст., а також тих поетів-бельгійців, творчість яких припадає на цей час і які писали французькою мовою.

Тексти перекладів подаються в хронологічному порядку відповідно до дати життя авторів; у межах творчості кожного автора вони розміщені за жанрово-хронологічним принципом.

У підготовці текстів брав участь Я. Д. Погребенник.

ПЕРЕКЛАДИ З ФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ І ДРАМАТУРГІЇ XIX—XX ст.

П'єр-Жан Беранже

Беранже П'єр-Жан (1780—1857) — видатний французький поет-демократ. У своїй творчості оспівував революційну героїку французького народу, висміював реакційне дворянство, релігійний фанатизм і міщанську обмеженість.

Негри й маріонетки. Назва в оригіналі: «Les négres et les marionettes».

Вперше надруковано в журн. «Життя й революція», 1932, № 8-9, с. 99.

Подається за першодруком.

Полішинель — французька назва клоуна-арлекіна.

Пан бог. Назва в оригіналі: «Le bon Dieu».

Вперше надруковано в журн. «Життя й революція», 1932, № 8-9, с. 101.

Подається за першодруком.

Віктор Гюго

Гюго Віктор-Марі (1802—1885) — видатний французький поет, прозаїк, найвизначніший представник французького романтизму. У його творчому доробку значне місце посідають віршовані драми «Ернані» (1829), «Король бавиться» (1832) і численні зразки громадянської лірики, перекладені М. Т. Рильським. «Ернані», зокрема, є наочним втіленням тих принципів романтизму, які були висловлені В. Гюго у передмові до драми «Кромвель» (1827) — літературному маніфесті романтизму: зображення живих людей з їх контрастними рисами — величного й комічного, прекрасного й брудного;

показ поруч історичних осіб і простих людей відповідної доби; змалювання палких пристрастей і конкретних життєвих обставин та подій.

Центральна фігура драми «Ернані» — розбійник-протестант; дійові особи п'єси сповнені величних почуттів, жертовної любові, високого благородства, вони навіть в алегоричних і театральних шатах справляли якнайсильніше враження на французького глядача напередодні революційних подій 1830 р.

Драма «Король бавиться» (заборонена після першої ж вистави) полемічно скерована проти визнання традиційних авторитетів французької історії. Так, король Франціск I показаний в ній дрібним егоїстом і мерзотним розпусником. Не випадково ця п'єса своїм трагізмом, своїм моральним і соціальним пафосом надихнула великого італійського композитора Джузеппе Верді (1813—1901) на створення опери «Ріголетто» (1851).

Таким же політичним пафосом сповнена і громадянська лірика В. Гюго, де він дає викривально-сатиричну характеристику Луї-Наполеону і його оточенню.

Рильський переклав дві його драми — «Король бавиться» й «Ернані», шість віршів і поему «Nox» із збірки «Кари» («Les châtiments») — циклу політичної лірики В. Гюго, створеного в 1852—1853 рр., коли письменник змушений був емігрувати з Франції, а також вірші «Париж у дні блокади» і «З височини мурів Парижа» та поему «Седан», що ввійшли до збірки В. Гюго 1872 р. «Грізний рік» («L'année terrible»).

Мистецтво і народ. Назва в оригіналі: «L'art et le peuple».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський Максим.* Твори в 10-ти т., т. 6. К., Держлітвидав України, 1961, с. 447—448 (далі подається том і сторінка).

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, далі — ІЛ) зберігається чорновий автограф перекладу (ф. 137, № 874).

Подається за першодруком.

Про дні Неаполя страшні і про Угорщини конання... — Йдеться про поразку революційних рухів у Західній Європі в 1848 р.

До народу. Назва в оригіналі: «Au peuple».

Вперше надруковано у вид.: т. 6, с. 448—449.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 870, 871.

Подається за першодруком.

«Ті люди, що живуть,— змагаються...». Назва в оригіналі: «Ceux, qui vivent, ce sont ceux, qui luttents».

Вперше надруковано у вид.: т. 6, с. 449—451.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 880.

Подається за першодруком.

Вульгус (лат. vulgus) — простолюд.

Тіберій — римський імператор (42 до н. е.— 37 н. е.); останні дванадцять років свого правління провів на острові Капрі, звідки керував імперією як жорстокий тиран.

Марат Жан-Поль (1743—1793) — діяч Французької буржуазної революції кінця XVIII ст.

Ілоти — раби у Давній Греції.

Зевс — у давньогрецькій міфології верховний бог, володар богів і людей.

Єгова — верховне божество в іудаїзмі. В Біблії виступає як грізний суддя, мстивий і жорстокий цар царів.

Пісня тих, що виходять у море. *(Бретонська мелодія).* Назва в оригіналі: «Le chant de ceux, qui s'en vont sur mer».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії. К., Державне видавництво художньої літератури, 1953, с. 110.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 877.

Подається за першодруком.

До тих, що сплять. Назва в оригіналі: «A ceux, qui dorment».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії, с. 112.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 872.

У творі йдеться про події франко-прусської війни 1870—1871 рр.

Подається за першодруком.

Роялісти — прихильники монархічної влади. Термін «роялісти» виник під час Французької буржуазної революції кінця XVIII ст.

Пригадуєш, Вандеє, пригадуєш, Бретань... — Маються на увазі численні контрреволюційні й антиреспубліканські виступи та заколоти у французьких провінціях Вандея і Бретань (в кінці XVIII — на початку XIX ст.), населення яких в основній своїй масі, дотримуючись монархічних поглядів, орієнтувалося на роялістські кола.

Stella. Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії, с. 119—120.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 879.

Подається за першодруком.

Аквілон — північний вітер.

Данте Алігієрі (1265—1321) — великий італійський поет, автор всесвітньовідомої філософської поеми «Божественна комедія».

Мойсей — за біблійною легендою, пророк, визволитель давніх євреїв з єгипетського полону.

Париж у дні блокади. Назва в оригіналі «Paris bloqué».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії, с. 176.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 876.

У вірші йдеться про блокаду Парижа під час франко-прусської війни 1870—1871 рр.

Подається за першодруком.

Цезар — імператор Наполеон I.

Отруйник, уряд твій — натяк на буржуазний уряд, що втік з обложеного ворогом Парижа до Версаля, кинувши столицю напризволяще.

З височини мурів Парижа. *(Коли наставала ніч).* Назва в оригіналі: «Du haut de la muraille de Paris. (A la nuit tombante)».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії, с. 177.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 873.

Вірш присвячено блокаді Парижа під час франко-прусської війни 1870—1871 рр.

Подається за першодруком.

Nox. Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії, с. 55—69.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 875.

Поема «Nox» написана В. Гюго з приводу кровопролитної ночі з 1 на 2 грудня 1851 р., коли президент Французької республіки Луї-Наполеон Бонапарт (1808—1873) здійснив державний переворот, розігнавши найвищий орган республіки — Законодавчі збори, і проголосив себе імператором.

Подається за першодруком.

Принц — майбутній імператор Наполеон III.

Бодсн Віктор (1811—1851) — депутат Законодавчих зборів. Загинув у грудні 1851 р. на барикаді в сутичці із солдатами Луї-Наполеона.

Дюссуб — депутат Законодавчих зборів, який теж загинув на барикаді у грудні 1851 р.

Пульман — бандит і вбивця, біглий каторжник.

Соффляр — біглий каторжник, очолював банду злодіїв та вбивць.

Вейо (1813—1883) — клерикальний публіцист, бонапартист, реакціонер; натяк на те, що і церква благословила кривавий переворот.

Курульні крісла — крісла, в яких сиділи римські сановники.

Мандрен (1722—1755) — син маршала, розбійник, став на чолі загону, який наводив жах на багатіїв провінції Дофіно.

Аустерліц — місце, поблизу якого в грудні 1805 р. війська Наполеона Бонапарта розбили об'єднані сили австрійців та росіян.

Дні революції навіювали сон Памелам нинішнім, вчорашнім Жаннетон... — натяк на героїню роману «Памела» англійського письменника Самуеля Річардсона (1689—1761) — втілення благородства й всіляких чеснот; такими Памелами ніби стали вчорашні жінки легкого поводження — Жаннетон.

Гарпагон — герой комедії видатного французького комедіографа Жана-Батіста Мольєра (1622—1673) «Скупий», символ жорстокого скнари.

Маньян Бернар (1791—1865) — реакційний генерал, який перейшов на бік бонапартистів 2 грудня 1851 р., вів розпусне життя.

Равіньян Ксав'є (1795—1858) — єзуїт, проповідник собору Нотр-Дам у Парижі; його проповіді були нудними й сухими.

З архієпископом заводить пісню Жанна...— натяк на згоду клерикалів з вільнодумцями, в протилежність історичній Жанні д'Арк, так званій Орлеанській діві (бл. 1412—1431), яка очолила визвольну боротьбу французів проти англійських загарбників у часи Столітньої війни (1337—1453), але, зраджена феодально-клерикальними колами, була обвинувачена церквою в чаклунстві і спалена на вогнищі.

Фальстаф — герой комедії великого англійського поета і драматурга Вільяма Шекспіра (1564—1616) «Віндзорські витівниці», символ гультяя.

Тартюф — герой однойменної комедії Ж.-Б. Мольєра, втілення ханжества й користолюбного лицемірства.

Пар'є, Монталамбер, Сібур, Тролон, Руе — реакційні діячі часів другої імперії у Франції.

Лойола Ігнатій (1491—1556) — засновник і керівник ордену єзуїтів, витончений лицемір, жорстокий і дворушний політик.

Мопа (1818—1888) — префект паризької поліції; брав активну

участь в організації реакційного державного перевороту 2 грудня 1851 р., придушував опір республіканців.

Монмартр — один з найбідніших районів Парижа, де під час державного перевороту 2 грудня 1851 р. реакційними колами було вчинено жорстоку розправу над беззахисним цивільним населенням.

Патмос — безлюдний острів, де нібито на одного з легендарних апостолів Христа Іоанна зійшло «розуміння буття». Тут було написано Апокаліпсис (Одкровення св. Іоанна) — найпохмурішу частину Євангелія, сповнену пророкувань про страшний суд. В. Гюго натякає на «безодню», тобто на фантастичну кровожерну потвору — «звіра з безодні», з яким він порівнює Наполеона III.

Нерон — римський імператор (37—68), відзначався особливою жорстокістю.

Сеян (20 до н. е. — 31 н. е.) — міністр римського імператора Тіберія; намагався стати його державним спадкоємцем, для чого хитрощами та злочинами усунув кількох своїх противників, але потім був викритий і таємно страчений.

Сократ (469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ-ідеаліст.

Катон (95—46 до н. е.) — римський політичний діяч і письменник, керівник республіканської партії.

Кайєнна — місто у Французькій Гвіані (Південна Америка). До 1946 р.— місце заслання. В Кайєнні відбувало заслання багато учасників Паризької комуни 1871 р.

Гревський майдан — площа в Парижі, де в добу середньовіччя спалювали на вогнищі єретиків; пізніше взагалі місце прилюдної страти.

Рік дев'яносто третій — 1793 рік, період найвищого піднесення Французької буржуазної революції — якобінська диктатура.

Вольтер (Аруе Франсуа-Марі; 1694—1778) — великий французький письменник і філософ, один з найвидатніших діячів французького Просвітительства XVIII ст.

Ювенал Децім Юній (60-ті роки I ст. — після 127) — римський поет-сатирик.

Седан. Назва в оригіналі: «Sedan».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Вибрані поезії, с. 167—175.

Чорновий автограф перекладу зберігається в ІЛ, ф. 137, № 878.

Поема «Седан» написана В. Гюго з приводу подій 1 вересня 1870 р., коли 85-тисячна французька армія під командуванням Наполеона III була оточена в Седані прусськими військами і капітулювала.

Подається за першодруком.

Тулон — французький військовий порт на Середземному морі. В грудні 1793 р. при звільненні Тулона від англійців вперше відзначився Наполеон Бонапарт (Наполеон I).

Я знаю день брюмера... — Мається на увазі 9 листопада (18 брюмера) 1799 р., коли Наполеон Бонапарт здійснив у Франції контрреволюційний державний переворот і встановив військову диктатуру, спочатку у формі консульства, а з 18 травня 1804 р.— імперії.

Макіавеллі Ніколо (1469—1527) — італійський письмен-

ник і політичний діяч. Виступав за об'єднання Італії шляхом встановлення будь-якими засобами сильної влади монарха.

Гомер — напівлегендарний творець грецьких героїчних поем-епопей «Іліада» і «Одіссея».

Галіффе Гастон (1830—1909) — французький генерал, кат Паризької комуни 1871 р.

Альбіон — Англія.

Абдул-Меджид (1839—1861) — турецький султан, який підпорядкував політику Турції інтересам Англії і Франції і за їх вказівкою спровокував Кримську війну з Росією.

Мастаї (Джованні Марія, граф Мастаї Феретті; 1792—1878) — римський папа Пій IX.

«Тортоні» — кафе в Парижі.

Еммануїл і Пій схопились за ножі.— 20 вересня 1870 р. війська італійського короля Віктора Еммануїла II і загони гарібальдійців зайняли Рим і позбавили папу Пія IX світської влади.

З ірландцем гордий бритт зіткнулися лобами... — У 60—70-х роках XIX ст. посилилася боротьба ірландського народу проти англійських загарбників.

На Кубу йде Мадрід свинцевими дощами.— У 1868 р. на острові Куба почалося народне повстання проти іспанського панування, згодом жорстоко придушене іспанцями.

Жозеф, півцезаря, Вільгельм, аттіленя.— Жозеф — австрійський імператор Франц-Йосиф (1830—1916); Вільгельм (1797—1888) — король Пруссії, згодом імператор Німеччини. Тут — натяк на австро-прусську війну 1866 р.

Великий Карл (бл. 742—814) — король франків, з 800 р. імператор; внаслідок завойовницьких війн створив імперію, що охоплювала майже всю тогочасну Західну Європу.

Гарун аль-Рашід (786—809) — арабський халіф, який, згідно з переказами, переодягнувшись, прогулювався по своїй столиці Багдаду, щоб споглядати все на власні очі.

Я Рейн переступлю, як Цезар — Рубікон... — тобто так, як зробив в 49 р. до н. е. Юлій Цезар, який всупереч забороні сенату перейшов разом із своїм легіоном річку Рубікон, опинившись таким чином на території Італії і почавши громадянську війну.

Фросар Шарль-Огюст (1807—1875) — французький генерал, вихователь Луї-Наполеона.

Базен Франсуа (1811—1888) — маршал Франції при Наполеоні III, який очолював його загарбницькі походи.

Сент-Арно (1801—1854) — бонапартист, один із головних організаторів контрреволюційного перевороту 2 грудня 1851 р.

Бісмарк Отто фон-Шенгаузен (1815—1898) — державний діяч і дипломат Пруссії та Німеччини, рейхсканцлер, запеклий монархіст, який спровокував австро-прусську війну 1866 р., франко-прусську війну 1870—1871 рр. В ході останньої Німеччина возз'єдналася в єдину імперію.

Пліній Старший (24—79) — римський політичний діяч, письменник, історик і природознавець; загинув, спостерігаючи виверження Везувію.

Емпедокл (490—430 до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст, поет, оратор і лікар, який, за переказами, кинувся в жерло Етни.

Лаперуз Жан-Франсуа (1741—1788) — французький мореплавець: відкрив протоку між Сахаліном і Хоккайдо, названу його ім'ям.

Македонський Александр (356—323 до н. е.) — видатний полководець і державний діяч античного світу, який в 334, 333, 331 рр. до н. е. знищив численні армії перського царя Дарія III, завоювавши землі Малої Азії та Єгипту.

Траян ішов на даків.— Траян Марк Ульпій (53—117), римський імператор, за часів якого Дакія втратила свою незалежність і в 107 р. була перетворена на римську провінцію.

За злочин скарано було Наполеона... — Мається на увазі заслання Наполеона I в 1815 р. на острів Святої Єлени, коли його мілітаристська, загарбницька політика зазнала краху.

Прометей — за давньогрецькою міфологією, титан-богоборець, захисник людей, який викрав вогонь з Олімпу, віддав його людям, навчив їх користуватися ним, за що був тяжко покараний Зевсом.

Сбрігані — персонаж комедії Ж.-Б. Мольєра «Пан Пурсоньяк».

Ватерло (Ватерлоо) — селище в Бельгії, біля якого Наполеон I Бонапарт зазнав 18 червня 1815 р. остаточної поразки від англо-голландських і прусських військ.

Рамільї — селище в Бельгії, де в 1706 р. французькі війська були розгромлені англо-австрійськими військами на чолі з герцогом Мальборо.

Азенкур — село на півночі Франції, де в 1415 р. під час Столітньої війни англійські війська розбили французів.

Трафальгар — мис в Іспанії, поблизу якого 21 жовтня 1805 р. франко-іспанський флот був розгромлений англійською ескадрою.

Пуатьє — місто в західній Франції, біля якого відбулося дві битви: 732 р. Карл Мартель розгромив арабів, а під час Столітньої війни в 1356 р. англійці завдали поразки французьким військам.

Бленгейм — селище в Баварії, де в 1704 р. англо-австрійські війська завдали поразки французам.

Кресі — місто на північному сході Франції, поблизу якого під час Столітньої війни в 1346 р. англійці завдали поразки французам.

Росбах — селище в Саксонії, де в 1757 р. під час Семилітньої війни Фрідріх II Прусський переміг франко-австрійські війська.

Ієна — місто в Саксонії — Веймарі, біля якого 16 жовтня 1806 р. французькі війська на чолі з Наполеоном I здобули перемогу над прусськими військами.

Гастінгс — місто в південно-східній Англії, де в 1066 р. норманни на чолі з Вільгельмом Завойовником розбили англо-саксів.

Фарсал — місто в Греції, поблизу якого в 48 р. до н. е. Юлій Цезар розбив війська Помпея.

Шассепо Антуан Альфонс (1833—1863) — винахідник гвинтівки, якою користувалися в піхоті й легкій кавалерії.

Дрейзе Йоганн Ніколай (1787—1867) — винахідник рушниці.

Бренн — легендарний вождь галлів, який в 390 р. до н. е. здійснив переможний похід на Рим.

Хлодвіг (V—VI ст.) — король франків з династії Меровінгів.

Шалон — місто в північно-східній Франції, поблизу якого в 451 р. римський намісник Галлії Аецій завдав поразки гуннам на чолі з Аттілою, припинивши тим самим їх просування на Захід.

Тольбіак — старовинне місто в Німеччині, де в 495 р. король франків Хлодвіг здобув перемогу над алеманами (одним з німецьких племен).

Ареццо, Маріньян, Бовін, Боже, Равенна — назви місцевостей або міст, де відбувалися жорстокі битви.

Аньядель — селище в північній Італії, поблизу якого в 1509 р. французькі війська здобули перемогу над венеціанцями.

Форну — місто в північній Італії, де в 1495 р. французи здобули перемогу над італійцями.

Фонтенуа — селище в Бельгії в провінції Геннегау; стало відомим завдяки жорстокій битві в травні 1745 р. між французькими військами, з одного боку, і об'єднаними силами англійців, голландців і ганноверців — з другого. Битва закінчилася перемогою французів, які, однак, зазнали теж численних втрат.

Іврі — селище в департаменті Сени (Франція), де 14 березня 1590 р. війська Генріха IV розгромили армію католицької ліги.

Кутра — місто у західній Франції, де 20 жовтня 1587 р. Генріх Наваррський — майбутній король Генріх IV — розбив армію католицької ліги.

Жемапп — місто в бельгійській провінції Геннегау, де в 1792 р. французи під керівництвом генералів Егаліте і Дюмур'є здобули перемогу над австрійцями.

Ваграм — селище в Австрії, біля якого 5 і 6 липня 1809 р. Наполеон I здобув перемогу над австрійським ерцгерцогом Карлом.

Гогенлінден — місто в Баварії, де в кінці листопада 1800 р. французька армія Моро розбила австрійську армію ерцгерцога Іоанна.

Конде Луї де Бурбон (1621—1686) — принц, французький полководець.

Війар Клод-Луї (1653—1734) — французький полководець, учасник війн Франції проти Нідерландів та Італії.

Тюренн Анрі (1611—1675) — французький полководець.

Сціпіон (бл. 235—183 до н. е.) — видатний римський полководець, який завдав поразки військам Ганнібала.

Дезе Луї-Шарль (1768—1800) — французький генерал, загинув у битві при Маренго.

Клебер Жан-Батіст (1753—1800) — французький полководець, придушив контрреволюційний спалах у Вандеї.

Ахілл — за античною міфологією, герой Троянської війни, втілення краси, благородства, мужності і спритності.

ЕРНАНІ

Назва в оригіналі: «Hernani».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго Віктор.* Король бавиться. Ернані. (Літературна бібліотека. Світове письменство). Харків — Київ. «Література і мистецтво», 1931, с. 145—310.

У наступному виданні 1952 р. М. Т. Рильським зроблені орфографічні виправлення і внесені невеликі лексичні зміни з огляду на сучасні літературні норми. Наприклад:

Видання 1931 р.	Видання 1952 р.
Спускає кармазинові запони на вікнах і ставить до порядку декілька фотелів. Хтось стукає в потаємні двері праворуч. Вона прислухається. Стук удруге (с. 141).	Опускає пурпурові запони на вікнах; ставить до порядку декілька крісел. Хтось стукає в потайні двері праворуч. Вона прислухається. Стук повторюється (с. 7).
Донья Хозефа	Донья Хозефа
Ви говорити пак заборонили (с. 148).	Ви говорить мені заборонили (с. 8).

У цьому ж новому виданні п'єси В. Гюго М. Рильський у нотатці «Від перекладача» дає обгрунтування віршованого розміру свого перекладу «Ернані»: «Романтична драма Віктора Гюго «Ернані» написана римованим «олександрійським» віршем. Я переклав її традиційним для української драматургії (як і для російської) п'ятистоповим білим ямбом. Це, здається мені, має свої позитивні сторони, особливо, коли мова зайде про сценічне втілення драми: римовані вірші скували б синтаксис твору і звучали б у театрі надто штучно» (с. 3).

Драма «Ернані» була створена В. Гюго в серпні — вересні 1829 р., 25 лютого 1830 р. поставлена на сцені театру «Комеді Франсез». Цього ж року драма була видана у сценічному варіанті, а 1836 р. в первісній авторській літературній редакції.

Подається за вид.: *Гюго Віктор.* Ернані (переклад з французької мови Максима Рильського). К., «Мистецтво», 1952.

Священна ліга — союз, укладений 4 жовтня 1511 р. між римським папою Юлієм, Італією, Венецією, згодом Англією, які ставили собі на меті вигнання французьких військ із захопленої ними частини Італії. Цей союз маскувався релігійними цілями, насправді ж його керівники виходили із політико-економічних загарбницьких інтересів.

Сід — Родріго Діас де Бівар (біля 1040—1099), іспанський лицар, що уславився своїми героїчними вчинками під час звільнення Піренейського півострова з-під влади маврів. Герой середньовічної «Хроніки про Сіда», багатьох творів, зокрема трагедії П. Корнеля «Сід», де підносяться його високі моральні якості, повага до коханої жінки.

Бернард дель Карпіо (VIII ст.) — очевидно, легендарний іспанський герой, переможець Ролланда в Ронсенвальдській ущелині, герой багатьох іспанських романсеро.

Алькад — суддя, взагалі особа, причетна до судових справ в Іспанії.

Сбір — поліцейський агент.

Сфорца — очевидно, Марія Людовіко Сфорца (1479—1508), представник династії міланських герцогів (прізвисько Моро), який вславився жорстокістю і деспотизмом у боротьбі за володарювання в Італії.

Борджіа — іспанський дворянський рід, який у XV ст. переселився до Італії. Найбільш відомі Олександр VI (1431—

1503) — папа римський, його діти — Чезаре і Лукреція, які, прагнучи зміцнити свою владу і вплив в Італії, вдавалися до підкупу, зрадництва, отруєння.

Лютер Мартін (1483—1546) — діяч Реформації в Німеччині, засновник протестантизму. В 1520 р. публічно спалив папську буллу про відлучення його від церкви.

Лара — очевидно, герой середньовічної легенди, якого підозрювали в таємному вбивстві свого супротивника й обвинувачували в злочинах. Оспіваний у поемі Д.-Г. Байрона «Лара».

Ерольд — глашатай, церемоніймейстер королівського двору або на лицарських турнірах.

Боабділ (Абу Абдаллах) — останній з гранадських халіфів; у 1482 р. повстав проти свого батька Абдул Гассана, а після його смерті продовжував воювати із своїм дядьком Магометом, чим полегшив кастільцям відвоювання своєї країни (Реконкіста).

Корнелій Агріпа (Агріпа Генріх Корнелій Неттенгеймський; 1486—1535) — богослов-чорнокнижник, лікар, філософ, звинувачений в єресі католицькою церквою.

Трітем Жан (Трітгейм Йоганнес; 1462—1516) — німецький гуманіст, відомий серед сучасників своєю вченістю, а поряд з цим хворобливим інтересом до всього загадкового й містичного.

Ландскнехти — солдати найманих військ.

Курфюрсти — в добу середньовіччя група європейських князів, що мала виняткове право обирати імператора Священної Римської імперії, юридично не підвладна урядам і законам окремих європейських країн.

Петро і цезар — протиставлення Петра, одного з 12 апостолів Ісуса Христа, римському імператорові Нерону. За церковною легендою, апостол Петро був страчений за наказом Нерона під час переслідування християн.

Аттіла (пом. 453 р.) — вождь об'єднаного союзу гуннських племен, що спустошували Східну Європу й Іран. За його правління племінний союз гуннів досяг найбільшої могутності.

Ганнібал (біля 247—183 до н. е.) — карфагенський полководець, видатний політик і теоретик військової справи.

Конетабль — головнокомандуючий армією.

Соліман — Сулейман I Кануні, або Пишний (1494—1566) — турецький султан. Під час його правління Туреччина досягла найбільшої військової могутності.

Вельзевул — божество давніх фінікіян, у християн — назва сатани.

Альгвазил — поліцейський в Іспанії.

Петрарка Франческо (1304—1374) — великий італійський поет, представник гуманізму доби Відродження. Уславився сонетами, мадригалами тощо, присвяченими коханій Лаурі, та політичною лірикою — канцонами, в яких виступав поборником об'єднання Італії.

Венера — за римською міфологією, богиня краси і кохання.

КОРОЛЬ БАВИТЬСЯ

Назва в оригіналі: «Le Roi s'amuse».

Вперше надруковано у вид.: *Гюго В.* Король бавиться. Трагедія в 5 діях. Харків, «Книгоспілка», 1926 (Театральна бібліотека).

У наступному виданні 1931 р. в нотатці «Від перекладача» М. Рильський зазначав: «Одну з поданих тут драм Віктора Гюго, а саме «Король бавиться», переклав я свого часу на замовлення театру «Березіль», що й виставив її вперше року либонь 1927—1928-го. В погодженні з режисурою зужив я для своєї роботи білого п'ятистопового ямбу замість паристо римованих рядків, якими написано оригінал. За директивами тієї ж таки режисури деякі місця в драмі я був викинув. Потім, коли накреслилась можливість мій переклад друкувати, я пропущені місця, звичайно, вставив, а також переглянув та пошліфував і всю річ[...] Охоче прийму закиди й докори за порушення чи не основного у теперішніх перекладачів-віршників принципу,— а потім мушу сказати, що на мою користь промовляє кілька мотивів. Перше — п'ятистоповий білий ямб став за «традиційний» у нашій (як і в російській) віршованій драмі (Старицький, Леся Українка). Друге — такий відхід од розміру оригіналу, і то у майстрів неабияких, продиктований певними міркуваннями естетичними, бачимо і в недавніх, порівнюючи, перекладах (див. «Мазепу» Словацького в перекладі М. Зерова і передмову до нього). Третє — можливо, що саме відійшовши від однієї риси оригіналу, мені поталанило краще віддати інші стильові його властивості,— саме тому, що обрана форма вільніша, ніж будь-яка. *1 травня 1930 р.»* (с. XXXIV).

В архіві письменника (ІЛ, ф. 137, № 801) зберігаються окремі сторінки машинопису цього перекладу з мовноправо-писними правками перекладача.

Подається за вид.: *Гюго Віктор.* Король бавиться. Ерпані, 1931, с. 1—144.

Франціск I (1494—1547) — французький король.

Тіціан (1477—1576) — великий італійський живописець. Серед його світських портретів є і портрет Франціска I.

Брантом (П'єр де Бурдельє; 1540—1614) — французький придворний і автор мемуарів, що становлять інтерес щодо зображення французького побуту XVI ст.

Юпітер — за римською міфологією, верховний бог-громовержець.

Геркулес (Геракл) — герой грецької міфології, втілення благородства й могутності, його подвиги (вбивство кіферонського лева, боротьба з кентаврами та ін.) оспівувалися в піснях і художніх творах античних авторів.

Олімп — гора в Греції, де, згідно з античною міфологією, перебували боги. В переносному значенні — висока влада, високе мистецтво тощо.

Гаргантюа — герой твору великого французького письменника-гуманіста Франсуа Рабле (1483 або 1494—1553) «Гаргантюа і Пантагрюель». Тут вжито в значенні велетень.

Рондо — форма інструментальної музики або літературного твору з головною темою, що повторюється кілька разів.

Бедфорд — герцогський титул третього сина англійського короля Генріха IV. У 1442 р. під час Столітньої війни він розбив французьку флотилію при Саупгемптоні.

Маргарита Наваррська (Валуа; 1492—1549) — сестра Франціска I, дружина короля Наваррського, покровителька вчених і митців, двір якої був осередком культурного життя тодішньої Франції.

Баярд (П'єр де Терайль; 1476—1524) — сучасник Фран-

ціска I, придворний і військовий, втілення лицарської хоробрості й чесності.

Геба — за античною міфологією, богиня вічної юності; дочка Зевса і Гери. Була виночерпієм у богів Олімпу.

Соломон (біля 976—935 до н. е.) — цар об'єднаного Ізраїльсько-Іудейського царства. Згідно з середньовічною літературною традицією, особливо східною,— мудрий, справедливий, могутній володар.

Маріньяно — містечко в Ломбардії, де 13—14 вересня 1515 р. відбувся бій між французькими військами на чолі з Франціском I і швейцарськими військами.

Карл V (1500—1558) — імператор Священної Римської імперії, король іспанський; шляхом підкупу курфюрстів добився імператорської корони. Посилюючи абсолютизм в Іспанії, спирався на реакційних феодалів; своїх основних суперників бачив у Франції і Османській імперії. В даному разі мається на увазі війна, що велась у 20-х роках XVI ст. між військами Карла V і французькими військами на чолі з Франціском I.

Альфред де Мюссе

Мюссе Альфред де (1810—1856) — французький поет, прозаїк і драматург. У його творах, пройнятих скептицизмом й іронією, оспівується постать бунтаря-одинака, що протестує проти лицемірства й пошлості буржуазного світу.

Пісенька Фортуніо. Назва в оригіналі: «Chanson de Fortunio».

Вперше надруковано в журн. «Всесвіт», 1960, № 12, с. 114.

Автограф перекладу зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, Р-426.

«Пісеньку Фортуніо» М. Рильський взяв для перекладу з комедії А. де Мюссе «Свічкар» («Le chandelier», 1835).

Подається за першодруком.

З поеми «Ролла». Назва в оригіналі: «Rolla». М. Рильський переклав вступну частину з цієї поеми «Introduction».

Вперше надруковано в журн. «Всесвіт», 1960, № 12, с. 114—115.

Автограф перекладу зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, Р-424.

Поема А. Мюссе «Ролла» створена в 1833 р.

Подається за першодруком.

Афродіта — в давньогрецькій міфології богиня краси й кохання.

Нарціс — в давньогрецькій міфології красень-юнак, син річкового бога і наяди, який закохався у власне відображення в річкових хвилях і помер від нерозділеного кохання, перетворившися згодом на квітку нарцис. Символ егоїстичної самозакоханості.

Сильвани — в античній міфології лісові божества.

Лазар — за Євангелієм, друг Ісуса Христа, якого Христос воскресив з мертвих.

Павел — відповідно до вчення християнської церкви, апостол, проповідник християнства в I ст. н. е.

Голгофа, синедріонові цвяхи, гебановий хрест... — Йдеться про реалії церковної легенди про розіп'яття Христа.

Магдаліна — за Євангелієм, грішниця, з якої Христос

випав сім бісів. Її ототожнюють з грішницею, яка омивала ноги Христа своїми сльозами, отирала їх своїм волоссям.

Іван Святий, Хреститель — за християнськими віруваннями, один з друзів і помічників Ісуса Христа, пророк і проповідник його вчення, за що був тяжко покараний.

Клавдій (10 до н. е.— 54 н. е.) — римський імператор, відомий своєю жорстокістю і загарбницькими війнами.

Сатурн — в античній міфології титан; наляканий пророцтвом про те, що один з його дітей позбавить його верховної влади, ковтав кожну свою новонароджену дитину.

Теофіль Готьє

Готьє Теофіль (1811—1872) — французький поет, прихильник теорії «чистого мистецтва», автор поетичної збірки «Емалі та камеї» («Emaux et camées», 1852). М. Рильський переклав з цієї збірки в 1924 р. два вірші — «Що говорять ластівки» та «На лагунах».

Що говорять ластівки. Назва в оригіналі: «Ce, que disent les hirondelles».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Тринадцята весна. К., Держлітвидав України, 1926, с. 59—62.

Подається за першодруком.

Атени — Афіни.

Партенон (Парфенон) — храм Афіни в афінському акрополі.

Смирна — місто в бухті Егейського моря.

Бальбек — «місто сонця» або храм сонця в північній Сірії.

Родос — острів на сході Егейського моря.

Мальта — острів в Середземному морі.

Каїр — місто в Єгипті (тепер його столиця).

Рюкерт Фрідріх (1788—1866) — німецький поет-романтик.

На лагунах. Назва в оригіналі: «Sur les lagunes».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Тринадцята весна, с. 4.

Подається за першодруком.

Пічикато (піццикато) — музичний термін: гра на музичних струнних інструментах, коли звук виникає внаслідок щипання струн пальцями.

Тюльпан. Назва в оригіналі: «Le tulipe».

Вперше надруковано у вид.: *Оноре де Бальзак.* Втрачені ілюзії. К., Держлітвидав України, 1956, с. 213.

Подається за першодруком.

Бальзак Оноре де (1799—1850) — великий французький письменник-реаліст.

Стефан Малларме

Малларме Стефан (1842—1898) — французький поет, теоретик символізму.

Морський вітер. Назва в оригіналі: «Brise marine».

Вперше надруковано в журн. «Червоний шлях», 1926, № 3, с. 89.

Між першодруком і наступним виданням 1929 р. є окремі різночитання:

«Червоний шлях»	«Гомін і відгомін»
Корабель вітрилами біліє...	Корабель гойдається й біліє...
...Ще серце, випивши до дна отруту мрії...	...Ще туга, випивши до дна жорстокі мрії...
О, серце, слухай спів веселих моряків.	О, серце! Слухай спів одважних моряків.

Вірш «Морський вітер» М. Рильський переклав із збірки С. Малларме 1866 р. «Перший сучасний Парнас» («Premier Parnasse contemporain»).

Подається за вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін. К., Держлітвидав України, 1929, с. 63.

Жозе-Маріа де Ередіа

Ередіа Жозе-Маріа де (1842—1905) — французький поет, автор збірки сонетів «Трофеї» («Les trophées», 1893), де послідовно проходять образи світової історії: античного світу, середньовіччя, доби Відродження, Давнього Сходу тощо.

Кентаври втікають. Назва в оригіналі: «Fuite de centaures».

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 1 жовтня 1968 р.

Подається за автографом (відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, І, 2361).

Переклад «Кентаврів...» призначався для антології французької поезії, яку готувала група київських поетів на початку 20-х років. Антологія не побачила світу, а здійснені переклади ввійшли до поетичних збірників, друкувались в періодичних виданнях, частина з них лишилась в літературних архівах. У відділі рукописів ЦНБ АН УРСР (І, 12598) зберігається перший варіант перекладу:

Вони біжать, п'яні од хижого розбою,
Де темних гір хребет укриє їх похід.
Їх гонить чорний жах, їм смерть ступає вслід.
Левиний чують дух вони поза собою.

Роздавлюючи гідр хапливою ногою,
Летять через струмки, через колючий глід,
Де Оса й Пеліон — крізь хаос темних віт —
Знялися в тишині громадою німою.

Зненацька спиниться один з-поміж юрби,
І озираючись здійметься на диби,
І дожене табун одним шаленим скоком,

Крізь промінь місячний побачивши блідий,
Як тінь Гераклова в плащі його широкім
Гігіантським пострахом лягла на їх сліди.

Цей текст М. Рильський передав М. Зерову, який, переписавши його і побіжно відредагувавши, зробив на списку помітку «Перша

редакція тексту Рильського». Зіставивши перші дві строфи з наведеним вище автографом, бачимо, які правки зробив М. Зеров (виділяємо їх розрядкою):

Вони біжать п'яні в і д хижого розбою,
Де т е м н е п а с м о г і р укриє їх похід,
Їх гонить чорний жах, їм смерть ступає
вслід.
Левиний чують дух вони поза собою.
Р о з ч а в л ю ю ч и гідр хапливою ногою,
Летять через струмки, через колючий глід,
Де Осса й Пеліон — крізь хаос т е м н и й віт —
Знялися в тишині громадою німою.

Ознайомившись з виправленнями М. Зерова, М. Рильський відповідав йому: «Щодо «Кентаврів»..., то я не з усіма твоїми поправками погоджуюсь, але про це потім. Я обдумаю ще один варіант» («Літературна Україна» від 28 листопада 1967 р.). Максим Тадейович дійсно зробив новий переклад, який подається в цьому томі. Зверху справа на автографі помітка «Нов(ий) варіант».

З сонетів Ж. Ередіа М. Рильський переклав також «Антонія і Клеопатру». Цей переклад поки що не знайдено.

К е н т а в р и — за античною міфологією, напівлюди-напівконі; грубий і кровожерний фессалійський народ, якого переслідував Геракл.

О с с а й П е л і о н — гори в давній Фессалії; за давньогрецькими віруваннями, місцеперебування кентаврів.

Поль Верлен

В е р л е н Поль (1844—1896) — французький поет-символіст. М. Рильський почав перекладати твори Верлена 1929 р. для антології французької поезії.

Пісня невинних. *(Редакція перша: ямб. Друга редакція: хорей).* Назва в оригіналі: «Chanson des ingenues».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін, с. 74—75.

Подається за першодруком.

К а в а л е р Ф о б л а з — герой однойменного роману французького письменника Луве де Кувре (1760—1797), символ розбещеного юнака.

Р і ш е л ь є Арман Жан (1585—1642) — кардинал, французький державний діяч, ідеолог абсолютизму. Тут йдеться про його світські розваги.

«Прибув я в місто, сирота...». Назва в оригіналі: «Je suis venu calme orphelin».

Друкується вперше за автографом (ІЛ, ф. 137, № 48).

Переклад записаний М. Рильським серед оригінальних творів «в югославському» зошиті (Бєлград, 23.IX 45) з поміткою «Переклад з П. Верлена». В Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського (Р-903) зберігається ще один автограф цього перекладу, на якому рукою поета помічено: «Переспів М. Рильського».

Існує інший варіант перекладу цього твору, надрукований в кн.: *Верлен Поль.* Лірика. К., «Дніпро», 1968, с. 110:

Каспар Гаузер співає:

Пішов я в місто, сирота,
Очима синіми багатий,
Та нелукавого прийняти
Зреклась лукава суєта.

І молоді літа пройшли
З незнаним полум'ям у крові,
Але від юної любові
Жінки, глузуючи, втекли.

Я без отчизни й короля
З малою, кволою рукою
Хотів лягти на полі бою,—
І не взяла мене земля.

Чи гість минулих я століть,
Чи того віку, що прибуде?
Але востаннє, добрі люди,
За мене господа моліть.

«Так тихо серце плаче...». Назва в оригіналі: «Il pleur doucement dans mon coeur».

Вперше надруковано у журн. «Всесвіт», 1964, № 10, с. 77.

Вірш із збірки Верлена «Романси без слів».

Подається за першодруком.

Рембо Артюр (1854—1891) — французький поет. Мав значний вплив на формування поетики символізму.

«Один одного слід у цім житті прощати...». Назва в оригіналі: «Il faut, voyez — vous, nous pardonner les choses...».

Вперше надруковано у журн. «Всесвіт», 1964, № 10, с. 77. У Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського (Р-1129) зберігається чорновий автограф цього перекладу з датою: «3 лютого 1964, Пуща».

Вірш із збірки Верлена «Романси без слів».

Подається за першодруком.

Щаслива година. Назва в оригіналі: «L'heur du berger».

Вперше надруковано у журн. «Всесвіт», 1964, № 10, с. 77.

Вірш із книги П. Верлена «Сатурнійські поезії».

Подається за першодруком.

«Тихе небо понад дахом...». Назва в оригіналі: «Le ciel est par-dessus le toit».

Вперше надруковано у журн. «Всесвіт», 1964, № 10, с. 77.

Вірш з книги Верлена «Мудрість».

Подається за першодруком.

Жан Рішпен

Рішпен Жан (1849—1926) — французький письменник, у творчості якого демократичні мотиви тісно пов'язані з релігійними настроями. З його поетичної збірки «Пісня злидарів» («La chanson des gueux») М. Рильський переклав для антології французької поезії вірш «Малюки» (назва перекладача).

Малюки. Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 28 листопада 1967 р.

Подається за першодруком.

Альбер Самен

Самен Альбер (1859—1900) — французький поет, прихильник витончено-мелодійної лірики. Його вірш «Сузір'я» із збірки «Золота ведмедиця» («Le chariot d'or») М. Рильський переклав для антології французької поезії.

Сузір'я. Назва в оригіналі: «Les constellations».

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 1 жовтня 1968 р.

Подається за першодруком.

Плугатар. Вперше надруковано в журн. «Всесвіт», 1968, № 3, с. 95.

Вірш входить до збірки А. Самена «В саду інфанти» («Au jardin de l'infante», 1893).

Подається за першодруком.

Шарль ван Лерберг

Лерберг Шарль ван (1861—1907) — бельгійський поет, писав французькою мовою, представник «чистого мистецтва».

М. Рильський перекладав ліричний цикл «Пісні Єви» («Les chansons d'Eve», 1903).

Із пісень Єви. Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін, с. 64—65.

Про переклад цього вірша М. Рильський у розвідці «Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу» (К., Вид-во АН УРСР, 1958, с. 6) писав: «Є в бельгійського поета Шарля ван Лерберга вірш «Дощ». У цьому вірші дощ малюється у вигляді чарівної дівчини в струмистому, вкритому блискітками плащі. Річ зрозуміла: дощ французькою мовою — жіночого роду (la plui). А українською і російською це слово — чоловічого роду. І хоч як, а мусили перекладачі, російський — Валерій Брюсов і український — автор цієї доповіді, змінити образ: обидва дали дощ у вигляді прекрасного юнака. Чи був інший вихід? Не знаю».

Подається за першодруком.

Моріс Метерлінк

Метерлінк Моріс (1862—1949) — видатний бельгійський письменник-символіст, автор п'єс, філософських трактатів і ліричних віршів, писав французькою мовою.

Із п'ятнадцяти пісень. Назва в оригіналі: «Quinze chansons».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін, с. 70.

Подається за першодруком.

Нудьга. Назва в оригіналі: «Ennui».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін, с. 71.

Подається за першодруком.

Теплиця. Назва в оригіналі «Serre chaude».

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 1 жовтня 1968 р.

Подається за першодруком.

Фернан Мазад

Мазад Фернан (1863—1939) — французький поет, перекладач творів Т. Шевченка і М. Рильського.

Вінок Діонісові. Назва в оригіналі: «Couronne à Dyonysos».

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 28 листопада 1967 р.

Подається за першодруком.

Діоніс — у грецькій міфології в давніші часи бог рослинності, родючості, пізніше — бог виноградарства і виноробства. В античній Греції справлялись діонісії — свята на честь Діоніса.

Тінь. Назва в оригіналі: «L'ombre».

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна» від 1 жовтня 1968 р.

Подається за першодруком.

П'єро — гумористичний персонаж французької народної комедії, символізує дурня, якого постійно лупцюють; одягнений в традиційний широкий балахон з величезними гудзиками.

Коломбіна — єдиний жіночий персонаж італійської народної комедії, дружина або кохана клоуна — арлекіна.

Анрі де Реньє

Реньє Анрі де (1864—1936) — французький поет-символіст.

«Я бачив королів, що втратили корони...». Назва в оригіналі: «Constulation».

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 1 жовтня 1968 р.

Подається за першодруком.

Гамлет, Порція, Дездемона — герої драм Шекспіра.

На узбережжі. Назва в оригіналі: «Sur la grève».

Вперше надруковано у вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін, с. 69.

Подається за першодруком.

Франсіс Жамм

Жамм Франсіс (1868—1938) — французький поет-символіст.

Дитина розглядає календар. Назва в оригіналі: «L'enfant lit l'almanach».

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна» від 28 листопада 1967 р.

Переклад зроблений М. Рильським у 20-ті роки для антології французької поезії.

Подається за першодруком.

Едмон Ростан

Ростан Едмон (1868—1928) — французький письменник-неоромантик. Серед його п'єс («Романтики» — 1894, «Принцеса Мрія» — 1894, «Орля» — 1900, «Шантеклер» — 1910) героїчна комедія «Сірано де Бержерак» (1897) посідає особливе місце. В центрі її — реальна історична особа — відомий французький поет і мислитель XVII ст. Сірано де Бержерак (1619—1655), людина незалежних політичних поглядів, нестримного темпераменту, атеїст, матеріаліст, який не знайшов визнання серед своїх сучасників. І хоча Е. Ростан дає дещо вільне трактування його біографії, основну суть його конфлікту з придворним оточенням, пафос його прогресивної наукової творчої діяльності як демократа й матеріаліста письменник передає надзвичайно виразно. П'єса Ростана перекладалася багатьма мовами. Зокрема існують різні російські переклади цієї п'єси (А. Федорова, Т. Щепкіної-Куперник, В. Соловйова), а також цікавий польський переклад Яна Каспровича.

М. Т. Рильський, перекладаючи п'єсу на українську мову, з увагою ставиться до своїх попередників, особливо до перекладу Т. Щепкіної-Куперник, який, хоч багато в чому відходить від оригіналу і рясніть власними творчими додатками, але, на думку українського перекладача, якнайповніше передає зміст і «дух» оригіналу. Сам М. Рильський ретельно дотримувався французького оригіналу, намагаючись при цьому якомога більше використати лексичні можливості української мови.

У дарчому написі відомому українському мовознавцеві Л. А. Булаховському на книзі з перекладом «Сірано де Бержерака» М. Рильський зазначив: «Високошановному й дорогому Леонідові Арсеновичу Булаховському посилаю свій переклад п'єси, яку Горький рівняв з шампанським, з сонцем і т. д. Не маю сумніву, що ви, Леоніде Арсеновичу, знайдете тут чимало прикладів відхилення від норми в наголосах і не тільки в них. Не вбивайте мене за це! М. Рильський. 21.II 48 р.».

СІРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК

Героїчна комедія на 5 дій

Назва в оригіналі: «Cyrano de Bergerac».

Вперше надруковано у вид.: *Ростан Едмон.* Сірано де Бержерак. Героїчна комедія на 5 дій. Переклад з французької М. Рильського. К., «Мистецтво», 1947.

В ІЛ зберігається машинопис повного тексту п'єси (ф. 137, № 884), а також окремі рукописні уривки цього перекладу (ф. 137, № 882, 883).

П'єсою «Сірано де Бержерак» М. Рильський продовжив свою багаторічну працю над перекладами українською мовою кращих зразків французької драматургії — «Сіда» П. Корнеля, «Федри» Ж. Расіна, «Мізантропа» Ж.-Б. Мольєра, «Ернані» та «Король бавиться» В. Гюго.

Подається за першодруком.

Манірниці — так у XVII ст. називалися у Франції дами-аристократки, що в своїх салонах розмовляли дивною вишуканою мовою і називали одна одну іменами, запозиченими з міфології та пасторалей.

Ротру Жан (1609—1650) — французький драматург.

Корнель П'єр (1606—1684) — французький драматург, автор трагедії «Сід» (1636).

Баро Балтазар — другорядний французький поет першої половини XVII ст., що був у свій час популярний як автор пасторалей. Особливою популярністю користувалася «Клоріза», вперше поставлена на французькій сцені в 1631 р.

Калло Жак (1592—1635) — французький художник, карикатурист і сатирик.

Парка — у римській міфології богиня долі, яка нібито перерізає нитку людського життя.

Кардинал — мається на увазі Рішельє. Тут натяк на його літературну діяльність як другорядного драматурга.

Зефір — легкий, теплий, ніжний вітерець.

Самсон — біблійний герой, символ величезної фізичної сили.

Мельпомена — в античній міфології муза трагедії.

Арістофан (V ст. до н. е.) — грецький комедіограф.

Селадон — ім'я героя пасторального твору французького письменника Гоноре Юрфе (1568—1625) «Астрея» (1627) пастуха Селадона, закоханого в пастушку Астрею; взагалі символ сентиментального закоханого.

Клеопатра, Цезар.— Маються на увазі любовні відносини між єгипетською царицею Клеопатрою і римським імператором Гаєм Юлієм Цезарем (100—44 до н. е.).

Береніса, Тіт.— Маються на увазі любовні стосунки дочки іудейського царя Ірода з римським імператором Тітом (41—81).

Малерб Франсуа (1555—1628) — французький поет, автор од, стансів і релігійних віршів.

Орфей загинув так від сп'янених менад.— Легендарний грецький співак був розтерзаний сп'янілими вакханками під час оргії на честь Діоніса.

Феб — в античній міфології бог краси і покровитель мистецтва.

Бенсерад Ісаак (1612—1691) — французький поет, автор популярних у свій час рондо і сонетів.

Сент-Аман (1594—1671) — французький поет, автор бурлескних творів.

Шаплен Жан (1595—1674) — французький поет.

Отож чого не міг доїсти Аполлон, змітав дощенту Марс... — тобто те, чого не доїдали служителі Аполлона — поети, те доїдали служителі Марса — воїни.

Гасанді П'єр (1592—1655) — французький фізик, математик і філософ; у молоді роки був викладачем риторики і каноніком.

Антоній (бл. 83—31 до н. е.) — римський триумвір, видатний полководець, символ хоробрості.

Вуатюр Венсан (1598—1648) — французький письменник.

Діоген (бл. 404—323 до н. е.) — давньогрецький філософ, який своїм вченням і своїм способом життя демонстрував намагання повернутися до «природного стану».

Шляхетний лорд, щоб дар оцей дістати... — Натяк на любов англійського герцога Бекінгейма Джорджа Вілльєрса (1592—1628; в тексті далі — Букінгема) до французької королеви Анни Австрійської (1601—1666).

Регіомонтан — Регіомонтан — латинізоване ім'я Йоганна Мюллера (1436—1476), німецького астронома і математика, автора астрономічних таблиць по руху планет та кількох астрономічних приладів. Завдяки його праці «П'ять книжок про різні трикутники» планіметрія і стереометрія стали окремими математичними дисциплінами.

...прадавній Архітас — тобто Архіт Тарентський (біля 440—360 до н. е.), грецький математик і астроном, який встановив перші принципи механіки і розв'язав багато геометричних задач, у тому числі подвоєння куба при пересіченні кількох площин під час їх обертання.

Декарт Рене (1596—1650) — французький філософ, один із засновників раціоналістичної філософії.

Сандрільйона — Попелюшка, героїня однойменної казки французького письменника Шарля Перро (1628—1703).

Кіпріда — антична назва давньогрецької богині краси і кохання Афродіти.

Там була Венері честь і шана, але дари свої провозила Діана.— За античною міфологією, Венера — бо-

гиня кохання, а Діана — богиня полювання. Тут йдеться про те, що поки іспанські вояки милувалися Роксаною, вона таємно провозила в своїй кареті їжу для французьких військових.

Як Одіссеєві блукали кораблі, а Пенелопа ткань свою безкрайну ткала... — образи з поеми «Одіссея» Гомера.

Єлена — мається на увазі героїня античної міфології і літератури Єлена Спартанська, Єлена Прекрасна.

Манчіні Марія — племінниця кардинала Мазаріні, якою захоплювався Людовік XIV.

Галілей Галілео (1564—1642) — великий італійський фізик, механік і астроном.

Коперник Міколай (1473—1543) — великий польський астроном, творець геліоцентричної системи світу.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Максим Рильський. 1950. Фронтиспіс
2. Максим Рильський серед друзів. Зліва направо: А. Малишко, Л. Арагон, Е. Тріоле, М. Рильський, О. Перегуда. 1947 . . . . . 96—97
3. Максим Рильський за роботою. 1963 . . . . . 96—97
4. Обкладинка видання «Ернані» . . . . . 96—97
5. Автограф першої сторінки перекладу «Сірано де Бержерак» . . . . . 112—113
6. Автограф перекладу з Поля Верлена . . . . . 112—113

ЗМІСТ

ПЕРЕКЛАДИ З ФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ І ДРАМАТУРГІЇ XIX—XX ст.

П'єр-Жан Беранже

Негри й маріонетки 7 *544*
Пан бог 8 *544*

Віктор Гюго

Мистецтво і народ 10 *545*
До народу 11 *545*
«Ті люди, що живуть,— змагаються...» 11 *545*
Пісня тих, що виходять у море. *(Бретонська мелодія)* 13 *546*
До тих, що сплять 13 *546*
Stella 15 *546*
Париж у дні блокади 16 *546*
З височини мурів Парижа. *(Коли наставала ніч)* . . 16 *546*
Nox 17 *546*
Седан 27 *548*
Ернані 34 *551*
Король бавиться 172 *553*

Альфред де Мюссе

Пісенька Фортуніо 291 *555*
З поеми «Ролла» 291 *555*

Теофіль Готьє

Що говорять ластівки 295 *556*
На лагунах 297 *556*
Тюльпан 298 *556*

Стефан Малларме

Морський вітер 299 *556*

Жозе-Маріа де Ередіа

Кентаври втікають 300 *557*

Поль Верлен

Пісня невинних. *(Редакція перша: ямб. Друга редакція: хорей).* 301 *558*

«Прибув я в місто, сирота...» 303 558
«Так тихо серце плаче...» 303 559
«Один одного слід у цім житті прощати...» 304 559
Щаслива година 304 559
«Тихе небо понад дахом...» 305 559

Жан Рішпен

Малюки 306 559

Альбер Самен

Сузір'я 307 560
Плугатар 307 560

Шарль ван Лерберг

Із пісень Єви 309 560

Моріс Метерлінк

Із п'ятнадцяти пісень 310 560
Нудьга 310 560
Теплиця 311 560

Фернан Мазад

Вінок Діонісові 312 560
Тінь 312 561

Анрі де Реньє

«Я бачив королів, що втратили корони...» 313 561
На узбережжі 313 561

Франсіс Жамм

Дитина розглядає календар 314 561

Едмон Ростан

Сірано де Бержерак. Героїчна комедія на 5 дій . . 315 562

Примітки 543
Список ілюстрацій 565

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

*

МАКСИМ РЫЛЬСКИЙ

Собрание сочинений в двадцати томах

Художественные произведения

Тома 1—11

ТОМ ДЕСЯТЫЙ
ПОЭТИЧЕСКИЕ ПЕРЕВОДЫ

*

Составители и авторы примечаний
ЮЛИЯ ЛЕОНИДОВНА БУЛАХОВСКАЯ,
ТАТЬЯНА ГРИГОРЬЕВНА ТРЕТЬЯЧЕНКО

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

Затверджено до друку вченою радою
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР

Редактор *В. А. Зіпа*
Художній редактор *Р. К. Пахолюк*
Оформлення художника *Б. Й. Бродського*
Технічний редактор *Б. М. Кричевська*
Коректори *Н. О. Луцька, Л. М. Творковська,*
Л. І. Семенюк

Інформ. бланк № 6780

Здано до набору 29.11.84. Підп. до друку 29.05.85.
Формат 84 × 108/32. Папір друк. № 1.
Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 17,75+3 вкл.
Ум. друк. арк. 30,14. Ум. фарбо-відб. 30,14. Обл.-вид. арк. 25,06.
Тираж 14 600 пр. Зам. 4—3408.
Ціна 2 крб. 90 к.

Видавництво «Наукова думка».
252601 Київ 4, вул Репіна, 3.

Віддруковано з матриць Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057 Київ 57, вул. Довженка, 3
у Київській книжковій друкарні наукової книги.
252004, Київ 4, вул. Репіна, 4. Зам. 5-515.